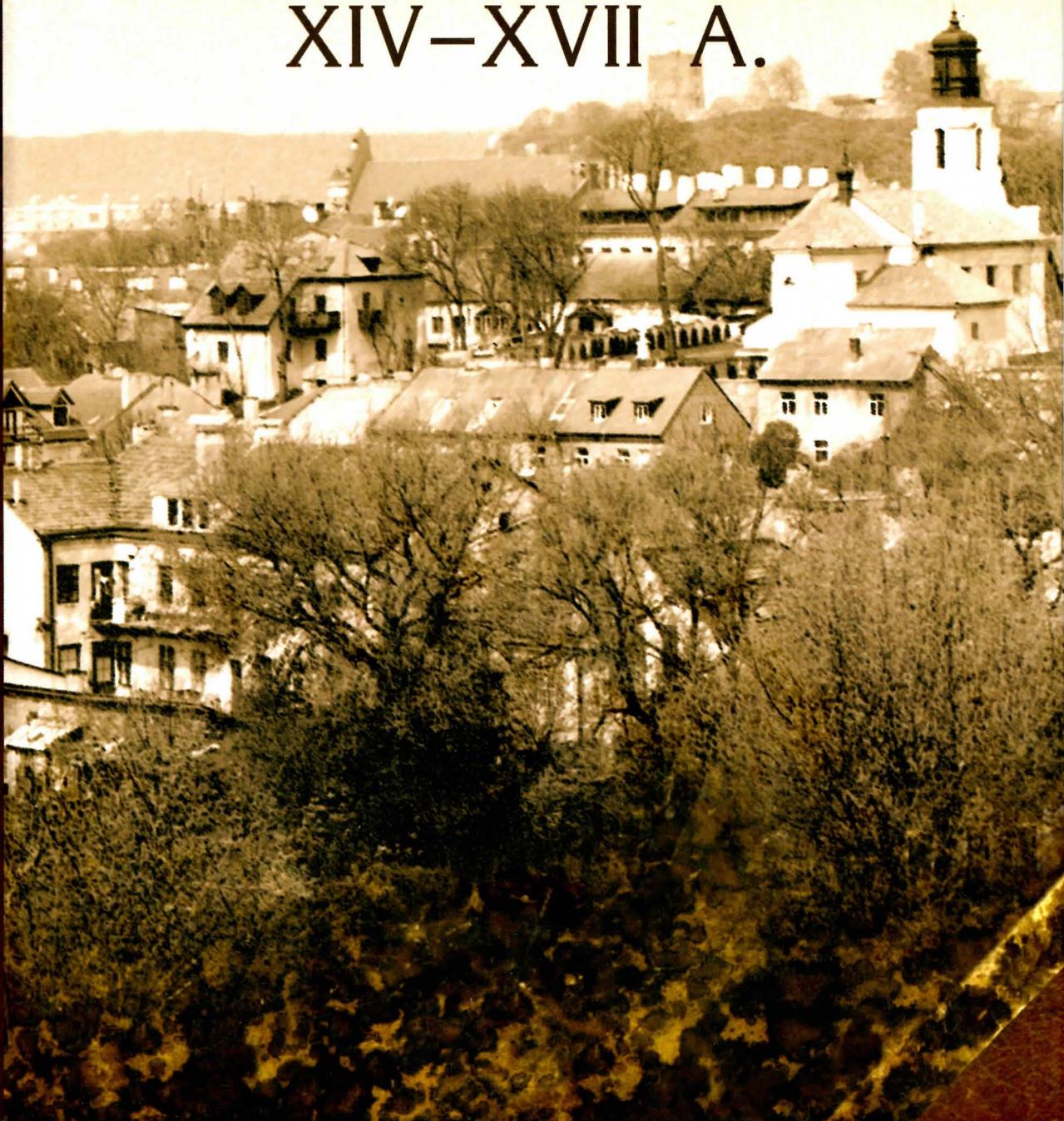

Kęstutis KATALYNAS

VILNIAUS PLĖTRA XIV–XVII A.

Kęstutis KATALYNAS

VILNIAUS PLĖTRA
XIV–XVII A.

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Kęstutis KATALYNAS

VILNIAUS PLĖTRA
XIV–XVII A.

2006

UDK 947.45.03/.04(075.8)
Ka575

Knygos leidybą parėmė
Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija

Recenzentai
hum. m. dr. Džiugas Brazaitis
hum. m. habil. dr. Algirdas Girininkas
doc. hum. m. dr. Albinas Kuncevičius

ISBN 9986-23-127-2

© Kęstutis Katalynas, 2006
© Lietuvos istorijos institutas, 2006

TURINYS

IVADAS	7
Miesto plėtros problemų tyrinėjimų apžvalga	10
Paleoreliefas	16
VILNIAUS PLÉTRA XIV A.	23
Bendras laikotarpio apibūdinimas	23
Pagalbiniai duomenys	24
Archeologinių tyrinėjimų duomenys	26
VILNIAUS PLÉTRA XV A.	59
Bendras laikotarpio apibūdinimas	59
Pagalbiniai duomenys	60
Archeologinių tyrinėjimų duomenys	60
VILNIAUS PLÉTRA XVI–XVII A.	80
Bendras laikotarpio apibūdinimas	80
Pagalbiniai duomenys	83
Archeologinių tyrinėjimų duomenys	90
IŠVADOS	110
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SARAŠAS	113
ROZWÓJ WILNA W XIV–XVII W.	135
THE DEVELOPMENT OF VILNIUS IN THE FOURTEENTH-SEVENTEENTH CENTURIES	183

ĮVADAS

Netrukus sukaaks 40 metų, kai pasirodė pirmasis *Vilniaus miesto istorijos* tomas. Jame bene pirmą kartą bandyta rekonstruoti Vilniaus miesto raidą remiantis tuomet dar labai negausia archeologinių kasinėjimų medžiaga, o ne vien padrikomis istorinėmis žiniomis ar prielaidomis. Lyginant ano meto ir dabartinę situaciją, matyti ryškūs skirtumai. Dalį *Vilniaus miesto istorijos* pirmojo tomo parašęs archeologas Adolfas Tautavičius iš esmės galėjo naudotis tik Vilniaus pilių tyrinėjimų medžiaga – Senamiesčio teritorijoje iki to laiko buvo vykdyta vos keletas žemės kasimo darbų archeologinių stebėjimų (vadinamų „priežiūrų“). Nuo to laiko Senamiestyje atlikta apie 1000 įvairaus masto tyrimų bei stebėjimų, taip pat smarkiai pagausėjo pilių tyrimų medžiagos, o Vilniaus archeologiniai radiniai skaičiuojami dešimtimis tūkstančių. Antra vertus, bandymus analizuoti ir apibendrinti šią didžiulę informaciją galima suskaičiuoti ant pirštų, o jos pagrindu rekonstruoti ankstyvojo Vilniaus miesto raidą buvo mèginta tik keliuose pastarajame dešimtmetyje pasirodžiusiuose šios knygos autorius ir archeologo Gedimino Vaitkevičiaus straipsniuose (žr. Katalynas, Vaitkevičius 1995; Katalynas 2000;

Vaitkevičius 2001; Katalynas, Vaitkevičius 2001, 2002). Šia knyga norëta sumažinti akivaizdų atotrūkį tarp sukauptos medžiagos kiekio ir jos apibendrinimų skaičiaus bei kokybës. Čia bandoma remiantis archeologinių tyrimų duomenimis nustatyti, kokie faktoriai lémë miesto plėtrą XIV a. – XVII a. pirmojoje pusėje, kokiomis kryptimis vyko ši plėtra ir kokie tempai bei dësningumai bûdingi tam tikriems jos periodams. Dirbant išanalizuoti ir apibendrinti iki šiol atliktu Vilniaus archeologinių tyrimų duomenys; datuoti ankstyviausi kultûrinio sluoksnio horizontai; kartografiotas chronologiškai skirtingų apatiniai (ankstyviausi) kultûrinio sluoksnio horizontai radimo vietas konkretizuojant archeologinę situaciją dabartinio Vilniaus miesto centrinéje dalyje; remiantis sukauptais duomenimis, padarytos atitinkamos išvados. Kaip pagalbiniai šaltiniai naudoti geologinių tyrimų duomenys, istorinës žinios bei kartografijos ir ikonografijos šaltinių informacija.

XIV–XVII a. laikotarpis pasirinktas atsižvelgiant į du miesto raidos lūžius. XIV a. pirmojoje pusėje Vilniui galutiniai tapus valstybës sostine, miestas èmë sparčiai keistis socialiniu, ekonominiu ir

kultūriniu požiūriu: formavosi ekonominė organizacija, socialinė struktūra, kultūrinis savitumas. To meto Lietuvos valdovų vykdoma politika sudarė sėlygas Vilniuje išikurti svetimšalių kolonioms, o tarp jų buvo gana daug profesionalių amatininkų. Archeologiniai duomenys rodo, kad tada sparčiai gausėjo profesionalių dirbinių, daugiausia pažangesnėmis technologijomis gaminotos buitinės keramikos – tokie gaminiai XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje jau dominavo. XIV a. dėl išorinių veiksnių – iš pradžių siekiant apsaugoti nuo didėjančios karinio užpuolimo grėsmės, vėliau dėl miesto puolimų – smarkiai pasikeitė Vilniaus topografija. XIV a. viduryje, mūriniais įtvirtinimais ir iškasta nauja Vilnios vaga apjuosus Pilies kalno piliakalnio papédėje esančią miesto dalį, jos plėtra sustojo. 1387 m. Lietuvos krikštas ir kaip tiesioginis jo padarinys Vilniui su teikta savivalda skatino tolesnę miesto plėtrą. 1390 m. antpuolio metu buvo suņaikinta Vilnios dešiniojo kranto aukštumose buvusi didelė miesto dalis. Jis buvo atstatytas naujoje, anksčiau menkai apgyventoje vietoje.

Antrasis lūžis – tai XVII a. vidurio įvykių padarinys. 1655 m. Vilnių užėmus Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei, buvo išžudyta nemaža gyventojų, o daugelis pastatų sudeginta arba

apgriauta. Dėl iškart po to prasidėjusio badmečio bei maro epidemijos dar sumažėjo vilniečių skaičius. Išlikę pastatai smarkiai nukentėjo 1659–1661 m. bandant užimti Maskvos kariuomenės įtvirtinimus miesto centre. Po karo susiformavusiuose kultūrinuose sluoksniuose matyti visuotinio smukimo požymių, o miesto plėtra gerokai sulėtėjo ar net sustojo¹.

Vilniaus plėtrą XIV–XVII a. nagrinėjame taikydami metodiką, kurią nulėmė dabartinė Vilniaus miesto archeologinių tyrimų būklė. Iki XX a. pabaigos didelio masto archeologiniai tyrimai buvo atliekami beveik vien pilių teritorijoje, o senamiestyje dažniausiai tenkintasi žvalgomaisiais tyrimais arba mažai mokslinės informacijos teikiančia „archeologine priežiūra“. Beveik visi ne pilyse darstyti tyrimai buvo susiję su įvairiais statybų (atstatymo, remonto, restauracijos etc.) darbais, t. y. jie buvo ne probleminio, o avarinio ir gelbėjamojo pobūdžio. Iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio tik ne gausi šios medžiagos dalis buvo apibendrinta ar publikuota. Vertinant anksčiovojo istorinio laikotarpio kultūriinius sluoksnius ir nustatant jų chronologiją, nesinaudota gerai datuota archeologinė medžiaga, gauta 1933 m. ir 1939 m. kasinėjant „Kreivajį miestą“, o išsami jos analizė atlikta tik 1998–1999 m. (žr. Sarcevičius, 1999šf). Netoli Vilniaus esantys paminklai, kuriuos ištýrus buvo

¹ Sprendžiant pagal 1725–1737 m. Prūsijos karalystės karo inžinieriaus Johano Georgo Maksimiliano fon Fiurstenhofo nubraižytą Vilniaus miesto planą, nuo XVII a. vidurio (plg. 34 pav. ir įdėklą, 3 planas) iki XVIII a. trečiojo dešimtmečio nebuvo apgyventas nė vienjas naujas dabartinės Vilniaus miesto centrinės dalies rajonas.

galima turėti tiksliai datuotą palyginamąją XIV a. medžiagą, pradėti tyrinėti palyginti vėlai (Maišiagala, Kernavė – XX a. aštuntajame dešimtmetyje, Senieji Trakai – 1994 m.). Vėlesniuose, ypač XV a. horizontuose gana retai randama lengvai datuojamų monetų, o pagrindinės radinių grupės (buitinė keramika ir kokliai) pradėti tyrinėti vėlai: kokliai – su didelėmis pertraukomis nuo XX a. septintojo dešimtmečio, keramika – tik XX a. devintajame dešimtmetyje. Todėl atrasti kultūrinio sluoksnio horizontai neretai buvo netiksliai datuojami, o remiantis tokiais duomenimis, buvo daromos nepaprastos išvados apie miesto plėtros kryptis, tempus ir t. t. (plg. Jučienė, 1978; Dziskas, 1990š). Todėl tik dabar, patikrinus bei patikslinus pirmiuose šaltiniuose sukauptą informaciją, galima patikimai rekonstruoti Vilniaus miesto plėtrą iki XVII a. vidurio.

Nagrinėjant šią temą, daugiausia buvo naudojamas tyrimų ir priežiūrų ataskaitų bei radinių analize. Tarpiniai duomenys buvo keletą kartų skelbti moksliškėje spaudoje. Peržiūrėtos visos Lietuvos istorijos institute, AB „Paminklų restauravimo institutas“ bei Vilniaus apskrities archyve² saugomos iki 2002 m. atliktų ar-

cheologinių tyrimų ataskaitos (apie 1000 vnt.), taip pat grafinė medžiaga ir fotonuotraukos. Panaudota ir 2003 m. archeologinių tyrimų Sereikiškėse, Pilis g. 22 / Literatų g. 4 bei 2004 m. kasinėjimų Neries dešiniajame krante, greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių sankirtos, metu sukaupta medžiaga, leidusi patikslinti kai kuriuos šios knygos teiginius. Darbe nurodytos tik tos 351 ataskaitos³, kuriose pateikta informacija pasinaudota darant vienokias ar kitokias išvadas. Atskiri kultūrinio sluoksnio horizontai datuoti pagal juose rastą buitinę keramiką, plokštinius (rečiau – indo pavidalo) koklius bei monetas; kai nepavykdavo datuoti pagal radinius, remtasi archeologinių sluoksniių stratigrafija. Pirmųjų dvių radinių grupių chronologijos nustatymo kriterijai pateikti darbe „Vilniaus archeologinė stratigrafija“ (K. Katalynas, G. Vaitkevičius; spaudoje). Datuojant kultūrinio sluoksnio horizontus pagal juose aptiktą buitinę keramiką, daugiausia naudotasi hum. m. dr. Gedimino Vaitkevičiaus ir archeologo Sauliaus Sarcevičiaus pateiktais duomenimis. Pagal atrastus koklius sluoksnius datavo K. Katalynas. Daug naujų, netgi netikėtų duomenų buvo gauta 2001 m.

² I Vilniaus apskrities archyvą pergabentos iki 1995 m. akcinės bendrovės „Paminklų restauravimo institutas“ archeologų atliktų tyrimų ataskaitos. Jų signatūros nepakeistos. Daugumos (bet ne visų) dublikatai saugomi Lietuvos istorijos instituto rankraštyne. Vėlesnės ataskaitos saugomos AB „Paminklų restauravimo institutas“ archyve, Kultūros paveldo centre bei Lietuvos istorijos institute. Lietuvos istorijos instituto, Pilių tyrimų centro „Lietuvos pilys“ bei Vilniaus universiteto archeologų atliktų kasinėjimų Vilniuje ataskaitos saugomos Lietuvos istorijos instituto rankraštyne, nuo 1997 m. darytų tyrimų ataskaitos – ir Kultūros paveldo centre.

³ Baigiant rašyti šį darbą, 2003 m. kasinėjimų, atliktų Sereikiškėse, ataskaita buvo dar nebaigta, todėl naudotasi žodine tų tyrimų vadovo archeologo Sauliaus Sarcevičiaus informacija.

tyrinėjant Rotušės aikštę. Čia atidengti ankstyviausieji kultūrinio sluoksnio horizontai datuoti pagal juose rastas monetos, kurias identifikavo Vytautas Aleksejūnas ir Linas Kviziukevičius.

Knygos autoriuui kartu su G. Vaitkevičiumi rengiant keletą darbų, skirtų kai kuriems Vilniaus miesto raidos aspektams aptarti, buvo patikrintas Vilnių tyrinėjusių archeologų ataskaitose susformuluotų išvadų patikimumas. Konstatuota, kad daugeliu atvejų kultūrinio sluoksnio horizontų datavimą įvairūs autorai atliko teisingai. Šiame darbe nurodome vien pirminius šaltinius, t. y. tų tyrimų ataskaitas. Tie atvejai, kai pradinės išvadas teko koreguoti, išsamiausiai nurodyti jau minėtame K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus darbe „Vilniaus archeologinė stratigrafija“⁴ (spudoje; rankraštis saugomas Lietuvos istorijos institute). Kadangi jis dar nepaskelbtas, nuorodos į šį darbą nepateikiamos. Kaip pagalbinė medžiaga naudoti geologinių tyrimų duomenys, rašytiniai šaltiniai ar jų apibendrinimai, ikonografija bei ankstyvieji Vilniaus kartografijos šaltiniai. Dauguma duomenų, pateiktų skyriuje „Paleoreliefas“, paremti žodine geografijos mokslų daktarės Reginos Prapiesienės ir geologo Vidmanto Vaitiekūno informacija.

MIESTO PLĒTROS PROBLEMŲ TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Ankstyvojo Vilniaus topografiją pirmieji aiškintis bandė XIX a. istorikai Michalas Balinskis, Juzefas Ignacas Kraševskis, Teodoras Narbutas (Baliński, 1837; Kraszewski, 1840; Narbutt, 1856). Miesto raidos problemų jie ne nagrinėjo, tik T. Narbutas bandė apibrėžti kai kurių tautinių grupių gyvenamus rajonus, veikiausiai turėdamas galvoje XVI a. ar XVII a. (Narbutt, 1856, p. 50). Méginta išsiaiškinti kai kurių legendose ir rašytiniuose šaltiniuose minimų objektų (Tauro⁵ kalno, Aukštutinės, Kreivosios ir Žemutinės pilių) lokalizaciją. Minėtų autorių darbuose sutariama tik dėl Aukštutinės pilies vietas bei kitų pilių skaičiaus, tačiau nurodoma skirtinga pastarujų lokalizacija ir pavadinimai. Ši problema iš dalies išspręsta dar XIX a. pa baigoje. 1893 m. Vilniuje vykusiamė Rusijos IX archeologų suvažiavime istorikas V. G. Vasiljevskis, remdamasis istorinių šaltinių analize, nurodė, kad XIV a. pabaigoje Vilniuje buvusios trys pilys: ant kalvų stovėjusios Aukštutinė ir Kreivoji (pastaroji buvusi sudeginta 1390 m.) bei Žemutinė. Lokalizuodamas Kreivąją pilį, minėtas autorius vis dėlto suklydo, nurodymas spėjamą jos vietą dabartinio

⁴ Minėtame darbe panaudota iki 2000 m. vykusiu archeologinių tyrimų metu gauta medžiaga. Papildomos informacijos davę vėlesnių kasinėjimų duomenys pateikti B. Gudynaitės, K. Katalyno ir R. Zilinsko straipsnyje „Rotušės aikštės tyrinėjimai“ (spudoje) bei šiame veikale.

⁵ Turimas galvoje legendoje minimas kalnas, ant kurio Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas medžiodamas nukovė taurą, o ne dabartinio Naujamiesčio vakarinėje dalyje esantis aukštumos iškyšulys, istoriniuose šaltiniuose vadintamas Bufalo kalnu (pagal XVII a. jo šiaurinėje papédėje valdą turėjusio asmens pavardę), o dabar žinomas nevykusiai išverstu pavadinimu.

Senamiesčio pietrytinėje dalyje (plg. Васильевский, 1897, c. 121).

Tarpukariu istorikė Marija Lovmianska bandė nustatyti Vilniaus priemiesčių ribas, buvusias iki Maskvos kariuomenės įsiveržimo 1655 m. Buvo remiamasi 1663 m. duomenimis apie surenkamo vartų mokesčio dydį. Autorė konstataavo, kad tuo metu labiausiai išsiplėtę buvo vakariniai priemiesčiai (122 namai), o Subaciaus vartų priemiestyje tebuvo 24 namai (Łowmiańska, 1929, p. 18–20). Konkrečios atskirų priemiesčių ribos nenurodytos. Diskutuojant su geografe Vanda Revienska, rimtai abejota, ar šalia Šv. Jono bažnyčios galėjo būti turgaus aikštė (Łowmiańska, 1929, p. 38, 39). Daugelis vėlesnių autorių, bandžiusių lokalizuoti ankstyvąsias Vilniaus turgavietes, į solidžius M. Lovmianskos argumentus neatkreipė dėmesio.

Beveik tuo pat metu kaip ir M. Lovmianskos darbas pasirodžiusiame Miečislavo Limanovskio straipsnyje išsamiai aptarta ankstyvojo Vilniaus topografija. Autorius akcentuoja buvusių kelių įtaką miesto formavimuisi, taip pat pabrėžia ir perkėlę, arba brastę, reikšmę, nes prie kiekvienos jų turėjusi įsikurti gyvenvietė. Pavyzdžiu, teigta, kad „Vokiečių miestas“ iš pradžią buvo įsikūręs šalia kelio, vedančio į Rygą, prie brastos per Ne-

rij, dabartinio Žaliojo tilto rajone, ir tik dėl išorinių veiksnių vėliau persikėlė prie Šv. Mikalojaus bažnyčios (Limanowski, 1930, p. 140). Rašydamas apie Polocko traktą ir brastą per Vilnią kažkur šalia dabartinio Skaisčiausios Dievo Motinos katedros soboro Maironio gatvėje, autorius tvirtino čia buvus seniausią Vilniaus miesto dalį, išaugusią veikiausiai iš žvejų gyvenvietės. Teiginys pagrįstas dviem prielaidomis: a) gyvenvietė šioje vietoje privalėjo būti, kadangi čia yra brasta; b) čia gyveno žvejai, kadangi žinoma, jog upėse greta brastą gausu žuvies (Limanowski, 1930, p. 133, 135, 143).

Apibendrindami 1933 m. ir 1939 m. kasinėjimų Altarijos kalvyne metu sukauptą medžiagą, archeologai Halina ir Vlodziemiežas Holubovičiai konstataavo, jog čia buvo įsikūrusi svarbi ankstyvojo Vilniaus dalis („Kreivasis miestas“⁶), sunaikinta 1390 m. puolimo metu (Голубович, 1945). Vėlesni tyrinėtojai, išskyrus kelis atvejus, iki pat XX a. pabaigos į ši pagrįstą vertinimą nekreipė dėmesio.

Iš dailėtyrininko Marjano Moreliovskio darbų paminėtinas nepublikuoto veikalas „Užupis – seniausias Vilnius“ mašinraštis, kurį laisvai atpasakojo meno istorikė Jūratė Markevičienė savo straipsnyje (Markevičienė, 2002). Kadangi ši autorė labai subjektyvi, o minėtas mašinraštis visas neišliko⁷,

⁶ H. ir VI. Holubovičių pavadinimas. Žr. Голубович, 1945.

⁷ Pagrūdama savo tezes arba polemizuodama, J. Markevičienė nuolat remiasi iš konteksto išplėštais kitų autorių teiginiais arba interpretuoja juos savaip. Plg. nurodyto darbo 8, 22, 27, 28 ir kt. išnašas su straipsniu „Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiaus“, „Vilnius XIII a.: mitai ir faktai“ bei „Vilniaus plėtra iki XV amžiaus“ (Katalynas, Vaitkevičius, 1995; Katalynas, 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2001) teiginiais. Be to, autorės atpasakotame 148 mašinraščio lapų darbe trūksta dviejų pagrindinių dalių – skyrius apie Užupį, kurį M. Moreliovskis, atrodo, laikė ankstyvojo Vilniaus miesto branduoliu, bei pabaigos su galutinėmis išvadomis (plg. Markevičienė, 2002, p. 30).

tai jos darbu negalima remtis norint apibendrinti M. Moreliovskio idėjas.

Istoriko Ježio Ochmanskio darbuose keletą kartų publikuotas „Jogailos laikų“ Vilniaus miesto planas (tekste nekomenuotas; plg. Ochmański, 1982, p. 65). Galima sutikti su tame pažymėtų objektų, minėtų 1387 m. Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupui, lokalizacija. Antra vertus, žymint keletą kituose šaltiniuose minimų svarbių tuometinio Vilniaus dalių, padaryta nemaža klaidų⁸, todėl šis planas menkavertis.

Prie Vilniaus plėtros problemų buvo grįžta XX a. pabaigoje. 1994 m. istorikė Aušrelė Racevičienė bandė nustatyti XVII a. pabaigos Vilniaus urbanistines ribas (Racevičienė, 1994š). Šis darbas turėjo būti archeologijos paminklo Vilniaus Senamiesčio kultūrinio sluoksnio ribų nustatymo pirmasis etapas; planuota jo pagrindu sudaryti išsamiai žvalgomujų tyrimų programą, o po to apibendrinti vienus archeologinius duomenis. Darbe plačiai panaudoti Specializuotų mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvų (vėlesni pavadinimai: Paminklų konservavimo institutas, Paminklų restauravimo projektavimo institutas, AB „Paminklų restau-

ravimo institutas“) istorikų sukaupti, daugiausia nepublikuoti duomenys. Atliekant tyrimus, susidurta su trimis rimtomis problemomis: a) dažniausiai nepavykdavo tiksliai lokalizuoti šaltiniuose minimų, miesto periferijoje esančių objektų; b) miesto pakraščių apstatymas buvo difuzinis, todėl kai kurį rajoną, pvz., Užupio, riba, už kurios miestas urbanistiniu požiūriu virsdavo kaimo tipo vietove, buvo neaiški; c) turimų istorinių duomenų nustatyti Vilniaus miesto ribas XVII a. pabaigoje nepakako. Todėl autorė urbanizuotų teritorijų ribas nužymėjo daugiausia pagal XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios kartografijos šaltinius.

Tęsiant Vilniaus kultūrinio sluoksnio įtraukimo į kultūros vertybių registrą procedūrą, 1997 m. archeologas G. Vaitkevičius savo darbe apibendrino Vilniuje iki tol vykusių archeologinių tyrimų bei priežiūrų rezultatus (dvi dalys; žr. Vaitkevičius, 1997š). Svarbiausia yra antroji jo darbo dalis, kurią sudaro Vilniaus miesto centro planai su itin tiksliai pažymėtais archeologų tyrinėtais ar stebėtais plotais. Vis dėlto kai kurie tekste pateikti kultūrinio sluoksnio vertinimai labai greitai paseno⁹, todėl jau po

⁸ Pvz., J. Ochmanskio plane nurodyta, kad XIV a. pabaigoje Vilniuje buvo dvi Žemutinės pilys (antroji – tai XIV a. pabaigoje – XV a. pastatyta gotikinė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje), o Kreivoji pilis nubraižyta istorinio Bernardinų sodo teritorijoje, Vilnios potvyniu užliejamamoje salpoje, užpuolių skersai ir išilgai apšaudomoje nuo greta esančių aukštumų, t. y. fortifikacijoms visiškai netinkamoje vietoje.

⁹ Pvz., G. Vaitkevičius aptariamo darbo p. 6 ir 7 pakartojo kelių Žemutinės pilies centrinę ir pietinę dalis kasinėjusių autorių nuomones, neva buvę aptiktai XI–XIII a. kultūrinio sluoksnio horizontai. Tikrinant Vilnių tyrinėjusių archeologų teiginijų patikimumą, t. y. atliekant šaltinių kritiką, konstatuota, kad minėtų kasinėjimų metu rasti kur kas vėlesni sluoksniai, todėl ankstesnes išvadas teko atmesti (plg. Katalynas, 2000, p. 208; Vaitkevičius, 2000, p. 175, 176, 179–181; Katalynas, Vaitkevičius, 2001, p. 69, 70; Katalynas, Vaitkevičius, 2002, p. 3, 4, 1 pav.).

kelerių metų jie buvo koreguoti. Miesto raidos G. Vaitkevičius nebandė rekonstruoti. Todėl, rašant šią monografiją, G. Vaitkevičiaus darbu „Vilniaus senamiescio kultūrinio sluoksnio (AR 5 a, c) ribų nustatymas ...“ nebuvo naudotasi.

XX a. pabaigoje Vilniaus plėtrą bandė tyrinėti architektai urbanistai. Jų teiginius galima apibendrinti kaip dviejų požiūrių raišką. Pirmojo požiūrio šalininkai teigė, kad Vilnius išaugo iš kelių atskirų gyvenviečių; todėl plėtojantis miestui, susiformavo radialinis (vėduoklinis) gatvių tinklas (Miškinis, Jurkštasis 1985; Miškinis, 1987, 1991). O Dalios Bražėnaitės pateiktose Vilniaus plano raidos iki XVI a. pirmosios pusės schemose (Bražėnaitė, 1998) Vilnius vaizduojamas kaip tipiškas miesto žiedinio augimo pavyzdys (toks miesto plano raidos tipas būdingas kai kuriems Rusios miestams, pvz., Pskovui ir Maskvai; žr. Kyza, 1985).

Minėtuose trijuose Algimanto Miškinio ir Vytauto Jurkšto darbuose pateikiamos tos pačios Vilniaus plėtros schemas bei kartojami tie patys argumentai, beje, ne visuomet nurodomi pirminiai šaltiniai: pvz., archeologo Adolfo Tautavičiaus nuomonė apie Vilniaus miesto apgyvieniai XIV a. (plg. Tautavičius, 1968, p. 40), arba pernelyg laisvai atpasakojamas jų turinys (pvz., nuoroda, kad Gilberas de Lanua „apibūdina miestą kaip nutijsusį į pietvakarių nuo pilies link pranciškonų bažnyčios“; žr. Miškinis, 1987, p. 58). Išsamiausiai A. Miškinio požiūris išdėstytas „Lietuvos architektūros istorijos“ pirmajame tome. Ten teigama, kad miestas Vilnios kairiajame krante iš esmės susifor-

mavo XIII–XIV a.; seniausi priemiesčiai (Užupis) atsirado XIV a. pradžioje. Miestas nuo pirminio centro, buvusio dabartinės Šv. Jonų bažnyčios rajone, plėtėsi į pietvakarių palei Trakų kelią (pasak teksto, o pagal schemas – į pietus ir pietvakarių; žr. min. veik., p. 58, pav. 30). Veikiausiai kartojant M. Limanovskio nuomonę, teigama, jog Bokšto ir Subačiaus gatvių rajone buvusi žvejų gyvenvietė. Vilnių XIV a. pradžioje ir XV a. antrojoje pusėje vaizduojančiose schemose ši gyvenvietė pažymėta ne Bokšto gatvėje, o šaltiniuotame šlaite tarp Subačiaus ir Aukštaičių gatvių, dabartinio Kūdrų parke rajone. Aiškinant, jog ankstyviausia miesto turgavietė buvusi dabartinės Šv. Jonų bažnyčios vietoje, pasiremta architekto Romano Jalovecko ir istorikės Teresės Dambrauskaitės straipsniu. Šiam straipsnyje (žr. Jaloveckas, Dambrauskaitė, 1970, p. 82, 83) tenurodyta, kad tezė apie minėtos turgavietės vietą pagrįsta V. Revienskos „stipria prielaida“ ir Vincento Pšialgovskio pastaba (Rewieńska, 1928; Przyałkowski, 1860). V. Revienskai pelnytai kritikavusi istorikė M. Lovmianska A. Miškinio darbe visai neminima. Archeologinių tyrimų duomenys ignoruoti: pvz., miesto plėtrą XIII a. ir vėliau iliustruojančiose schemose net nežymimas „Kreivasis miestas“ (Miškinis, 1987, p. 59, pav. 30). Pastaroji tradicija tesiama ir 2002 m. pasirodžiusiame D. Bražėnaitės-Dijokienės darbe, nors čia ir teigama, kad rengiant Vilniaus raidą nuo XIII a. iki XX a. atspindinčias schemas, be kitų šaltinių, naudotasi ir 2001 m. paskelbtu K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus

straipsniu (Dijokienė, 2002, p. 18; plg. Katalynas, Vaitkevičius, 2001, p. 68–75).

Kaip minėta, rengiant spaudai *Vilniaus miesto istorijos* pirmajį tomą, apie archeologinę situaciją Vilniaus senamiesstyje buvo galima sužinoti tik iš negausios medžiagos apie kasinėjimus Dominikonų bažnyčios požemiuose bei iš kelių „archeologinių priežiūrų“ ataskaitų. Todėl A. Tautavičius, išsamiai apraše pilių tyrinėjimų rezultatus, duomenis apie Vilnios kairiajame krante buvusios miesto dalies raidą pateikė kaip prielaidas. Jo nuomone, dabartinio senamiesčio teritorijoje gyvenvietė susiformavo XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje. Remdamasis tuo, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais pranciškonai Vilniuje turėjo bažnyčią, tuometinio miesto ribas autorius nukėlė iki Smėlynės (Arenos) pranciškonų konventualų vienuolyno, kuris buvo greta dabartinės Trakų gatvės (Tautavičius, 1968, p. 26, 27, 40).

1978 m. archeologė Irena Jučienė bandė apibūdinti ankstyvą miesto plėtrą remdamasi iki tol sukauptų Vilniaus pilių ir miesto archeologinių tyrimų rezultatais. Dalis jos darbe pateiktos informacijos apie tyrimų Kalnų parke rezultatus prieštarauja šios autorės rašytoms ataskaitoms, o kai kurie teiginiai (pvz., kad Dainų slénis buvės įtvirtintas, o čia buvusi gyvenvietė pamažu apleista XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje) tyrimų duomenimis nepatvirtinti¹⁰. Dominuojančių aukštumų supamo duburio fortifikavimas yra nelogiškas ir

nereikalingas, todėl minėtą I. Jučienės nuomonę derėtų atmetti. Apibūdinant dabartinio Senamiesčio raidą XIV–XVI a., vadovautasi schema, jog pirmiausia apgyventas šalia Žemutinės pilies, į pietus nuo jos buvęs rajonas, o apgyventa teritorija vėliau tolygiai plėtėsi tolyn (Jučienė, 1978, p. 46–49). Straipsnyje ignoruoti tuo metu jau žinomi, bet šiai schemai prieštaraujančios XIV a. radiniai, surinkti iš pastato Pilies g. 23, iš Vilniaus, Šv. Kazimiero, Bokšto gatvių.

Apibendrinti iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio sukauptą archeologinę medžiagą ir apibrėžti miesto plėtros tendencijas bandė archeologas Liudvikas Dzikas. Jo darbo išvados paremtos vien archeologinių tyrimų ataskaitose fiksuota kasinėjimų autorų nuomone. Archeologiniai radiniai, rengiant darbą, nebuvo peržiūrėti. Autoriaus teigimu, miestas išsiveržė iš pilių ribų XIV a. ir tai sietina su didžiojo kunigaikščio Gedimino veikla. Vėliau Vilnius plėtėsi į pietus išilgai kairiojo Vilnios kranto, kol XV a. pasiekė dabartinių Subačiaus ir Rasų gatvių susikirtimą. Gana vėlai apgyventi Žemaitijos, Šv. Ignoto ir Dominikonų gatvių rajonai (XV a. ar net XVI a. pradžioje) (Dzikas, 1990). Pastarieji teiginiai prieštaravo tiek paties autoriaus pateikiems faktams (pvz., kad sklype Žemaitijos g. 6 aptiktas XIV a. kultūrinis sluoksnis), tiek iki tol atliktu tyrimu duomenims (nuo 1982–1983 m. buvo žinoma, kad Šv. Ignoto ir Dominikonų gatvių aplinkoje yra

¹⁰ I. Jučienės teiginiai apie Altarijos kalvyne buvusios miesto dalies raidą paremti beveik vien iš geologinių grėžinių gauta informacija. Žr. Jučienė, 1978ša, b, c.

XIV a. kultūrinis sluoksnis). Vėliau, lygiant archeologinių radinių peržiūrėjimo rezultatus su L. Dziko darbe panaudotu ataskaitu išvadomis, sužinota, kad tyrimu autorai aptiktus kultūrinio sluoksnio horizontus ar radinius neretai klaudingai datuodavo, dažniausiai juos „pasendindavo“ (Katalynas, Vaitkevičius, 1995).

Apibendrinti iki šiol sukauptą informaciją apie miesto raidą XIV–XVII a. bandyta keliuose archeologų K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus straipsniuose (Katalynas, Vaitkevičius, 1995; Katalynas, 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2000; Vaitkevičius, 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2001; Katalynas, Vaitkevičius, 2002). Praėjus keleriems metams nuo pirmojo darbo pasirodymo, konstatuota, kad kai kurios išvados apie Senamiesčio apgyvenimą buvo skubotos. Pvz., teko koreguoti teiginį apie XIV a. dabartinio Universiteto ir Alumnato rajone buvusią gyvenvietę (žr. Katalynas, Vaitkevičius, 1995, p. 31) bei apie dabartinės Šv. Ignoto gatvės aplinkoje įsikūrusią dar vieną gyvenvietę (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, p. 73, pav. 4). 1413 m. ar 1414 m. Vilniuje viešėjusio burgundų didiko Gilberio de Lanua užrašyta pastaba¹¹ apie „ilgą, siaurą, nuo kalno besileidžiantį miestą“ su mūriniais kulto pastatais (toks aprašymas tinka tik į pietus – pietų pietvakarių nuo pilių buvusiai miesto daliai) bei negausi archeologinė medžiaga rodo, kad iki XV a. pradžios šiuose rajonuose buvo vos po keletą sodybų.

Lyginant XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėje susidariusią situaciją su archeologinių tyrinėjimų metu Vilniuje rastu to laikotarpio sluoksnį ligšioliniais vertinimais, matyti neatitikimai. Šiuo periodu datuotų dirbinių geografija yra kur kas įvairesnė negu ankstesnio laikotarpio. Kai kurie Vilniaus miesto raidą nagrinėjė autorai, pvz., K. Katalynas ir G. Vaitkevičius, tai aiškino sparčia miesto plėtra po jo pagrindinės dalies, t. y. „Kreivojo miesto“ ir Kreivosios pilies–slėptuvės sunaikinimo 1390 m. antpuolio metu. Manyma, kad, pasitraukus priešams, likę gyvi ir neišvaryti į nelaisvę gyventojai iš karto skubėjo kurtis anksčiau menkai apgyventoje vietovėje Vilnios kairiajame krante. Neatsižvelgta į tai, kad valstybę tuomet buvo ištikusi didelę krizę, kuri turėjo įtakos ir jos pagrindinio miesto rai-dai. 1382 m. kilęs Jogailos ir Vytauto konfliktas, sudarius Astravo sutartį, galiausiai buvo įveiktas, tačiau nesiliovė tokia situacija nepatenkintų kryžiuočių antpuoliai. Buvo keletą kartų siaubiamama ne-maža Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos dalis, taip pat ir jos sostinė. Vytauto bandymas kištis į irstančios totorių valstybės vidaus reikalus baigėsi skaudžiu pralaimėjimu mūšyje prie Vorsklos upės 1399 m. Tai neišvengiamai turėjo sukelti rimtų karinių ir ekonominių komplikacijų LDK pietinėje dalyje bei nepasitenkinimą Vakaruose¹². Dėl to XIV a. paskutiniaisiais dešimtmečiais ir

¹¹ G. de Lanua neminėjo viešagės Vilniuje konkrečios datos. Jo kelionė iš Rytpūsių prasidėjo po 1413 m. lapkričio 11 d., o iš Rusios per Lietuvą jis vyko 1413–1414 m. žiemą. Žr. Klimas, 1931.

¹² Prieš Timūrą Kutluką buvo surengtas ne „rutininis“ karinis antpuolis, bet popiežiaus paskelbtas ir organizatorių plačiai reklamuotas Kryžiaus žygis.

XV a. pradžioje LDK turėjo patirti didelių demografinių ir finansinių nuostolių. Žinios apie nesėkmes ir pavojujus neišvengiamai atgrasė daugelį potencialių koloniistų tiek Rytuose, tiek Vakaruose; o valstybės gyventojų resursai dėl nesiliaujančių didelio masto antpuolių nuolat mažėjo. Todėl XIV a. pabaigoje netgi privilegiuotas, juridinę autonomiją gavęs Vilniaus miestas dėl objektyvių aplinkybių negalėjo sparčiai plėstis. Nustatant 2001 m. tyrimu metu Rotušės aikštėje atkastą ankstyvųjų kultūrinio sluoksnio horizontų chronologiją pagal juose aptiktas monetos, paaiškėjo, kad ankstesnis pagrindinių radinių, t. y. buitinės keramikos, datavimas buvo netikslus: morfologijos ir gamybos technologijos požiūriu identiški indai gaminti ilgą laiką, bent jau nuo XIV a. pabaigos iki XV a. vidurio. Todėl Senamiestyje aptinkamus ankstyviausių kultūrinio sluoksnio horizontus, anksčiau datuotus XIV a. pabaiga, galbūt netgi laikotarpiu iki savivaldos suteikimo, daugeliu atvejų būtų teisingiau datuoti XV a. pradžia arba pirmaja puse.

PALEORELJEFAS

Vilniaus istorinis centras yra susilejusiuose Neries ir Vilnios slėniuose, lanku išsidėsčiusiose terasose. Šis reljefas susiformavo priešpaskutiniojo ir paskutiniojo apledėjimų metu. Upių santakoje, Vilnios dešiniajame krante išlikęs kalvynas suskaidytas poledyninės erozijos slėnių. Kai kuriose Senamiesčio vietose yra išlikusių terasinių pakopų fragmentų (Prapiestienė, 2002). Slėnius supančios aukštumos virš žemės dalies – Pilies kalno papédžių – iškilusios iki 65–110 metrų¹³. Gamtinis reljefas ir vandenys šią teritoriją suskaidė į keletą dalių su skirtingomis gyvenimo sąlygomis.

Vilnios dešinysis krantas. Tai teritorija, apimanti vėlesnę Žemutinę pilį, Altarijos aukštumą dalį ir Užupį. Čia yra: a) labiausiai gamtinių kliūčių apsaugotas, apie 40–50 m virš papédžių iškilię¹⁴ Pilies kalnas su aikštėle viršuje ir iškyšuliais pietvakarinėje ir šiaurinėje papédėse (Lasavickas, Lisanka, 1979č; Abaravi-

¹³ Plg. įdėklą, 1 planą. Altarijos aukštumoje kalvų viršūnės yra 158–164 m absoliutaus aukščio; Rasų aukštuma yra apie H_{abs} 172–198 m lygio; Liepkalnio – H_{abs} 200–214 m; Kaminų – H_{abs} 170 m; toliau nuo Naujamiesčio iki Bufalo kalno aukštumos viršus yra apie H_{abs} 140 m lygio. Šių aukštumų papédėse esantys Senamiesčio kvartalai yra vidutiniškai 30–50 m žemiau: Subačiaus gatvės rajono aukštutinė terasa – H_{abs} 120–130 m, žemutinė terasa – H_{abs} 110–115 m; kvartalai tarp Aušros vartų ir Rūdninkų vartų – H_{abs} 120–130 m; „Vokiečių miestas“ ir Rotušės aikštė – H_{abs} 112–116 m; kvartalai tarp Pylimo g. ir Šv. Ignoto g. – H_{abs} 100–110 m.

Centrinėje Senamiesčio dalyje žemės paviršiaus aukštis svyruoja ties H_{abs} 105–113 m lygiu. Žemutinėje Senamiesčio dalyje, t. y. Bernardinų g. ir Maironio g. rajone bei L. Stuokos-Gucevičiaus ir Odminių gatvių rajone, žemės paviršius yra atitinkamai H_{abs} 95–100 m ir H_{abs} 94–98 m lygio. Katedros aikštėje, Pilies kalno papédėse, Sereikiškėse žemės paviršiaus altitudės yra H_{abs} 92–95 m.

¹⁴ Nurodomas esamas lygių skirtumas. Pirminis žemės paviršius Pilies kalno aplinkoje (išskyrus pietvakarinėje papédėje buvusį kyšulį) yra 4,3–7,2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Senamiestyje virš pirminio paviršiaus yra susiformavęs vidutinio 2–3 m (Maironio gatvės aplinkoje – iki 4 m) storio kultūrinis sluoksnis.

čius, Remecas, 1996š; Rackevičius, 1997š; Gaigalas, 1999, p. 282–288), iš kitų pusėj jį juosia šaltiniuoti uždurpėjė plotai arba užpiltos Vilnios senvagės (Abaravičius, Urbanavičius, 1996š); b) Altarijos pietvakarinės dalies aukštumas su siauru šlapiu slėniu tarp Kreivojo (Plikojo, Trijų Kryžių) kalno ir Neries

Pilies ir Kreivojo kalnų iškasimo, vėliau dėl pamažu kanalizuojamos bei užpilamos Vilnios senvagės.

Vilnios kairiajame krante pirmiausia reikėtų išskirti apie 100 ha dydžio plotą dabartinio Senamiesčio vietoje. XVI a. pradžioje iš šiaurės rytų, rytų, pietų, vakarų bei šiaurės vakarų jis buvo apjuos-

I pav. „Kreivasis“ piliakalnis 1956 m. M. Sakalausko nuotr.

(Vaicekauskas, 1996š; Sarcevičius, 1998ša, 1998šb, 1999) (1 pav.); c) sausa smėlėta lyguma dabartinių Krivių ir Polocko gatvių rajone su dviem kalvomis (Gedimino kapo ir bevarde, į Vilnią grūvančiu vakariniu šlaitu) (2 pav.), prie Vilnios vingio ji pereina į nuolaidų šlaitą ir drėgna, upės potynių iš dalies apsemiamą (Katalynas, 1990ša, 1990šb) slėnį. Istoriniu laikotarpiu šio Vilniaus rajono vakarinės dalies reljefas smarkiai keitėsi, iš pradžių dėl naujos Vilnios vagos tarp

tas mūrine gynybine siena. Geomorfologijos požiūriu ši teritorija apima Neries II–IV viršsalpines terasas. Viršutiniai geologiniai sluoksniai – laidūs vandeniu smėlingi arba žvyringi gruntai. Giliau yra keletas mažai laidžių vandeniu molingu horizontu, virš kurių kaupėsi gruntu grūvė. O terasų papédėms būdingos gruntinių vandenų iškrovos (užpelkėjimai, šaltiniai), sudarančios natūralių kliūčių lanką, juosusį dabartinio Senamiesčio branduolių ir galais nusidriekusį iki

Vilnios (šalia Žemutinės pilies pietvakarinės dalies – iki Vilnios senvagės). XVI a. pradžioje prie šios kliūčių juostos buvo pastatyta miesto gynybinė siena. I pietvakarius ir vakarus nuo Vilnios slėnio laikrodžio rodyklės kryptimi – tai Župronių šaltiniai ir griova dabartinio pastato Subačiaus g. 15 vietoje, dabar-

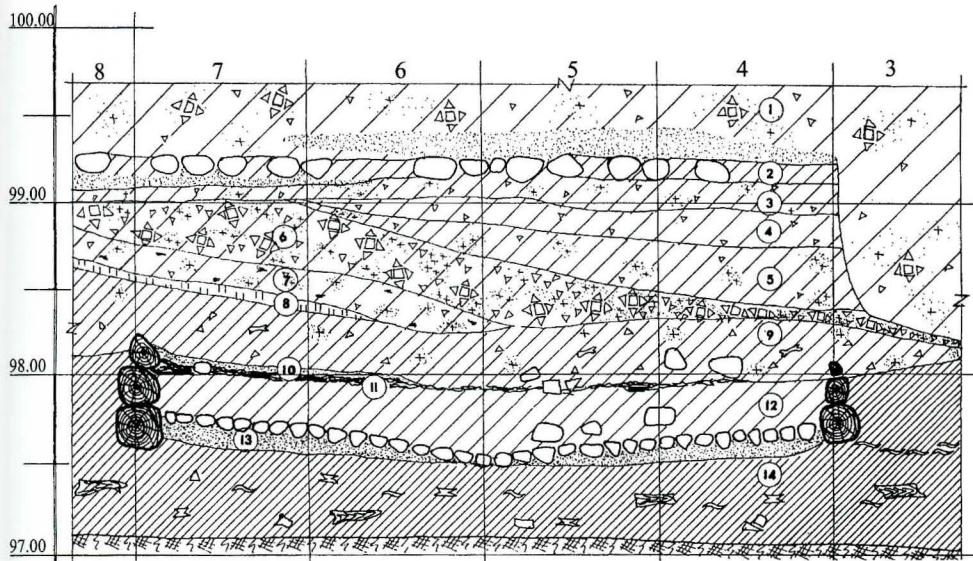
je ir į rytus nuo jų, gilio raguvos Palangos gatvės rajone. Kitos dvi gruntuinio vandens iškrovų vietas – tai a) dabartinės Subačiaus gatvės dalis, esanti namų Nr. 2–16 rajone (Žukovskis, 1994šb; Katalynas, 1990šc, 1990šd), ir Šv. Kazimiero gatvė; b) juosta, prasidedanti šalia Maironio ir Latako gatvių sankryžos ir

2 pav. Altarijos aukštumos pietvakarinė dalis 1956 m. M. Sakalausko nuotr.

tinės Šv. Dvasios gatvės rajone buvusios pelkėtos daubos (Vaitiekūnas, 1999š), toliau – Aštriojo Galo (Aušros vartų) šaltiniai, davę pradžią Kačergos upeliui. Pastarojo kairiajame krante buvo šlapios daubos ir raguvos dabartinių Sodų ir Gėlių gatvių rajone bei į šiaurės vakarus nuo Pylimo ir Naugarduko gatvių sankryžos, griovos Šv. Stepono ir Raugyklės gatvių (Katalynas, 2002šb, 2002šc) aplinkoje, Vingrių šaltiniai, šlapia dauba evangelikų reformatų kapinių vieto-

besidriekianti per Rusų, Šv. Mykolo gatvių vietovę, Universiteto kvartalą, LR Prezidentūra bei Totorių gatvės aplinka (Vainilaitis, 1994šc; Sarcevičius, 1997šc; Vaicekauskas, 2001š; Dzikas, 1979ša; Lisanka, 1979š; Vainilaitis, 2002š; Luchtanienė, 1996ša, 1996šb; Poška, 1996š; Butėnas, 1998š, 1999š; Stankevičius, 1992š; Žukovskis, 1996ša, 1997šb). Šiamme ruože kultūrinis sluoksnis dažniausiai formavosi ant įvairaus storio uždurablejimų.

Velėna*	Smėlis	Mūras pjūvyje	Kaulai
Juoda žemė	Ižemis	Kalkės	Skersinė mediena
Pilka žemė	Duobės kontūras	Kalkiu skiedinys	Išilginė mediena
Molis	Oda	Smulkios griuvenos	Rastas
Ruda žemė	Akmenys	Stambios griuvenos	Sunykusi mediena
Durpės	Akmenų grindinys	Degėsiai	Keramika
			Skiedros

① Kultūrinio sluoksnio horizonto numeris

89.00 Absoliutus aukštis metrais

-5.00 Gylys nuo žemės paviršiaus metrais

3 pav. Kultūrinio sluoksnio, aptikto į pietryčius nuo Aukštaičių ir Maironio gatvių sankirtos, pjūvis.
1985 m. tyrinėjimai

* Tokie sutartiniai ženklai naudojami ir kituose knygos brėžiniuose.

4 pav. Užupio bernardinių vienuolyno ūkinis kiemas su mediniais drenavimo latakais. 1989 m. tyrinėjimai. K. Katalyno nuotr.

Iš vietos reljefo detalių paminėtinos griovos dabartinės Šv. Mykolo gatvės rajone (Gendrėnas, 1999š), kalvelės dabartinių Šv. Pranciškaus ir Bernardo (Vainilaitis, 1994šd), Šv. Mykolo Arkanquo (Patkauskas, 1976šb; Stanaitis, 1994š), Šv. Jonų (Vaicekauskas, 2001š), Švč. Marijos Ramintojos (Augustijonų)¹⁵ ir Šv. Mikalojaus bažnyčią, taip pat

Skaisčiausios Dievo Motinos katedros soboro¹⁶ vietoje¹⁷, Radvilų rūmų vietoje šalia T. Vrublevskio ir Žygimantų gatvių sankryžos bei smėlingos keteros dabartinių Pilies, Didžiosios gatvių ir Rotušės aikštės (Katalynas, 1988š, 2001š; Žukovskis, 1995š), taip pat Dominikonų gatvių vietoje. Švč. Trejybės cerkvė statyta skardingos kalvos viršuje (Misiukaitė, 1987š,

¹⁵ Geologo V. Vaitiekūno duomenimis, Švč. Marijos Ramintojos bažnyčia statyta ant žvyringos keteros, besidriekiančios nuo Latako gatvės viršutinės dalies pietinio galo. Anksčiau šioje vietoje stovėjo Šv. Kosmo ir Damijono cerkvė, sunykusi XVII a.

¹⁶ Orig. Кафедральный собор Успенья Пречистой Богородицы.

¹⁷ V. Vaitiekūno duomenimis, Soboro statybai buvo parinkta žvyro kalvelė ar sala, iš trijų pusiu apsupta uždurpėjusios Vilnios senvagės.

5 pav. Molio karjero Šnipiškėse, tarp Konstitucijos prospekto ir Lvovo gatvės, vieta 2002 m.

K. Katalyno nuotr.

1989ša; Luchtanienė, 1999šb). Kalvelė buvusi dabartinio pastato Pylimo g. 54 vietoje, o ją lyginant nukasti ankstyvi kultūrinio sluoksnio horizontai (Vaicekauskas, 1999še). Kai kurios vietos anksčiau buvo šlapios. Paminėtinos drėgnos daubos dabartinių Ligoninės, Kėdainių ir Trakų gatvių rajone, Tilto gatvės rytinės ir vakarinės dalis aplinkoje (Sprainaitis, 1984š; Sarcevičius, 1996ša, 1996šc) bei į šiaurės rytus nuo Tilto ir Radvilų gatvių sankryžos. Pastarojoje vietovėje, Radvilų valdoje buvo irenkti tvenkiniai. Upių slėniuose neretai bandyta kurtis ant drėgno durpingo sluoksnio (pvz., Pilies kalno

papėdėse, Odminių ir L. Stuokos-Gucevičiaus gatvių aplinkoje, šalia Aukštaičių ir Maironio gatvių sankryžos (3 pav.); Katalynas 1985š). Kitur bandyta aplinką sau-sinti klojant žabus ir užpilant atvežtu gruntu (Barboros Radvilaitės g. vietovėje; Dzikas, 1981š) arba irengeiant drenavimo sistemą (Vilniaus vyskupui pavaldžių amatininkų kvartale dabartinės Prezidentūros teritorijoje, Užupio bernardinų vienuolyne Malūnų g. (4 pav.) ir kitur; žr. Luchtanienė, 1996ša, 1996šb; Vainilaitis, 2000; Katalynas, 1990ša, 1990šb).

Istoriniuose šaltiniuose minimas netoli Subačiaus gatvės buvęs Paplaujos

molio telkinys, intensyviai eksploatuotas XV–XVII a.

Neries dešiniajame krante yra poliedyniniame upės slėnyje susiformavusi lyguma su sąnašiniais gruntais: žvyru, smėliu, dulkingu priemoliu (Monstvilas, 2001š). Po jais yra susi-

darę molio sluoksniai. Istoriko S. Samalavičiaus duomenimis, pastarieji pradėti eksploatuoti XVII a.¹⁸, išsėmus Paplaujos molio telkinį (Samalavičius, 1977). Lvovo ir Krokuvos gatvių aplinkoje yra išlikusių šių karjerų pėdsakų (5 pav.).

¹⁸ Neries dešiniajame krante buvę molio ir kalkakmenių karjerai bene pirmą kartą paminėti Lietuvos Metrikoje 1522 m. dokumente. Jų vieta neaiški. Tikėtina, kad dokumente kalbama apie Šnipiškes ar Piuromontą. Žr. Firkovičius, 1975š, p. 16.

VILNIAUS PLÉTRA XIV A.

BENDRAS LAIKOTARPIO APIBŪDINIMAS

XIV a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo vieninga valstybė, kurią valdė vienas valdovas. Valdant Gediminaičių dinastijai, ilgą laiką neišryškėjo jokių didesnių vidaus konfliktų (Kiaupienė, Kiaupa, Kuncevičius, 1999, p. 73). Didžiojo kunigaikščio Gedimino 1323 m. laiške pirmą kartą paminėta nuolatinė jo rezidavimo vieta – Vilniaus miestas (*Gedimino laiškai*, 1966š). Visą XIV a. valstybė sparčiai plėtési į rytus ir pietus prisijungdama susiskaldžiusios Rusios žemes. Toliau buvo stengiamasi atremti stiprėjančią katalikiškujų Vakarų agresiją. Priešinamasi buvo tiek karinėmis, tiek diplomatiniemis priemonėmis. Iš pastarųjų paminétinas Gedimino bandymas krikštytis 1323–1324 m. Didéjo karinis Palaimintosios Mergelės Marijos vokiečių namų Jeruzalėje prie glaudos ordino¹⁹ (toliau – Kryžiuočių ordino) spaudimas. XIV a. penktajame dešimtmetyje, sunaikinę LDK vakarinės dalies pagrindines pilis, kryžiuočiai pradéjo veržtis į šalies centrą. 1348 m. buvo pasiektos Trakų ir Vilniaus prieigos, 1365 m. sudeginta neįtvirtinta Vilniaus miesto dalis. Labiau-

siai Vilnius buvo puolamas XIV a. pabaigoje. Vieno užpuolimo metu 1390 m. buvo sunaikinta Kreivoji pilis ir greta buvusi miesto dalis, todél labai pasikeitė miesto topografija.

XIV a. nusistovéjo Lietuvos prekybiniai santykiai su kaimynais. Pradéjo diferencijuotis amatai, didéjo jų gamybos mastas. Tai, kad radosi siauros specializacijos amatininkų (kaulo ir tošies apdirbimo specialistų Kernavéje, „gotikinės keramikos“ gamintojų Vilniuje bei „juodosios keramikos“ Naujuosiouose Trakuose; plg. Luchtanas, 2002, p. 26; Vaitkevičius, 1999, p. 51, 52; Poškienė 2002, p. 25) rodo, kad jie pradéjo gaminti prekes rinkai. Plėtési kultūriniai ryšiai tiek su Vakarais, tiek su Rytais. 1323 m. dokumentuose paminéti katalikų maldos namai Vilniuje bei katalikų vienuoliai – didžiojo kunigaikščio sekretoriai (*Gedimino laiškai*, 1966š, p. 27, 31, 45, 53–55, 133–137, 141; Nikžentaitis, 1989, p. 30; Rowell, 2001, p. 30). Lietuvos valdovai vis daugiau dëmesio skyré valstybės ekonomikai (Gudavičius, 1996, p. 43–45; Nikžentaitis, 1996, p. 125). 1323 m. Gediminas pakvietė į Lietuvą kolonistų iš Vakarų (riterių, pirklių, amatininkų). Šio amžiaus pirmojoje puséje Vilniuje pradéjo

¹⁹ S. Rowello pateiktas Ordino pavadinimo vertimas.

kurtis stačiatikiai, veikiausiai dvasininkai, amatininkai ir pirkliai. Ėmė plisti iš sverut perimtos technologijos, pvz., pradėti statyti mūro pastatai.

1385 m. Krėvos aktu Lietuvos didysis kunigaikštis įsipareigojo apskrikštysti kartu su visais Lietuvos gyventojais pagonimis. 1387 m. paskelbtos privilegijos bajorams katalikams, steigiamos Vilniaus vyskupystės vyskupui ir Vilniaus miestiečiams sudarė palankias sąlygas formuotis bajorų dvasininkų bei miestiečių luomams, juridiškai įtvirtino jų teises. Savivaldos Magdeburgo pavyzdžiu suteikimas Vilniui skatino kurtis savarankiską miestiečių bendruomenę. Antra vertus, Vilniuje šios privilegijos įtvirtino skirtingo juridinio pavaldumo teritorijas ir vėliau tai nulėmė kai kuriuos miesto plėtros ypatumus.

PAGALBINIAI DUOMENYS

XIV a. pradžios dokumentuose (Ldk Gedimino laiškuose, pasiuntinių pranešimuose) minimas tik pats miestas ir kai kurios kunigaikščio rūmų (?) patalpos. Kai kurie Vilniuje buvę objektai įvardytin Kryžiuočių ir Livonijos ordino kronikoje. Aprašydamas 1365 m. žygį, Vyandas Marburgietis užsimena apie pilį, aplink kurią kryžiuočiai „visa išdegino“ (Marburgietis, 1999š, p. 131). Atrodo, kad šio žygio metu pilis nebuvvo puolama. 1382 m. paminėta, kad „Vytautas atžygiavo prie Vilniaus pylimo kariauti“,

įvykusį susidūrimą laimėjo Jogailos kariuomenė. Kur buvo pylimas ir vyko mūšis, nenurodoma. Kadangi patirti nuostoliai buvo vienodi (po 300 vyrų; Marburgietis, p. 176), tai nebuvo įtvirtinimų puolimas.

1383 m. užėmus Trakus, Ordino magistras pasiuntė keturias vėliavas į Vilnių, „kad sudegintų rusų miestą, kaip sugebės“. Kautynėse ant tilto (šaltinyje jis nelokalizuotas) po trijų atakų patyrę nuostolių kryžiuočiai buvo atremti, tačiau „miestas“ vis tiek sudegė (Marburgietis, p. 185). Iš aprašymo neaišku, ar tai buvo netoli Vilnios esanti stačiatikių apgyventa Vilniaus dalis. 1390 m. puolimo aprašymuose pažymėta, kad buvo šтурmu paimita ir sudeginta „aukščiausioji“ medinė pilis (t. y. Kreivoji), o mūrinė Žemutinė pilis atlaikė beveik penkias savaites trukusią apgulą (Marburgietis, p. 199, 368, 369).

1394 m. vietoje Kreivosios pilies minima tik „senosios pilies vieta“, kurioje po atlaikyto lietuvių kontratakos kryžiuočiai pasistatė bombardas. Prieš mūrinės Žemutinės pilies laipsnišką ataką²⁰ kryžiuočių kariuomenė buvo perdiskojuota: ji išsidėstė prie Neries, žemiau pilies, t. y. vėlesnio Lukiškių (Puškarnės) priemiesčio rajone. Apgulos metu nugriautas „bokštas, kuris nuvirtė į vandenį“, taip pat „mažesnysis“ ir/arba „žemesnysis“ bokštas. Šaunamųjų ginklų ugnimi buvo apdaužyta siena, sunaikinti tiltą (ar tiltus) dengę kailiai ir patys tiltai, po

²⁰ Išskiriama keturi pagrindiniai pilį ar fortifikaciją miestu užėmimo būdai: netikėtas puolimas, šurmas, blokada, laipsniška ataka (apgula). Žr. Яковлев, 2000, p. 29–37.

to imta griauti pilies vartus (Marburgietis, p. 213). Tokia įvykių seka rodytų, kad buvę suardyti pilies vartus dengę pakeiliameji tiltai. Galiausiai nesėkmingai bandyta nuleisti pilį juosusį vandenį kasant naujus griovius. Kuriose vietose buvo paminėti fortifikacijų elementai, neužrodyta, o tyrinėjant pilis tai nustatyti taip pat nepavyko.

Palyginti daug duomenų suteikia Jogailos privilegijos Vilniaus miestiečiams (1387 03 22) ir vyskupui (1387 02 17). Privilegijoje miestiečiams pažymėta, kad miestas iki šiol neturi mūrinių sienų, jas reikėtų pastatyti ateityje (Dubiński, 1788š, p. 1, 2). Privilegijoje vyskupui išvardinta keletas orientyrų: Goštauto sodas (buvo dabartinio Bonifratrų vienuolyno aplinkoje), į pietus nuo jo, aukštumos link – vyskupui Andriui Jogailos dovanotas sodas (apytikriai dabartinės LR Prezidentūros teritorija), „mažesniųjų brolių [t. y. pranciškonų] namai“ (pranciškonų vienuolynas)²¹, Šv. Mikalojaus bažnyčia (*Lietuvos TSR...*, p. 58). Remiantis šiais duomenimis, galima apytikriai lokalizuoti netoli pranciškonų buveinės ir Šv. Mikalojaus bažnyčios buvusius „Češkaus namus“ ir sodą, pylimą²², taip pat dabartinės Liejklos gatvės rajone, „už upės vakaruose“ (veikiausiai Kačer-

gos) buvusi „kelią aplink miestą“. Kaip vienas iš orientyrų nurodytas „kelias į Trakų pilį“, tuo metu buvęs netoli Šv. Mikalojaus bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno, veikiausiai dabartinių Lydos ar Žemaitijos gatvių aplinkoje. Priviligijos tekste aiškiai skiriami terminai „pilis“ (ji tuo metu jau turėjo mūro sienas; vartojaami terminai „*intra muros castri*“, „*extra muros*“) ir „miestas“. Neužsimenama apie Altarijos²³ kalvose buvusią miesto dalį. Vyskupui už pilies sienų atiteko trys valdos: sodas šalia Goštauto sodo, miesto ruožas į pietus–pietvakarių nuo pilies, iki Šv. Mikalojaus bažnyčios, kelio į Trakus ir pylimo, taip pat du gretimi sklypai šalia pilies, tarp tvartų ir šaltinio. Pastarieji veikiausiai buvo į pietryčius nuo Žemutinės pilies, į rytus nuo dabartinės Pilies gatvės šiaurinės dalies (kitur gyventi tinkamas vietas nuo pilies skyrė platus pelkėtas slėnis, todėl pilis ar joje buvę objektais negalėjo būti minimi kaip orientyrai, arba dėl vietovės geologinės sandaros ypatybių nebuvo šaltinių). Išskyruis „Češkaus namus“, daugiau apie kitus civilinius statinius privilegijoje nekalbama. Sprendžiant iš to, kad vyskupui teksios miesto dalies aprašymas pradedamas nuo pilies, teritorijoje iki „Vokiečių miesto“ turėjo būti bent jau pavienių sodybų.

²¹ Dabartinė Švč. Mergelės Marijos (pranciškonų) bažnyčia privilegijos suteikimo metu dar nebuvo pastatyta.

²² Lokalizuoti šiuos įtvirtinimus bene pirmasis bandė M. Balinskis. Jis nurodė, kad pylimas su medine gynybine siena (*parkany*) veikiausiai buvo netoli Pranciškonų bažnyčios (Baliński, 1842). Pagal geologinių tyrimų duomenis šiam įtvirtinimui vienintelė tinkama zona buvo arba Vingrės (Kačergos) dešinysis krantas, arba dabartinės Kėdainių gatvės rajone buvusio ežerėlio ar užpelkėjimo rytinis krantas. Konkrečiai vieta neaiški, kadangi iki šiol nenustatytos A. Vijūko-Kojelavičiaus minėtų „Vingrių pelkių“ ribos.

²³ Darbinis pavadinimas; Altarijos (arba Jasinsku Altarijos) toponimas atsirado tik XVI a. viduryje.

Iki šiol nežinoma, kur stovėjo Gedimino laiškuose minima 1321 m. pastatyta dominikonų bažnyčia. Šią temą nagrinėjė autorai nurodo skirtingas vietas. Neaišku, kada dominikonai pasistatė Šv. Dvasios bažnyčią. Minimos skirtinės datos: Jogailos laikai (dominikonų tradicija), 1408 m. (pagal Vytauto privilegiją), 1441 m. (pagal Kazimiero Jogailaičio privilegiją), 1501 m. (pagal bažnyčios atidavimo steigiamam vienuolynui datą) (Firkovičius, 1990š, p. 37, 38). Sutariama dėl pranciškonų (Švč. Mergelės Marijos) bažnyčios bei Šv. Jonų bažnyčios statybos: pirmoji funduota 1387 m. kovo mėnesį, o 1392 m. jau buvo pastatyta, antroji minima 1390 m. (Firkovičius, 1989š, p. 10; Firkovičius, 1990š, p. 5–6; Howell, 2001, p. 293, 295). Neaiški Šv. Mikalojaus bažnyčios statybos data. R. Firkovičiaus nuomone, pirmoji Šv. Mikalojaus pranciškonų bažnyčia turėjusi būti medinė, nes apie mūrinę kalbamą vėliau, nurodant skirtinės jos statymo datas: 1387, 1400, 1440 m. Mūrinės bažnyčios fundatoriumi minimas Jogailos bendražygis Hanulas (Hansas) (Firkovičius, 1989š, p. 39–40). Dėl vėlesnių bažnyčių statybos datų didesnių nesutarimų nekyla.

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

XIV a. datuotinų radinių ir kultūrinis sluoksnis Vilniuje aptinktas keliuose, vienas nuo kito nutolusiuose rajonuose (*idéklas, 1 planas*). Nagrinėjant jų išsi-dėstymą ir sasajas su Vilniaus branduo-

lyje esančiais piliakalniais, galima išskirti bent keturias teritorijas, gyvenamas ar apgyventas nuo XIV a. pradžios ir pirmosios pusės iki 1390 m. antpuolio. Tai Pilės kalno piliakalnis su apgyventu papiliu, Kreivasis (Plikasis) piliakalnis su apgyventu papiliu, taip pat gerokai toliau nuo pilių buvęs stačiatikių apgyventas rajonas, istoriniuose šaltiniuose vadintamas „Rusų galu“ ar „Rusų miestu“, bei katalikų apgyventas „Vokiečių miestas“. Be to, dar bent keturiose vietose aptiktos, tolėliau nuo besiformuojančio miesto branduolio esančios statinių sankaupos laikytinos šalia prekybinių traktų buvusiomis satelitinėmis gyvenvietėmis, XV–XVI a. prisijungusiomis prie besiplečiančio miesto. Čia ir toliau archeologinių tyrimų duomenys apžvelgiami tokia tvarka: pilys, miestas, priemiesčiai. Kartu su pilii tyrimų duomenimis pateikiama ir dviejų pagrindinių XIV a. Vilniaus miesto dalių – „Aukštutinio (Kreivojo) miesto“ ir „Žemutinio miesto“, ankstyvuoju raidos tarpsniu buvusių papilio gyvenvietėmis, – kasinėjimų medžiaga.

Vilniaus pilys. Aukštutinė pilis. Išsamnesni duomenys apie Aukštutinę pilį turimi iš dviejų didesnių kasinėjimų – 1940 m. H. ir V. Holubovičių ir 1982 m. A. Lisankos. Keletas kitų mažesnio masto kasinėjimų turimos informacijos iš esmės nepapildė. Šie autorai neparengė tyrinėjimų ataskaitų, tačiau nemažai žinių yra H. ir V. Holubovičių referate (Holubovičiai, 1941) bei architekto S. Lasavicko padarytuose 1982 m. tyrinėjimų brėžiniuose (Lasavickas, 1995š). Minėtų kasinėjimų metu išskirti kultūrinio

6 pav. Pilies kalno piliakalnio tyrinėjimai 1982 m. M. Sakalausko nuotr.

sluoksnio horizontai ir sukaupta medžia-
ga leidžia teigti, kad ant Pilies kalno bu-
vo nuolatos gyvenama nuo pirmųjų amžių
po Kristaus iki mūrinės pilies pastaty-
mo²⁴. Abiejų tyrimų metu konstatuota,
kad nuo XIV a. pabaigos ar XV a. pradžios
iki XVII a., būtent medinės pilies
egzistavimo pabaigoje bei per visą mūri-
nės pilies veikimo laikotarpį susiklostė in-
tensyvūs kultūrinio sluoksnio horizontai
(6 pav.).

Žemutinė pilis. Pilies kalno papédėje
buvisios gyvenvietės raidą nuo XIII a. pa-
baigos iki XIV a. pradžios galima nagri-
nėti remiantis tik dviejose dabartinės Že-
mutinės pilies dalyse vykusių kasinėjimų
gautais duomenimis: šiaurinę dalį –
Šv. Onos-Barboros bažnyčios aplinką,
Senojo arsenalo bei į šiaurę vakarus nuo

jo – tyrinėjo A. Lisanka, S. Sarcevičius
ir A. Tautavičius. Pietinę dalį – didžiųjų
kunigaikščių rūmų aplinką, paminklo di-
džiajam kunigaikščiui Gediminui vietą
bei Arkikatedros bazilikos vidų – tyrinė-
jo G. Abaravičius, A. Kuncevičius, A. Li-
sanka, E. Ožalas, G. Rackevičius, D. Ste-
ponavičienė, A. Tautavičius, V. Urbana-
vičius ir E. Vailionis. XIII a. pabaiga –
XIV a. pradžia datuotini sluoksniai aptiki-
ti šiaurinėje Žemutinės pilies dalyje. Tuo
metu buvo apgyventas ir Pilies kalno šiau-
rinės papédės iškyšulys, ir šlapias slėnis
į šiaurę ir vakarus nuo jo. Pilies kalno
pietvakarinėje papédėje virš pirmojo
tūkstantmečio horizonto likučių su grub-
lėtaja keramika aptiki sluoksniai su go-
tokine keramika, pradēta gaminti XIV a.
pirmojoje pusėje ar viduryje²⁵. Pilies

²⁴ Mūrinė Aukštutinė pilis veikiausiai pastatyta XV a. pirmojoje pusėje, po 1413 m. (žr. p. 56, 73,
taip pat Małachowicz, 1989–1990, p. 224).

²⁵ Vaitkevičius, 1999, p. 32, 33; Vaitkevičius, 2000, p. 174, 180.

kalno vakarinėje papédėje aptikti anksstyviausi sluoksniai datuotini XIV a. viduriu. Pietų – pietvakarių papédėje apatiname kultūrinio sluoksnio horizonte atkastos medinio pastato liekanos, dendrochronologinių tyrimų duomenimis, datuotinos XIV a. pirmaja puse ar viduriu²⁶. Galimos dvi alternatyvios prielaidos: a) nuo pirmojo tūkstantmečio pabaiagos iki XIV a. pirmosios pusės ar vidurio Pilies kalno pietvakarinėje papédėje nebuvo gyvenama; b) kultūrinio sluoksnio horizontai su ikigotikine keramika suardyti XIV a. viduryje ir antrojoje pusėje vykusią statybos darbų metu, o jų radiniai su sluoksnio likučiais suversti į greta iškyšulio buvusį šlapią slėnį arba susimaiše su vėlesne medžiaga. Pastaroji galimybė mažai tikėtina. XIV a. viduryje pastacius mūrinę gynybinę sieną, Pilies kalno piliakalnio papédėje esančios Vilniaus miesto dalies plétra sustojo. XIV a. pabangoje už Žemutinės pilies šiaurinės sienos galėjo būti 2–3 sodybos²⁷. Vėliau, užpylus Vilnios senvagę šalia Naujojo arsenalo, į šiaurės vakarus ir į šiaurę nuo Žemutinės pilies susiformavo ištęstas kvartalas.

Prieš detaliau aptariant Žemutinės pilies archeologinių tyrimų rezultatus, rei-

kia pabrėžti, kad tai viena geriausiai ištirtų Vilniaus miesto dalių. Išskirtini trys rajonai, kuriuose pavyko pasiekti ir datuoti apatinius kultūrinio sluoksnio horizontus: pilies šiaurinėje ir šiaurės rytų dalyse – Senojo arsenalo vidus bei Šv. Onos-Barboros bažnyčios aplinka; pietinėje dalyje – Arkikatedros bazilikos ir Valdovų rūmų liekanų aplinka. Šalia ankstyvųjų mūrinų įtvirtinimų esantys apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai tyrinėti tik Senajame arsenale ir greta jo. Neaptikta ankstesnių už mūrus įtvirtinimų (pylimų, medžio sienų ar pan.).

Apibendrinti Žemutinės pilies archeologinių tyrimų rezultatus pradedama nuo jos šiaurės rytų dalies, t. y. nuo Senojo arsenalo, kasinėjimų, baigiamą pietvakarinėje dalyje esančios Katedros aikštės kasinėjimais bei tyrimų, atliktu pilies gynybinės sienos išorėje, įvertinimu.

Senasis arsenolas yra pastatytas ant natūralaus Pilies kalno žemutinės dalies kyšulio, žemėjančio Nerijos link. Todėl tyrimų metu pietinėje jo dalyje, t. y. šalia Pilies kalno, įžemis buvo atrastas 4,0–5,2 m gylyje, o šiaurinėje pusėje jau 6,5 m gylyje; vadinas, pirminis žemės paviršius žemėja iš pietų į šiaurę ir iš rytų į vakarus²⁸.

²⁶ Rutilės Pukienės atliktos analizės duomenys. Žr. Steponavičienė, 1999š, p. 10, ir šios ataskaitos priedus.

²⁷ Skaičiuojant remtasi prielaida, kad to meto Vilniuje sodybos užémė panašų plotą kaip ir aptinktos Kernavėje, Pajautos slėnyje. Plg. Luchtanas, 2002b, p. 26.

²⁸ Detalesnė šioje vietoje aptikto kultūrinio sluoksnio stratigrafija nurodyta K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus darbe „Vilniaus archeologinė stratigrafija“ (spaudoje). Autorius nuoširdžiai dėkoja kolegai dr. G. Vaitkevičiui, daug prisidėjusiam tikslinant A. Lisankos tyrinėto kultūrinio sluoksnio atskirų horizontų chronologiją. Pažymėtina, kad ataskaitų verifikavimo, t. y. šaltinio kritikos, metu paaiškėjo, jog daugeliu atveju tyrimų vadovas archeologas Albertas Lisanka bei jo bendražygis architektas Sigitas Lasavickas, net ir neturėdami pakankamos informacinių bazės, aptikto kultūrinio sluoksnio horizontus datavo teisingai.

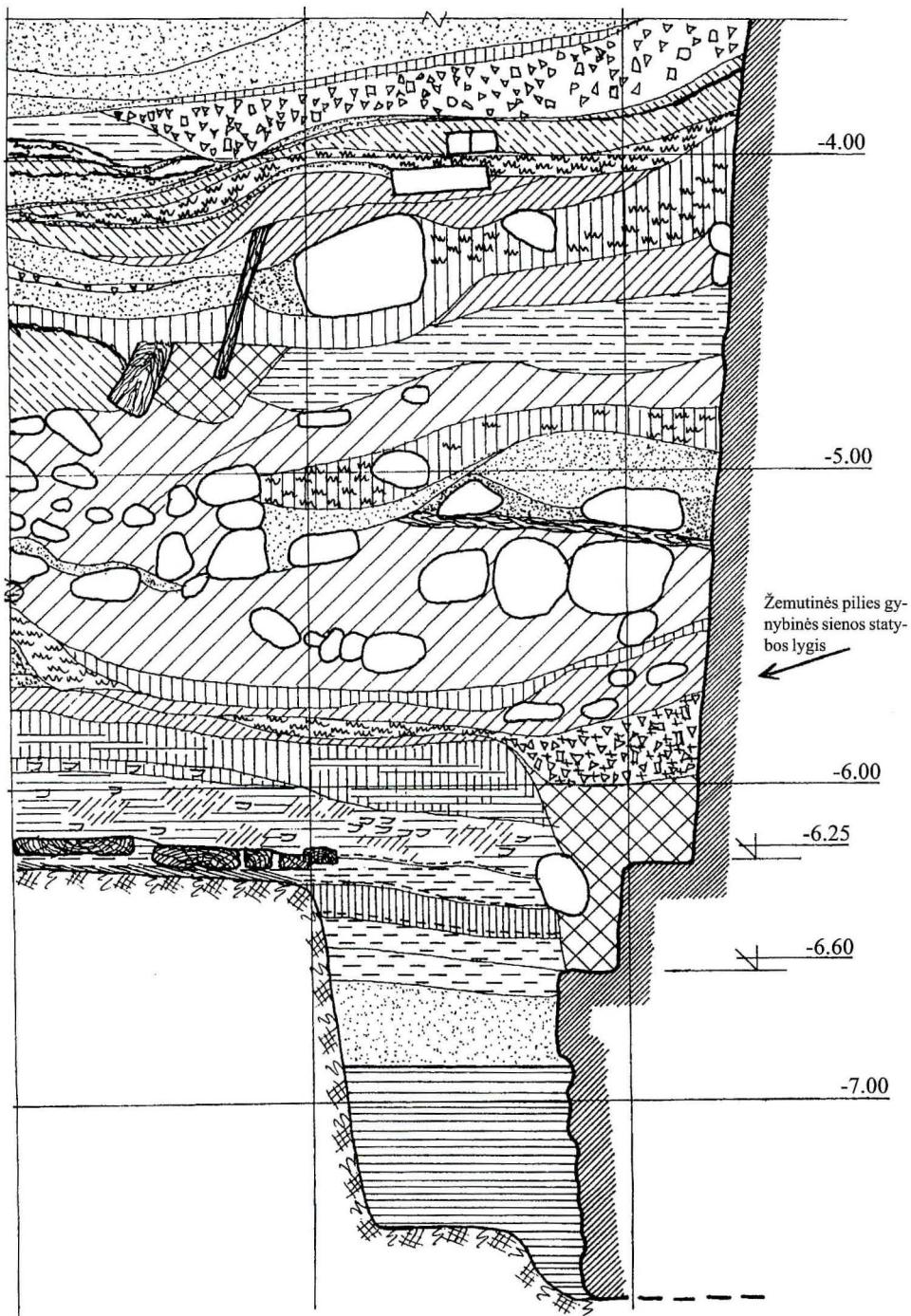
7 pav. Senajame arsenale 1982 m. surasti Žemutinės pilies šiaurinius vartus gynusio bokšto likučiai. M. Sakalausko nuotr.

Kultūrinis sluosnis kiek geriau išlikęs pie-
tinėje Arsenalo dalyje. Tyrimų autorius
A. Lisanka čia išskyrė 6 sluoksnio hori-
zontus. Kasinėjimų ataskaitose, kaip ir šio
darbo tekste, jie numeruoti nuo viršaus,
trečiojo apatinė dalis kai kur įvardijama
horizontu IIIa.

Apatiniai horizontai (VI ir V²⁹) – že-
miamu gruntuinio vandens ribos esantys dur-
pingi sluoksniai – be žmogaus veiklos
žymių. IV horizonte buvo gausu sunyku-

sios medienos likučių, kuriuos tyrimų au-
torius siejo su medinių pastatų statyba.
Stratigrafijos duomenimis, IV horizontas
datuotinas XIII a. – XIV a. pradžia. Virš
jo buvęs IIIa horizontas datuotinas XIV a.
pirmaja puse, o III horizontas – XIV a. vi-
duriu ir antraja puse. Pastarojo pjūvyje
pastebėti mūrinės gynybinės sienos sta-
tybos pėdsakai (7, 8 pav.; plg. Lasavickas,
1979šc, brėž. 57). II horizontas
datuotinas XIV a. pabaiga. I horizonte

²⁹ Čia ir toliau naudojamasi A. Lisankos ataskaitose vartota kultūrinio sluoksnio horizontų numera-
cija. Žr. Lisanka, Lasavickas, 1979ša, 1979šb, 1979šc, 1979šd, 1982š.

8 pav. Senajame arsenale aptikto kultūrinio sluoksnio pjūvis

rastas puodynинio koklio fragmentas su užtiskusia žalia glazūra (inv. Nr. 461; Lavavickas, Lisanka, 1979ša). Jis gamintas ne anksčiau kaip XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje.

Kitų šioje Žemutinės pilies dalyje vykusių kasinėjimų metu ankstyviausiai kultūrinio sluoksnio horizontai ir ižemis nebuvo pasiekti.

tavičius, 1962š, p. 117). Aukščiau buvusio horizonto su mediniu užstatymu žemutinė dalis (pastatų 7c, 11³⁰ lygis) datuotina XIV a. pirmaja puse. Kada jis pradėjo formuotis, neaišku. Šiame kultūrinio sluoksnio horizonte aptiktas keletą kartų rekonstruotas kelias iš Pilies kalno papédės į šiaurės rytus, dabartinės (t. y. naujosios) Vilnios žiočių link (9:1,

9:1 pav. Žemutinės pilies šiaurinėje dalyje aptikto kelio akmenų grindinys.

A. Tautavičiaus nuotr.

Pilies kalno šiaurės vakarų pašlaitėje Šv. Onos (po perstatymo XVI a. viduryje – Šv. Onos-Barboros) bažnyčios vietoje bei aplink ją aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas buvo su gausia skiedrų priemaiša, be radinių (Tau-

2 pav.). I pietvakarius ir vakarus nuo kelio sąnašinėje žemėje rasta čerpių gabaliukų (Tautavičius, 1962š, p. 109).

Mediniai pastatai 6, 7b, 8c, 9a, 12, 13, 15 yra datuotini XIV a. viduriu – trečiuoju ketvirčiu. Tam pačiam laikotarpiui

³⁰ Čia ir toliau naudojamasi A. Tautavičiaus ataskaitose nurodyta pastatų numeracija. Žr. Tautavičius, 1956š, 1962š.

priskirtini ir kasinėjimų metu surasti ketvirtas bei penktas mediniai grindiniai. Pastatai 5, 7, 8, 9, 10 datuotini XIV a. pabaiga. Šiam laikotarpiui priskirtini ir antras bei trečias mediniai grindiniai, atidengti 1956–1962 m. kasinėjimų metu. Tyrinėjant aptiki mediniai grindiniai siečiai su gatve – keliu, ējusiui Žemutinės pilies įtvirtinimuose buvusių šiaurinių vartų

Pastarujų tyrimų duomenys patikslinti 1987 m. pradėtų archeologinių kasinėjimų Valdovų rūmų teritorijoje bei greta jų metu. Pilies kalno iškyšulyje virš žemės kultūrinio sluoksnio horizontas su įvairių laikų radiniais, datuojamais nuo pirmojo tūkstantmečio (lipdyta keramika grublėtu paviršiumi) iki XIV a. imti-

9.2 pav. Žemutinės pilies šiaurinėje dalyje aptikto kelio medinis grindinys.

A. Tautavičiaus nuotr.

link (Tautavičius, 1960). Šių vartų liekanos surastos po Senojo arsenalo šiaurine dalimi (Kitkauskas, 1989, p. 182).

Žemutinės pilies pietinė dalis (Katedros aikštės rytinis kraštas, Valdovų rūmų rajonas, teritorija tarp Naujojo arsenalo pietinio galio ir Pilies kalno) pirma kartą buvo kasinėta 1964 m. (Tautavičius, 1965; Samalavičius, 1988).

nai (žiesta keramika). Sprendžiant pagal gotikinei keramikai priskirtinus žiestus indus (Katalynas, 2000, p. 211; Vaitkevičius, 2000, p. 180, 181), ankstyvasis, būtent grublėtosios keramikos laikotarpiu gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, išskyrus paskirus jo fragmentus, XIV a. buvo sumaišytas, veikiausiai niveliuojant teritoriją. Tyrimų metu nerasta X-

XIII a. sluoksnių (Tautavičius, 1965š, Tautavičius, Urbanavičius, 1995, p. 49). Pilies kalno vakarinėje papédėje, į šiaurę nuo minėto iškyšulio apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotas XIV a. viduriu (Rackevičius, 2002š). Pietų – pietvakarių papédėje, į pietus nuo minėto kyšulio surastas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotinas XIV a. pirmaja puse ar viduriu³¹ (Steponavičienė, 1998š, p. 4, 5, 7, brėž. 21; Steponavičienė, 1999š, p. 8, 10, brėž. 6, 7, 10, 11).

Į vakarus nuo Valdovų rūmų, po dabantine Arkikatedra bazilika buvęs kultūrinis sluoksnis buvo labai apardytas kasant kapų duobes ir įrengiant kriptas. Apatiniame horizonte kartu su lipdyta keramika grublėtu paviršiumi surastas keliais šimtmečiais vėliau gamintas plytgalyas (Lisanka, 1991š, pav. 12). Šis sluoksnis, pagal stratigrafiją to paties laikotarpio kaip ir aptiktas ankstyvasis mūrinis kvadratinis kulto pastatas, datuotinas XIV a. Aukščiau buvę sluoksniai, kaip minėta, suardyti laidojant.

Katedros aikštėje, kasinėjant paminklo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui vietoje, kultūrinio sluoksnio apatiniai horizonte rasta ikigotikinės bei ankstyvosios gotikinės³² keramikos (Abaravičius, Remecas, 1997š). Sluoksnis datuotinas XIV a. viduriu ir antraja puse. Virš jo buvo durpingas sluoksnis su medinio pastato liekanomis. Pagal surastą buitinę keramiką pastatas datuotinas XIV a. antraja puse ar pabaiga. Kitų Katedros aikštėje vykusų kasinėjimų metu (10, 11 pav.) apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai nebuvo pasiekti (Daminaitis, 1993še; Katalynas, 2003; Rackevičius, 1997š).

Už gynybinės sienos, į šiaurę nuo Senojo arsenalo, virš įžemio buvusiame horizonte tarp archeologinių radinių daugiausia buvo ikigotikinės keramikos, tačiau čia rasta ir keletas ankstyvosios gotikinės keramikos šukių, datuotinų XIV a. antraja puse (Sarcevičius, 1995ša, inv. Nr. 123). Taip pat čia rastas īgaubtosios čerpės, vadinamosios „vienuolės“, fragmentas (ten pat, inv. Nr. 132).

³¹ Atliekant dendrochronologinius tyrimus (autorė Rutilė Pukienė) nustatyta, kad ankstyviausiam kultūrinio sluoksnio horizonte atidengto pastato rąstas nukirstas 1345 m., tačiau, archeologinių tyrimų vadovės nuomone, jis galėjo būti panaudotas antrą kartą (žr. Steponavičienė, 1999š, p. 10). Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į svarbią detalię, jog po šiuo pastatu prasideda nejudintas gruntas. Jeigu kasinėjimų ataskaitoje kolegės Daivos Steponavičienės pareikšta nuomonė teisinga, reikėtų daryti tokias išvadas: a) dendrochronologiniams tyrimams pateiktas rąstas į minėtą pastatą atgabentas iš kažkokios kitos vietas; b) pastatas statytas *vėliau*, negu buvo nukirstas rąstas – bandinys; c) Pilies kalno pietų – pietvakarių papédė bent jau iki XIV a. pirmosios pusės ar vidurio nebuvo apgyventa, o tyrimų ataskaitoje bei jų medžiagos publikacijoje nurodyta ankstyviausia šios vienos apgyvenimo data – XIII a. (žr. Steponavičienė, 1999š, p. 15; Steponavičienė, Racevičius, 2003, p. 78) – niekuo neparemta.

³² Terminai „ikigotikinė“ ir „gotikinė“ keramika pasiskolinti iš Vilniaus istorinių laikų keramiką nagrinėjančio archeologo dr. Gedimino Vaitkevičiaus darbų. Tai viso labo darbinis pavadinimas, kadaangi greta Vilniaus esančių Senųjų ir Naujuujų Trakų buitinę keramiką tyrinėjusi archeologė dr. Justina Poškienė pagrįstai konstatavo, jog Vilniaus buitinės keramikos tipams apibūdinti vartoti terminai Trakuose netinka. Išvada: LDK miestuose gamintų keraminių dirbinių kompleksai turėjo daug tam tikriems jų gamybos centrams būdingų savitumų, o tas dirbinių grupes apibūdinančios bendros terminijos kol kas nėra. Plg. Vaitkevičius, 1999, p. 23, 24, 31, 32; Poškienė, 2002, p. 25, 26.

10 pav. 1999 m. Katedros aikštės archeologiniai tyrimai. Matyti XV a. statytų Vyskupų rūmų viduje tyrinėtos perkasos. K. Katalyno nuotr.

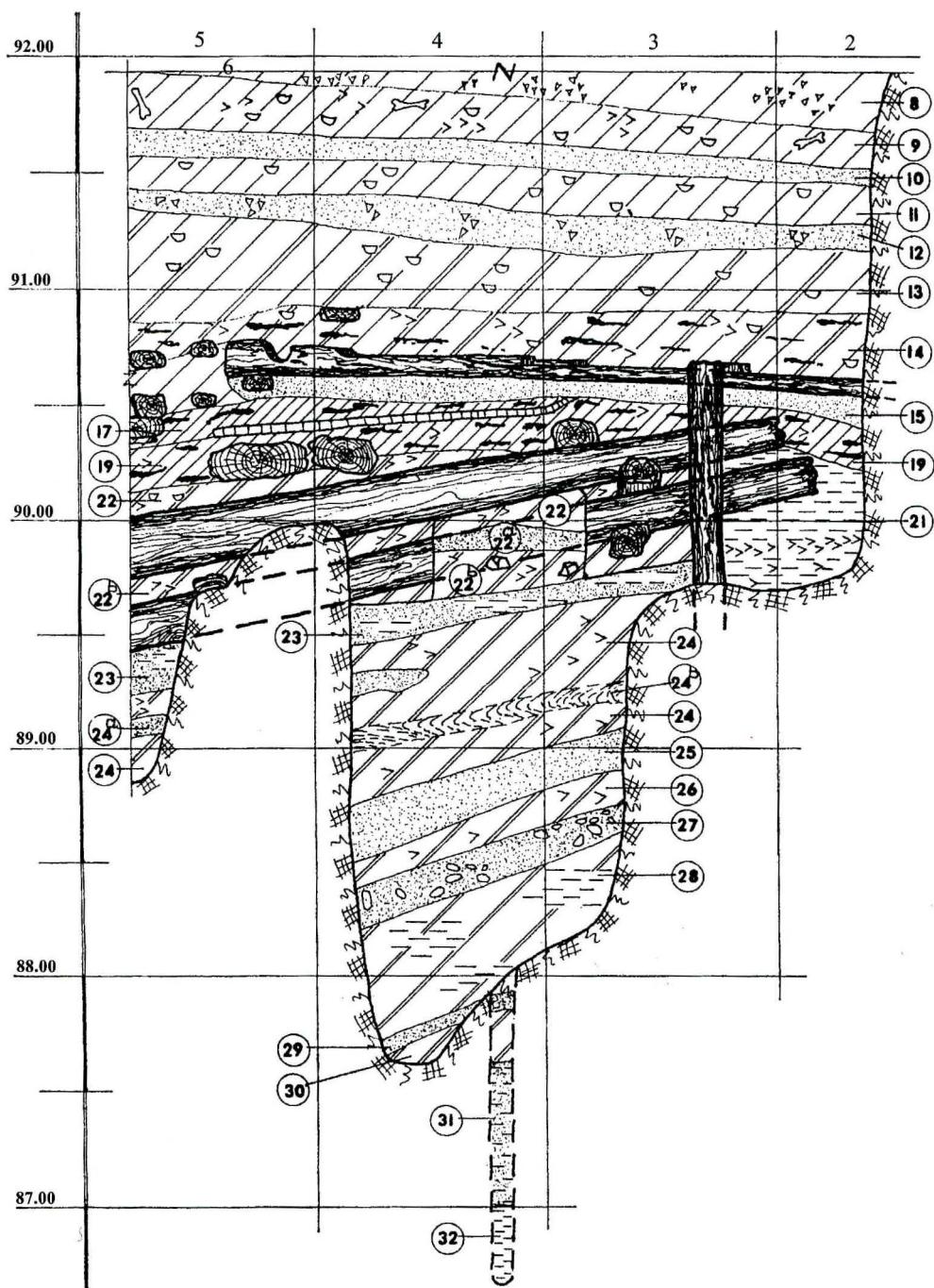
11 pav. 1999 m. šalia Žemutinės pilies vakarinių vartų buvusioje perkasajoje pasiekta XV a. pabaigos kultūrinis sluoksnis su akmeniniu bombardos sviediniu. K. Katalyno nuotr.

Kreivoji pilis ir „Kreivasis miestas“. Kreivojo piliakalnio aplinkoje tyrinėta tik apgyventos teritorijos periferija. Nekasi-nėta patogiausia apsigyventi vieta – Dainų slėnis. Ankstyviausi sluoksniai aptikti į rytus nuo Kreivojo piliakalnio; H. ir V. Holubovičių nuomone, ten apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas galėjo pradėti formuotis XIII a. Ant Stalo kalno buvusiame kultūriniame sluoksnyje ne-pastebėta 1365 m. gaisro žymių, kurias užfiksavo Halina ir Vlodzimiežas Holubovičiai, vėliau – ir Daiva Misiukaitė-Luchtanienė greta esančiame „Kreivojo miesto“ pietrytiname pakraštyje. Todėl galima teigti, jog „Kreivojo miesto“ rytinis pakraštys apgyventas jau po šio antpuolio. Kasinėjant Kreivojo kalno šiaurės vakarų papédėje, kur buvo patogi apsigyventi vieta, aptikti tik labai velyvi sluoksniai (Luchtanienė, Girlevičius, 2000š). Šlapiaime slėnyje šalia pastato T. Kosciuškos g. 3 aptikto kultūrinio sluoksnio ankstyviausias horizontas yra to paties laikotarpio kaip ir Žemutinės pilies mūriniai įtvirtinimai. Tai rodo, kad Pilies ir Kreivojo piliakalnių papédžių gyvenvietės nebuvu susijungusios, o dabartinio pastato T. Kosciuškos g. 3 aplinka buvo apgyventa plečiantis kalvyne šalia Kreivojo piliakalnio įsikūrusiai gyvenvietei. XIV a. neapgyventa palyginti patogi vieta, esanti dabartinio pastato T. Kos-

ciuškos g. 3 kiemo centrinėje ir rytinėje dalyse. Tai rodytu, kad Kreivojo piliakalnio šiaurinėje papédėje aptiktos sodybos telkési šalia tekančio iš Dainų slėnio upelio (Vaicekauskas, 1996ša, p. 42, brėž. 12) ir kelio, einančio į „Kreivojo miesto“ aukštutinę (pagrindinę) dalį (Sarcevičius, 1998ša, p. 38–41). Dabartinės T. Kosciuškos gatvės pietvakarinio galo vietoje esanti terasa suformuota tik XIX a., vadinas, iki tol pastatai ar valdos galėjo būti tik siaurame Altarijos aukštumų šlaito apatinės dalies ruože, prie pat Neries kairiojo kranto. Tebéra neaišku, ar buvo apgyventa Kreivojo kalno šiaurinio šlaito dalis tarp A. Tautavičiaus atkastų XIV a. vidurio ir antrosios pusės sodybų³³ bei šalia T. Kosciuškos gatvės aptiktų XIV a. pastatų.

Daugiausia informacijos apie šios teritorijos apatinę dalį gauta tyrinėjant Kreivojo (Trijų kryžių) kalno šiaurinę papédę, pastatų kompleksą, esančio T. Kosciuškos g. 3, vakarinėje pusėje (Vaicekauskas, 1996š; Sarcevičius, 1998š, 1998 šb, 1999). Perkasoję 1 aptiktas apatinis apie 0,6 m storio durpių su skiedromis horizontas (sluoksnis 24). Jis buvo be radinių. Aukščiau buvęs 0,5–0,7 m storio horizontas datuojamas XIV–XV a. pradžia (12 pav.). Jame atkasta medinė karkasinė konstrukcija, šiaurinėje pusėje

³³ A. Tautavičiaus 1956 m. tyrinėjimų metu Dainų slėnio vakarinėje dalyje, prie Kreivojo piliakalnio šiaurinės pašlaitės buvusioje perkasoję 2 atidengti tik viršutiniai kultūrinio sluoksnio horizontai. Užfiksavus 1365 m. (?) antpuolio metu sudegintos sodybos liekanas, nuspręsta tyrinėjimus baigtii; todėl giliau buvusių horizontų datavimas nežinomas. Žr. Tautavičius, 1956š.

12 pav. T. Kosciuškos g. 3 aptikto kultūrinio sluoksnio pjūvis

užsibaigusi aštriakuolių (?) tvora (sluoksnis 22). Galbūt ši konstrukcija ir aštriakuolių tvora (siena)³⁴ buvo gynybinės skirties (Sarcevičius, 1998ša, p. 24; Vaičekauskas, 1996š).

Pietinėje kiemo pusėje, apatiniai kultūrinio sluoksnio horizonte, aptikti dviejų statybos etapų medinių tvorų pėdsakai. Manytina, kad šios tvoros buvo skirtos trumpalaikei gynybai (Sarcevičius, 1998ša, p. 72). Remiantis aptikta ikgotikine keramika ir stratigrafijos duomenimis, horizontas datuotinas XIV a. pirmaja puse. Antrasis virš įžemio išskirtas horizontas datuojamas XIV a. viduriu – antraja puse. Trečiojo virš įžemio išskirto horizonto apatinė dalis (sluoksnis 25) datuojama XIV a. pabaiga, o viršutinė dalis (sluoksniai 19–22) datuojama XIV a. pabaiga – XV a. Be to, šioje horizonto dalyje aptikta daug pasklidusių XIV a. vidurio ir antrosios pusės keraminių indų šukių (Sarcevičius, 1998ša).

Tarp pirmosios ir antrosios perkasų buvusioje perkasajoje 3 virš įžemio nustatytas uždurpėjusios žemės horizontas (sluoksnis 19c), datuotinas XIV a. pirmąja puse. Aukščiau aptiktas taip pat uždurpėjusios žemės su skiedromis, degėsiais, odos atraižomis horizontas (sluoksniai 19a, 19b), datuojamas laikotarpiu iki XIV a. pabaigos (Sarcevičius, 1998ša).

Šiaurės vakarinėje Plikojo kalno pašlaitėje, terasoje šalia Vilnios aptikti tik XIX–XX a. susiformavę horizontai (Girlevičius, Luchtanienė, 2000š).

Dainų slėnyje tyrinėti du plotai (iš vieno 334 m²). A. Tautavičiaus ataskaitos tekste minima, kad plotas 1 buvo iškastas iki įžemio, o plote 2 tyrinėti tik viršutiniai horizontai. Pirmame plote aptiktą horizontą autorius nedatavo, tik išvardijo XIV–XV a. priskirtinus radinius (čerpės „vienuolės“, keramika ir kt.) (Tautavičius, 1956š). Plote 2 aptiktos sudegusios sodybos (13 pav.) aplinkoje surinkti metaliniai, kauliniai ir keraminiai radiniai datuoti XIII–XIV a.; sodyba pagal gaisro, sieto su kažkuriuo kryžiuočių antpuoliu, žymes datuota XIV a. viduriu ar antraja puse (Tautavičius, 1956š, p. 6, 13, 47).

1939 m. buvo tyrinėjama į pietryčius nuo Trijų Kryžių kalno buvusi kalvelė. Ataskaita nebuvo parašyta, o pirminė dokumentacija dingo, todėl apie kasinėjimų rezultatus galima sužinoti tik iš trumpų publikacijų bei archeologo S. Sarcevičiaus atliktos buitinės keramikos radinių³⁵ analizės (14 pav.). Aptiktas apie 1,9 m storio kultūrinis sluoksnis. Jo viršutinė, apie 1,5 m storio dalis amorfiska, o likusioji skaidytą į tris horizontus, kurių stratigrafija nedetalizuota. Kada ši teritorija buvo apgyventa, neaišku. Informatyviausioje

³⁴ Aptikta tvora iš 2–2,3 m ilgio, apie 5 cm skersmens viršuje nusmailintų kuolų, sprendžiant pagal radimo aplinkybes, buvo įrengta šlaite, orientuota lygiagrečiai jo papėdei, pasvirusi pašlaitės link. Todėl ji galėjo būti naudojama kaip užpuolikų judėjimą varžanti užtvara.

³⁵ H. ir V. Holubovičių 1939 m. atliktų tyrinėjimų Altarijoje radiniai saugomi Nacionaliniame muziejuje. Absoliuti dauguma turi informatyvias metrikas; nedidelė dalis gali būti sumaišyta. Žr. Sarcevičius, 1999šf.

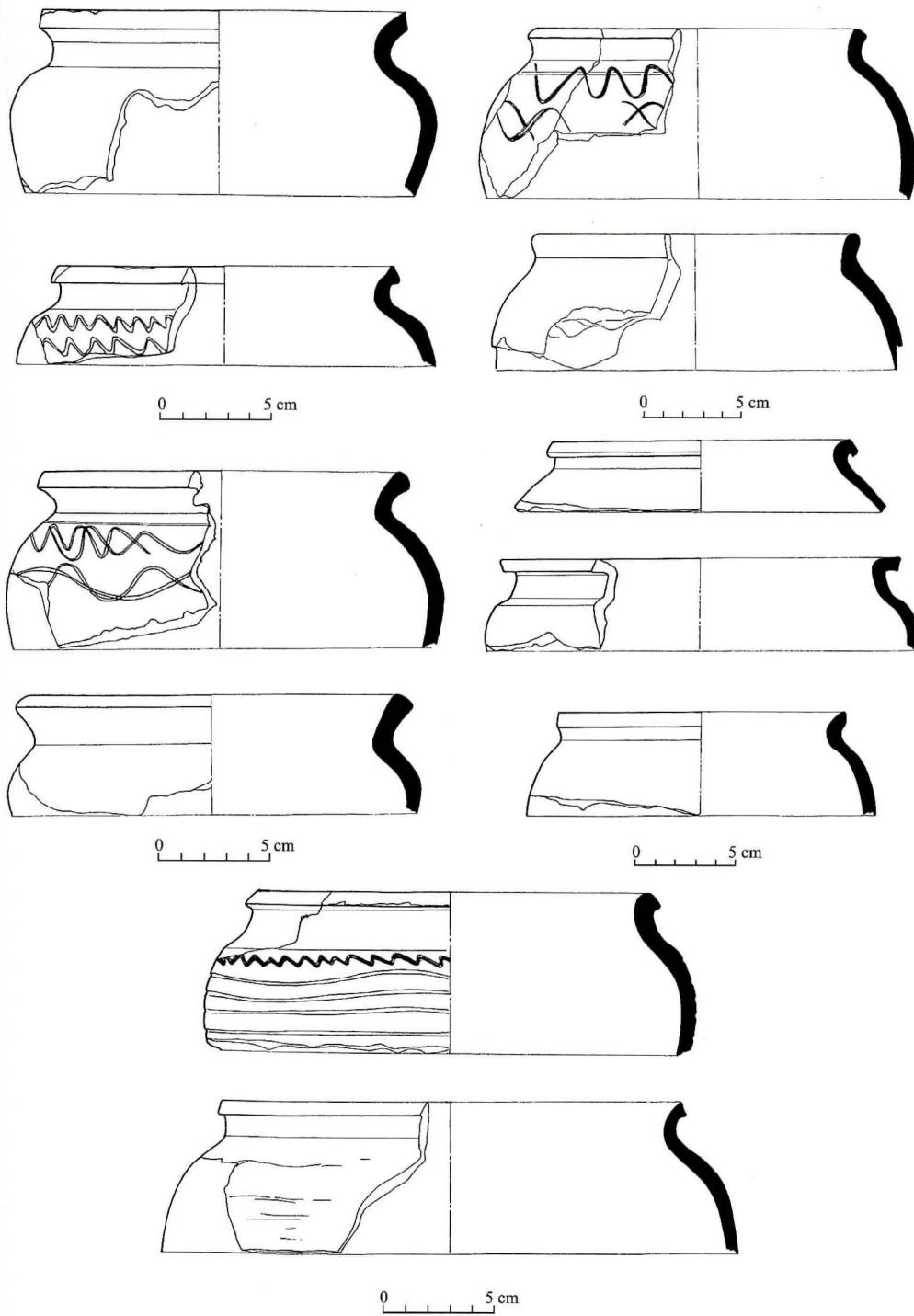
13 pav. 1956 m. tyrimų Altarioje metu aptiktos sudegusios XIV a. sodybos liekanos. A. Tautavičiaus nuotr.

publikacijoje (Голубович, 1945) daroma priešlaida, kad ji buvo apgyventa XII–XIII a. Apatinis horizontas (sluoksnis „C“) didelėje tyrinėto ploto dalyje buvęs perkastas XIV a. Du viršutiniai horizontai pagal gaisrų žymes sieti su rasytiniuose šaltiniuose minimais kryžiuocių antpuoliais: sluoksnis „B“ – su 1365 m. žygiu, sluoksnis „A“ – su 1390 m. šurmu.

1990 m. apie 85 m į šiaurės rytus nuo aprašytų tyrinėjimų vietos iškastas žvalgomasis šurfas. Aptiktas apie 1,5 m storio kultūrinis sluoksnis. Virš ižemio buvo plonas tamsios žemės su degėsiais sluoksnis be radinių. Virš jo buvusiame pilkos žemės sluoksnuje aptikti du židiniai, gyvulių kaulų, molio tinko ir XIV a. datuojamos keramikos. Aukšciau buvo smėlio tarpsluoksnis ir juodos peleningos žemės sluoksnelis su buitinės keramikos frag-

mentais. Šią keramiką tyrimų autorė dattavo XV a. Virš jo vėl buvo smėlio tarpsluoksnis, o aukšciau – šviesiai pilkos žemės sluoksnis su XIV a. pabaiga – XV a. datuotina keramika. Viršutinis 0,4–0,95 m storio horizontas – be radinių (Mišiukaitė-Luchtanienė, 1990šb).

Ant Stalo kalno, vakariniame aikštėlės krašte, aptikto kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis suformuota XX a. viduryje, buldozeriais lyginant kalno viršų. Nesudarytas kultūrinis sluoksnis buvo sudarytas iš dviejų horizontų; viršutinį dengė storas degėsių ruožas, sietinas su 1390 m. gaisru. Abiejuose horizontuose aptikta keramika datuojama XIV a. antraja puse. Kalno pietinėje dalyje kastame šurfe kultūrinis sluoksnis nerastas (Katalynas, 1996š). I rytus nuo Stalo kalno esančios kalvos viršuje buvo iškasti du žvalgomieji šurfai. Konstatuota, kad kalva neturi nei

14 pav. 1939 m. tyrinėjimų Altarijos kalvyne metu aptikta buitinė keramika. S. Sarcevičiaus pieš.

išorinių piliakalnio požymiu, nei kultūrinio sluoksnio (Katalynas, 1995š).

Trijų Kryžių (Plikojo) kalno aikštėlės pietinėje pusėje 1988–1989 m. kasinėjimų metu virš ižemio užfiksuoti trys pilkos smėlingos žemės horizontai be datuojamų radinių. Virš jų buvo juodos žemės horizontas, kuriame rasta keramikos (inv. Nr. 19–26), datuotinos XIV a. antraja puse ir pabaiga. Aukščiau buvo du smėlingos žemės horizontai, jų datavimas neaiškus. Virš pastarųjų buvo sluoksnis, kuriame rasta XVII–XIX a. radinių (Daugudis, 1989š, 1990). Patiksliname, kad šio darbo autorius ir tyrinėjimų vadovo Vytauto Daugudžio išvados nesutampa.

Miesto centrinė dalis. Tai XVI a. pradžioje statytos miesto gynybinės sienos juosiamą teritoriją. Tyrimų duomenys pateikiami tokia tvarka: teritorijos, esančios į rytus nuo Pilies, Didžiosios ir Aušros Vartų gatvių, kasinėjimų rezultatai (iš šiaurės į pietus), toliau – teritorijos, esančios į vakarus nuo minėtų gatvių, kasinėjimų rezultatai (atvirkščia tvarka).

Bernardinų (pranciškonų observantų) vienuolyno ansamblio rytinėje pusėje, buvusiame vienuolyno refektoriume, apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje išskirtas iki 0,55 m storio XIV a. pabaigos horizontas. Jame rasta tiglių liekanų. Kitur ansamblio teritorijoje buvo randama parvienių XIV a. radinių (Staskonytė, 1979š; Bešénienė, 1980š; Patkauskas, 1983šb; Vaitkevičius, 1986š; Vaitkevičius, 1988šb). XIV a. pabaigos kultūrinis sluoksnis buvo rastas ir vidiniame vienuolyno kieme lyje (Vainilaitis, 1994šd).

Pilies g. 14 kieme aptikto kultūrinio sluoksnio žemutinėje dalyje išskirti trys nesuardytai horizontai. Apatiniame jų rasta ikigotikinės ir ankstyvosios gotikinės keramikos, datuojamos XIV a. pabaiga (Grišinas, 1986š; plg. Vaitkevičius, 1999, p. 23–41).

Namo, esančio Šv. Mykolo skg. 6, rūsyje ankstyviausias sluoksnis, datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia, aptiktas tik čia buvusios griovos, besidriekiančios iš rytų į vakarus, pakraščiuose. Jame rasta metalo lydymo krosnies dalį ir žalvarinių skardelių atraižų (Gendrėnas, 1999š, p. 26).

Pastato, esančio Pilies g. 24, 26, kieme ankstyviausia rasta archeologinė medžiaga (pavieniai keramikos fragmentai) datuojama XIV a. (Kuzmickas, 1995š).

Buvusioje stačiatikių metropolito jurisdikoje (dabar Maironio g. 13/1), varpinės viduje atidengto apatinio kultūrinio sluoksnio ankstyviausias horizontas datuotas XV a. Tarp radinių (inv. Nr. 1–781) yra XIV a. keramikos fragmentų (Vainilaitis, 1994šc). Šios valdos rytinėje dalyje, į šiaurės rytus nuo Skaisčiausios Dievo motinos katedros soboro, ekskavatoriumi iškastoje duobėje (15 pav.) rasta viena ikigotikinė buitinės keramikos šukė (inv. Nr. 1), datuotina XIV a. viduriu – XV a. pirmuoju ketvirčiu (Dzikas, 1980šb). Pastarųjų darbų priežiūros ataskaitos įvairiose dalyse pateikiami duomenys (duobės dydis, kultūrinio sluoksnio storis, virš miesto gynybinės sienos banketės esančio kultūrinio sluoksnio horizonto datavimas) nesutampa. Todėl fiksavimo tikslumas abejotinas.

15 pav. 1980 m. Maironio gatvėje iškasta duobė. Centre – sienelės pjūvi fiksuojantis archeologas Liudvikas Dzikas. M. Sakalausko nuotr.

Dailės akademijos bendrabučio statybai skirtame sklype Latako g. 1980 m. iškasti du žvalgomieji šurfai. Viename jų aptiktas nesuardytas 0,9 m storio XIV a. kultūrinis sluoksnis, tačiau ataskaitoje šie šurfai nelokalizuoti (Gendrėnas, 1989šd). Po to sklype buvo iškastos aštuonios perkasos ir trys žvalgomieji šurfai. Tyrimų dokumentacijoje yra duomenų tik apie perkasę 1, 2, 3 tyrinėjimus. Išsamiausiai duomenys apie kultūrinį sluoksnį pateikti perkasos Nr. 3 tyrimų apraše. Sluoksnis skaidytas į keturis horizontus. Du apati-

niai datuoti taip: a) XIV a. sluoksnis; b) XIV a. pabaigos – XV a. pradžios sluoksniai (Gendrėnas, 1989šc, p. 45). Latako, Bokšto ir Pilies gatvių sankryžoje, buvusiame Siuvėjų kvartale³⁶ ant įžemės buvo 0,4–0,6 m storio susigulėjęs juodos durpingos žemės su skiedromis horizontas. Ataskaitos išvadose pastaras datuojamas XIV a. pabaiga (Luchtnas, 1986š, p. 12, 13, 20).

Pastato, esančio Didžiojoje g. 8, kiemo pietvakariniam kampe virš įžemės buvo 0,3 m storio pilkos žemės horizontas,

³⁶ Darbinis pavadinimas; nuo buvusio Siuvėjų skersgatvio (*Zaułek Szewczy*), ribojusio kvartalą iš pietryčių. Kvartalas išgriautas apie 1864 m. plečiant Šv. Paraskevijos cerkvės šventorių ir statant naują cerkvę vietoje sunykusios senosios (žr. Dambrauskaitė, 1975š).

o aukščiau atidengtas 0,6 m storio juodos žemės horizontas. Abiejuose rasta keramika datuotina XIV a. pabaiga – XV amžiumi (Poška, 1997šd). Didžiojoje g. 18, pastato viduje virš ižemio buvo horizontas su buitinė keramika, būdinga XIV a. pabaigai – XV a. pirmajai pusei. Apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotinas XV a. pirmaja puse. Aptikta 2,0 m gylio ūkinė duobė, datuota XV a. pirmaja puse; joje rasta buitinė keramika datuotina XIV a. pabaiga – XV a. pirmaja puse (Vaicekauskas, 1997š).

Dabartinio Senamiesčio teritorijoje turbūt detaliausiai ištirtas Bokšto, Šv. Kazimiero, Augustijonų ir Savičiaus gatvių ribojamas kvartalas. Kasinėta centrinė, pietinė, vakarinė ir šiaurės vakarų jodo daly (apie 60% kvartalo teritorijos). Šalia Augustijonų gatvės, kvartalo vakariname pakraštyje virš ižemio buvęs horizontas pagal kasinėjant surastą buitinę keramiką datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Vaitkevičius, 1981ša). Pietinėje kvartalo pusėje bei centrinėje dalyje aptikto kultūrinio sluoksnio apatiniai horizontai datuoti XV a. (Vaitkevičius, 1988ša, p. 14–17, 22, 23, 27, 30). Kvartalo šiaurinėje dalyje aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuotas XV a. (Daminaitis, 2002š).

Sklype, esančiam Augustijonų g. 3, aptiktas sluoksnis „D“ datuotas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Vainilaitis, 1992ša, p. 2). Vakarinėje perkasos dalyje buvo fiksuota keturkampė duobė, kurios sienos ir dugnas iškloti lentomis. Tyrimų autorius nuomone, tai XIV a. pabaigos žeminė (Vainilaitis, ten pat, p. 9–

10). Joje buvo rastas žalvarinis antsmilkinis, sidabruotas galvos papuošalas, būdinga XIV–XV a. rusų moterų aprangos puošybos detalė, bei suirės kepuraitės fragmentas su žalvariniais pakabučiais (ten pat, p. 9, inv. Nr. 54, 55).

Pastato, esančio Didžiojoje g. 26, kieme, apatiniaiame horizonte tarp rastų XV a. – XVI a. pirmosios pusės keramikos, dubeninių koklių fragmentų, tiglių skeveldrų, pasitaikydavo XIV a. keramikos fragmentų (Katalynas, 1988š).

Didžiojoje g. 32, Jėzuitų vienuolyno šiauriniame kieme virš ižemio buvo tamšios žemės horizontas, datuojamas XIV–XV amžių riba (Daminaitis, 1994ša). Aukščiau buvusių horizontų skaidymas ir chronologija neaiškūs. Greta Augustijonų ir Šv. Kazimiero gatvių sankirtos esančio jėzuitų vienuolyno pagalbinio pastato viduje virš ižemio buvo aptiktas XIV a. pabaigos – XV a. pradžios horizontas; Jame rastas retas, ankstyvajam laikotarpiui priskirtinas puodyninis koklis su kryžmine (keturlape) anga. Aukščiau fiksujotas horizontas su medinio užstatymo liekanomis datuotinas taip pat XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Sarcevičius, 1994šb). Vienuolyno pietiniame kieme surasti ankstyviausiai archeologiniai radiniai datuojami XIV a. pabaiga (Daminaitis, 1996šb, 1999ša).

Bokšto gatvėje ties namu Nr. 21 kastoje trasoje virš ižemio aptiktas XIV a. horizontas (Legaitė, 1960š). I vakarus nuo šio pastato, perkasoję 1, apatiniaiame kultūrinio sluoksnio horizonte rasta buitinė keramika datuojama XIV a. – XV a. pradžia. Griovio užpildo viršutinėje dalyje

rastas puodynинio koklio su kryžmine anga fragmentas. Virš šio sluoksnio buvo 0,4–1,1 m storio juodos žemės su degėsiais horizontas. Jo radiniai mišrūs, datuotini laikotarpiu nuo XIV a. pabaigos iki pat XVII a. imtinai (Gendrėnas, Katalynas, 1982š).

Pastato, esančio Subačiaus g. 14, kieme, ižemyje išryškėjusios atskiro duobės pagal užpilde aptiktus radinius datuotos nuo XIV a. pabaigos – XV a. pradžios iki XVII a. antrosios pusės. Ankstyvasis kultūrinio sluoksnio horizontas aptiktas kiemo šiaurės vakarų dalyje, plote Nr. 2. Šiam sluoksniui priklauso duobė, kurioje rasta geležies ir spalvotųjų metalų lydymo šlako gabalų, pagal stratigrafiją datuojama XIV pabaiga – XV a. pradžia (Katalynas, 1990šc, 1990šd).

Pastato Subačiaus g. 11 vietoje, šalia Subačiaus gatvės buvo XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios horizontas. Čia taip pat surastas XV a. pradžia datuotinas puodžiaus gamybinio broko sąšlavynas (Sarcevičius, 1996šb). Kiemo gilimoje virš ižemio išryškėjo žemės su medienos horizontas, pagal surastą keramiką datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Raškauskas, 1987š). Pastato, esančio Subačiaus g. 9, kieme virš ižemio buvo atkastas pilkos žemės su degėsiais, medienos, gyvulių kaulais horizontas bei datuojančios archeologinės medžiagos. Virš jo buvo plonas horizontas su XIV a. pabaigos – XV a. pradžios keramika. Ši keramika tokio paties pobūdžio kaip ir sklype Subačiaus g. 11 atkastame puodžiaus gamybinio broko sąšlavyne rasti keramikai dirbiniai (Sarcevičius, 1997šd). Pa-

stato Subačiaus g. 5 kieme aptiktame suardytame kultūriniam sluoksnaje rasta ankstyviausios archeologinės medžiagos – XIV a. pabaigos buitinės keramikos (Vaitkevičius, 1983š). Pastatų Subačiaus g. 1 / Aušros Vartų g. 2 aplinkoje aptikta ūkinė duobė, kurioje buvo XIV a. pabaiga – XV a. pradžia datuotinos keramikos (Gendrėnas, 1998š).

Priešais Šv. Dvasios cerkvės vakarinį fasadą apatinėje sluoksnio dalyje kartu rasta XIV a. pabaigos – XV a. pradžios bei XVI–XVII a. archeologinės medžiagos (Gendrėnas, Katalynas, Vaitkevičius, 1982š). Pietinėje cerkvės šventoriaus dalyje aptiki ankstyviausi radiniai datuojami XIV a. (Ušinskas, 1982šb).

Pastato, esančio Aušros Vartų g. 5, kieme perkasime aptiki archeologiniai radiniai datuojami nuo XIV a. pabaigos – XV a. pradžios iki XVI a. pirmosios pusės (Misiukaitė-Luchtanienė, 1989ša).

Pylimo g. 45, gynybinės sienos išorėje aptiktas apatinis horizontas datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. (Sarcevičius, 1998š; Skardžiuviene-Legaitė, Jučienė, Banikonienė, 1969š, p. 9–10).

Pastato Ligoninės g. 6 aplinkoje ankstyviausias horizontas ataskaitoje datuotas XIV a. pabaiga – XV a., bet nenurodyta, kuo pagrįsta tokia išvada (Jučienė, 1983š, p. 40–41). Pastato Žemaitijos g. 13 pietinio korpuso vietoje virš ižemio rasta keramika gali būti datuojama nuo XIV a. pabaigos iki XV a. vidurio. Šiam laikotarpiui priskirtini ir ižemyje išryškėję medinių pastatų pėdsakai (Grišinas, 1985š). Tyrinėto sklypo Mėsinių g. 8/11 vakarinėje dalyje aptikta atsitiktinių XIV a.

pabaigos keraminių šukiu (Astrauskas, 1988š, p. 9).

Dysnos, Ašmenos ir Mėsinių gatvių ribojamame 60-ame kvartale aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuotas XIV a. paskutiniuoju ketvirčiu. Konstatuota, kad tuo metu čia gyvenę žmonės vertėsi kalvyste (Vainilaitis, 2003š).

Ižemyje rasta šio horizonto formavimosi laikotarpio medinių pastatų pėdsakų (Patkauskas, 1978š, 1983ša). Pastato Žemaitijos g. 8 kieme ankstyvieji (t. y. XIV–XVII a.) kultūrinio sluoksnio horizontai suardyti XVIII a. Ankstyviausia tyrimų metu rasta archeologinė medžiaga datuojama XIV a. antraja puse (Jankauskas, 1981š). Prie gatvės buvusioje perka-

16 pav. 1981 m. žiemą vykę tyrinėjimai Lydos gatvėje. M. Sakalausko nuotr.

Lydos g. 5 virš ižemo buvo nustatytas apie 0,5 m storio XIV a. antrosios pusės horizontas³⁷ (Patkauskas, 1983šc) (16 pav.). Pastato Žemaitijos g. 6 vietoje virš ižemo buvo 0,4–0,5 m storio XIV a. antrosios pusės – pabaigos horizontas.

soje viršutiniai horizontai iki 2,0 m gylio buvo nukasti ekskavatoriumi, nedalyvaujančiai archeologui. Šiek tiek tyrinėtas 0,25–0,5 m storio apatinis, XIV a. antraja puse – XV a. pradžia datuotinas kultūrinio sluoksnio horizontas.

³⁷ Duomenys gali būti tikslinami (archeologas Stanislovas Patkauskas buvo priverstas ši sklypa tyrinėti sausio ir vasario mėnesiais, o didesnė kultūrinio sluoksnio dalis buvo nukasta ekskavatoriais; plg. 16 pav.). Tokiomis sąlygomis neįmanoma bent patenkinama fiksacija. Plg. Patkauskas, 1983šc.

Pastato Šv. Mikalojaus g. 7/8 viduje, neaiškaus datavimo sluoksnyje rasta XIV a. pabaigos – XV a. keramikos (Poška, 2000ša, p. 7).

Sklype Šv. Mikalojaus g. 5/15 dauguma žemės kasimo darbų atlikta ekskavatoriumi. Ankstyviausi radiniai datuojami XIV a. (Daminaitis, 2001š).

Pranciškonų vienuolyno vidiniame kieme tarp palaidojimų aptiktas fragmentiškai išlikęs 0,2 m storio XIV a. datuotinas kultūrinio sluoksnio horizontas, be to, kai kur buvo ūkiniai duobių su XIV a. antrosios pusės keramika (Vaitkevičius, 1987š).

Tarp archeologinių radinių, aptiktų Vokiečių gatvės pietrytinėje dalyje, ties 34 kvartalu, yra XIV a. buitinės keramikos fragmentų (Grišinas, 1991š, 1992š).

Trakų g. 2, prie miesto gynybinės sienos virš įžemo buvo horizontas, datuojamas XIV a. antraja puse – XV a. pradžia. Šiam laikotarpiui priskirtini ir rasti medinių pastatų bei stulpaviečių pėdsakai (Sarcevičius, 1997šb, p. 24, 25).

Šalia Šv. Jonų gatvės, į vakarus nuo Šv. Jonų bažnyčios rasti pavieniai ankstyviausi radiniai datuotini XIV a. antraja puse ir pabaiga (Dzikas, 1979ša; Patkauskas, 1979š).

Alumnato kieme vėlesniuose sluoksniuose aptikta XIV a. datuotinos ikigotikinės ir ankstyvosios gotikinės buitinės keramikos (Patkauskas, 1976ša, 1979š). Pastato, esančio Dominikonų g. 16, kieme kastame griovyje buvo užfiksotas tik suardytas kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta XIV a. buitinės keramikos ir padirkų žmonių kaulų (Tebelškis, 1981ša), vei-

kiausiai patekusių iš greta Švč. Trejybės bažnyčios buvusių kapinių. Prezidentūros parke aptikta XIV a. datuotinų atsittiktinių radinių (Luchtanienė, 1996ša, 1996šb). Aptariamo kvartalo pietinėje dalyje (t. y. palyginti stačiame šlaite), prie Dominikonų ir Universiteto gatvių sankryžos rasta pasklidusių XIV a. būdingų radinių.

Jėzuitų noviciato kieme (Šv. Ignoto g. 6) virš įžemo aptiktas 0,1–0,35 m storio XIV a. (Ušinskas, 1985šb) arba XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Gendrėnas, 1983šc) datuojamas horizontas. Jame rasta plytgalių, glazūruota čerpė, kirvis, pasaga, ikigotikinės ir ankstyvosios gotikinės keramikos. Pietvakariname kvartalo kampe, Šv. Ignoto g. 8 (17 pav.), virš įžemo buvo aptiktas XIV a. pabaigos kultūrinio sluoksnio horizontas. Jis buvo tik kampinės posesijos ribose, 10–13 metrų pločio ruože prie Šv. Ignoto gatvės, į šiaurę nuo Šv. Ignoto ir Totorių gatvių sankryžos (Ušinskas, 1985ša, 1985šc). Pačioje Šv. Ignoto gatvėje kastose perkauso virš įžemo buvo XIV a. horizontas. Jo lygyje pastebėtos kelio žymės (Ušinskas, 1985šb).

Dominikonų g. 4, 6 vėlesniuose horizontuose aptikta nemaža XIV a. antrąja puse ir pabaiga datuotinų radinių. Į vakarus nuo Dominikonų vienuolyno įžemyje buvo rasta medinių pastatų, datuotinų XIV–XV a., pėdsakų (Grišinas, 1988š, p. 30). Dominikonų (Šv. Dvasios) bažnyčios rūsiuose 1960 m. tyrimų metu buvo aptiktos dviejų medinių pastatų liekanos, tyrimų autoriaus datuotos XII–I–XIV a. (Daugudis, 1964š, p. 15–16).

Muziejuje šiu tyrimų medžiagos nepavyko rasti. Sprendžiant iš šalia vykusią tyrinėjimų rezultatų, V. Daugudžio aptiktai pastatai kažin ar gali būti datuoti anksčiausiai nei XIV a. pabaiga laikotarpiu. Iš šiaurė nuo Dominikonų ansamblio apatinuose kultūrinio sluoksnio horizontu-

duobė, kurioje buvo gausu XIV–XVI a. datuotinos buitinės keramikos.

Pastato, esančio Gaono g. 7, kieme suardytame sluoksnyje ankstyviausia rasta archeologinė medžiaga datuojama XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Tebelškis, 1979ša; Poška, 1994ša).

17 pav. 1983 m. tyrinėjimai Šv. Ignoto g. 8. M. Sakalausko nuotr.

se rasta buitinė keramika datuotina XIV a. pabaiga – XV a. (Žukovskis, 1999šb; Luchtanienė, 2002šc).

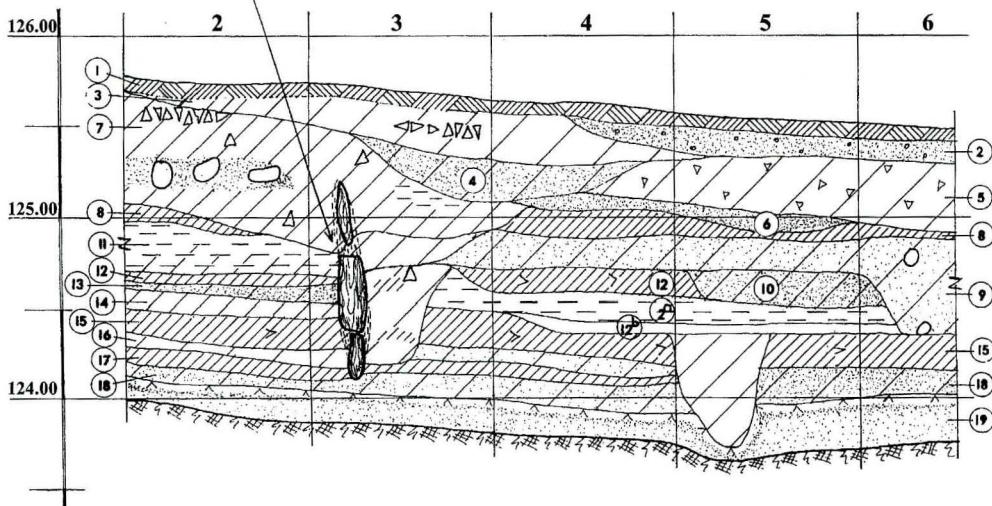
Pastatų komplekso, esančio Vilniaus g. 41, šiaurinėje kiemo dalyje virš įžemio aptiktas XIV a. antrosios pusės kultūrinio sluoksnio horizontas (Daminaitis, 1991ša), o viename surasta ūkinė

Didžiojoje g. 1 ankstyviausia rasta archeologinė medžiaga datuojama XIV a. (Poška, 1994šb, perkasa 1). Dalis pastato Pilies g. 23 tyrinėjimo metu aptiktų radinių iš XVI–XVII amžių sluoksnius veikiausiai pateko iš suardyto XIV a. antrosios pusės ir/ar pabaigos horizonto (Bainikienė, 1971š).

Liejklos, Vilniaus, Benediktinių ir Šv. Ignoto gatvių ribojamame 15-ame kvartale aptikti radiniai datuojami nuo XIV iki XVII a. imtinai (Skardžius, 1995š).

Miesto periferija. Sklype, esančiamė šalia pastatų Malūnų g. 3, 5, aptikti sąnašiniai organikos ir pilko smėlio tarpsluoksniai su XIV–XVI a. datuotina keramika (Katalynas, 1990ša, 1990šb).

Miesto gyvybinės sienos statybos laiko (1503–1522 m.) lygis.
XVI a. pradžios aštritvorės likučiai

18 pav. Greta miesto sienos Subačiaus vartų aptikto kultūrinio sluoksnio pjūvis. 1998 m. tyrinėjimai

Nestačiame šlaite į pietvakarius nuo Maironio gatvės pietrytinės dalies aptikta ūkinė duobė, kurioje buvo XIV a. pabaiga – XV a. datuotinos buitinės keramikos. Beje, tyrimų ataskaitoje autoriaus klaudingai datuota XVII a. (Plg. Žukovskis, 2003š, p. 6, 7, 22, 23.)

Šalia Subačiaus vartų šiaurinės pusės aptikto apatinio 0,3–0,4 m storio horizonto datavimas nėra aiškus. Virš jo buvo 0,2 m storio tamsios žemės sluoksnis, datuojamas XV a. Čia rasta atsitiktinė

XIV a. indo šukė. Viršuje buvo 0,1–0,15 m storio juodos žemės su organika sluoksnis (18 pav.). Jame aptikti radiniai datuojami nuo XIV iki XVI a. (Poška, 1999ša). Pastato, esančio Subačiaus g. 21, kieme rasta į ižemį įgilinta ūkinė duobė, datuotina XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Katalynas, 1981ša).

Kultūriniai sluoksnys, kuris aptiktas sklype Vilniaus g. 18, virš ižemio iš-

skirti 0,05–0,2 m storio XIV a. horizontai (Lisanka, Patkauskas, 1977š). Pastato, esančio Gedimino g. 14, kieme buvusio kultūrinio sluoksnio apatinėje dalyje aptikti XIV a. pabaigos – XV a. pradžios horizontai (Poška, 1995ša). Čia buvo rasta medinio pastato su židiniu liekanų. Ties pastato Gedimino pr. 16 (19 pav.) šiaurine siena buvo pilkos smėlingos žemės horizontas, kuriame rasta XIV a. pabaigos – XV a. pradžios buitinės keramikos šukią. Skverelyje į šiaurę

19 pav. Archeologiniai kasinėjimai prie Vilniaus gatvės ir Gedimino prospekto sankirtos.
S. Sarcevičiaus nuotr.

nuo pastatų, esančių Gedimino pr. 14, 16, rasta XIV–XV a. buitinės keramikos (Vaičekauskas, 1996šb; Sarcevičius, 1999šc).

Šalia Vilniaus ir Liejyklos g. sankryžos esančių Jonušo Radvilos rūmų teritorijoje ir netoli jų atskleistame kultūriniame sluoksnyje rasta XIV–XVII a. datuojamos buitinės keramikos (Vaitkevičius, 1982š; Stankevičius, 1991š).

Įtvirtinimai, keliai, turgavietės. Iki šiol atliekamų archeologinių tyrimų metu nepavyko nei lokalizuoti iki XIV a. pabaigos Vilniuje buvusių medinių bei iš grunto formuotų įtvirtinimų, nei nustatyti jų pobūdžio. Ant Pilies kalno piliakalnio buvusių medinių fortifikacijų liekanų H. ir V. Holubovičių bei A. Lisankos atliktu tyrimu metu nebuvu rasta. Veikiausiai jos buvo sunaikintos XV a. pradžioje, statant mūrinius įtvirtinimus. Tyrimu ataskaitose ir literatūroje pateikiama pora pavyzdžių, kai neva buvo aptikti Žemutinės pilies pylimo su mediniais įtvirtinimais pėdsakai Senajame arsenale ir šalia varpinės bokšto (Lisanka, 1979ša, p. 192–193; Kitkauskas, Lasavickas, 1972, p. 4; Lisanka, 1980, p. 33; Kitkauskas, 1987, p. 41, 42). Patikrinus pirminius šaltinius, šiuos teiginius teko paneigti. Žemutinėje pilyje ruožai šalia natūralių kliūcių (tai fortifikavimui patogiausia vieta) apskritai tyrinėti tik jos šiaurinėje dalyje, Senojo arsenalo viduje bei šalia mūrinės gynybinės sienos – jos išorės pusėje (Lisanka, 1979 ša; Sarcevičius, Telksnienė, 1996). Šių kasinėjimų metu pylimo žymių nebuvu rasta. Žemutinės pilies mūrinė gynybinė siena XIV a. viduryje mūryta beveik neardant jau su-

siformavusio kultūrinio sluoksnio (žr. 8 pav.; plg. Lisanka, 1979šc, brėž. 42–45; Lasavickas, 1983š, brėž. 57), todėl menamas pylimas tada negalėjo būti visiškai sunaikintas. Medinių gynybinių sienų žymių taip pat nepastebėta, todėl arba jų nebuvo, arba jos stovėjo vėlesnės mūrinės sienos vietoje ir rekonstruojant fortifikacijas buvo išardytos. Šalia dabartinio varpinės bokšto, mūrinės sienos išorėje kasinėjant buvo atliekami tik prižiūrimi darbai, ir tai darė ne archeologai. Sprendžiant iš N. Kitkausko ir S. Lasavicko straipsnyje pateikto brėžinio (Kitkauskas, Lasavickas, 1972, pav. 3), aptikti nuolaidūs sluoksniai – tai ne pylimas, o į Vilnios senvagę nuo šlaito piltas gruntas. Mūrinės gynybinės sienos viduje šalia varpinės ankstyvieji kultūrinio sluoksnio horizontai archeologinių tyrimų metu nebuvo pasiekti (Daminaitis, 1993še; Katalynas, Luchtanienė, Poška, Vaicekauskas, Žukovskis, 1999š).

Tyrinėjant Kreivajį (Plikaji, Trijų Kryžių) kalną, aptiktas tik apie 1,1 m storio, labai apardytas kultūrinis sluoksnis be įtvirtinimų žymių. Ne visi ant šios kalvos vykę tyrinėjimai buvo dokumentuoti. Kalva apardyta erozijos, be to, XVII a. viduryje – XIX a. pirmojoje pusėje ant jos keletą kartų buvo įrenginėjami iš žemių pilti artilerijos įtvirtinimai. Todėl ankstyvųjų fortifikacijų pėdsakai galėjo būti sunaikinti. H. ir V. Holubovičių bei G. Zabielių daryta prielaida, kad Kreivoji pilis – slėptuvė galėjusi būti ant Stalo kalno (Голубовичи, 1945, p. 117, 122; Zabiela, 1995, p. 258–259), archeologiniai duomenimis nepagrįsta. Iki šiol ant Stalo

kalno iškasti vos trys žvalgomieji šurfai. Tik viename aptiktas medinių pilių laikotarpio kultūrinis sluoksnis, o įtvirtinimų pėdsakų nerasta. Tyrinėti vakarinis ir pietinis aikštélės pakraščiai. Aikštélės rytinė dalis, ant kurios lengviausia patekti, nekasinėta. Tarp kalvos rytinio krašto ir gretimos kalvelės esanti apie 15 m gylio raguva galéjo būti dirbtinai pagilinta vėlyvaisiais istoriniai laikais tiesiant kelią. Dar iki kalvos paviršiaus nulyginimo buldozeriais XX a. šeštajame dešimtmetyje jai prigijęs „Stalo kalno“, t. y. kalvos su plokščiu paviršiumi, pavadinimas rodytų, kad bent jau aukšto pylimo čia nebuvo. Fosos, arba šlaitų eskarpavimo žymės, šiuo metu nematomos. Kreivojo piliakalnio šiaurinėje papédėje aptiktos tvoros galéjo būti naudojamos tik kaip užtvaros, trukdančios judėti užpuolikams.

XIV a. antrosios pusės rašytiniuose šaltiniuose keletą kartų paminėtas dabartinio Senamiesčio teritoriją ar jos dalį gynęs pylimas (veikiausiai su medine gynybine siena) tyrimų metu neaptiktas. Kada jis sunyko – neaišku. 1413 m. ar 1414 m. Vilniuje lankėsis Gilberas de Lanua (žr. toliau) miestą apibūdino kaip neuždarą (neįtvirtintą). Tačiau nežinoma, ar jis matė, pvz., tarp Pranciškonų vienuolyne ir Šv. Mikalojaus bažnyčios bei Kačergos buvusią miesto dalį, kurioje buvo

1387 m. Jogailos privilegijoje vyskupui minimas pylimas. Aprašyme G. de Lanua pavartotojo terminą „fermee“ (Klimas, 1931š, p. 62), kuriuo veikiausiai norėta apibūdinti miestą juosiantį ilgalaikės gynybos įtvirtinimų žiedą, Vilniuje įrengtą tik XVI a., o ne trumpalaikei gynybai skirtą žemį ir medžio užtvarą. Pažymetina, kad šis autorius, rašydamas memuras, kai kurias detales galéjo tiesiog praleisti³⁸.

Iš miesto XIV a. urbanistinės struktūros elementų galima nustatyti kai kurių kelių, ilgainiui virtusių gatvėmis, trasas (*idéklas, I planas*). Žemutinės pilies šiaurinėje dalyje rasti kelio, pro Žemutinės pilies šiaurinius vartus (žr. 7 pav.) vedusio į Rytų Lietuvą, grindiniai (žr. 9 pav.). Šis kelias turėjo driekitis Neries slėnio šlaito terasa, t.y. greta Vilnios jis buvo kiek į Pietryčius nuo dabartinės T. Kosciuškos gatvės, o toliau turėjo apytikriai su ja sutapti. Išanalizavus geologinių tyrimų rezultatus, tenka atsisakyti ankstesnės prielaidos, kad „kairiakrančio“ Polocko kelio atkarpa nuo dabartinių Subačiaus ir Šv. Dvasios gatvių sankirtos pilii link galéjo eiti šalia aukštumos rytinio pakraščio, t. y. sutapti su dabartine Bokšto gatve. Šis rajonas buvo išraižytas į Vilnios slėnį besileidžiančių, skersai tarinamą kelią orientuotų griovų. Kai kurios iš

³⁸ Vilniaus miesto aprašyme Gilberas de Lanua detaliai fiksavo Aukštutinės pilies fortifikacijų konstrukciją (žr. toliau), tačiau tepaminėjo vieną per Vilnių tekančią upę (P. Klimo nuomone – Vilnios senają vagą). Apžiūrinėdamas pilis, jis neišvengiamai turėjo pamatyti tiek abi Vilnios vagas, tiek Nerį. Kitai negu Pskove, Lietuvoje šis riteris (galbūt ir kryžiuočių žvalgas) buvo malonai sutiktas, tad turėjo palankias sąlygas kaupti informaciją. Todėl P. Klimo spėlionė, jog Lanua, važiuodamas nuo Daugpilio į Vilnių, galėjo tiesiog nepastebėti Neries arba jos nesiejo su miestu (plg. Klimas, 1931š, p. 27), kažin ar pagrįsta.

jų buvo labai giliose, pvz., dabartinio pastato Bokšto g. 19 vietoje aptiktų 6–8 m storio supilto grunto sluoksnių. Be to, nuo dabartinio pastato Subačiaus g. 2 vietas iki pat dabartinių Šv. Kazimiero ir Bokšto gatvių sankirtos driekėsi ištisinė šaltinių juosta. Todėl kelias Vilnios kairiuoju krantu iš Polocką ir Smolenską neįsvengiamai turėjo eiti dabartinių Pilies, Didžiosios ir Subačiaus gatvių vietoje.

Remiantis tuo, kur rasta XIV a. archeologinių dirbinių, galima konstatuoti, kad kelias į Livoniją ir Rygą per brastą Neryje faktiškai sutapo su dabartine Vilniaus gatve. Šie du keliai veikiausiai susijungė dabartinėje Vokiečių gatvėje. Tyrinėjant prie Rūdninkų gatvės vakarinio galo, aptiktas XIV a. kultūrinis sluoksnis (Sarcevičius, 1998š) susidaręs šalia kelio į Rūdninkus buvusioje sodyboje ar sodybose. Tolesnę šio kelio trasą nulėmė į vakarus ir pietvakarių nuo dabartinio Senamiesčio plytėjusios vietovės reljefas (žr. sk. „Paleoreliefas“). Todėl šis kelias nuo Kačergos (Vingrės) kairiojo kranto driekėsi skardingos kalvos šiaurės vakarų šlaite buvusia siaura terasa, šalia gilio griovos, užpiltos tik XVII a., t. y. beveik dabartinės Šv. Stepono gatvės vietoje. Iš šiaurės rytus nuo Pylimo ir Trakų gatvių sankryžos aptiktas XIV a. pabaigos kultūrinis sluoksnis gali būti siejamas su apstatymu, buvusiu šalia Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupui minimo „kelio aplink miestą“.

Kitų kelių trasas salygojo dabartinio Senamiesčio buvusio reljefo ypatybės.

Kelias į Medininkus ir Polocką nuo miesto dalies, buvusios Žemutinės pilies teritorijoje ir šalia jos, galėjo eiti tik smėlinga ketera dabartinės Pilies gatvės vietoje, kadangi abipus jos buvo pelkėtas slėnis (iš vakarų) ir šaltiniuotos griovos (iš rytų). Ši ketera driekėsi dabartine Didžiąja gatve ir Rotušės aikštė. Kelias Vilnios dešiniuoju krantu iš Polocko turėjo eiti tarp šlapios žemumos Vilnios kairiajame krante ir aukšto skardžio (iš pietus) bei tarp ankstyvųjų stačiatikių kapinių (Gendrėnas, 1989ša-c) dabartinės Latako gatvės rajone, būtent veikiausiai sutapo su dabartiniu Išganytojo skersgatviu ar buvo netoli jo. Kur šis kelias jungėsi su Livonijos traktu – neaišku. Kelias iš Žemutinės pilies į Livonijos kelią ir brastą pro vakarinius vartus (20 pav.) veikiausiai éjo Neries pirmosios viršsalpinės terasos pakraščiu, dabartinės Tilto gatvės vietoje arba netoli jos. Kelias į Trakus XIV a. éjo ne dabartinės Trakų gatvės vietoje, kadangi dabartinės Kėdainių gatvės bei Trakų gatvės vakarinės dalies vietoje buvusi pelkė (plg. Vijūkas-Kojelavičius, 1988, p. 228) nusausinta ne anksčiau kaip XV a. Galima spėti, kad šio kelio pradžia buvo netoli dabartinių Pilies gatvės ir Švarco skersgatvio sankirtos, o kur ji driekėsi iki šv. Mikalojaus bažnyčios³⁹ – neaišku.

Pagal XIV a. pabaigos dirbinių radimviečių išsidėstymą galima išskirti tris to meto pagrindinius kelius: Vilnios kairiuoju krantu iš Polocką ir Smolenską (radimvietės driekiasi iki pastatų Subačiaus g. 21,

³⁹ 1387 m. Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupui pažymėta, kad „kelias į Trakų pilį“ tuo metu éjo tarp Šv. Mikalojaus bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno.

23); į Lenkiją (radimviečių yra iki Rūdninkų ir Pylimo gatvių sankirtos, XV a. pirmojoje pusėje jau buvo apgyventas ruožas iki pastatų Šv. Stepono g. 12); į Livoniją ir Rygą (radimviečių yra iki Savivaldybės aikštės; žr. *idéklas, 1 planas*, taip pat 19 pav.).

kalojui ir šv. Paraskevijai skirtų maldos namų (Jurginiš, 1977). Viena tokia sankryža galėjo būti į vakarus nuo šv. Mikalojaus bažnyčios (žr. *idéklas, 1 planas*), kita – maždaug dabartinės šv. Paraskevijos cerkvės vietoje⁴⁰. Tyrimų duomenys nepatvirtina tezės, kad ankstyviausia Vil-

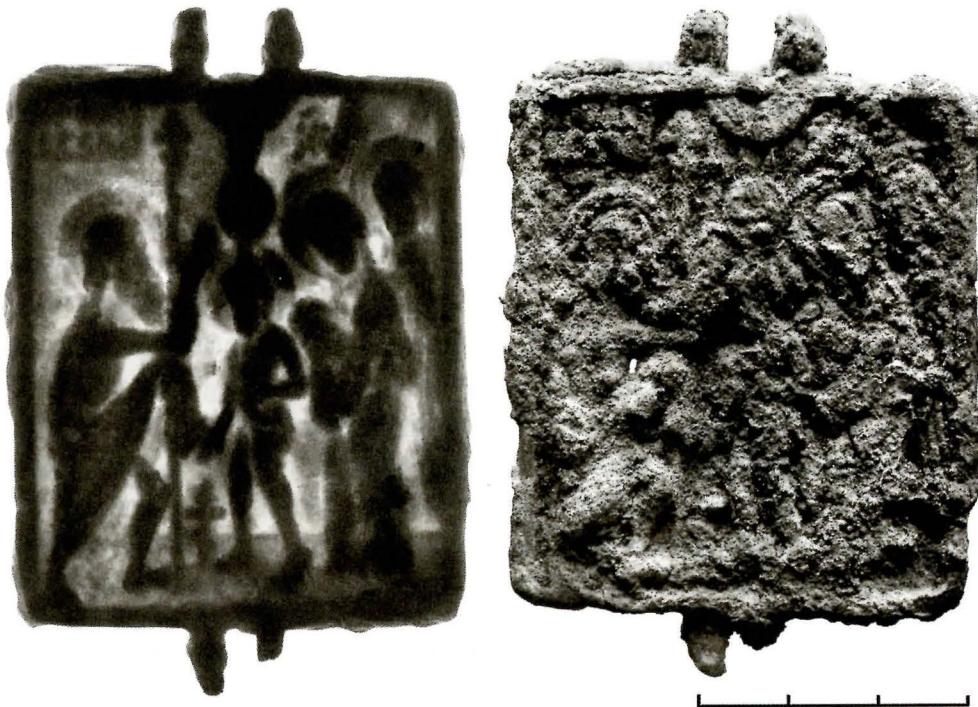

20 pav. Žemutinės pilies vakariniai vartai ir kelio į Livoniją pradžia. K. Katalyno nuotr.

Kurioje vietoje nagrinėjamu laikotarpiu buvo turgavietė ar turgavietės, archeologiniai tyrimais nepavyko išsiaiškinti. Galbūt jos buvo netoli svarbių kelių sankryžų, šalia prekybos globėjams šv. Mi-

niaus turgavietė buvo prie sankryžos šalia dabartinės Šv. Jonų bažnyčios (plg. Miškinis, 1987, p. 58, pav. 30:b). Ankstyviausia šiame rajone rasta archeologinė medžiaga datuotina tik XIV a. pabaiga –

⁴⁰ Ankstesnė prekybos globėja laikomos šv. Paraskevijos Piatnickos cerkvė buvo toliau į pietus nuo dabartinės, kvartalo gilumoje. Dabartinė cerkvė pastatyta tik XIX a. septintajame dešimtmetyje. Žr. Dambauskaitė, 1975š.

21 pav. 1987 m. pastato Didžiojoje g. 26 kieme aptikta XIII–XIV a. datuotina Novgorode gaminta metalinė suveriamą ikoną. M. Sakalausko nuotr., A. Békštos rentgenograma

XV a. (Dzikas, 1979ša; Vaicekauskas, 2001š; Luchtanienė, 2002šb). Be to, ilgą laiką čia nebuvvo sankryžos, nes Šv. Jonų gatvė, kaip Trakų kelio tęsinys, atsirado ne anksčiau kaip XV a.

Apibendrinimas. Galima konstatuoti, kad XIV a. pirmaja puse datuotinas kultūrinis sluoksnis Senamiestyje aptiktas tik į šiaurės vakarus nuo Latako gatvės. Jis sietinas su istoriniuose šaltiniuose minimu „Rusų miestu“ („Rusų galu“). Kokia buvo tuo metu stačiatikių kolonijos teritorija, nepavyko išsiaiškinti (maždaug 100 m spinduliu nuo šios vietas nebuvvo atliekami archeologiniai tyrimai). Sprendžiant iš slaviškų dirbinių ir žeminės, ku-

rie aptiki Augustijonų g. 3, XIV a. pa-baigoje „Rusų miestas“ į pietus driekėsi maždaug iki šios gatvės šiaurinės dalies. Negalima pastato, esančio Didžiojoje g. 26, kieme aptiktos XIII–XIV a. Novgorode gamintos metalinės suveriamos ikonus (21 pav.) traktuoti kaip šios kolonijos plėtros XIV a. įrodymo, kadangi ji galėjo būti nešiojama ilgą laiką, o rasta paliginti vėlyvame (XVI a. pradžios) sluoksnyje (Katalynas, 1988š). Nagrinėjamu laikotarpiu susiformavusio kultūrinio sluoksnio nerasta prie Bokšto gatvės, į šiaurę nuo Šv. Kazimiero gatvės rytinės dalies ir greta Rotušės aikštės. Tai rodo, kad šiame rajone įsikurdinimui pasirinkti

sausis sklypai gana netoli geriamojo vandens šaltinių⁴¹ ir nesistengta išsikurti kuo arčiau kelių. Dabartinės Bokšto gatvės šiaurėje tuo metu buvusi nepatraukli, griovų išraižyta vietovė. Be to, dabartinės Šv. Marijos Ramintojos (Augustijonų) bažnyčios vietoje ir į šiaurę nuo jos kūpsojo žvyro ketera. Veikiausiai todėl šis rajonas apgyventas vėliau, tik XV a. Tuo metu „Rusų miestas“ plėtėsi į šiaurės rytus, į drėgną Vilnios slėnį. Ar jis siekė Vilnios kairijų krantą, neaišku (archeologo Liudviko Dziko aptikta viena XIV a. datuotina indo šukė galėjo ten patekti atsitiktinai, o kultūrinio sluoksnio fiksacijos tikslumas kelia abejonių; žr. Dzikas, 1980šb). „Rusų miesto“ šiaurės rytų dalis nesiekė dabartinio Bernardinių vienuolyno pietinio kiemo (Stanaitis, 1994š), o šiaurinė riba buvo netoli dabartinių Rusų ir Literatų gatvių. XIV a. pabaigoje pradėta apgyventi greita dabartinės Bernardinų gatvės buvusios terasos pakraštį bei Bernardinų (pranciškonų observantų) vienuolyno vietoje buvusių smėlio ir žvyro iškyšulį.

Netoli dabartinės Šv. Kazimiero gatvės surasti XIV–XV a. Vakarų ir Vidurio Europoje paplitę indo pavidalo (puodyninių) koklių fragmentai rodo, kad šis rajonas veikiausiai pradėtas apgyventi miestui plečiantis po 1387–1390 m. įvykių, be to, čia XIV a. pabaigoje ar XV a.

pradžioje gyveno ne stačiatikiai. Šalia pastato, esančio Bokšto g. 21, rastas sluoksnis susiformavo patogioje vietoje, sausame šlaite greta šaltinių, bet tololai nuo kelio (žr. toliau) buvusioje sodyboje ar sodybų grupėje. Šalia miesto sienos Subačiaus vartų bei netoli pastatų Subačiaus g. 21 aptiktas XIV a. pabaigos kultūrinis sluoksnis turėtų būti priskirtinas šalia strateginio kelio į Polocką, Smolenską, Maskvą įsikūrusiai satelitinėi gyvenvietei. Netoli pastatų, esančių Subačiaus g. 3, 7, 11, 14, ir į pietus nuo jų ankstyvuosiųose kultūrijuose sluoksniuose rasta plataus datavimo radinių, todėl jų chronologija gali būti nuo XIV a. pabaigos iki XV a. vidurio. Tikėtinis šio rajono apgyvenimo laikas – XIV a. pabaiga – XV a. pradžia, t. y. jau po savivaldos suteikimo ir 1390 m. antpuolio. Seniausią gyventojų konfesinė priklaušomybė neaiški.

„Vokiečių miesto“ centru tradiciškai laikoma Šv. Mikalojaus bažnyčia. I vaikarus ir pietvakarius nuo jos aptiki anksstyviausi kultūrinio sluoksnio horizontai datuojami XIV a. antraja puse. Pažymėtina, kad dauguma aplink bažnyčią buvusių kasinėjimų dėl įvairių priežasčių vyko šiurkščiai pažeidžiant tyrimų metodiką (Patkauskas, 1978š, 1983š; Daminaitis, 2001š), arba apatiniai sluoksniai buvo siekti žvalgomaisiais šurfais (Jankauskas,

⁴¹ Artimiausiai šaltiniai buvo dabartinių Latako g., Išganytojo skg. bei Šv. Kazimiero g. aplinkoje. Gruntinis vanduo šiame rajone, pradedant nuo jo iškrovų dabartinės Šv. Kazimiero g. vietoje ir į pietus nuo jos, yra 5–9 m gylyje nuo dabartinio paviršiaus, depresijos kryptis – šiaurė ir šiaurės rytai. Dabartinių pastatų Augustijonų g. 3 aplinkoje gruntinis vanduo yra 6–7 m gylyje.

1980š, 1981š). Visiškai netyrinėta į rytus ir šiaurę nuo bažnyčios, todėl iš turimų duomenų negalima daryti išvadų, nei kada įsikūrė katalikų kolonija Vilniuje, nei kokią įtaką darė Lietuvos didžiojo kuniogaikščio Gedimino kvietimai atvykti į Vilnių. Galima konstatuoti, kad šios kolonijos užimama teritorija XIV a. pabaigoje rytuose nesiekė dabartinės Mėsinį gatvės, pietvakariuose – Ligoninės gatvės, šiaurės vakaruose – Kėdainių ir Lydos gatvių sankryžos. I pietus nuo Švč. Mergelės Marijos (pranciškonų) bažnyčios atskleistas XIV a. kultūrinis sluoksnis sietinas su užmiestyje buvusiu Arenos pranciškonų konventualų vienuolynu.

Tarp „Vokiečių miesto“ ir Žemutinės pilies, į šiaurę nuo dabartinių Dominikonų ir Šv. Jonų gatvių, randamas menkas XIV a. pabaigos kultūrinis sluoksnis arba paskiri radiniai galbūt sietini su čia buvusiais pavieniais pastatais ar sodybomis. Šalia Pylimo ir Rūdninkų gatvių sankryžos ir į rytus nuo Vilniaus gatvės viduriuన atkarpos rasti šio laikotarpio radiniai sietini su šalia svarbių kelių įsikūrusiomis gyvenvietėmis, vėliau tapusiomis priemiesčiais.

XIV a. Vilniaus, kaip ir kitų Lietuvos miestų, raidai įtaką darė dviejose kaimyninėse, kultūriniu požiūriu pažangesnėse žemyno dalyse vykę procesai. Pirmiausia tai nuo XII a. antrosios pusės – XIII a. Vakaruose, vokiečių gyvenamose arba kolonizuojamose žemėse prasidėjusi ir plintanti į pietryčius, rytus ir šiaurės rytus miestų reforma, kai kada netiksliai va-

dinama „lokaciniu laikotarpiu“. Reforma apėmė tris pagrindines miesto gyvenimo sritis: a) garantavo naują teisinį statusą (teisinį imunitetą); b) reguliavo ekonominius santykius; c) dažnai (bet ne visuomet) skatino keisti miesto planinę struktūrą. Dažniausiai teisinis statusas būdavo suteikiamas „lokacijos“ (*locatio*) būdu. Ji suprantama kaip vienkartinė akcija, kurią sudarė du elementai: miesto reforma ekonominiu ir erdviniu požiūriu bei iš svetur atsiradusios miesto teisės įdiegimas, susijęs su kolonistų apgyvendinimu mieste (Wędzki, 1977, p. 123, 124). Kitas reformos būdas buvo miesto teisių suteikimas; šiuo atveju nebuvo numatoma keisti miesto planinę struktūrą. Miestų reforma vokiečių kolonizuotose srityse Pamaryje ir Lenkijoje sparčiai plito XIII–XIV a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šis procesas prasidėjo palyginti vėlai, tik XIV a. pabaigoje – XVI a. (Wędzki, 1977, p. 125, 126; Rimša, 1999, p. 125–130). Miestų reformos raida Lietuvos kaimynėse Rytų Lenkijoje ir Rytų Prūsijoje beveik nėra nagrinėta.

Rusios miestus sudarydavo kelios dalys, kuriose gyvendavo skirtingos socialinės padėties žmonės. Šios dalys – tai įtvirtinta rezidencija („dietiniec“ arba „vyšgorod“), įtvirtinta centrinė miesto dalis („okolnyj gorod“) ir vienas ar keli ne- įtvirtinti priemiesčiai – „posadai“. Gatvių tinklas buvo netaisyklingas. Miesto plėtra radialinė (pvz., Polockas; plg. Kyza, 1985, pav. 24) arba radialinė-žiedinė

(Kijevas, Maskva, Pskovas, Smolenskas; plg. Кузя, 1985, pav. 22, 25, 30, Лабутина, 1985, p. 103–157; Vanagas, 2003, p. 46, pav. 33), ji nebuvo reguliuojama. Plečiantis miestui, arčiau jo centro atsidūrusi posado dalis būdavo įtvirtinama. Baltarusijos miestų raidos XIV–XVIII a. tyrinėtojai teigia, kad ir po mongolų – totorių antpuolių XIII a. viduryje toliau didėjo miestų teritorijos ir toliau buvo statomi nauji įtvirtinimai pagal ankstesnį, Rusios miestams būdingą plėtros modelį (Ляуко, Tapacay, 2001, p. 12). Kadangi Baltarusijos miestai ištyrinėti labai nevienodai⁴², kažin ar galima taip kategoriskai apibūdinti visų jų raidos tendencijas. Turimi duomenys leidžia Vilniaus miesto raidą XIV a. lyginti su dviejų miestų – Rygos ir Kernavės – plėtra nagninėjamu laikotarpiu, mat ši plėtra vyko pagal du skirtingus modelius.

Ryga. Vietovė, esanti Dauguvos dešiniajame krante, šalia Dauguvos ir Rygos upelio santakos, buvo apgyventa iki 1201 m., t. y. dar iki oficialiai įkuriant miestą ir pastatant pilį. Manoma, kad ankstyviausias miestas su vyskupo ir ka-

lavijuočių pilimis buvo ant Rygos upės dešiniojo kranto (Caune, 2000, pav. 5). Įtvirtinimai juosė pusiau apskritą plotą, todėl šios miesto dalies gatvių tinklas yra vėduoklės pavidalo, o kvartalai – trapezijos formos. Ryga sparčiai plėtėsi. Iki XIII a. ketvirtuojo dešimtmečio miestui jau priklausė greta i pietus ir vakarus nuo jo buvusios dvi lybių gyvenvietės su joms būdingu netaisyklingu gatvių tinklu bei plotas, besidriekiantis į šiaurės vakarus (Caune, 1985, p. 29, 37). Miestas buvo apjuostas mūro įtvirtinimais. Vėliau Ryga plėtėsi tolyn nuo Dauguvos; tam tikrais plėtros tarpsniais miesto išoriniame pakraštyje buvo pastatoma nauja įtvirtinimų juosta. Iki XVII a. vidurio buvo įrengti du bastioninių įtvirtinimų pusapskritimai (Bardzeviča, 2001, pav. 2).

Kernavės struktūra XIV a. buvo tokia pati kaip ir to meto Rusios miestų: čia buvo įtvirtinta rezidencija, prie jos prigludusi įtvirtinta centrinė miesto dalis ir neįtvirtinti (ar mažai įtvirtinti) priemiestiai. Turimais duomenimis, Kernavės kompleksą sudarė rezidencija Aukuro kalno piliakalnyje, ją saugančios pilys

⁴² 2001 m. duomenimis, Vitebske archeologai tyrinėjo 14000 m² dydžio plotą, Mogiliove – apie 6000 m². Nors Polocko tyrinėjimų mastas solidus (kasinėta apie 3100 m²), tačiau gauta medžiaga nėra apibendrinta, o Nesvyžiuje tyrinėtas tik 48 m² plotas (po pusę – pilyje ir mieste). Kasinėjant arčiau Lietuvos esančius miestus, daugiausia dėmesio skirta juose esančioms pilims: Gardino pilyje tyrinėtas 2540 m² plotas, Naugarduko – apie 3000 m², Lydos – 3260 m², o jų senamiesčiuose kasinėta attinkamai tik 40 m², 540 m² ir 34 m² (Ляуко, Tapacay, 2001, p. 15–23). Archeologinių tyrimų stoką bandyta kompensuoti geologiniaisiais grežiniaisiais, kurie galėjo leisti tik apytikriai nustatyti kultūrinio sluoksnio storį, bet ne jo datavimą (Крауцевич, 1991, c. 29–42; Соболь, 1988, c. 115). Kai kuriems O. Levko ir S. Tarasovo teiginiams prieštarauja A. Kravcevičius tvirtindamas, kad pietvakarinės Baltarusijos miestus XIV–XV a. ištiko akivaizdus nuosmukis, kurių jis sieja su XIV a. vidurio maro epidemija ir kariniaisiais antpuoliais (Крауцевич, 1991, p. 27). Daugumą A. Kravcevičiaus teiginių apie Gardino miesto raidą pakartojęs J. Gordziejevas šiai tezei nepritarė (Gordziejew, 2002, p. 17–53).

Mindaugo sosto ir Kriveikiškių piliakalniuose ir gyvenvietė, esanti aukštumoje į vakarus ir šiaurės vakarus nuo pilių. Iškasus fosą ir suformavus pylimą su gynybine siena, ši gyvenvietė buvo atskirta nuo aplinkinių plotų (tai dabartinis Pilies kalnas). Kernavės prieigas iš pietryčių saugojo įtvirtinimai penktajame piliakalnyje, Kernavėlės upelio dešiniajame krante. XIV a. miestas plėtėsi: amžiaus pradžioje apgyvenama apie 25 ha dydžio⁴³ (Luchtanas, 2002a, p. 13, 2002c, p. 31) teritorija Pajautos slėnyje, amžiaus antrojoje pusėje – aukštumos dalis į šiaurės rytus nuo pilių (vadinamas „Aukštutinis miestas“). Šioje miesto dalyje susiformavusio kultūrinio sluoksnio didesnė dalis nuplauta, todėl nebeaišku, koks ploto buvo „Aukštutinis miestas“⁴⁴ (Luchtanas, 1988, 1990, 2002; Vaičiūnienė, 2000, 2001). Kernavė buvo apstatyta palyginti didelius sklypus (apie 7–10 arų; Luchtanas, 2002b, p. 26) užėmusiomis sodybomis. Norint rekonstruoti gatvių tinklą, trūksta duomenų. Po 1365 m. kryžiuočių antpuolio miestas sumenko, o po 1390 m. antpuolio galutinai sunyko.

Kaip matome, Vilniaus ir aprašytų miestų plėtra XIV a. smarkiai skyrėsi. Amžiaus pradžioje Vilnių sudarė dvi

medinės pilys; kiekvieno piliakalnio pàédèje buvo įsikûrusios po vieną gyvenvietę. Abi apgyventas teritorijas skyré platus neužstatytas ruožas. Remiantis surastais profesionaliosios gamybos pàdsakais, XIV a. vidurio Vilnių jau galima laikyti miestu. Tuo metu ji sudarë keturių, palyginti toli viena nuo kitos esančios apgyventos vietas: Kreivoji pilis su greta esančiu neįtvirtintu ar menkai įtvirintu „Aukštutiniu (Kreivuoju) miestu“; rezidencinė Aukštutinė pilis su papàédèje esančiu „Žemutiniu miestu“⁴⁵, kurį juosė mûro įtvirtinimai bei abiejų Vilnios vagù (senosios ir naujosios) juosiamu „Žemutiniu miestu“; dabartinio Senamiesčio rytinėje dalyje, šalia svarbių kelių sankryžos įsikûrusi neįtvirtinta stačiatikių kolonija; dabartinio Senamiesčio vakarinėje dalyje, taip pat šalia svarbių kelių sankryžos esanti neįtvirtinta (?) katalikų kolonija. Nepakanka duomenų atskirų apgyventų vietų gatvių tinklui rekonstruoti. XIV a. pabaigoje prie pagrindinių kelių pradéjo kurtis satelitinės gyvenvietės. Pagal jų išsidëstymą galima išskirti tris tuo metu svarbiausius kelius: į Livoniją ir Rygą (daugmaž sutampa su dabartine Vilniaus gatve; XIV a. pabaigos – XV a. pradžios dirbinių aptinkama iki dabartinės Savivaldybės aikštës),

⁴³ Dr. Gintauto Véliaus teigimu, Pajautos slėnyje buvusi miesto dalis užémë tik 11 ha plotą. Plg. Vélius, 2002, p. 44.

⁴⁴ G. Véliaus nuomone, ši Kernavės dalis buvo ne didesnio nei 1 ha ploto. Kuo grindžiamas šis teiginys, nenurodyta. Žr. Vélius, 2002, p. 44.

⁴⁵ Autorius dëkoja prof. dr. Zigmantui Kiaupai, nurodžiuiam, kad istorikai terminais „Aukštutinis“ ir „Žemutinis miestas“ įvardija skirtinos socialinës padëties asmenų apgyventas miesto vietas. Šiuo atveju minëtais terminais tenorëta nurodyti miesto dalių geografinë padëti.

į Polocką ir Smolenską (sutampa su dabartine Subačiaus gatve; radimviečių yra iki pastatų Nr. 21, 23) bei į Lenkiją (sutampa su dabartine Rūdninkų gatve; radimviečių yra iki Rūdninkų ir Pylimos gatvių sankirtos). Vilniaus plėtrą turėjo veikti (XIV a. pabaigoje – XV a. pradžio-

je – neigiamai) tuometinė LDK vidaus situacija (žr. p. 13, 14). Dėl objektyvių priežasčių Vilniaus plėtra galėjo spartėti tik stabilizavus valstybės būklę ir pamažu jai gerėjant, būtent baigiant valdyti Didžiam kunigaikščiui Vytautui, o ypač valdant Kazimierui Jogailaičiui.

VILNIAUS PLĘTRA XV A.

BENDRAS LAIKOTARPIO APIBŪDINIMAS

Lietuvoje XIV a. pabaigoje vykės dinastijų karas 1392 m. pasibaigė Jogailos ir Vytauto susitarimu (Astravo sutartimi). 1402 m. kryžiuočiai dar kartą bandė pulti Vilnių. Po šio žygio iki XVI a. pradžios tiesioginė grėsmė valstybės sostinei nebeįškilo. Palyginti ramus valstybės raidos laikotarpis skatino rastis teigiamų poslinkių įvairiose srityse. Pastebimas spartus Lietuvos gyventojų gausėjimas (Kiaupienė, Kiaupa, Kuncevičius, 1998, p. 155). Augo žemės ūkio gamyba, didėjo gyventojų perkamoji galia, todėl susidarė palankios sąlygos plėtoti vidaus prekybą. Intensyvėjo prekyba su kaimyninėmis šalimis. Vilnius tapo svarbiu tranzitinės prekybos tarp Rytių ir Vakarų centru. Ši situacija skatino plėtotis esamus miestus ir kurtis naujus. Savivalda miestams buvo suteikiama retnai ir palyginti vėlai (rytinėse žemėse – tik XV a. pabaigoje – XVI a.; žr. Rimša, 1999, p. 125–130). Tokia situacija buvo palanki negausiems anksti savivaldą gavusiems miestams, tarp jų ir Vilniui. Cechai pradėjo kurtis vėlai. Vilniuje pirmasis cecho statutas patvirtintas tik 1495 m. (Jurginiš, 1968, p. 92).

Apkrikštyta Lietuva tapo juridiškai lygiateise krikščioniškųjų valstybių partnerė; drauge buvo panaikinta ideologinė taikoskyra tarp pagoniškosios ir Vakarų kultūrų. 1397 m. minima prie Vilniaus Katedros įkurta mokykla, 1409 m. – parapijos mokykla Naujuosiųose Trakuose. XIV a. pabaigoje minimi Prahos universitete studijuojantys lietuviai, XV a. mokytis lietuviai dažniausiai vyko į Krokvą. Palyginti su kaimyninėmis šalimis, Lietuva kultūros požiūriu buvo atsilikusi, ir tai nulėmė vėlyvas krikštas bei nuolatiniai karai, vykę XIII a. – XV a. pradžioje. Lietuvoje ilgą laiką nesuskūrė mokyklų tinklas, o švietimo centralai (vienuolynai) steigėsi vangiai.

Urbanistiniu požiūriu Vilnius XV a. pasidarė panašus į Vakarų miestus. Šiuo metu susiformavo pagrindinių gatvių tinklas su centrine turgaus aikštė. Pastatyta miesto rotušė, perstatomos arba atstatomos senosios bažnyčios (Šv. Mikalojaus, Švč. Mergelės Marijos) ir statomos naujos (Šv. Jono, Šv. Dvasios, Šv. Pranciškaus ir Bernardino, Švč. Trejybės). Kuriami nauji vienuolynai, taip pat priemiesčiye (Užupio bernardinių vienuolynas). Prasidėjo mūrinų civilinių pastatų statyba. Nuo XIV a. pabaigos mieste gausėjo gyventojų nelietuvių: čia kūrėsi tutoriai, vokiečiai, vėliau – žydai.

PAGALBINIAI DUOMENYS

Istoriniuose šaltiniuose turimi paskirri duomenys apie Vilnių XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje nėra apibendrinti. Neketiname čia jų aptarinėti ir analizuoti. Todėl naudojamas tik XV a. pradžioje Vilniuje viešėjusio keliautojo paliktu miesto aprašymu.

1413–1414 m. žiemą nuo Daugpilio per Lietuvą į Ordino žemes keliavusio burgundų didiko ir diplomato Gilbero de Lanua (Ghillebert de Lannoy) memuaruose paminėta, kad Vilniuje yra du įtvirtinimai: pilis ant aukšto kalno (Aukštutinė) bei greta esantis, mūrinė sienų juosiamas apstatytas atšlaimas (Žemutinė pilis). Vienoje iš šių pilių savo rūmus turėjo kunigaikštis Vytautas. Minima miestą kertanti upė *Wilne* (veikiausiai Vilnia). Kaip ir kitose aplankytose vietovėse, autorius domėjos įtvirtinimais. Žemutinės pilies fortifikacijos trumpai apibūdintos kaip dvi mūro sienos. Išsamiau bandyta charakterizuoti Aukštutinę pilį: pirmiausia paminėta, kad ji sutvirtinta akmenimis, žeme ir mūru (*fermee de pierres et de terre et le massonaige*), po to patikslinta, kad įtvirtinimai yra iš medžio su žeme, tačiau daryti panašūs į mūrinius (*de bois par bolverques fais a maniere de murs*). Galbūt turėta galvoje kažkokia karkasinė pylimų konstrukcija. Miestas apibūdintas kaip neįtvirtintas, ilgas, siauras, besidriekiantis nuo kalno žemyn (*nest point la ville fermee mais est longue et estroitte de hault en bas*), apstatytas mediniai pastatais ir keliomis mūrinėmis bažnyčiomis (Klimas, 1931š, p. 25–27,

62). Galima daryti išvadą, kad aprašytas į pietus ar pietvakarius nuo pilies buvęs miestas (tik ten tuo metu stovėjo mūriniai kulto pastatai), tačiau jo ribos nepatikslintos. Sprendžiant pagal apibūdintą „siauras“, Lanua grafas Gilberas nepastebėjo arba nelaikė miesto dalimi prie dabartinių Dominikonų ir Šv. Ignoto gatvių tuo metu jau stovėjusių sodybų.

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

Aukštutinė ir Žemutinė pilys ir „Kreivasis miestas“. Senosios ir naujosios Vilnios vagų juosiamos Vilniaus miesto dalies plėtra, kaip minėta, sustojo XIV a. pabaigoje, pastačius mūrinius Žemutinės pilies įtvirtinimus bei apgyvenus tarp pilies šiaurinės dalies ir Neries kairiojo kranto esantį plotą. Kada buvo apgyventas tarp Žemutinės pilies pietvakarinės dalies ir Vilnios senosios vagos esantis plotas – neaišku. Čia vykusių archeologinių tyrimų metu apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai nebuvo pasiekti, tik konsztatuota, kad į vakarus nuo dabartinio varpinės bokšto ir Žemutinės pilies vakarienės vartų XV a. buvo įrengta papildoma mūrinė įtvirtinimų sistema (priešpilis) (22:1, 2 pav.).

Altarijos kalvyne rasta archeologinė medžiaga, kuri datuotina laikotarpiu po 1390 m. antpuolio, nėra gausi. Ji apžvelgiama pradedant radiniais iš dabartinės T. Kosciuškos gatvės pradžios, baigiant Stalo kalno tyrinėjimais.

Sklype T. Kosciuškos g. 1a (neužstatytoje erdvėje Vilnios dešiniajame krante,

1

2

22 pav. 1, 2. Žemutinės pilies vakarinio priešpilio XV a. statyto bokšto liekanos. K. Katalyno nuotr.

į rytus ir pietus nuo pastato T. Kosciuškos g. 1) padarius tris šurfus, aptiktas tik XIX–XX a. sluoksnis (Luchtanienė, Girlevičius, 2000š). Geologinių tyrimų metu nustatyta, kad senasis Neries kairysis krantas buvo kiek į pietryčius nuo dabartinės gatvės.

Pastatų komplekso, esančio T. Kosciuškos g. 3, kiemo centrinėje dalyje virš ižemio buvo 0,9 m storio uždurpėjusios žemės horizontas be radinių. Aukščiau buvęs šlyno su pilka žeme horizontas datuojamas XV a. Virš jo buvo XV–XVI(?) a. susiformavęs juodos žemės su griuvenomis horizontas (Vaicekauskas, 1996š).

Dabartinio Kalnų parko pietinėje dalyje, apie 85 m į šiaurės rytus nuo H. ir V. Holubovičių 1939 m. tyrinėtos vietas iškastame žvalgomajame šurfe virš XIV a. horizonto buvo smėlio tarpsluoksnis ir 0,05–0,08 m storio juodos peleningos žemės sluoksnis su buitinės keramikos fragmentais; pastarąjį tyrimų autorė datavo XV amžiumi. Virš jo vėl buvo smėlio tarpsluoksnis, o aukščiau – 0,24–0,3 m storio šviesiai pilkos žemės sluoksnis su XIV a. pabaiga – XV a. datuotina keramika (Misiukaitė, 1990šb).

Stalo kalno aikštélės šiaurės vakarų krašte velenoje aptikta XVI–XVII a. datuotino puodo šukė. Šioje vietoje kultūrinio sluoksnio nebuvo (Katalynas, 1996š).

Į pietryčius nuo Kreivojo piliakalnio, virš 1390 m. gaisro sluoksnio aptiki XV a. datuotini horizontai, o Stalo kalno aikštélės pakraštyje surasta XVI–XVII a. datuotino indo šukė rodo, kad Altarijos

kalvyne žmonės gyveno ir sunaikinus Kreivąją pilį. Sprendžiant iš negausių radinių bei to, kad Dainų slėnyje XVI a. ar vėliau pradėta laidoti, tuo metu čia būta tik pavienių sodybų – tokio užstattymo negalima laikyti miesto struktūros elementu. Kreivojo piliakalnio šiaurinėje papédėje virš XIV a. papilio gyvenvietės kultūrinio sluoksnio horizontų atrastas XV a. ir vėlesnis kultūrinis sluoksnis susidarė šalia kelio besiformuojančiam Antakalnio priemiestyje. Kadangi tinkama gyventi teritorija buvo labai siaura (kaip minėta, terasa tarp Altarijos kalvyno šlaito ir Neries kairiojo kranto faktiškai suformuota tik XIX a.), šis priemiestis veikiausiai buvo natūraliai susiskirstęs į kelias dalis.

Miesto centrinė dalis. Gynybinės sienos juosiamoje miesto dalyje XIV a. pabaiga – XV a. datuotini apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai fiksuti bemaž 70 vietų, tačiau ketvirtadalyje jų (17 vietų) nerasta archeologinių radinių, o daugelyje kitų vietų atidengti neintensyvūs horizontai, kuriuose surinkta labai mažai radinių. Todėl darant išvadas apie kai kurį Vilniaus miesto vietų apgyvendinimo pradžią laikotarpiu nuo 1387–1390 m. įvykių iki miesto sienos statybos 1503–1522 m., naudotasi stratigrafijos duomenimis arba remtasi palyginimais. Nagrinėjamo laikotarpio kultūrinio sluoksnio horizontai dažniausiai nustatomi ir datuojami pagal juose randamą buitinę keramiką. Tačiau šios keramikos radiniai dažnai datuojami palyginti plačiu periodu (žr. anksčiau), todėl išvados apie kai kurį miesto dalį ankstyvojo apgyvenimo

chronologiją gali būti koreguojamos. Išryškėja dar viena būdinga Vilniaus plėtros ypatybė. Nors smarkiai daugėjo apgyventų vietų ir buvo užpildomi neurbanizuoti plotai senamiestyje, tuo pat metu tarp apgyventų teritorijų ilgam išliko neįsisavintos ar mažai naudojamos „salos“ (*idéklas, 2 planas*). Tik kai kuriais atvejais tai galima paaiškinti nepalankiomis geologinėmis sąlygomis.

Dabartinio Senamiesčio teritorija buvo apgyvenama žmonėms pamažu įsikuriant anksčiau buvusiųose tuščiuose plotuose. XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje apstatomos sausesnės vėstas i rytus nuo dabartinės Pilies gatvės. Tuo metu jau tikrai buvo gyvenama šalia Bernardinų gatvės, ant kalvelės vėliau pastatyto Bernardinų (pranciškonų observantų) vienuolyno vietoje ir šalia Maironio ir Rusų gatvių sankryžos. Kiek vėliau apgyvenamos drėgnos daubos i pietus nuo Bernardinių vienuolyno bei i pietryčius nuo Pilies ir Bernardinų gatvių sankryžos. Neaišku, ar iki XVI a. pradžios buvo apgyventa šių daubų supama kalvelė, ant kurios vėliau pastatyta Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia. Apgyventa teritorija tarp Savičiaus gatvės ir šlapių daubų dabartinės Šv. Dvaravos gatvės vietoje, taip pat ir dabartinės Bokšto gatvės rajonas; tačiau vis dar buvo tuščias šaltiniuotas šlaitas i rytus ir šiaurės rytus nuo dabartinių Šv. Kazimiero, Subačiaus ir Aušros Vartų gatvių sankryžos, išskyrus jau anksčiau apgyventą dabartinio pastato Bokšto g. 21 vietovę. Nuo Augustijonų gatvės užstatinėjama buvo ir i vakarus, XV a. pirmojoje pusėje – iki besiformuojančios Rotušės aikštės.

Šio laikotarpio kultūrinis sluoksnis nebuvo surastas pastato, esančio Savičiaus g. 8, kieme.

Išties negausūs radiniai dabartinio Aušros Vartų (basujų) karmelitų vienuolyno teritorijoje rodo, kad šis rajonas buvo apgyventas XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje, tačiau retai apstatytas. Greta Švč. Trejybės (bazilijonų) cerkvės ir i vakarus nuo pastato Aušros Vartų g. 5 atskleisto kultūrinio sluoksnio menkā intensyvumą lėmė vietovės reljefas (tai kalva palyginti stačiais šlaitais, nuo kurių besiformuojančio kultūrinio sluoksnio dalis buvo nuolat nuplaunama kritulių ir polaidžio vandens). Tarp jos ir Rotušės aikštės esantis plotas buvo apstatytas iki XV a. antrosios pusės. Apie Arklių gatvės skverą bei batuotųjų karmelitų vienuolyno teritorijos ankstyvajį apgyvenimą galima spręsti tik iš XV a. antraja puse datuotinų mūrinių pastatų fragmentų vienuolyno teritorijoje ir pavienių atsitiktinių XV a. keramikos fragmentų, rastų šiaurinėje skvero dalyje. Nors geologiniu požiūriu vietovė patogi apsigyventi (saujas gruntas, arti geriamojo vandens ištakų, tik nežymiai nuolaidus pirminis žemės paviršius), skvero centrinėje ir pietinėje dalyse aptiki beveik vien XVI–XVII a. datuotini radiniai. L. Dziko atlikę tyrinėjimų metu perkasoje 14 atidengtas nesuardytas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas pagal vėlyviausius radinius datuotinas XVI a., pagal stratigrafiją – XVI a. viduriu ar antraja puse (virš jo esančiame horizonte surastas XVI a. pabaigoje ar XVII a. pirmojoje pusėje gamintas plokštinis koklis su dvigalviu ereliu

ir herbu „Leliwa“; žr. Dzikas, 1979šb, p. 9). Galima daryti prielaidą, kad šioje miesto dalyje XV a. buvo apsigyventa tik šalia kelio, einančio į gyvulių turgų, kuris buvo Kačergos (Vingrės) kairiajame krante. Iki XVI a. pradžios apgyvenama drėgna vietovė Kačergos dešiniajame krante, į šiaurės vakarus nuo Vokiečių miesto (dabartinių Kédainių ir Ligoninės gatvių aplinka). Neaišku, kada buvo apsigyventa šalia Lydos ir Kédainių gatvių sankryžos. Gintautas Stankevičius čia kasinėdamas nerado ankstyvojo kultūrinio sluoksnio. XV a. šiame rajone galėjo vis dar būti sodai, kurie minimi 1387 m. Joggailos privilegijoje Vilniaus vyskupui.

Kadangi šalia pastatų, esančių Trakų g. 10, per kelis tyrinėjimų sezonus rasta tik viena XV a. datuotina indo šukė, vadinasi, šis rajonas buvo menkai apstatytas. Tyrinėjant pastato Trakų g. 13 kiemą, virš ižemio aptikti horizontai datuotini ne anksčiau kaip XVI a. pabaiga. Vokiečių gatvės aplinkos ir į šiaurės rytus nuo jos esančio rajono tyrimai nedavė patikimos informacijos apie ankstyvųjų kultūrinio sluoksnio horizontų dataivimą. Sprendžiant iš netoli atliktu tyrimu Gano g. 4, 7, Stiklių g. 3, 5, 7, Didžiojoje g. 19, Rotušės aikštėje gautų rezultatų, ši miesto dalis veikiausiai apgyventa XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje. Šalia Šv. Ignoto gatvės pietinės dalies ir Dominikonų gatvės XIV a. pabaigoje buvusi apgyventa teritorija vėliau plėtési tiek į pietryčius, besiformuojančios Rotušės aikštės link, tiek į šiaurę ir šiaurės vakarus. Šv. Ignoto gatvės šiaurinėje dalyje, apatiniaiame kultūrinio sluoksnio horizonte

aptikti radiniai ir kasinėjimų Šv. Kotrynos bažnyčioje rezultatai rodo, kad šis procesas vyko létai: Kačergos dešinysis krantas dabartinės Benediktinių gatvės aplinkoje buvo apstatytas ne anksčiau kaip XV a. pirmojoje pusėje ar viduryje. Apie LR Prezidentūros teritorijos apgvendinimą šiuo laikotarpiu sunku daryti išvadas. Pastatų kompleksas buvo ne kartą perstatinėjamas, todėl kultūrinis sluoksnis kai kur nukastas. Komplekso parke ir kiemo vakarinėje dalyje aptikti ankstyvieji radiniai yra atgabenti iš kitur. Sprendžiant iš parke apatiniaime horizonte aptiktų vėlyviausią radinių, t. y. renesansinių koklių, šis rajonas apgyventas ne anksčiau kaip XVI a. penktajame dešimtmetyje.

K. Sirvydo skvero pietvakarinėje dalyje ankstesnių negu XVII a. radinių neaptikta, kultūrinis sluoksnis menkas. Dabartinių pastatų, esančių Pilies g. 23, 25, aplinka apgyventa XV a. pirmojoje pusėje ar viduryje. XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje ant nedidelės kalvelės pastatyta parapinė Šv. Jono bažnyčia. Tuo pat metu pradėta apsigyventi drėgnoje teritorijoje, esančioje į vakarus nuo Pilies gatvės ir į šiaurę nuo Šv. Jonų gatvės. Universiteto kvartalo žemutinė dalis apgyventa XV a., o pelkėtas slėnis tarp Skapo g., S. Daukanto aikštės ir Vilnios senvagės iki XVI a. buvo neapstatytas ruožas.

Miesto centrinėje dalyje atlikti archeologiniai tyrimai, kurių metu buvo aptikta XV a. datuotinas kultūrinis sluoksnis ar rasta radinių, aptariami pagal ankstesnę schemą: iš pradžių aptariami į rytus nuo Pilies, Didžiosios ir Aušros Vartų

gatvių besidriekiančios ir pamažu tolstančios nuo Žemutinės pilies į pietus teritorijos tyrimai, po to – į vakarus nuo minėtų gatvių atlikti tyrimai atvirkšcia tvarka.

Pilies g. 4 atskleistame horizonte, datuojamame XVI–XVII a., aptikta atsitiktinių XV a. radinių (Grišinas, 1983š). Ižemis nepasiektas, todėl kultūrinio sluoksnio apačioje buvusių horizontų datavimas nelabai aiškus. Bernardinų skg. 6 aptiktas 1,8–2 m storio kultūrinis sluoksnis buvo be radinių. Tyrimų ataskaitoje minimas atkastas XV a. mūras (Grišinas, 1997š).

Pastatų komplekso, esančio Pilies g. 8, kiemo gilumoje tyrinėtas apatinis humus singas horizontas pagal surastą buitinę keramiką datuotinas XV a. (Kvizikevičius, 2002š). Pastato Pilies g. 10 kieme aptinkto vos 1,4–1,7 m storio kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuojamas XV a. Čia užfiksuotos medinio užstatymo liekanos (Sarcevičius, 1996ša). Pilies g. 16 kieme kultūrinis sluoksnis permaišytas iki 3,0 m gylio. Giliau buvo juodos žemės su mediena horizontas. Jame aptikta XV ir XVI a. radinių (Grišinas, 1986š). Pastato, esančio Pilies g. 24, 26, kieme aptinkto kultūrinio sluoksnio ankstyviausias horizontas datuojamas XV a., rasta pavienių XIV a. datuotinos keramikos šukų (Kuzmickas, 1995š).

Bernardinių vienuolyno vidinio kiemelio pietrytiname kampe virš ižemio buvo 0,5 m storio pilkos žemės horizontas be radinių, virš jo – 1,5 m storio XVI amžiaus antrosios pusės horizontas (Stanačius, 1994š). Į pietus nuo vienuolyno virš ižemio buvo 0,2 m storio pilkos žemės

mės horizontas be radinių. Aukščiau fiksuotas horizontas datuojamas XV a., jaame rasta dviejų pintų tvarų liekanų (Stanačius, 1994š, perkasa 2).

I šiaurės vakarus nuo Maironio ir Rūsų gatvių sankryžos, buvusioje stačiatikių metropolito jurisdikoje, gotikinės varpinės vidaus tyrimą ataskaitoje minima, kad ankstyviausias kasinėtas horizontas datuotinas XV a. Tarp radinių yra XIV a. datuotinos keramikos fragmentų (Vainilačius, 1994š). Apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai buvo žemiau gruntuinio vandens lygio, todėl aptinktos kelių medinių pastatų liekanos. Kitų šioje jurisdikoje vykusiu tyrimu metu apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai nepasiekti (Šmidtas, 1988š, 1990š; Katalynas, 1991ša, 1991šb). I rytus nuo metropolito rūmų, ant Vilnios kairiojo kranto ekskavatoriumi iškastoje duobėje aptinktos miesto gynybinės sienos liekanos. Virš ižemio, 5,5 m gylyje nuo žemės paviršiaus konstatuotas juodos žemės sluoksnelis be radinių, virš jo veikiausiai potvynio sunėštasis žvyro sluoksnis. Aukščiau buvo 1,0–1,2 m storio durpingas juodos žemės su medžio skiedromis ir kita organika horizontas (žr. 15 pav.). Jame rasta viena ikigotikinė buitinės keramikos šukė (inv. Nr. 1), datuotina XIV a. viduriu – XV a. pirmuoju ketvirčiu. Virš jo buvusiame horizonte rasta viena šukė, datuojama XV–XVI a. pirmuoju ketvirčiu (Dzikas, 1980š). Fiksavimo tikslumas abejotinas.

2003 m. kasinėjant Pilies g. 22 / Literatų g. 4 valdą, rytinėje jos dalyje, šalia Literatų g. perkasoje 1 aptinkto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas buvo be

radinių. Virš jo buvusiame horizonte, pagal stratigrafiją datuotame XVI a., rasta atsitiktinių XV a. buitinės keramikos fragmentų (Katalynas, 2003š).

Pastato, esančio Didžiojoje g. 8, kie-mo pietvakariame kampe virš ižemio buvusiuose dviejuose kultūrinio sluoksnio horizontuose aptikta keramika datuotina XIV a. pabaiga – XV a. (Poška, 1997š). Pastato Savičiaus g. 6 kieme, virš ižemio buvusiame horizonte rasta XV–XVII a. datuotinos keramikos (Daminaitis, 1992š). Pastate Didžiojoje g. 18 aptikta buitinė keramika būdinga XIV a. pabaigai – XV a. pirmajai pusei. Sprendžiant pagal stratigrafiją, apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotinas XV a. pirmaja puse. Virš jo buvo 0,15–0,25 m storio pilkos žemės horizontas, datuotinas XV a. antraja puse (Vaicekauskas, 1997š). Pirmajame horizonte aptikta 2 m gylio ūkinė duobė, kurioje gausu XIV a. pabaigos – XV a. pirmosios pusės keramikos; antrajame horizonte atidengtos medinio statinio ar pastato liekanos.

Pastato, esančio Bokšto g. 10, kieme virš ižemio aptiktas iki 0,5 m storio juodos žemės horizontas, datuojamas XV–XVI a. (Tebelškis, 1980š). Pastato Bokšto g. 14 kieme virš ižemio buvo žvyrin-gos pilkos žemės sluoksnis be radinių. Virš jo atidengtas 0,1 m storio juodos žemės su organika horizontas; čia rasta XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės keramikos (Vaicekauskas, 1999š).

I vakarus nuo pastarųjų dviejų kasi-néjimų esantis kvartalas yra bene geriausiai ištirtas (kasinėta apie du trečdalius

jo ploto, daugiausia centrinėje, pietinėje, vakarinėje ir šiaurės vakarų dalyse). Ankstyviausias sluoksnis, aptiktas šalia dabartinės Augustijonų gatvės, datuotinas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia. Antrajame horizonte aptikta buitinė keramika datuojama XIV a. pabaiga – XV a. Sprendžiant pagal kultūrinio sluoksnio stratigrafiją, antrasis horizontas datuotinas XV a. pirmaja puse (Vaitkevičius, 1981ša). Jame gausu radinių, tarp jų buvo prabangos reikmenų. Kvartalo pietinėje ir centrinėje dalyse aptiki apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai datuoti XV a. (Vaitkevičius, 1988ša, p. 14–17, 22, 23, 27, 30). Centrinėje kvartalo dalyje aptiktose keturiose šio laikotarpio ūkinėse duobėse rasta spalvotojo metalo lydymui skirtų tiglių ir metalurgo krosnies keramino latako dalis (Vaitkevičius, 1988ša, p. 15, 16). Augustijonų vienuolyno teritorijos šiaurės vakariame kampe, t. y. kvartalo šiaurinėje dalyje tyrinėtame apatiniai kultūrinio sluoksnio horizonte aptikta paskirę XV a. datuotinos buitinės keramikos fragmentų (Kavaliauskas, 2003ša).

Sklype Augustijonų g. 3 aptiktas kul-tūrinis sluoksnis skaidytas į keturis hori-zontus. Apatinis datuotas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia, virš jo esantis – XV a. – XVI a. pradžia (Vainilaitis, 1992š). Pa-stato Savičiaus g. 11 kieme į ižemį buvo įkastos duobės, kuriose rasta XV a. da-tuotinų radinių. Virš ižemio užfiksotas 0,2–0,3 m storio pilkos žemės horizon-tas be radinių. Antrasis virš ižemio bu-vęs 1,6 m storio horizontas su keliais tarpsluoksniais datuotinas XVI–XVII a.

(Vainilaitis, 1996šb). Pastato viduje virš ižemio buvo horizontas be radinių. Aukščiau buvo horizontas, kuriame rasta XVI a. buitinės keramikos (Vainilaitis, 1995š). Pastato, esančio Didžiojoje g. 26, kieme virš ižemio buvo pilkos žemės horizontas be datuojančios archeologinės medžiagos. Antrajame virš ižemio horizonte buvo XV a. – XVI a. pirmosios pusės keramikos, dubeninių koklių fragmentų, tiglių skeveldrų. Jame pasitaikyavo XIV a. keramikos fragmentų (Katalynas, 1988š). Šalia esančio pastato Didžiojoje g. 24 kieme virš ižemio buvusiame horizonte rasta XV a. – XVI a. pradžios keramikos (Katalynas, 1988š).

Didžiojoje g. 32, Jėzuitų vienuolyno šiauriniame kieme, virš ižemio buvęs horizontas datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Daminaitis, 1994ša). Pietiniame kieme, jo pietinėje dalyje virš ižemio buvusiame horizonte aptikta XV–XIX a. radinių (Daminaitis, 1997šb). Prie Šv. Kazimiero bažnyčios pietinės sienos apatiniaiame horizonte buvo rasta XV a. pabaiga – XVI a. datuotinos buitinės keramikos fragmentų (Daminaitis, 1996šb).

Rotušės aikštės šiaurinėje ir centrinėje dalyse esančio kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas pagal rastas Ldk Vytauto, Kazimiero Jogailaičio bei Aleksandro Jogailaičio monetas (23, 24 pav.) datuotinas laikotarpiu nuo XV a. antrojo ketvirčio ir vidurio (horizonto formavimosi pradžia) iki XVI a. pradžios. Pažymėtinės labai mažas kultūrinio sluoksnio storis ties aikštės išilgine ašimi (kai kur tik 0,8–1,1 m; Katalynas, 2001š, 26 pav.). Pavyzdžiui, šalia aikštės esančiuose skly-

puose kultūrinio sluoksnio storis svyra- vo nuo 2,8 iki 4,3 m (Katalynas, 1988š; Žukovskis, 1995š). Kitą Rotušės aikštės tyrinėjimą ar žemės kasimo darbų prie- žiūrų metu arba aptiktas tik suardytas sluoksnis, arba nenustatytas atskirų horizontų datavimas (Jučienė, 1982š; Vainilaitis, 1997š, 1999š).

23 pav. 2001 m. Rotušės aikštėje, apatiniaiame kultūrinio sluoksnio horizonte, rastos monetos. E. Remeco nuotr.

Pastato, esančio Subačiaus g. 14, kieme ižemyje aptiktos kelios duobės ir sunykusių rąstų (medinių pastatų apatinį vainikų) liekanos. Pagal užpilde aptiktus radinius kai kurios duobės datuotos XIV a. pabaiga – XV a. pradžia bei XV a., o rąstų žymės datuotos XV a. ir XV a. pabaiga – XVI a. pradžia. Ankstyvasis

kultūrinio sluoksnio horizontas aptiktas kiemo šiaurės vakarų dalyje. Šiam sluoksniniui priklauso duobė su geležies ir spalvotųjų metalų lydymo šlako gabala. Ši duobė pagal stratigrafiją datuojama XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Katalynas, 1990šc, 1990šd). Kiemo pietinėje da-

buvo sluoksnelis, pagal surastą keramiką datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Raškauskas, 1987š). Subačiaus g. 3 kieme virš įžemio buvo pilkos smėlingos žemės horizontas be radinių. Virš jo – jūdos žemės sluoksnis, datuojamas XV a. (Gendrėnas, Katalynas, Vaitkevičius,

24 pav. 2001 m. tyrinėjimai Rotušės aikštėje. Kultūrinio sluoksnio pjūvis ir gotikinės prekybos halės liekanos. K. Katalyno nuotr.

lyje 3,3 m gylyje nuo dabartinio paviršiaus pasiekta vandeningas horizontas.

Subačiaus g. 11, sklypo dalyje šalia Subačiaus gatvės, virš įžemio buvo XIV a. pabaigos – XV a. pradžios horizontas. Cia aptiktas to paties laikotarpio, kaip ir horizontas, puodžiaus gamybinio broko sąšlavynas (Sarcevičius, 1996šb), pasak tyrimų autoriaus, datuojamas XV a. pradžia. Antrasis virš įžemio buvo XV a. horizontas. Kiemo gilumoje virš įžemio

1982š). Pastato, esančio Subačiaus g. 1 / Aušros Vartų g. 2, aplinkoje virš įžemio buvo tamsus žvyringas sluoksnis be radinių. Aukščiau buvo degesių ruožas, kuriame rastas lanko strėlės antgalis ir aptikta XV a. keramikos. Be to, rasta ūkinė duobė, kurioje buvo XIV a. pabaiga – XV a. pradžia datuotinos keramikos (Gendrėnas, 1998š). Nuo pastato Aušros Vartų g. 12 iki posesijos Subačiaus g. 7 pietinės pusės virš įžemio buvo horizon-

tas, datuojamas XV a. (Gendrėnas, Katalynas, Vaitkevičius, 1982š).

Priešais Šv. Dvasios cerkvės vakarinį fasadą kastoje trasoje apatinėje sluoksnio dalyje kartu rasta XIV a. pabaiga – XV a. pradžia bei XVI–XVII a. datuotina archeologinė medžiaga (Gendrėnas, Katalynas, Vaitkevičius, 1982š, atkarpa „E“). Aušros Vartų g. 12, karmelitų vienuolyne aptikta ankstyviausia archeologinė medžiaga (pavienės atsistiktinės indų šukės) datuojama XIV–XV a. Visi radiniai surinkti kasant vėlesnius sluoksnius (Poška, 2002ša). Ataskaitoje minimi tik XVI–XVII a. sluoksniai bei radiniai.

Liejklos g. 11 kasant šurfus, rasta XV a. ir XVI a. buitinės keramikos šukių (Juodagalvis, 1983š). Spėjama, kad kultūrinis sluoksnis čia formavosi verčiant šiukšles iš Vilijos vartų priemiesčio.

Skapo g. 10 aptiktas 2,2 m storio kultūrinis sluoksnis. Apatinis horizontas datuojamas XVI a. Jame buvo rasta XV a. buitinės keramikos šukių (Žukovskis, 1994šc).

Pilies g. 11 virš įžemo buvo uždurpėjės sluoksnis be radinių. Virš jo fiksuoti XVI a. ir XVII a. horizontai (Sarcevičius, 1997šc). Pilies g. 13 kastoje tranšejoje kartu su vėlesnių laikotarpių radiniaiaptikta XV a. buitinės keramikos fragmentų (Dzikas, 1979ša). Universiteto g. 7 žemiau rūsio grindų lygio aptiktas ankstyviausias juodos durpingos žemės sluoksnis datuotas XV a., o įžemis nebuvo pasiekta (Luchtanienė, 1993š). Universiteto g. 7, 9 kastuose šurfuose virš įžemo buvo juodos žemės su durpėmis sluoksnis. Kai kuriuose šurfuose apatiniaime

horizonte aptikta XV a. datuotinos archeologinės medžiagos (Lisanka, 1979š; Dzikas, 1979ša). Vėlesnių tyrimų metu pastatų Universiteto g. 9 kieme aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuotas XV a. (Vainilaitis, 2002š).

Sarbievijaus kieme kultūrinio sluoksnio apatinėje dalyje virš įžemo aptiktas durpingos žemės sluoksnis ir du juodos žemės horizontai, kuriuose rasta XV a. datuotinė archeologinių radinių (Dzikas, 1979ša; Lisanka, 1979š). Pastato Pilies g. 19 kieme aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas formavosi virš durpių sluoksnio sklype pastačius pirmuosius (mūrinius) pastatus. Radinius ir minėtus pastatus tyrimų autorius datuoja XV a. (Vaicekauskas, 2001š). Kai kurie buitinės keramikos egzemplioriai galėjo būti pagaminti XIV a. pabaigoje.

Pietinėje Universiteto dalyje, Skargos kieme, perkasimų nesuardytose vietose išskirtas apie 0,5 m storio XV a. datuotinas pilkos žemės horizontas. Tyrimų metu rasta XIV a. pabaiga – XVII a. datuotinos buitinės keramikos, gotikinių kokliai komplexas (XV a. datuotini puodyniniai bei puodyniniai ažūrininiai kokliai, taip pat plokštiniai kokliai – karūnélės; Dzikas, 1979ša, 1984). Universiteto g. 1 / 2 virš įžemo buvo pilkos žemės horizontas, susiformavęs XV a. (Patkauskas, 1979š).

Tyrinėjant Dominikonų g. 16 teritoriją, sluoksnaje su XVI–XVII a. radiniai rasta XV a. pirmosios pusės plokštinių kokliai ir XIV–XV a. keramikos (Žukovskis, 2002š, nuotr. Nr. 51–54). Šv. Ignoto g. 12 virš natūralaus grunto buvusiuoje

dviejuose kultūrinio sluoksnio horizontuose, kurie datuojami XVI a., aptikta XV a. radinių (Gendrėnas, 1984š, perkausa 1). Alumnato kieme kultūrinio sluoksnio apatinėje dalyje išskirtas XV a. horizontas. Vėlesniuose sluoksniuose rasta XIV a. datuotinos ikigotikinės ir ankstyvosios gotikinės buitinės keramikos (Patkauskas, 1976š, 1979š). I pietus nuo Kor-

(Luchtanienė, 1996ša, 1996šb). Iš pastaruju išskirtinas XV a. datuotinų gotikinių plokštinių koklių kompleksas bei jų perdirbinių serija (25 pav.). Šie radiniai, ko gero, atgabenti XVI a. viduryje verčiant statybines šiukšles iš rekonstruojamu Vyskupų rūmų.

Jézuitų noviciato (Šv. Ignoto g. 6) kieme virš įžemio aptiktas horizontas,

25 pav. 1995 m. Lietuvos Respublikos Prezidentūros parke surastas plokštinis gotikinis koklis ir jo perdirbinių. D. Rudinsko nuotr.

degardijos virš įžemio buvo 0,5–0,6 m storio pilkos žemės horizontas, datuojamas XV a. Jame ir įžemyje pastebėti medinių pastatų pėdsakai (Misiukaitė, 1989šb).

LR Prezidentūros kieme kastos trassos vakariniam gale virš įžemio buvo aptiktas nesuardytas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuojamas kultūrinio sluoksnio horizontas. Prezidentūros parke virš duringo įžemio aptiktas XVI a. – XVII a. viduriu datuojamas horizontas. Šiame horizonte buvo aptinkama ir kur kas anksčiausia (daugiausia – XV a., o kai kurie datuotini XIV a.) atsitiktinių radinių

kurių tyrimų autoriai datuoja XIV a. (Ušinskis, 1985šb) arba XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Gendrėnas, 1983šc). Jame rasta plytgalių, glazūruota čerpė, plačiaašmenis pentinis kirvis, pasaga, ikigotikinės ir ankstyvosios gotikinės keramikos. Radinių kompleksas leidžia apatinį horizontą datuoti XV a. pirmaja puse. Virš šio horizonto aptiktas XV–XVI a. datuojamas kultūrinio sluoksnio horizontas.

Šv. Kotrynos bažnyčioje aptiktas apatinis tamsios žemės kultūrinio sluoksnio horizontas pagal stratigrafiją datuotinas XV a. – XVI a. pradžia (Da-

minaitis, 1987š). Sklype, esančiamame Dominikonų g. 9, aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotinas XIV a. pabaiga – XV a. Šiuo laikotarpiu datuotinos būtinės keramikos rasta ir vėlesniuose sluoksniuose (Žukovskis, 1999šb, Luchtanienė, 2002šc).

Sklype, esančiamame Klaipėdos g. 7, aptiktuo kultūrinio sluoksnio apatinėje dalyje, kuri datuojama XVI–XVII a., rasta atsitiktinių XV a. datuotinos keramikos šukių (Daminaitis, 1989š). Pastato Trakų g. 10 kieme viename šurfe virš įžemio buvo išskirtas 0,2–0,3 m storio XV–XVI a. datuojamas horizontas (Sarcevičius, 1999šb, p. 11). Kitų čia vykusių kasinėjimų metu aptikti ankstyviausi radiniai datuotini XVI–XVII a. (Daminaitis, 1997šc). Kasinėjimų, atlirk Trakų g. 4, ataskaitoje minima aptikta XIV a. keramika (Vaickeuskas, 1999šd). Datavimas nėra visai tikslus (tokia keramika galėjo būti pagaminta ir XV a. pradžioje). Pastato Trakų g. 2 rytinio korpuso viduje, XVI a. sluoksnyje aptikta atsitiktinių radinių, datuojamų XV a. (Sarcevičius, 1997ša).

Sklypo, esančio Pylimo–Lydos–Kėdainių gatvių sandūroje, buvęs XV a. kultūrinio sluoksnio horizontas suardytas XVI a. antrojoje pusėje. Apie galimą šios teritorijos įsisavinimą XV a., veikiausiai jo pabaigoje, sprendžiama iš to laikotarpio radinių, aptinkamų vėlesniuose horizontuose, bei duomenų, gautų kasinėjant gretimus kvartalus (Stankevičius, 1990ša, 1990šb). Pastato Trakų g. 3 kieme virš įžemio buvo 0,25–0,6 m storio XV a. da-

tuotinas kultūrinio sluoksnio horizontas. Šiam laikotarpiui priskirtinas ankstyvasis akmenų grindinys (kelias), aptiktas po dabartine Kėdainių gatve (Vaitkevičius, 1984š). Trakų g. 11 ir Trakų g. 17 virš įžemio buvo 0,2–0,6 m storio neaiškios chronologijos juodos žemės horizontas be radinių, o aukščiau – suardytas sluoksnis, kuriame pasitaikė XV a. ir vėlesnių radinių (Daminaitis, 1993šd; Vainilaitis, 1994šf).

Pastato Vokiečių g. 20 kieme virš įžemio buvo horizontai, susiformavę iki liuteronų bažnyčios statybos XVI a. Šio pastato rūsyje (šurfas 2) virš įžemio buvo 0,3 m storio tamsios žemės su degésiais horizontas, o virš jo – gotikinio pastato pamatų statymo laikotarpio akmenų grindinys. Abiem atvejais apatiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose radinių neaptikta. Aukščiau maišytoje žemėje aptikti ankstyviausi radiniai datuotini XV a. (Gendrėnas, 1996š).

Apie kasinėjimus, atliktus į šiaurės rytus nuo Vokiečių–Žydų g. sankryžos, išliko mažai informacijos. Kultūrinio sluoksnio horizontai tyrimų ataskaitoje neapibūdinti, o radiniai su jais nesusieti, todėl atskirų horizontų chronologija tebéra neaiški (Bešenienė, 1978š). Ankstyviausi šiuose kasinėjimuose aptikti radiniai datuotini XV a. pradžia. Gilinant rūsius pastate Didžiojoje g. 19, virš įžemio aptiktas tamsios žemės horizontas, datuojamas XV a. – XVI a. pradžia (Žukovskis, 1995š). Vokiečių gatvės pietrytinėje dalyje aptiktas kultūrinis sluoksnis horizontais neskaidytas, o radiniai su juo nesusieti (Grīšinas, 1991š, 1992š). Galima

vien konstatuoti, kad šių kasinėjimų metu aptikti radiniai datuojami nuo XIV a. iki XVII a.

Pastato, esančio Gaono g. 7 kieme, suardytame sluoksnje ankstyviausia rasta archeologinė medžiaga datuojama XIV a. pabaiga – XV a. pradžia (Tebelškis, 1979š; Poška, 1994ša). Pastato Gano g. 4 viduje bei kieme kasinėti apatiniai horizontai datuotini XVII a., o anksstyviausi atsitiktiniai radiniai – XV a. (Poška, 1997šc; Daminaitis, 1998šb). Pastato, esančio Stiklių g. 3, kieme aptikti XV–XVI a. medinių pastatų pėdsakai (Daminaitis, 1999šc, perkasa 2). Aukščiau buvusiuose kultūrinio sluoksnio horizontuose rasta archeologinė medžiaga datuojama nuo XV a. iki XIX a. Pastato, esančio Stiklių g. 5, kieme ant įžemio buvo horizontas, datuojamas XV a. (Poška, 1997šb). Šio pastato vakarinio korpuso rūsyje išskirti du horizontai. Apatiniame horizonte kartu su XVII a. radiniai buvo ir XV a. medžiagos (Žukovskis, 1994ša). Sklype, esančiam Stiklių g. 7, 7a, aptikta XIV a. pabaiga – XV a. datuotinos keramikos fragmentų. Ankstyviausi kultūrinio sluoksnio horizontai suardyti, jie veikiausiai susiformavo XV a. (Poška, 2002ša).

Pastato, esančio Šv. Jonų g. 13a, kieme atrasto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas pagal aptiktą buitinę keramiką ir puodyninius koklius datuotinas XV a. (Luchtanienė, 2002šb). Pastate Pilies g. 25 aptikti ankstyviausiai radiniai taip pat datuojami XV a. (Jankauskas, 1979š).

Šalia pastato, esančio Didžiojoje g. 39 / Etmonų g. 1, apatiniaiame kultūrinio

sluoksnio horizonte aptikta ūkinė duobė su buitinė keramika, datuotina XIV a. pabaiga – XV a. (autorės datuota XV a. pabaiga – XVI a. pradžia; žr. Luchtanienė, 1999š). Arklių g. 4 šurfuose kartu su XVI–XVII a. datuotina ir vėlesne medžiaga rastos keturios XV a. datuotinos buitinės keramikos šukės (Poška, 2001ša). Pastato Arklių g. 10 viduje aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas XV a. (Daminaitis, 1996ša). Pastato Arklių g. 16 viduje virš įžemio buvo nestoras tamsiai pilkos žemės sluoksnis be radinių. Virš jo buvusiame degesių prisotintame horizonte rasta XVI a. datuotinos keramikos (Vainilaitis, 1999šb). Pastato, esančio Aušros Vartų g. 5, kieme perkasime gotikinio pastato pamatams aptikta medžiaga datuojama laikotarpiu nuo XIV a. pabaigos – XV a. pradžios iki XVI a. pirmosios pusės (Misiukaitė, 1989ša).

Didžiojoje gatvėje kastoje trasoje dviejuose apatiniuose horizontuose aptikta XV a. datuotinos keramikos. Virš jų buvęs iki 0,6 m storio pilkos žemės su smėliu sluoksnis, autorius nuomone, supiltas lyginant kelią (Vaicekauskas, 1998šb, p. 5).

Arklių g. skvere, perkasoje 14, virš įžemio buvo pilkos žemės sluoksnis su XV–XVI a. keramika ir stulpaviečių žymėmis, kurias autorius manė esant tvoros pėdsakus. Kiti šių tyrimų metu aptikti nesuardyti horizontai datuoti XVI a. ir vėlesniu laikotarpiu (Dzikas, 1979šb). Išiaurė nuo šių kasinėjimų, centrinėje kvartalo dalyje, visi radiniai, surinkti ekskavatoriaus iškastose žemėse, datuotini

XV–XIX a. Kultūrinio sluoksnio horizontų chronologija nenustatyta (Gendrėnas, 1995ša, p. 7, 10).

Pylimo g. 45, gynybinės sienos išorėje aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. Virš jo esantis horizontas susiformavęs iki miesto gynybinės sienos statybos ir datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia (Sarcevičius, 1998š). Pastato, esančio Ligoninės g. 6, aplinkoje aptiktas ankstyviausias horizontas ataskaitoje datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. Virš jo buvęs horizontas datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia ir siejamas su šio kvartalo apgyvenimo pradžia (Jučienė, 1983š, p. 40–41) nenurodat, kuo paremtas datavimas. Šių kasinėjimų radinių muziejue nepavyko rasti, todėl autorės teiginių patikimumas neįvertintas. Pastato, esančio Žemaitijos g. 13, pietinio korpuso vietoje virš įžemio rasta keramika gali būti datuojama nuo XIV a. pabaigos iki XV a. vidurio. Šiam laikotarpiui priskirtini ir medinių pastatų pėdsakai, išryškėję įžemyje (Grīšinas, 1985š).

Sklype, esančiame Mėsinių g. 8/11, virš įžemio buvusiame horizonte aptikti archeologiniai radiniai datuojami XV a. – XVI a. pradžia. Šiam horizontui priskirtinos įžemyje pastebėtos kuolavietės – veikiausiai medinių tvorų pėdsakai (Gendrėnas, 1986š). Vakarinėje tyrinėto sklypo dalyje aptikta atsitiktinių XIV a. pabaigos keraminių šukiu (Astrauskas, 1988š, p. 9). Pastato Šiaulių g. 3 vietoje virš įžemio buvusiame horizonte rasti kokliai datuojami XVI a. viduriu – XVII a. pradžia, buitinė keramika –

XVII a. (Tebelškis, 1979šc). Ligoninės g. 7 kultūrinio sluoksnio apatiniaame horizonte radinių neaptikta. Kiti horizontai datuojami XVI a. antraja puse ir XVII a. (Vaicekauskas, 2000š). Ankstyviausi radiniai (dalis buitinės keramikos) datuoti XV a. Ašmenos–Mėsinių gatvių sankirtoje virš įžemio buvo 0,2 m storio tamsios žemės su organika horizontas, datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia (Patkauskas, 1988šc).

Priemiesčiai. XV a. radiniai, surasti už miesto centrinę dalį juosiančio natūralių kliūčių žiedo (*idéklas, 2 planas*), rodo besiformuojančius naujus apgyvenimo židinius. Vieną jų (Užupi) dar iki miesto gynybinės sienos statybos galima laikyti priemiesčiu. Šv. Stepono g. 12 aptiktas XV a. kultūrinis sluoksnis susidarré sausame šlaite šalia Rūdninkų kelio besiplėtojančioje siauroje, ilgoje gyvenvietėje (analogiškų darinių XIV a. pabaigoje jau buvo šalia Polocko ir Livonijos traktų). Šv. Dvasios gatvės rajone nagrinėjamu laikotarpiu buvo labai raižyta vietovė, todėl ties gatvės vidurine atkarpa surinkti XV a. radiniai veikiausiai yra iš čia buvusios pavienės sodybos. Miesto sienos Subačiaus vartų aplinkoje aptikti nagrinėjamo laikotarpio radiniai yra iš apstato, apėmusio teritoriją iki pastato Subačiaus g. 15 vietoje buvusios raguvos. XVI a. pradžioje statyta gynybinė siena buvo kiek atokiau į vakarus nuo raguvos, todėl dalis čia susiklosčiusio XIV a. pabaigos – XV a. kultūrinio sluoksnio liko sienos išorėje. Trūksta duomenų, ar šalia dabartinės Maironio gatvės pietrytinės dalių nestaciame šlaite buvusi gyvenvietė

26 pav. XV a. pabaigos – XVI a. pradžios medinių pastatų pėdsakai Sereikiškėse, Maironio g. 2.
S. Sarcevičiaus nuotr.

egzistavo iki pat Paplaujos priemiesčio susiformavimo. Neaišku, ar tuo metu jau buvo gyvenama šalia dabartinių Pylimo ir Sodų gatvių sankryžos. Kasinėjant pastato, esančio Pylimo g. 51, kieme, XV a. radiniai aptikti suardytame kultūriniai sluoksnyje, o apatiniai horizontai nepasiekti. Geologinių tyrimų duomenys rodo šioje vietoje buvus šlapią daubą. Tad ankstyva keramika čia galėjo patekti su atvežtu gruntu. I pietvakarius nuo miesto sienos Rūdninkų vartų aptiktas kultūrinis sluoksnis susidarė šalia kelio buvusioje gyvenvietėje, kuri XV a. įsiliejo į augantį miestą. Kaip ir Subačiaus gatvėje, čia miesto siena mūryta atokiau nuo natūralių kliūčių (šiuo atveju – gilaus

Kačergos slėnio). Todėl statant sieną, už jos atsidūrė pastatai turėjo būti nugriauti išvalant platu apšaudymo lauką. J. Basanavičiaus gatvės apatinės dalies ir Teatro gatvės, taip pat Pamėnkalnio gatvės rytinės dalies teritorijose atrasti XV a. – XVI a. pradžios radiniai arba kultūrinis sluoksnis siedintini su ten buvusiomis paskiromis sodybomis. Nuo centrinės miesto dalies šias dvi apgyventas salas skyrė šlapia dauba ir griovos. Néra duomenų, ar buvo apgyventa teritorija aplink Šv. Jurgio bažnyčią. Rajone tarp Tilto ir Žygimantų gatvių, t. y. pirmojoje viršsalpinėje terasoje, aptikti XIV a. pabaigos – XV a. radiniai veikiausiai atgabenti su užpilti skirtu gruntu. Nagrinėjamu laiko-

tarpiu dar nebuvo apgyventas šlapias slėnis tarp Totorių gatvės ir Vilnios senvagės, galbūt ir didesnė dalis Sereikiškių rajono⁴⁶ (26 pav.).

Užupio Angelo skulptūros vietoje virš ižemio buvo XV a. pradžios horizontas. Virš jo buvo sąnašinio smėlio horizontas, aukščiau rasta XV a. pabaigos – XVI a. kultūrinio sluoksnio liekanų (Vaitkevičius, 1999š). Sklypo Malūnų g. 10 tyrinėjimų ataskaitoje minimi surasti puodyninių kokliai su kryžmine anga datuojami XV a. Kiti radiniai datuojami XV–XVII a. (Gendrėnas, 1991š). Sklype, esančiame šalia pastatų Malūnų g. 3, 5, aptikti sąnašinai organikos ir pilko smėlio tarpsluoksniai, kuriuose buvo XIV–XVI a. datuotinos keramikos, tačiau ižemis taip ir nebuvo pasiektas. Sluoksnis apardytas Vilnios potvynių (Katalynas, 1990ša, 1990šb).

Atliekant žvalgomuosius tyrimus Subačiaus priemiesčio vakariname pakraštyje, grėžiniais nustatyta, kad šalia miesto sienos, Šv. Dvasios gatvės pietinėje dalyje kultūrinis sluoksnis yra 5,4–5,5 m storio. Jo apatinė 1,2–3,2 m storio dalis uždurpėjusi (Vaitiekūnas, 1999š). Apie 25 m į šiaurę nuo grėžinių buvusioje archeologinėje perkasoje virš ižemio nustatytas 1,1 m storio horizontas datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia. Jame ras-

ta medinių aštriakuolių sienos liekanų. Spėjama, kad ši konstrukcija – tai laikinas miesto aptvėrimas, buvęs statant mūrinę gynybinę sieną, t. y. tarp 1503 m. ir 1522 m. Analogiškos aštriakuolių sienos likučių aptikta šalia Subačiaus ir Rūdninkų vartų. Prie Subačiaus vartų šiaurinės pusės aptikto apatinio horizonto datavimas neaiškus. Virš jo buvo XV a. datuojamas tamsios žemės sluoksnis, kuriame rasta atsitiktinė XIV a. indo šukė. Maždaug 10 m į šiaurę nuo Subačiaus vartų nesuardyti horizontai aptikti tik arčiau sienos, o kitur jie nukasti XX a. aštuntajame dešimtmetyje, „restauruojant“ šioje vietoje XVI a.–XVII a. viduryje įrengtą įtvirtinimą mazgą⁴⁷. Virš ižemio čia buvo pilkos žemės sluoksnis be radinių, virš jo – XV a. datuojamas akmenų grindinys ir medinės konstrukcijos, tarp jų – iš skelčių rastų gamintų lentų tvoros. Abu apatiniai horizontai apardyti XVI a. iškasant aštriakuolių tvorą (žr. 18 pav.). Viršuje buvo 0,1–0,15 m storio juodos žemės su organika sluoksnis; Jame aptikti radiniai datuojami nuo XIV a. iki XVI a. (Poška, 1999ša; Gudynaitė, Poška, 2000).

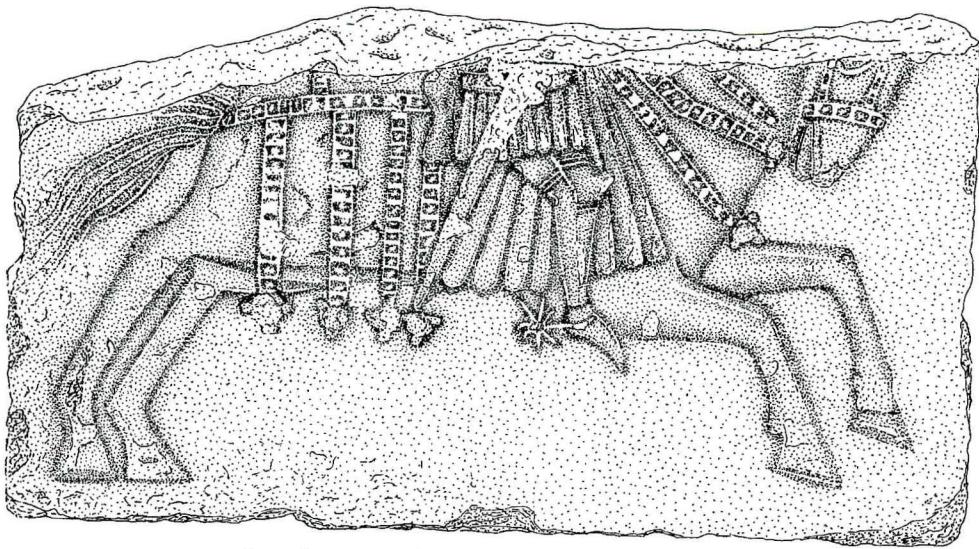
Subačiaus g. 15 ankstyvieji kultūrinio sluoksnio horizontai permaišyti XVII a., tik ižemyje aptikta XV a. ūkinė duobė. Šurfe 10 išskirtuose trijuose

⁴⁶ 2003 m. vykdytų tyrinėjimų metu (vadovas S. Sarcevičius) Sereikiškių vakarinėje dalyje, prie miesto sienos vidinės pusės aptiktas neintensyvus XV a. antrosios pusės – XVI a. pradžios kultūrinis sluoksnis, kuriame surasta veikiausiai ūkinės paskirties medinių pastatų liekanų.

⁴⁷ E. Malachovičius pagrįstai nurodė, kad ši, iki šiol pavyzdine laikyta „sunaikintų vertybų atkūrimo akcija“ ištisė tapo eiliniu tolesnio tų vertybų naikinimo etapu. Atidengiant Bastėjos apatinę (mūrinę) dalį, veikiausiai nukasti virš jos buvusių, iš grunto formuočių artilerijos įtvirtinimų likučių. Atkasant šalia Subačiaus vartų esančią Bastėjos pusiau kurtiną bei iš naujo formuojant fosą, beprasmiškai apnuogintos kurtinos pietinė ir vakarinė sienos, taip pat sunaikinta didelė dalis tarp kurtinos ir miesto sienos XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje susiformavusio kultūrinio sluoksnio. Plg. Małachowicz, 1990, p. 134–142; Poška, 1999š.

apatiniuose horizontuose datuojančios archeologinės medžiagos nerasta. Virš jų esantis horizontas datuojamas XVI–XVII a. (Vaicekauskas, 1999ša). Subačiaus g. 21 kieme aptikta į ižemį įgilinta ūkinė duobė datuotina XIV a. pabaiga – XV a. pradžia. Virš ižemio buvo 0,2–0,4 m storio pilkos smėlingos žemės horizontas, datuojamas XV a. (Katalynas, 1981ša).

I pietryčius nuo pastato J. Basanavičiaus g. 2/15–13 aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas pagal stratigrafiją datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. (Sarcevičius, 2001ša). Reformatų evangelikų kapinių vietoje virš ižemio aptiktas horizontas datuojamas XV a. (Dzikas, 1980š; Vaitkevičius, 1981ša). Šalia pastato Pylimo g. 7 kastuose šurfuose virš

27 pav. Rinktinės gatvėje, buvusiame Žvejų priemiestyje, aptikta dekoratyvinė plytelė (XV a. II ketvirtis).
S. Mikšaitės pieš.

Rūdninkų (Šv. Stepono) priemiestyje, Pylimo g. 51, surinkti ankstyviausi radiniai (pavieniai buitinės keramikos fragmentai) datuojami XV a. (Poška, 1995šd). 2002 m. pastatų, esančių Šv. Stepono g. 12, kieme, kasant žvalgomajį šurfą, aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas, kuris pagal surastą buitinę keramiką datuotinas XV a. Kitas šurfas parodė suardytame kultūrinia me sluoksnyje esant XIV a. pabaiga – XV a. datuotinos keramikos (Katalynas, 2002šc).

ižemio buvo išskirtas net 0,8–1,5 m storio pilkos žemės horizontas su degėsiais, tačiau be radinių. Virš jo buvusiuose horizontuose rasta XVI–XIX a. keramikos (Poška, 1992ša; Vainilaitis, 1993š). Sklype, esančiam Pylimo g. 7a, netoli Teatro g., kai kurie aptiktos keramikos fragmentai datuoti XV a. (Sarcevičius, 1999šd).

Totorių g. 18 aptiktas ankstyvasis kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas XVII a. (Žukovskis, 1996ša, 1997šb). Jame buvo surasta viena XV a. puodo šukė. Radvilų rūmų Vilniaus gatvėje aplinkoje ty-

rimų metu išskirti XV a. ir XVI–XVII a. horizontai. Čia surasta buitinė keramika datuojama nuo XIV a. pabaigos iki XVII a. (Vaitkevičius, 1982š; Stankevičius, 1991š).

Pamėnkalnio g. 18 (šalia Žydu muziejaus) šurfe 1 surasta XV–XVI a. datuotinos buitinės keramikos šukė (tekste neminima; plg. Girlevičius, 1999š, piešinys nenumeruotas). Šalia pastato Pamėnkalnio g. 7 (prie buvusio „Pergalės“ kino teatro) šurfe aptiktas XV a. pabaiga – XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais datuotinas horizontas (Katalynas, 2002ša).

Nerries dešiniajame krante, į šiaurės rytus nuo Rinktinės ir Olimpiečių gatvių sankirtos, apatiniaiame kultūrinio sluoksnio horizonte rasta daug buitinės keramikos ir kitų dirbinių (27 pav.), datuotinų XV a.⁴⁸

Apibendrinimas. Nagrinėjamo laikotarpio Vilniaus fortifikacijų raidai rekonstruoti trūksta duomenų. Žinoma, kad po 1413 m.⁴⁹ mediniai Aukštutinės pilies įtvirtinimai buvo pakeisti mūriniais. Priešais Žemutinės pilies pietvakarinę dalį XV a. buvo pastatytas priešpilis. Iki šiol tyrinėtas tik jo šiaurės vakarų kampus, atidengtos pries Žemutinės pilies vakarinius vartus, šalia tilto per Vilnios senąją vagą buvusio masyvaus, apie 15 m skersmens bokšto liekanos (22 pav.) ir nedidelė į pie-

tus nuo jo esančios gynybinės sienos atkarpa. Kasinėjimų metu šiu fortifikacijų statybos laikotarpio kultūrinio sluoksnio horizontai nebuvu pasiekti. Priešpilio dydis ir jo struktūra tebéra neaiškūs. Miestas iki XVI a. pradžios nebuvu įtvirtintas.

XIV a. pabaigoje – XV a. plečiantis apstatytoms teritorijoms Vilnios kairiajame krante, iš dabartinė Senamiestė kertančių kelių formavosi gatvių tinklas. Atsirado naujų gatvių, kurios driekėsi terasų pakraščiais (dabartinės Šv. Jonų, Stiklių, Šv. Ignoto, vėliau ir Bokšto g.), lėkšta griova (Trakų g.) bei išilgai griovos ar raguvos šlaito (K. Kalinausko, Šv. Stepono g.). Senasis, dabartinių Lydos ir Žemaitijos gatvių aplinkoje buvęs kelias į Trakus, jeigu ir buvo išlikęs atsiradus naujajam Trakų keliui, tai pastačius miesto sieną, jo turėjo nelikti. Anksčiau apgyventoms teritorijoms plečiantis į vakarus bei rytus, maždaug XV a. viduryje trikampės smėlingos aukštumos vietoje susiformavo miesto centrinė (Rotušės) aikštė.

Tuometinį Vilnių pagal plėtros ypatumus galima palyginti su dviem netoli esančiais miestais, gana anksti (XV a. pradžioje) gavusiais savivaldą – su Kauunu ir Trakais bei su Ordino teritorijoje įkurtą Klaipėda. Apie kitų Lietuvos miestų plėtrą turimi tik fragmentiški duomenys⁵⁰.

⁴⁸ 2004 m. ir 2005 m. tyrimų duomenys (autorius K. Katalynas).

⁴⁹ 1413–1414 m. žiemą Vilniuje lankėsis Gilberas de Lanua pažymėjo, kad Aukštutinės pilies įtvirtinimai vis dar mediniai („ung chaste ... est tout edifie de bois“; „Et nest ledit chaste sur la montaigne ferme que de bois par bolverques fais a maniere de murs“; žr. Klimas, 1931š, p. 62).

⁵⁰ Kėdainių senosios turgavietės tyrimus apibendrinančiame straipsnyje nurodyta miesto plėtros XIV–XV a. kryptis ir apytikrės ribos. Pažymėta tuometinė turgaus aikštė ir du miestą kertantys keliai; gatvių tinklas nerekonstruotas (Juknevičius, 2002, pav. 1). Iš turimos negausios Merkinės archeologinių tyrimų medžiagos galima daryti išvadą, kad XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje, apleidus šalia pilies buvusią gyvenvietę, miestas iškūrė prie svarbių kelių sankryžos. Tarp jo ir piliakalnio, dabartinės bažnyčios aplinkoje bent iki XVII a. buvo išlikęs neapstatytas ruožas (Jarockis, 2003š; Sarcevičius, 1999še; Stankus, 1998š; Kuncevičius, Urbanavičius, 1990š; Urbanavičius, 1999š).

Klaipėdos pilis pradėta statyti 1252 m. iš pradžių kairiajame Danės krante, o 1253 m. statybos perkeltos į dešinijį krantą. 1254 m. faktiškai dar neegzistavusiam miestui buvo suteikta savivalda (Miškinis, 1979). Pilis ir miestas įkurti neapgyventoje vietoje – Danės saloje ar salose. Ankstyviausi aptikti miesto įtvirtinimai datuoti XIV a. viduriu – XV a. pradžia (žr. Žulkus, 2002, p. 71, pav. 33). Nuo įkūrimo iki pat XV a. pradžios Klaipėda buvo ne kartą puolama ir naikinama, todėl abejotina, ar ji tuo metu plėtėsi. Rekonstruojant ir plečiant pilies įtvirtinimus, keletą kartų (XV a. pradžioje, po to – XVI a. pradžioje) buvo užstatoma dalis miesto teritorijos (Žulkus, 1991). 1408 m. miestas perplanuotas; šiam tikslui (lokcijai) įgyvendinti buvo paskirtas specialus valdininkas – lokatorius. Lokaciniams miestams būdingas taisyklingas miesto išplanavimas Klaipėdoje, archeologinių tyrimų duomenimis, fiksotas XVI a. pirmojoje pusėje, tačiau veikiausiai jis buvo įdiegtas kur kas anksčiau. XVI a. šalia senosios miesto dalies susiformavo Fridricho priemiestis. Jis taip pat suskaidytas taisyklingais stačiakampiais kvartalais, o XVII a. pirmojoje pusėje apjuostas bastioniniais įtvirtinimais. Apie 1630 m. nubraižytoje miesto ir pilies schemaje matyti, kad apstatyta tik nedidelė fortifikuoto priemiesčio dalis. A. Miškinio nuomone, dokumente užfiksuota padėtis, buvusi po 1623 m. gaisro (Miškinis, 1979, p. 29), nors galimas ir kitas paaiškinimas. Žinoma, kad kai kada miesto įtvirtinimais buvo apjuosiamas tuščias žemės plotas ir tik vėliau užpil-

domas pastatais (Benevolo, 1998, p. 43, 53).

Kaunas. Miesto pradžia sietina su Nemuno ir Neries santakoje buvusia pilimi ir gyvenviete. Kaip rodo archeologinių tyrimų duomenys, abu šie dariniai egzistavo labai trumpai, vos pastatyta pilis su naikinta 1362 m. (žr. Žalnieriū, 2002, p. 15, 35). XV a. pradžioje gyvenamieji plotai buvo kiek atokiau nuo buvusios gyvenvietės, i pietus nuo atstatytos pilies, Nemuno dešiniajame krante. Gyventojų sudėtis buvo mišri. 1408 m. Lietuvos di-dysis kunigaikštis Vytautas Kaunui suteikė savivaldą, o 1463 m. ją patvirtino Kazimieras Jogailaitis (Kiaupa, 1981). Apie miesto planą reglamentuojančius dokumentus (pvz., lokacinę privilegiją) nėra žinių. Sprendžiant iš ankstyvųjų mūrinų pastatų išsidėstymo, XV–XVI a. Kaunas buvo statomas pagal konkretų planą, su stačiakampių kvartalų apsupta rotuše ir parapijos bažnyčia (archeologų D. Balčiūno ir A. Vaškelio duomenys; nepublikuoti), o tai būdinga daugeliui lokacinių miestų. Kvartalų apstatymas perimetrinis, kompaktiškas. Apie ankstyvojo miesto įtvirtinimus nėra duomenų. XVII a. pirmojoje pusėje Kauno miestas buvo iš dalies fortifikuotas nuo Nemuno iki Neries einančia aptvarine siena (Zareckienė, 1987, p. 217–218). Ar upių krantuose buvo bent užtvarų, nežinoma.

Trakai. XIV a. pabaigoje sugriovus Senujų Trakų pilį, veikiausiai sunyko ir šalia buvusi gyvenvietė. Naujujų Trakų miestas kūrėsi anksčiau neapgyventoje sąsmaukoje tarp ežerų, šalia Aukų kalne buvusios medinės pilies, veikusios iki

XV a. pradžios, bei prie jos prigludusių mūrinių įtvirtinimų (Pusiasalio pilies). Pastaroji statyta dviem etapais: 1362–1382 m. ir 1414–1430 m. XV a. pradžioje pastatyta Salos pilis. Miestas XIV a. pabaigoje ne kartą nukentėjo nuo karinių veiksmų. Iki XV a. pabaigos jis plėtėsi išilgai sėsmaukos į pietus, vėliau plėtra sustojo. Miestas nebuvo įtvirtintas. Gyventojų sudėtis etniniu ir konfesiniu požiūriu nuo XIV a. pabaigos mišri: tai lietuviai, rusai, vokiečiai, iš Prūsijos atskraustę bartai, taip pat tutoriai, karaimai. Miestą pietų–šiaurės bei rytų–vakarų kryptimis kirtę vasaros ir žiemos keliai vėliau tapo gatvėmis. Manoma, kad 1409 m. miestui suteikta savivalda Magdeburgo pavyzdžiu (žr. Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 16, 18, 35–84; Poškienė, 2002, p. 15–18).

Lyginant Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Trakų miestų plėtrą, ryškėja tiek būdingi panašumai, tiek aiškūs skirtumai.

Visuose buvo pilių. Gyventojų sudėtis etniniu (Trakuose bei Vilniuje – ir konfesiniu) požiūriu buvo mišri. Ordinui pavaldžiai Klaipėda buvo tipiškas lokacinis miestas su taisyklinga planine struktūra ir nuolat plečiama fortifikacijų sistema. Kiti trys miestai arba neturėjo savo įtvirtinimų (Trakai), arba jie buvo pastatyti labai vėlai (Vilniuje – XVI a. pradžioje, Kaune – XVII a.). Tai nėra vietinė išimtis, kadangi vėlyva miesto fortifikacijų statyba būdinga visiems LDK miestams (žr. Małachowicz, 1989, p. 221). Kaunas, Klaipėda ir Trakai plėtėsi tollyn nuo pilių, o Vilnius XIV a. pabaigoje – XV a. formavosi atokiai nuo pilies, pamažu susiliejant keliems apgyventiems rajonams. Sprendžiant iš taisyklingo plano, Kaunas priskirtinas lokaciniam miestams (plg. Rębkowski, 2001), o Trakuose ir Vilniuje gatvių tinklas formavosi stichiškai, daugiausia ankstesnių kelių vietoje.

VILNIAUS PLÉTRA XVI–XVII A.

BENDRAS LAIKOTARPIO APIBŪDINIMAS

XV–XVI a. sandūroje Vidurio ir Rytų Europoje sparčiai kito geopolitinė situacija. Krymo chanatas ne tik rengė žygius į LDK pietines žemes, bet kai kada pasiekdavo valstybės šiaurės vakarų dalį. 1503–1506 m. totoriai keletą kartų pavojingai priartėjo prie Vilniaus, nesėkmingai bandė užimti Slucką, Nesvyžių ir Naugarduką. Maskvos Didžioji Kunigaikštystė nuolat bandė LDK išstumti iš slavų gyvenamų žemių. 1514 m. prarastas Smolenskas, 1519 m. Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė pasiekė Krėvą ir Ašmeną, grasino Vilniui. Iki XVII a. vidurio LDK su nedidelėmis pertraukomis kariavo su Maskva arba buvo pasirengusi karui (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius, 1998, p. 215, 239, 247). Prarasta svarbių prekybos centrų Pskovo, Novgorodo, tam tikrą laiką ir Polocko kontrolę, tačiau 1558–1583 m. Livonijos karų metu prijungta dalis Livonijos ordino ir Rygos arkivyskupijos žemių bei svarbus Rygos uostas. 1569 m. iš LDK atimtos turtinės Kijevo, Voluinės ir Palenkės žemės, sudariusios beveik pusę jos tuometinės teritorijos. Konfliktai su Maskvos Didžiaja Kunigaikštyste bei Švedija kėlė aibę problemų. Itin didelė krizė kilo XVII a. vi-

duryje, kai Lietuvą okupavo šių dviejų šalių kariuomenės. 1655 m. buvo nusiaubtas Vilnius, o nemaža dalis jo gyventojų nužudyti. Tuo pat metu būta nemaža kitų nelaimių: nederlius, badas, maro epidemija, dalis gyventojų išvaryti į Rusiją. Karų padaryti finansiniai nuostoliai buvo kompensuojami nuolat didinant prievoles, ilgainiui tai sukélė valdymo krizę. Vieno privilegijuoto luomo viešpatavimas neleido stiprėti miestams, stabdė trečiojo luomo, kaip bajorijos vienvaldytės atsvaros, formavimąsi.

XVI–XVII a. pradžioje pastebimas kultūrinio gyvenimo suaktyvėjimas, sąlygotas tiek glaudesnių kontaktų su Vakarų šalimis (daugiausia su Vokietija ir Italija), tiek prasidėjusios kovos tarp protestantų ir katalikų. Didžiojo kunigaikščio dvaro kvietimu Vilniuje dirbo italių architektai (žr. Kitkauskas, 1989, p. 23, 24, 29, 34, 88). Taikomojoje dailėje ryški Vokietijos meno, ypač vadinosios Niurnbergo mokyklos įtaka (žr. Katalynas, 1991, p. 106) (28 pav.). Pradėta spaudsinti lietuviškas knygas. Nepaisant įtakingų protestantų pasipriesinimo, 1579 m. įkurtas Vilniaus universitetas. Radosi ir anksčiau LDK nebūdingas reiškinys – susirėmimai tarp skirtingą tikėjimą išpažįstančių grupių.

a

b

c

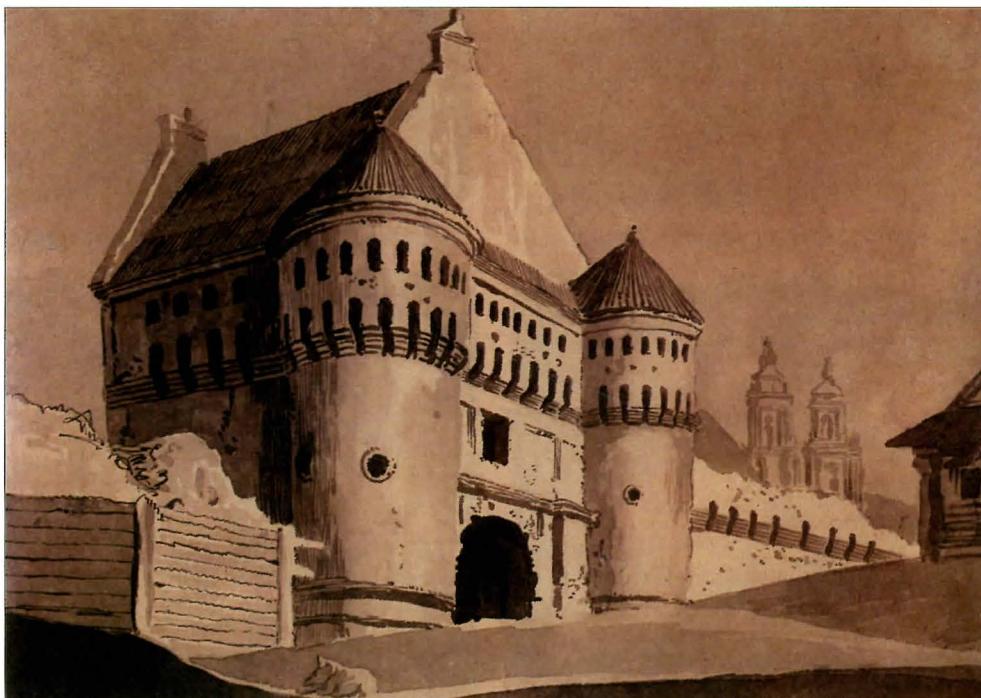

d

28 pav. a, b – Žemutinėje pilyje ir Alumnate rasti kokliai su Saksonijos kurfiursto Johano Fridricho ir jo žmonos Sibilės iš Kleve portretais. V. Balčiūno nuotraukos. C – koklio su kurfiursto portretu matricos prototipas – 1532–1533 m. Luko Kranacho vyresniojo tapytas portretas; d – pagal šį portretą 1535 m. Hanso Reinharto pagaminto medalio detalė. Iš: Roubier J., Babelon J., *Das Menschenbild auf Münzen und Medaillen von der Antike bis zur Renaissance*. Leipzig, 1966.

Šio laikotarpio pradžios Vilniuje konstatuoti aktyvūs miestiečių bandymai sustiprinti savo privilegijuotą padėtį prekyboje. Jiems pasiskundus, kad iš Rytų atvykstantys pirkliai prekiauja nekontroliuojami, Didysis kunigaikštis Aleksandras 1505 03 10 įsaku įpareigojo pastatyti

kad siena skirta apsiginti nuo tootorių, tačiau veikiausiai jos paskirtis buvo dvejopa. Pastačius sieną su sargybos sau-gomais vartais, turėjo pagerėti tiek žmonių judėjimo, tiek įvežamų prekių kontrolę, taip pat muitų ir kitų mokesčių surinkimas (plg. Dubiński, 1788, p. 20).

29 pav. Vilniaus miesto sienos Subačiaus vartai. P. Smuglevičiaus sepja (1785 m.). Iš: Drėma V., 1991

specialų pastatą toms prekėms laikyti, vėliau vadintą „Maskvos pirklių namais“, o atvykeliams uždraudė prekiauti be vietinių tarpininkų (žr. Kiaupa, 1983, p. 39–42; Dubiński, 1788, p. 18). 1503–1522 m. pastatytą miesto centrinę dalį apjuosusi mūrinė gynybinė siena (29, 30 pav.). Dekrete dėl įtvirtinimų statybos pažymėta,

Kariniu požiūriu tai buvo silpnas irenginys, faktiškai skirtas frontaliai gynybai⁵¹ (žr. Małachowicz, 1989–1990, p. 230), tačiau pakankamas apsaugoti nuo lengvai ginkluotų užpuolikų, pvz., tootorių kavalerijos. 1501 m. pirmą kartą paminėtas nutiestas vandentiekis iš Vingrių šaltingių. XVI a. pirmojoje pusėje pirmą kartą

⁵¹ Miesto sienos vartuose bei trijuose artilerijos bokštuose patalpintais pabūklais buvo galima priešus apšaudyti ir kryžmine ugnimi. Antra vertus, fortifikacijų ir jų gynėjų galimybės buvo labai menkos.

paminėtos prieglaudos (prie Šv. Marijos Magdalenos bažnyčios bei prie Švč. Trejybės bažnyčios). XVI a. viduryje – XVII a. pirmojoje pusėje, plintant Reformacijai bei vykstant vėlesnėms kovoms tarp reformatų ir kontrreformatų, daugiau statoma kulto bei su karitatyvi-

Šv. Marijos Magdalenos špitolės įkurtas Bonifratrų vienuolynas su prieglauda ir ligonine (1635 m.). Dar trys prieglaudos įkurtos šalia naujų bažnyčių miesto periferijoje (prie Šv. Stepono bažnyčios, Šv. Nikodemo bažnyčios, prie Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios ir Dominikonų vienuolyno).

30 pav. Vilniaus miesto gynybinės sienos Subačiaus vartų šiaurinio bokšto liekanos. K. Katalyno nuotr.

ne veikla susijusių pastatų. Pastatyti evangelikų reformatų maldos namai dabartiniuje A. Volano gatvėje (1577 m.) bei koplyčia Didžiojoje g. (1562 m.), liuteronų maldos namai ir bendruomenės pastatai Vokiečių g. (1555 m.), liuteronų maldos namai ir ligoninė Vilniaus g. (XVII a. pirmojoje pusėje). Nuo 1594 m. iki 1644 m. mieste buvo funduota arba įkurta aštunios bažnyčios, septyni vienuolynai, jėzuitų noviciatas. Netoli Vyskupų rūmų ir

PAGALBINIAI DUOMENYS

Pirmas žinomas Vilniaus planas su miesto aprašu yra Kelne išleistame G. Brauno ir F. Hohenbergo *Pasaulio miestų atlase*. Įvairūs autoraiai šį planą datuoja nuo 1545 m. iki 1581 m. Jis veikiausiai sudėliotas iš keleto eskizų, todėl dauguma pastatų pažymėti sąlygiškai, gatvių tinklas sunkiai atpažįstamas, o natūroje piešti ir vėliau įkomponuoti svarbesni pastatai ar

jų kompleksai (pvz., Žemutinė pilis, Rotušė ar Prisikėlimo cerkvė) dažniausiai neteisingai orientuoti. Tikėtina, kad plano autorius (ar autorai) supainiojo Nerį ir Vilnią, todėl miesto šiauriniame pakraštyje už upės pažymėta namų grupė su kulto pastatu gali būti ne Šnipiškės ar Žvejai,

tyrimai, gerokai iškraipyta informacija apie Vilnių. Paminėta, kad miestas turi tik vieną priemiestį; pasak aprašymo – tai Užupis (žr. Jurginis, Šidlauskas, 1983š, p. 77–79).

Apie 1600 m. kartografo T. Makovskio panoramoje (žr. Dréma, 1991,

31 pav. T. Makovskio Vilniaus miesto panorama (apie 1600 m.). Iš: Dréma V., 1991

o Užupis (žr. Jurkštas, 1997, p. 81). Todėl iš esmės šiuo planu galima naudotis tik nagrinėjant pavienius ypatingus objektus. Jis duoda mažai informacijos apie miesto ribas ar būklę XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje. Apraše pateikiamą trumpa, kaip rodo archeologiniai ir istoriniai

pav. 27) Vilnius pieštas iš vakarų pusės, iš gana žemo stebėjimo taško, todėl palginti gerai matyti tik į pietvakarius, vakarus ir šiaurės vakarus nuo Žemutinės pilies ir miesto sienos esantys objektai (31 pav.). Gynybinės sienos juosiamoje miesto dalyje matyti tik viršutinės esan-

čių pastatų dalys, o į rytus ir pietus nuo miesto buvę priemiesčiai neįžiūrimi. Antakalnis, Šnipiškės ir Žvejai į panoramą nepatenka. Matyt i vieną didelį masyvą susilieję Lukiškių (Puškarnės), Vilijos vartų ir Šlapiasiškis priemiesčiai. Tarp namų kyšantys medžiai rodytų, jog apsta-

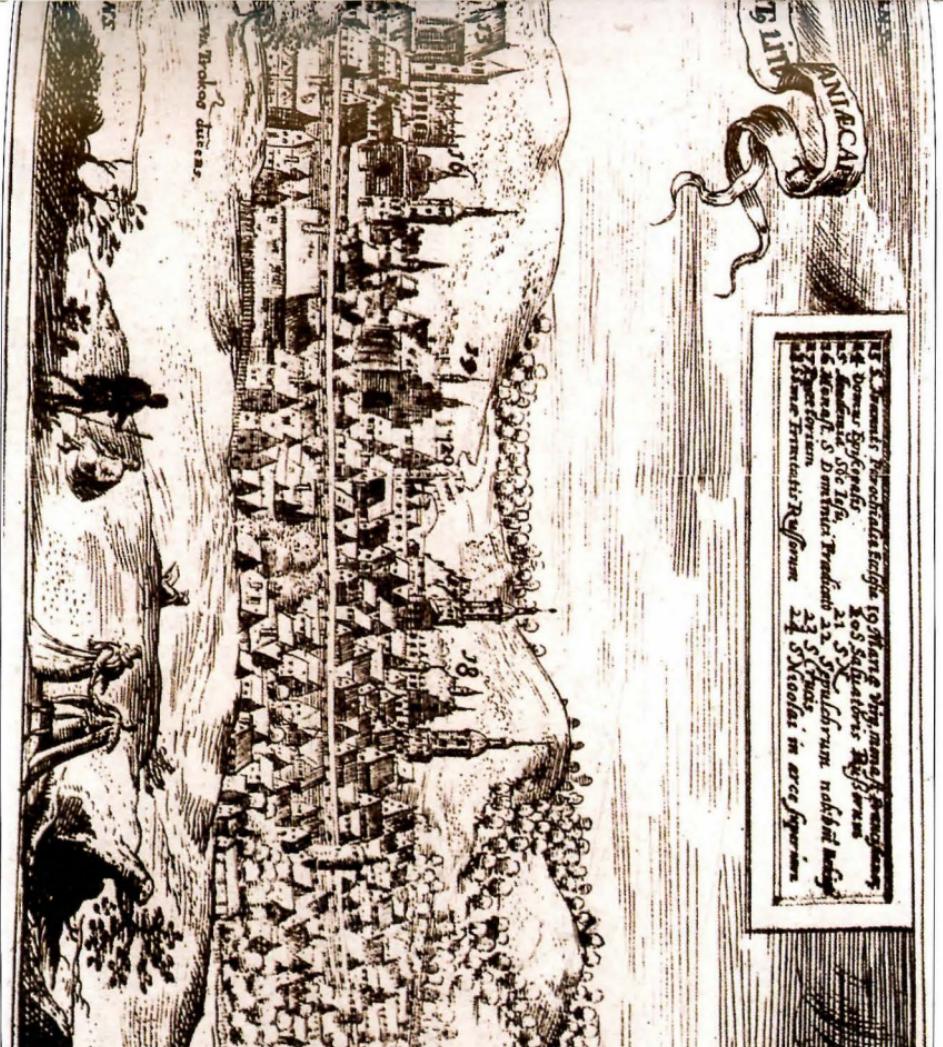
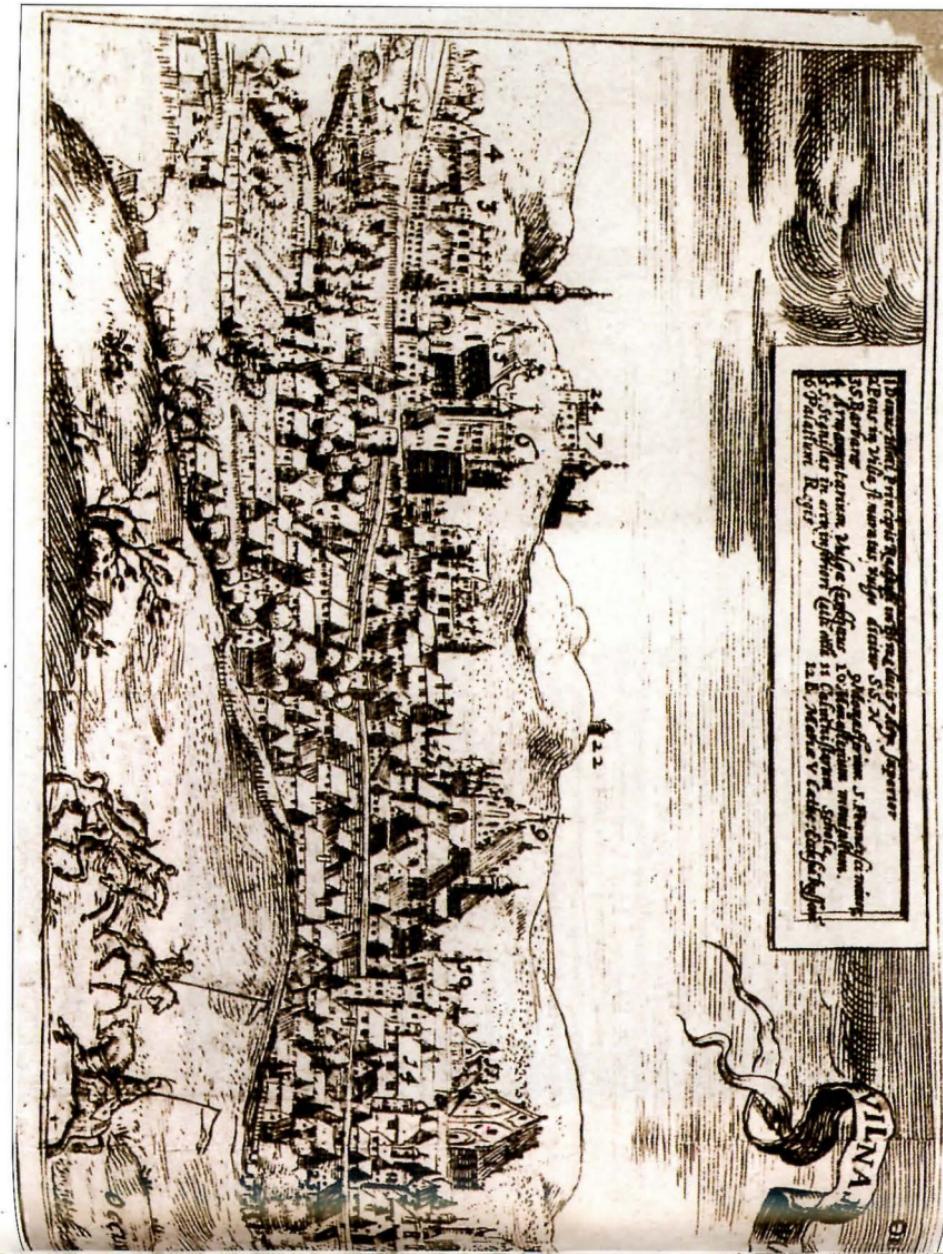
šiaurę, iki Trakų vartų priemiesčio, o jo pietinė dalis nenupiešta.

1648 m. karo inžinieriaus F. Getkan-
to parengtame Vilniaus įtvirtinimų plane-
inventoriuje (žr. Drėma, 1991, pav. 165)
yra nemažai informacijos apie miesto pe-
riferijoje buvusius objektus bei paties Vil-

tyta buvo gana retai, būta sodų ir daržų. Gana nedideliame Trakų vartų priemiestyje trys eilės namų vizualiai siekia Pohuliankos aukštumą. Dėsinioji panora-
mos pusė iškraipyta, veikiausiai tam, kad būtų patrauklesnė kūrinio kompozicija.
Rūdninkų vartų priemiestis driekiasi į

niaus ribas. Daugiausia dėmesio skirta bu-
vusiems įtvirtinimams ir jų prieigoms.
Nubraižyta tik dalis buvusių pilių pasta-
tų, tarp jų – vos pusė Žemutinės pilies
ītvirtinimų. Plane pažymėti greta Žemu-
tinės pilies buvę tiltai: prie senojo Arse-
nalo per Vilnios naujos atšakos deltą, ties

31 pav. T. Makovskio Vilniaus miesto panorama (apie 1600 m.). Iš: Dreima V., 1991

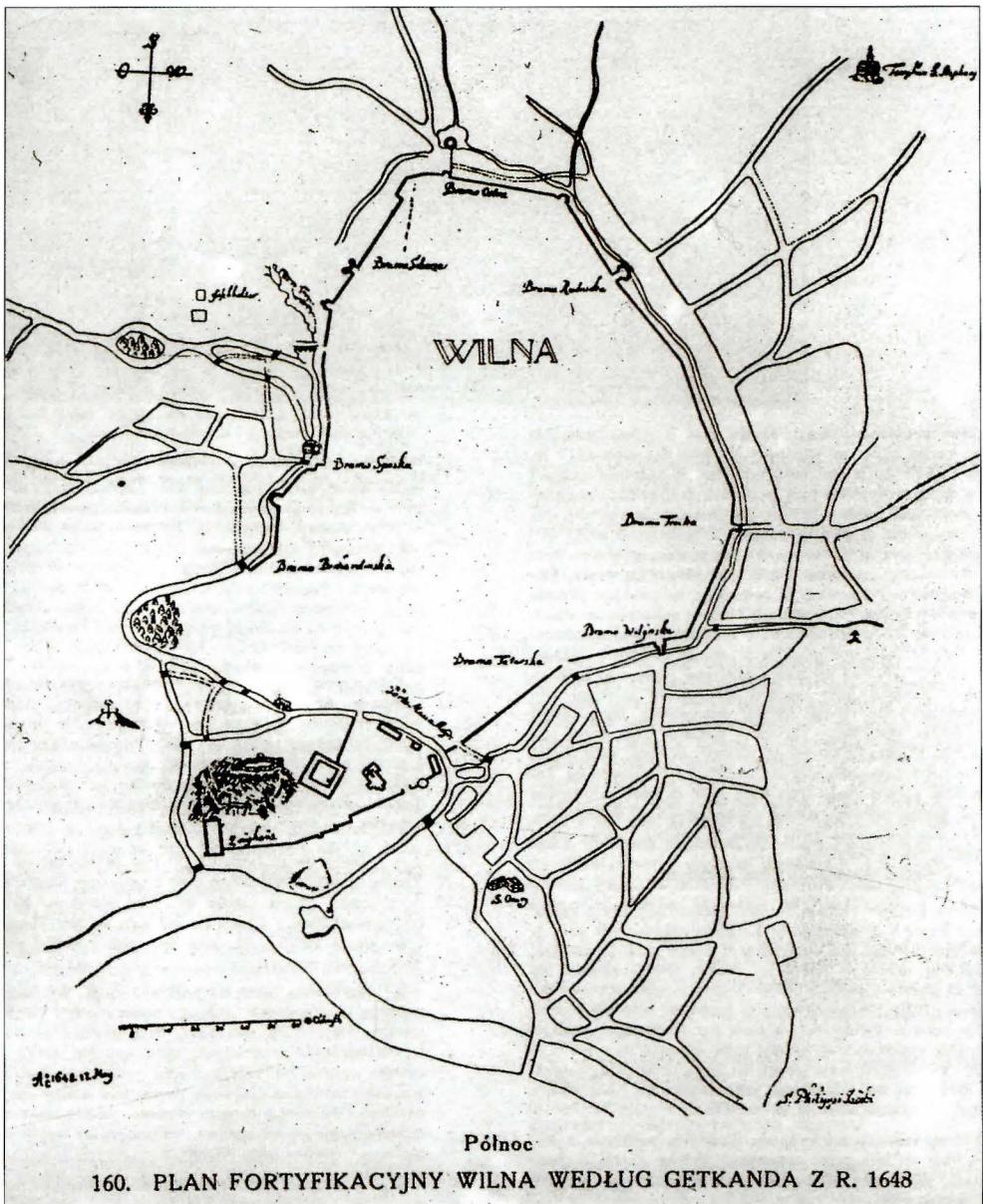
vakariniais Žemutinės pilies vartais Tilto g. pradžioje bei ties Pilies gatve. Iš šiaurės vakarus nuo Žemutinės pilies, tarp Tvardovskio bokšto ir senosios Vilnios atšakos deltos pažymėtas nedidelio čia buvusio kvartalo kontūras.

Nubraižyta visa miesto gynybinė siena su devyneriais vartais (Šv. Marijos Magdalenos, Totorių, Vilijos, Trakų, Rūdninkų, Aušros, Subačiaus, Išganytojo ir Bernardinų), bastėja (dar be pasagos pavidalo artilerijos koridoriaus) ir du artilerijos bokštai (Apvalusis ir Išganytojo). Pažymėta šešiolika miesto sienos išorėje buvusių tiltų: penki – per Kačergą, vieną – per griovą, buvusią tarp Vilnios ir Trakų vartų, taip pat dešimt tiltų per Vilnios senąją, naujają vagas bei kanalus į šiaurės rytus ir rytus nuo miesto centrinių dalies (32 pav.). Miesto sienos viduje buvę objektais nenubraižyti. Iš miesto sienos išorėje buvusių pastatų pažymėti tik strateginę reikšmę turėję vandens pumpavimo įrenginys („rurmuras“) su akveduku prieš Aušros vartus bei Žaliasis tiltas, taip pat trys bažnyčios – orientyrai (Šv. Stepono, Šv. Jurgio bei Šv. Jokūbo ir Pilypo). Iš reljefo detalių, be upių ir upeilių, akcentuoti tik Gedimino Kapo kalnas, medžiais apaugusi teritorija tarp Bernardinų sodo ir Vilnios, du tvenkiniai (*fischhalter*) Paplaujos priemiestyje ir didelė raguva į rytus nuo Bastėjos ir Subačiaus vartų.

F. Getkanto plane pažymėtas priemiesčių gatvių tinklas, todėl su išlygomis galima spręsti, kokios buvo Vilniaus miesto ribos XVII a. viduryje ir kiek kai kurie priemiesčiai buvo susiformavę. Tik

dalies už sienos buvusių gatvių trasos iki šiol nepasikeitė (tai dabartinės Malūnų, Užupio, Paupio, M. Daukšos, Lapų, Šv. Stepono, J. Basanavičiaus, Vilniaus, Totorių, Tilto gatvės). Daugelis plane pažymėtų mažesnių gatvių arba skersgatvių išnyko. Didžiausias gyvenamas masyvas matyti į vakarus ir šiaurės vakarus nuo miesto centro. Jį sudaro susilieję Trakų vartų, Vilijos vartų, Šlapasis ir Lukiskių (Puškarnės) priemiesčiai. Šio masyvo vakarinis pakraštys siekia Pohuliankos aukštumos rytinę pašlaitę ir Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią. Rūdninkų vartų priemiestis driekiasi iki Šv. Stepono bažnyčios. Teritorija tarp jo ir Medininkų kelio atrodo menkai apgyventa (čia pažymėtas tik nutrūkstantis keliukas); tai atitinka žinomus istorinius duomenis (Dambrauskaitė, 1990š). Aušros vartų priemiestyje pažymėta tik viena gatvė (dabartinė Lapų g.). Nepažymėtos Subačiaus vartų, Antakalnio ir Šnipiškių priemiesčiuose buvusios gatvės. Užupio priemiesčio gatvių tinklas nutrūksta ties dabartinių Polocko ir Krivių gatvių pradžia.

Nežinomo autoriaus (F. Getkanto?) nubraižytame Lukiskių plane, datuojamame 1650 m. (žr. Pilypaitis, Minkevičius, 1987, pav. 97:d), nuo miesto sienos į pietvakarius, vakarus ir šiaurės vakarus besidriekiantis gatvių ir kelių tinklas pažymėtas schemiškai. Kaip orientyrai parvaizduota Šv. Stepono bažnyčia, Šv. Jackaus koplytstulpis, Šv. Jurgio bažnyčia, Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia. Pažymėtas tik vakarėje Lukiskių dalyje buvęs apstatas, besidriekiantis Neries kairiuoju krantu nuo Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios

160. PLAN FORTYFIKACYJNY WILNA WEDŁUG GĘTKANDA Z R. 1648

32 pav. F. Getkanto Vilniaus miesto įtvirtinimų planas (1648 m.). Iš: Drėma V., 1991

33 pav. F. Getkanto (?) Lukiskių planas (apie 1650 m.). Iš: Pilypaitis, Minkevičius, 1987

34 pav. J. G. M. von Fürstenhofo Vilniaus miesto planas (tarp 1725–1737 m.). Iš: Drėma V, 1991

iki Vingio. Nubraižyta ištisinė tankiai sutartytų, beveik vienodų pastatų juosta. Paminieta, kad rytinė jos dalis – tai Totorių Lukiškės, o vakarinė – Radvilų Lukiškės (33 pav.).

Kai kurios miesto plėtrą koregavusios reljefo detalės pažymėtos maždaug 1737 m.⁵² karą inžinieriaus J. G. M. fon Fiurstenhofo nubraižytame Vilniaus miesto plane (Liguz, 1996)⁵³. Iš jų paminičini aplieisti tvenkiniai Markučiuose bei raguvos dabartinių Šv. Dvasios, Šv. Stepono, Raugyklos bei Palangos gatvių aplinkoje. Be kitų miesto periferijoje buvusių pastatų, pažymėti (ko gero, plano autoriaus nuomone, reikšmingi karybai) „senų rūmų griuvėsiai“ Bufalo (Molio) kalno rytinio šlaito viduryje, dabartinės Rožių alėjos rajone (34 pav.).

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

Žemutinės ir Aukštutinės pilių aplinka. Čia situacija, palyginti su buvusia XV a. (žr. anksčiau), iš esmės nepasikeitė. Atliekant tyrimus į šiaurę nuo Žemutinės pilies, konstatuota, kad Neries vaga XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje dėl naujų užpylimų buvo vėl pastumta į šiaurę (Sarcevičius, 1995ša).

Pilies kalno pietinėje papédėje esantis kultūrinis sluoksnis buvo suardytas

XIX–XX a., tik ties gynybine siena 3,3 m gylyje aptiktas XVI–XVII a. horizontas. Ižemis šiame rajone viename taške pasiektas 3,0 m gylyje, kitur kasant iki 3,8 m gylio išvis nepasiekitas (veikiausiai perkasa pataikė į užpiltą Vilnios senvagę; plg. Abaravičius, Urbanavičius, 1996š).

Miesto gynybinės sienos juosiamą teritoriją. Nagrinėjant jau po miesto gynybinės sienos statybos susiformavusį kultūrinio sluoksnio horizontą išsidėstymą jos juosiamoje erdvėje, galima suprasti, kad įvairiose miesto dalyse šie sluoksniai yra virš ižemio, t. y. tose vietose nebuvo ankstesnių kultūrinio sluoksnio horizontų. Tokias vietas galima suskirstyti į dvi grupes. Pastačius miesto sieną ir toliau gausėjant gyventojų, pradėtos išisavinti anksčiau buvusios tuščios ar apytuštės teritorijos, kuriose gyvenimo sąlygos buvo blogos. Todėl XVI a. pirmojoje pusėje pradėta apsigyventi Sereikiškių šiaurės vakarų dalyje, taip pat šalia dabartinės B. Radvilaitės gatvės, į vakarus nuo Pilies gatvės šiaurinės dalies, Šventaragio gatvės aplinkoje bei dabartinės LR Prezidentūros parko vietoje buvusiuose šlapiuose slėniuose. Tai truko iki XVII a. pradžios. Kai kuriose vietose, pvz., šalia B. Radvilaitės gatvės, prieš apsigyvenant buvo nusausinta teritorija. Sprendžiant iš menko kultūrinio sluoksnio intensyvumo, nagrinėjamu laikotarpiu Sereikiškėse ne-

⁵² Planas veikiausiai kompiliuotas iš kelių ar daugiau planų arba eskizų, kuriuose fiksuota skirtingu laiku buvusi padėtis. Kiek pavyko nustatyti (žr. 53 išnašą), naudoti ne anksčiau kaip 1725 m., bet ne vėliau kaip 1737 m. nubraižyti pirminiai šaltiniai.

⁵³ Papildomų J. G. M. fon Fiurstenhofo plano analizės duomenų, kurie neminėti Justinos Liguz straipsnyje, yra K. Katalyno, Jūratės Valužytės ir Roberto Zilinsko darbe „Johano Georgo Maksimiliano fon Fiurstenhofo Vilniaus miesto planas“. Vilnius, 2000 (saugomas Kultūros paveldo centre, neregistruotas).

buvo kompaktiško apstatymo. Ruože tarp Skapo gatvės ir Vilnios senvagės apstatas nuo Universiteto kvartalo pamažu plėtėsi į šiaurę, upės link. Prezidentūros parko vietoje buvusios teritorijos apgyvenimas siedintinas su Vilniaus vyskupo rezidencijos perkėlimu XVI a. pirmojoje pusėje (žr. Batūra, 1971, p. 40) bei su jam pavaldžių amatininkų įkurdinimu tuščioje valdos dalyje (žr. Luchtanienė, 2000, p. 47–51).

Senamiestyje šiuo metu žinoma daugiau kaip dešimt vietų, kuriose šalia anksti apgyventų rajonų virš ižemio aptikti tik XVI–XVII a. datuotini kultūrinio sluoksnio horizontai. Tai Vilniaus vyskupo valdos dalis į rytus nuo Totorių gatvės, pastato Savičiaus g. 8 aplinka, Senamiesčio pietinė ir pietvakarinė dalys (atskiri sklypai šalia Arklių, Visų Šventųjų, Ligoninės, Mésinių, Trakų gatvių), Benediktinių gatvės aplinka, K. Sirvydo skvero pietvakarinė dalis. Išskyrus vyskupo valdą, kitoms paminėtoms vietoms būdingos gana geros gyvenimo sąlygos. Palyginus archeologinius duomenis su turima istorine informacija, aiškėja, kad daugelyje išvardytų rajonų nagrinėjamu laikotarpiu valdas turėjo didikai: Radvilių (sklypai aplink Šv. Nikolajaus cerkvę, dalis K. Sirvydo skvero bei valdos šalia Pilies gatvės, didelė valda dabartinių pastatų Vilniaus g. 41 ir Trakų g. 10 aplinkoje), Glinskis, Stankevičiai, Liackis, Davoina, Giedraitis, Kęsgaila – Benediktinių Vilniaus, Šv. Ignoto, Dominikonų gatvių juosiamame 27-ame kvartale, Hlebovičiai (šalia dabartinių pastatų Trakų g. 15) (Dambrauskaitė, 1981; Valu-

žytė, 1990š; Žilevičius, 1976š; Jurkštas, 1972š; Banikonienė, 1980š). Vilniaus vyskupo valdos, buvusios dabartinės Prezidentūros teritorijoje, pirmą kartą paminėtos 1387 m., vakarinė dalis, sprendžiant pagal ankstyviausiouose horizontuose aptilktus renesansinius koklius, buvo apstatyta tik XVI a. ketvirtajame–penktajame dešimtmeciais, kai perkėlus vyskupo rezidenciją iš Žemutinės pilies (žr. Batūra, 1971, p. 40), buvo įkurdinti amatininkai. Taip pat būdinga, kad kasinėtuose XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės vienuolynuose ar bažnyčiose aptikti iki jų statybos susiformavę kultūrinio sluoksnio horizontai yra neintensyvūs. Todėl galima daryti išvadą, kad iki fundavimo šie, taip pat didikams priklausę sklypai buvo tik iš dalies apstatyti. Veikiausiai tose valdose buvo sodų, daržų arba su aukštų temperatūrų naudojimu susijusių dirbtuvių, šalia kurių iš princiopo negalėjo būti tankaus apstatymo.

Miesto centrinės dalies kasinėjimų duomenys apžvelgiами pagal ankstesnę schemą: iš pradžių – teritorija į rytus nuo Pilies, Didžiosios, Aušros Vartų gatvių, tolstant nuo Žemutinės pilies, o į vakarus nuo minėtų gatvių – atvirkščia tvarka.

Į šiaurės vakarus nuo Bernardinų ir Maironio gatvių sankryžos aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuotas XVI a., o virš jo esantis horizontas – XVII a. (Patkauskas, 1988ša). Namo Šv. Mykolo g. 6 rūsyje aptikta griova buvo užpilta XVI a. (Gendrėnas, 1998š).

Tyrinėjant pastato Savičiaus g. 8 kieme, nustatyta, jog apatinis iki 1,4 m storio kultūrinio sluoksnio horizontas susiformavę XVI–XVII a. Geriausiai

datuojami radiniai (plokštiniai kokliai) gaminti nuo XVI a. antrosios pusės iki XVII a. vidurio. Surasta XVII a. pirmaja puse datuotinos plokštinių koklių krosnies apatinė dalis (Poška, 1999šb).

Bokšto g. 14 virš įžemio buvo žvyringos žemės sluoksnis be radinių. Virš jo – tamsios žemės su organika horizontas. Jame rasta XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės keramikos (Vaicekauskas, 1999šc).

Pastato Savičiaus g. 11 kieme virš įžemio atidengtas pilkos žemės horizontas be radinių. Aukščiau buvęs 1,6 m storio horizontas su keliais tarpsluoksniais datuotinas XVI–XVII a. (Vainilaitis, 1996šb). Pastato viduje virš įžemio buvo 0,4–0,5 m storio tamsiai pilkos žemės horizontas be radinių. Aukščiau buvo 0,4–0,5 m storio pilkos žemės horizontas su XVI a. buitinė keramika (Vainilaitis, 1995š).

Pastato Subačiaus g. 2 kieme aptiktas 1,2–1,9 m storio kultūrinis sluoksnis. Apatinis 0,6–1,2 m storio molio su pilkos žemės priemaša horizontas datuotinas XVI–XVII a. Kultūrinio sluoksnio apatinė dalis yra žemiau gruntuinio vandens lygio (Žukovskis, 1994šb).

Pastatų komplekso, esančio Subačiaus g. 3, rytiniame kieme virš įžemio buvo horizontas be radinių. Virš jo rastas juodos žemės su organika horizontas datuojamas XVI–XVII a. (Gendrėnas, Katalynas, Vaitkevičius, 1982š).

Prie unitų Švč. Trejybės cerkvės pieninės ir šiaurinės sienų iškasta po vieną perkasa. Aptiktas laidojant suardytas sluoksnis su žmonių kaulais ir atsitiktiniais XVII a. datuotinu koklių fragmen-

tais (Stankevičius, 1992šd). Cerkvė istoriniuose šaltiniuose minima XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje, tarp jų – 1503 09 06 Aleksandro Jogailaičio dekrete dėl miesto gynybinės sienos statybos bei 1514 m. privilegijoje kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui dėl mūrinų maldos namų statybos vietoj medinės cerkvės ir vienuolyno (Dambrauskaitė, 1983š, p. 2–5). Šio kvartalo centrinėje dalyje kasant trasas aptiktas apie 1,1 m storio suardytas sluoksnis su XVI–XVII a. radiniais (Misiukaitė, 1987š). Viename šurfe virš įžemio buvo 0,6 m storio XVI a. horizontas, o aukščiau buvę sluoksniai suardyti (Luchtanienė, 1999šb). Pastato, esančio Aušros Vartų g. 5, kieme prie korpuso sienos aptiktas vos 0,2–0,35 m storio XIX–XX a. sluoksnis, po juo buvo įžemis (Misiukaitė, 1989ša).

Pastato Arklių g. 16 viduje virš įžemio buvo tamsiai pilkos žemės sluoksnis be radinių. Virš jo buvusiame degesių prisotintame horizonte aptikta XVI a. datuotina keramika (Vainilaitis, 1999šb).

Arklių g. skvere, perkasoje 14, virš įžemio buvo pilkos žemės sluoksnis su XV–XVI a. keramika ir stulpaviečių žymėmis, kurias autorius manė esant tvoros pėdsakais. Aukščiau buvusį horizontą tyrimų autorius L. Dzikas datavo XVI a. (sprendžiant pagal aptiktus plokštinius koklius, šis sluoksnis veikiau datuotinas XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia). Perkasoje 21 virš įžemio buvusį sluoksnį tyrimų autorius datavo XVI a. antraja puse – XVII a. pradžia (Dzikas, 1979šb).

Pastatų komplekso, esančio Pylimo g. 54, kieme į pietus nuo karmelitų

vienuolyno trijuose kastuose šurfuose po 0,2–0,5 m storio permaišytu sluoksniu atidengtas nejudintas smėlis. Veikiausiai sluoksnis buvo sunaikintas nukasant čia buvusią kalvelę. Pasak architektūros tyrimų duomenų, šios valdos vakarinė dalis remiasi į XVI a. pradžioje pastatyta miesto gynybinę sieną, o rytinėje jos dalyje rasta XV a. pabaiga datuotų mūro pastatų likučių (Vaicekauskas, 1999še). Tyrinėjant pastato Visų Šventųjų g. 5 viduje, buvo rasta pavienių XVII a. radinių. Kultūrinis sluoksnis datuotas karmelitų vienuolyno statybos laikotarpiu, t. y. jis susiformavęs XVII a. pirmojoje pusėje (Žukovskis, 2001š; Firkovičius, 1991š, p. 5–8).

Miesto sienos Rūdninkų vartų viduje virš ižemio buvo 0,15 m storio pilkos žemės horizontas. Jo viršuje aptiktas akmenų grindinys, datuojamas XVI a. viduriu (Patkauskas, 1992š, 1995š). Kasinėjimų, atliktų Rūdninkų g. 11, 13, 15, ataskaitos neinformatyvios, minimi tik XVI–XVII a. radiniai (Patkauskas, 1988šb, 1992š).

Pastato Mėsinių g. 4 kieme virš ižemio nustatyti du organikos prisotinti horizontai. Apatiniame radinių neaptikta, viršutiniame buvo rasta XVI–XVII a. keramikos. Tirtame plote rasti du šuliniai rentiniai iš rastų, užversti smėlinga žeme su XVII–XVIII a. keramikos šukėmis. Šuliniai dugnai buvo 2,65 m gylyje (Patkauskas, 1989š). Jų paskirtis neaiški (gruntinio vandens horizontas šioje vietoje yra 5–6 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus).

Ligoninės g. 4 kieme kasinėtas kultūrinis sluoksnis suformuotas po Antro-

jo pasaulinio karo. Aptikta atsitiktinių XVII–XX a. radinių (Jankauskas, 1980š). Pastato Šiaulių g. 3 vietoje virš ižemio buvusiam horizonte rasti kokliai datuojami XVI a. viduriu – XVII a. pradžia, buitinė keramika – XVII a. (Tebelškis, 1979šc). Pastato, esančio Mėsinių g. 5/2, kieme aptikto 1,5 m storio kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuojamas XVII a. Ankstesnių radinių neaptikta (Vainilaitis, 1998š). I šiaurės vakarus nuo Ašmenos ir Mėsinių gatvių sankirtos virš ižemio buvo horizontas, datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia. Aukščiau buvusiam horizonte aptikta XVI–XVII a. radinių (Patkauskas, 1988šc).

Pastato, esančio Trakų g. 2, viduje, prie miesto gynybinės sienos rasta XVI a. antrojoje pusėje dirbusio juvelyro naudotų tiglių fragmentų. 1,25–1,4 m gylyje aptikta XVII a. vidurio krosnies potašui (?) gaminti liekanų (Sarcevičius, 1997šb).

Pastato Trakų g. 10 kieme viename šurfe virš ižemio buvo išskirtas XV–XVI a. datuojamas horizontas, o virš jo buvo iki 0,6 m storio neintensyvus, XVI–XVII a. datuotinas horizontas (Sarcevičius, 1999šb, p. 11). Kituose šiame kieme vykusiuose kasinėjimuose aptikta anksstyviausia medžiaga datuotina XVI a. (Daminaitis, 1988š, 1997šc).

Pastato Trakų g. 18 viduje iki 2,0 m gylio kultūrinis sluoksnis suardytas, giliau aptiktas XVII a. horizontas (Žukovskis, 1996šb).

Sklype Trakų g. 7 pasiekus 1,2 m gyli prasidėjo tamsus sluoksnis, kuriame rasta XVII–XVIII a. datuotinos keramikos, o 1,6–1,7 m gylyje jau pasiekta

įžemis (Luchtanienė, 2002ša, p. 96). Pastato, esančio Trakų g. 13, kieme tyrinėto kultūrinio sluoksnio apatiniaame horizonte buvo rasta XVI–XVII a. datuotinos buitinės keramikos bei XVI a. pabaiga – XVII a. viduriu datuotinų plokštinių kokliai (Poška, 2000šb, 2001šb).

Šv. Ignoto g. 12 virš nejudinto grunto buvo du kultūrinio sluoksnio horizontai, datuojami XVI a. (Gendrėnas, 1984š).

Lietuvos Respublikos Prezidentūros parke virš įžemo (suplauto smėlio arba molio sluoksnių ir durpių) aptiktas XVI a. – XVII a. viduriu datuojamas horizontas (Luchtanienė, 1996ša, 1996šb). Prezidentūros komplekso teritorijoje buvo užfiksuotos bent 28 medinių pastatų ir statinių liekanos, nemaža medinių šuliniai rentinių, medinių ir mūrinių drenažo kanalų. Dalis rastų konstrukcijų priskirtinos drenažo šuliniai – rinktuvių kategorijai. Du iš jų, remiantis dendrochronologijos duomenimis, datuotini XVI a. viduriu (Vainilaitis, 2000).

Ties Šv. Ignoto ir Benediktinių gatvių sankryža, prie pat miesto sienos, jos išorinėje pusėje virš įžemo aptiktas XVI–XVII a. datuotas kultūrinio sluoksnio horizontas (Tebelškis, 1980š). Benediktinių vienuolyno teritorijoje kastuose šurfuo-se surasta archeologinė medžiaga datuotina XVII a. ir vėlesniu laikotarpiu (Staskonytė, 1979šb). Šv. Kotrynos bažnyčioje XVI a. datuojamame⁵⁴ sluoksnyje rasta tiglių, metalo šlako, krosnelė metalui lydyti (Daminaitis, 1987š, 2000).

Klaipėdos g. 7 kultūrinio sluoksnio apatinė dalis datuojama XVI–XVII a. Čia rasta atsitiktinių XV a. datuotinos keramikos šuklių. Tyrimų autorius nuomone, XVI–XVII a. šioje kvartalo dalyje buvo daržai (Daminaitis, 1989š, p. 9).

Pastato, esančio Gaono g. 4, kieme aptiktas labai apardytas kultūrinis sluoksnis. Jo apatiniai horizontai datuotini XVII a., o ankstyviausiai atsitiktiniai radiniai – XV a. (Poška, 1997šc; Daminaitis, 1998šb). I šiaurę nuo šio pastato, K. Sirvydo skvero pietvakariname kampe po 0,8–1,0 m storio vėlyvų griuvenų sluoksniu atidengtas nejudintas žvyras (Katalynas, 1987š). Ties pastato Pilies g. 27 pietine siena virš įžemo buvo XVII a. datuotinas kultūrinis sluoksnis (Jankauskas, 1979ša).

Pilies g. 11 virš įžemo buvo 0,7 m storio uždurpėjės sluoksnis be radinių. Virš jo fiksuoti XVI a. ir XVII a. horizontai (Sarcevičius, 1997šc). I pietus nuo Šventaragio gatvės užfiksuoти tik vėlyvi supiltiniai sluoksniai (Skardžiuvienė-Legaitė, Jučienė, Banikonienė, 1969š; Katalynas, 1981šb, 1993šb). Čia aptiki vien XVIII–XIX a. radiniai. Vidaus reikalų ministerijos teritorijoje surasta ankstyviausia archeologinė medžiaga datuotina XVII a. (Jučienė, 1977š).

Skapo g. 12 aptikto kultūrinio sluoksnio apatiniai horizontai datuojami XVI a. pabaiga – XVII a. Ten pat buvo rasta dviejų XVII a. antrosios pusės medinių pastatų liekanų (Gendrėnas, 1995šc; Kava-

⁵⁴ T. y. susiformavusiam dar iki bažnyčios statymo.

liauskas, 1999š). Skapo g. 10 aptiktas apatinis horizontas datuojamas XVI a. Jame buvo rasta XV a. buitinės keramikos šukiu (Žukovskis, 1994šc). Sklype, esančiamame Skapo g. 2, 4, kasant iki 1,5–2,1 m gylio, aptiktas tik sumaišytas vėlyvas kultūrinis sluoksnis, ižemis nepasiektais. Ankstyviausi radiniai – smulkūs XVI–XVII a. buitinės keramikos fragmentai (Katalynas, 1993ša).

I rytus nuo Bonifratrų vienuolyno aptiki archeologiniai radiniai datuotini XVI a. antraja puse ar vėliau (Jučienė, 1967š). XVI–XVII a. kultūrinio sluoksnio horizontas buvo nustatytas šio kvaraldo centre (Jankauskas, 1979šb) ir šalia L. Stuokos-Gucevičiaus gatvės, tačiau abiem atvejais ižemis nebuvo pasiektas. Prie L. Stuokos-Gucevičiaus gatvės, ieškant miesto gynybinės sienos Marijos Magdalenos (Šlapuių) vartų, buvo rastos tilto per Kačergos (Vingrės) upelį mūrinės atramos (Dzikas, 1988š). Greta kasant duobę pastato pamatams, atidengta miesto sienos apatinė dalis. Kultūrinio sluoksnio data nenustatyta (Daminaitis, 2000š). Bonifratrų vienuolyne viduje ir išorėje buvo aptikti kapai. Pastatų viduje palaidojimai likę iš kapinių, buvusių šalia koplyčios iki vienuolyno statybos. Ankstyvesnių negu XVI a. radinių neaptikta (Katalynas, 1988š).

Tarp Benediktinių ir Liejklos gatvių esančiame 15-ame kvartale, tolėliau nuo XIX a. užpiltos Kačergos senvagės aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas XVI a. (Skardžius, 1995š).

1989 m. buvo atidengti Vilijos vartų likučiai. Tyrimų ataskaita neparengta, to-

dėl apie jų rezultatus žinoma tik iš trumpo aprašymo A. Lisankos ir V. Daugudžio publikacijoje bei architekto S. Lasavicko brėžinių (Daugudis, 1993, p. 30–34; Lisanka, 1990, p. 38–40). Duomenų apie aptiktą kultūrinį sluoksnį nėra.

Priemiestiai (idėklas, 3 planas). Šalia T. Kosciuškos gatvės XVI–XVII a. kultūrinis sluoksnis aptiktas tik pastato Nr. 3 kieme bei šalia M. K. Čiurlionio menų gimnazijos. Kitur fiksuoti tik vėlyvi sluoksniai, arba jų datavimas neaiškus. Žinoma, jog terasa tarp gatvės vakarinės dalies ir Neries kairiojo kranto faktiškai suformuota XIX a., o Sluškų rūmų aplinkoje – XVII a. pabaigoje (žr. Jurkštė, 1990, p. 26), todėl galima teigti, kad Antakalnio priemiestis buvo suskaidytas į dvi dalis. Šiaurės rytuose XVII a. jis veikiausiai siekė Šv. Petro ir Povilo bažnyčią. Teritorija šalia Olandų gatvės nekasinėta, o Laterano kanauninkų vienuolyne aptikti vien amorfiski sluoksniai, todėl priemiestio rytinė ir šiaurinė ribos – neaiškios.

Altarijos kalvyno pietvakarinė dalis, terasa į pietus nuo Kreivojo piliakalnio, Sereikiškės ir Pilės kalno piliakalnio pietinė papédė nagrinėjamu laikotarpiu buvo užstatytos tik pasklidai. XVII a. pradžioje pradėta sausinti šlapią Vilnios senvagės slėnį šalia dabartinės Barboros Radvilaitės gatvės.

Užupio apatinėje dalyje buvęs apstatas plėtėsi į rytus ir šiaurės rytus, ir iki XVII a. vidurio jau buvo užstatyta dalis aukštumos į rytus nuo Šv. Baltramiejaus bažnyčios ir reguliariųjų kanauninkų vienuolyne, vietovė šalia dabartinės Polocko, Filaretų ir Krivių gatvių pradžios.

Neaišku, ar tuo metu jau buvo apgyventas priemiesčio pietiniame pakraštyje, šalia Vilnios dešiniojo kranto buvęs šlapias slėnis.

Kada buvo pradėtas apgyventi kitaime Vilnios krante buvęs Paplaujos priemiestis ir kokios buvo jo ribos, nėra aišku. Žinoma, kad šalia dabartinių Maironio ir Aukštaičių gatvių sankryžos buvusioje priemiesčio dalyje buvo gyvenama XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje. Kelias į Smolenską už dabartinių pastatų, esančių Subačiaus g. 21 ir 23, éjo siaura stataus šlaito terasa, kurioje pastatams neužteko vietas. Todél šalia Subačiaus gatvės nuo XIV a. pabaigos buvusi gyvenvietė į rytus nesiplėtė. Aukštuma už raguvos, į pietryčius nuo miesto sienos Subačiaus vartų apgyventa XVI a. ar XVII a. pradžioje. Sprendžiant iš negausių radinių, apstatymas buvo retas. Priemiesčio teritorija labai mažai tyrinėta, todél jo ribos neaiškios. Čia XVII a. viduryje buvę gruntuinai įtvirtinimai, kurie J. G. M. fon Fiurstenhofo plane vadinti „retranšementais“, nelokalizuoti.

Už miesto gynybinės sienos Aušros (Aštriuju, Medininkų) vartų buvusio priemiesčio kasinétos tik arčiausiai ir toliausiai miesto sienos esančios dalys, o tarp jų besidriekiantis apie 300 m ilgio ruožas – netyrinėtas. Patikimi duomenys gauti tik iš tyrinėjimų, atliktų pastato Liepkalnio g. 1 kieme. Sprendžiant iš čia aptikto XVI a. kultūrinio sluoksnio, greta Medininkų trakto (kaip ir šalia kelių į Livoniją, Rūdninkus bei Smolenską) buvusi gyvenvietė XVI a. tapo priemiesčiu.

Sprendžiant iš pavienių radinių, aptiktų stačiatikių Šv. Dvasios vienuolyno teritorijos vakarinéje dalyje bei Aušros vartų balsų karmelitų vienuolyne, gyvenvietė pradėjo formuotis dar XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. Priemiesčio pietrytinė dalis nesiekė šalia Lapų gatvės esančios aukštumos viršaus, o ribos pietvakariuose ir vakaruose – neaiškios.

Už Rūdninkų vartų esančioje miesto dalyje kasinéta tik prie pat miesto sienos, 100–200 m į pietvakarius nuo jos, bei prie Šv. Stepono bažnyčios. Palyginus šių kasinėjimų ir geologinių tyrimų duomenis, nustatyta, kad šalia dabartinių Raugyklų ir Plačiosios gatvių sankryžos bei pastatų, esančių Šv. Stepono g. 3, 5, XVI–XVII a. radiniai yra virš 3–6 m storio maišyto smėlio sluoksnį, susiformavusį veikiausiai užverčiant šiame rajone buvusias griovas bei raguvas ir plečiant šalia kelio buvusią gyvenvietę. Ar nagrinėjamu laikotarpiu priemiestis driekėsi iki 1600 m. statybos bažnyčios ir Šv. Lotoriaus špitolės (Firkovičius, 1989š), ne-nustatyta.

Ruožas, esantis į šiaurę nuo Raugyklų gatvės iki Naugarduko gatvės, faktiškai netyrinėtas. Sprendžiant pagal XVII a. kultūrinį sluoksnį arba radinius, aptiktus Aguonų gatvės šiaurinéje dalyje, Naugarduko gatvės šiaurės rytų dalyje bei ties Vingrių gatvės viduriu, XVI–XVII a. pradžioje apstatyta zona nuo kelio į Trakus plėtēsi į pietus ir pasiekė Pohuliankos aukštumos šlaito vidurį. Trakų vartų priemiesčio vakarinis kraštas buvo prie dabartinės Teatro gatvės, t. y. beveik susiapo su ankstesnio apstatymo tolimiau-

sia riba. Remiantis užuomina, rasta kartografinių šaltiniuose (J. G. M. fon Fiurstenhofo plane dabartinės Rožių alėjos rėjone pažymėti „senų rūmų griuvėsiai“, žr. 34 pav.; veikiausiai tai buvo dvaro rūmų pastato likučiai), apstatyta teritorija XVII a. apėmė dabartinių K. Kalinausko ir Taurakalnio gatvių sankryžą bei P. Cvir-

nimoms nuo 1621 m., iškurti reikėjo tuščios vietos), šiam rajonui būdingas difuzinis apstatymas.

Teritorija, esanti į šiaurę ir šiaurės vakarus nuo A. Smetonos gatvės iki Neries kairiojo kranto, archeologų faktiškai netyrinėta. Kitų duomenų apie jos urbanizavimo procesą taip pat nėra. Lukiškių

35 pav. Lukiskių aikštės pietinėje dalyje esančio kultūrinio sluoksnio pjūvis. 2004 m. tyrinėjimai. K. Katalyno nuotr.

kos skverą ir jungesi su XV a. pabaigoje – XVI a. urbanizuotu rajonu šalia dabartinių Pamėnkalnio gatvės rytinės pusės, A. Stulginskio, A. Smetonos ir Jogailos gatvių. Sprendžiant iš mažo kultūrinio sluoksnio intensyvumo, taip pat ikonografijos (T. Makovskio panoramos; žr. anksčiau), architektūrinį tyrimų duomenų (netoli Teatro gatvės esantis vėlyvajai gotikai priskirtinas pastatas Pyliamo g. 7 – tai tipiški dvaro rūmai) bei istorinių žinių (evangelikų kapinėms, mi-

aikštėje aptiktas kultūrinis sluoksnis suradytas XIX a. ir XX a. viduryje lyginant vietovę (35 pav.). Negausūs XVI–XVII a. radiniai rodytų, kad čia, veikiausiai nuo XVI a. pabaigos, būta pavieniai pastatų. Aikštės šiaurės vakaruose rasti pavieniai XVI a. pirmaja puse datuotinos keramikos fragmentai siedintini su toliau į šiaurės vakarus, ant Neries kairiojo kranto buvusia totorių gyvenviete, vadinta Totorių Lukiskėmis. Tieki ji, tieki žemyn pagal Neries tėkmę buvęs prieplaukų ir

prekybinių sandėlių (žr. Jurkštas, 1990, p. 28) rajonas nėra tyrinėti.

Prie Totorių gatvės šiaurinės dalies buvęs apstatymas XVI a. plėtési į rytus ir XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje pasieké Kačergos ir Vilnios senvagės santaką. Kada buvo pradétas apgyventi į šiaurę besidriekiantis Puškarnės priemiestis, neaišku. Galima daryti prielaidą, kad šalia kelio, einančio iš Žemutinės pilies brastos per Nerį link, išskurta dar XV a. Sprendžiant pagal dabartinių Vyriausybės rūmų statybos metu rastus siauro datavimo koklius, puošius pojūčių alegorijomis, šis priemiestis ne vėliau kaip XVI a. aštuntajame dešimtmetyje susijungė su gyvenviete, buvusia šalia Livonijos kelio. XVII a. pirmojoje pusėje atvežtu gruntu pakėlus į vakarus nuo Radvilų gatvės buvusios Neries salpos lygi, priemiestis išsiplėtė bent jau iki Žaliojo tilto. Ar jis jungėsi su Totorių Lukiskėmis, neaišku.

Neries dešiniajame krante šalia brasčios (nuo 1536 m. – tilto) esantis Šnipiškių priemiestis beveik netyrinėtas. Galima daryti prielaidą, kad ankstyviausia priemiestio dalis buvo netoli Neries, XVIII a. pradžioje statytų Šv. Rapolos bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno vietoje ir šalia jų. Priemiestio raida neaiški. Istoriniuose dokumentuose minimi Neries dešiniajame krante buvusios plytinės, kalkių degimo dirbtuvės bei karjerai (Samalavičius, 1977) – tai dideliame plote pasklidę gamybiniai objektai, nelaikyti ni nagrinėjamo laikotarpio miesto struktūros dalimi. Neries dešiniajame krante prieš pilis buvusi terasa pradėta apgyventi dar XV a., o rašytiniuose šaltiniuose mi-

nimas Žvejų priemiestis susiformavo ne vėliau kaip XVI a. viduryje. Vėliau jis nyko, dar XVII a. buvusioje priemiestio teritorijoje pradėta stichiškai laidoti.

Priemiestių archeologinių tyrimų duomenys apžvelgiami pradedant nuo Altarijos ir Antakalnio, baigiant Šnipiškėmis ir Žvejais, t. y. laikrodžio rodyklės kryptimi.

Altarija ir Antakalnis. I Dainų slėnį vedančio klonio šiaurinėje dalyje (šurfas 1) aptiktii penki vaikų palaidojimai be kastočių ir ikapių. Viename kape surasta veikiausiai atsitiktinai patekusi apvali švininė kulka, tokia, kokios buvo naudojamos XVI–XIX a. Palaidojimų chronologija neaiški (Misiukaitė, 1990šb, p. 5–6).

Stalo kalno šiaurės vakarų krašte vėlēnoje rasta XVI–XVII a. datuotino puodo šukė. Po velėna buvo nejudintas gruntas (Katalynas, 1996š).

Trijų Kryžių (Plikojo) kalno aikštėlės pietinėje pusėje viršutiniame tamsiai pilkos žemės sluoksnyje aptikta XVII–XIX a. radinių (Daugudis, 1989š).

Pastato B. Radvilaitės g. 10 viduje aptiktas suardytas sluoksnis su atsitiktinėmis XVII a. keramikos šukėmis. Pastato rūsys mūrytas XVI a. Kieme kastuose šurfuose aptiktas neintensyvus kultūrinis sluoksnis, kuriame buvo XVII a. ir vėlesnės keramikos (Vainilaitis, 1994ša). Veikiausiai kieme esantis kultūrinis sluoksnis apardytas kalno nuošliaužą ar lyginant kiemo paviršių.

Apatinėje terasoje ties pastatu T. Kosciuškos g. 36 rastos atsitiktinės keramikos šukės datuojamos XVII–XIX a. (Katalynas, 1994šb). Šalia pastato

T. Kosciuškos g. 28 įžemis pasiektais 0,2–0,6 m gylyje, archeologinių radinių neaptikta (Daminaitis, 1993šc). Prie pastato T. Kosciuškos g. 24 įžemis aptiktas vos 0,4–0,6 m gylyje. Radiniai datuojami XIX–XX a. (Sarcevičius, 1999ša). Prie namo, esančio T. Kosciuškos g. 13a, aptiktas suardytos struktūros 2,2–2,4 m storio kultūrinis sluoksnis, o radiniai datuojami XVII–XX a. (Vainilaitis, 1994šb). Lietuvos nacionaliniame muziejuje yra XVII a. radinių (inv. Nr. AR-MA 282, dirbiniai Nr. 1–30, 35–40, 42–46), kuriuos A. Lisanka 1989 m. rado šalia pastato T. Kosciuškos g. 11 buvusioje ūkinėje duobėje. Šių kasimo darbų priežiūros ataskaita neparašyta.

Šalia pastato T. Kosciuškos g. 3 virš ankstyvų sluoksnų nustatyti XVI–XVII a. horizontai (sluoksniai 9–13) (Vaicekauskas, 1996ša). Pietinėje kiemo pusėje, virš XIV a. sluoksnio esantis (ketvirtas virš ižemio) horizontas datuojamas XVIII–XX a. (Sarcevičius, 1998šb). Perkasoje 3 virš sluoksnio su XIV–XV a. keramika buvo XVII a. horizontas (sluoksniai 15, 16) (Sarcevičius, 1998šb). Šio pastato kiemo rytiniame gale kastame šurfe 11 virš ižemio buvo tik XIX a. horizontas (Vaicekauskas, 1996ša).

Sereikiškės. Sereikiškių parko ir Pilės kalno pietrytinės papédės sandūroje aptiktas iki 2,9 m storio XIX–XX a. supiltas sluoksnis su atvežtais ankstesniais radiniais (Lisanka, 1981š). Pastatų, esančių B. Radvilaitės g. 4, 6, rajone, kur buvo neapgyventa šlapia vieta, XVII a. pradžioje buvo paaukštintas žemės paviršius, o po to pastatyti pirmieji mūriniai

namai. Atvežtame grunte rasta renesansinių koklių, kurie čia veikiausiai pateko iš Žemutinės pilies (Dzikas, 1981š).

Sereikiškių parko šiaurinėje pusėje rastas vien XIX a. ir XX a. supiltas gruntas. Tik šalia vartų 1,5 m gylyje buvo pasiekta XVII a. kultūrinio sluoksnio horizontas (Vainilaitis, 1994še, 1996ša).

Ties dabartine Bernardinų vandenviete aptiktas apatinis juodos durpingos žemės, kurioje būta kaulų, rąstgalių ir medienos liekanų bei organikos, horizontas datuotinas XVI–XVII a. (Gendrėnas, 1980š).

Užupis. Šalia Užupio gimnazijos esančios kalvos (žr. 2 pav.) aikštélés šiaurinėje ir centrinėje dalyse po veléna buvo nejudintas molis, o pietinėje dalyje po veléna buvusiame perkastame sluoksnuje rasta smulkių XVIII–XIX a. datuotinos keramikos fragmentų ir 1621 m. Zigmanto III Vazos dvidenaris. Pietiname aikštélés krašte po viršutiniu maišytos pilkos žemės sluoksniu su smulkiais XVII a. antrosios pusės – XIX a. keramikos fragmentais aptiki kapai. Atkasta 30 palaidojimų, išskirta dešimt kapų, šeši iš jų – grupiniai (Misiukaitė, 1990ša). Sprendžiant iš kape 2 aptiko Zigmanto III Vazos 1620 m. dvidenario, grupinius kapus būtų galima sieti su 1655 m. Maskvos kariuomenės surengtomis skerdynėmis arba po jų prasidėjusiu badmečiu ir maro epidemija.

Tyrinėjant Gedimino Kapo kalną, iškasti šeši šurfai (Misiukaitė, 1990š, šurfai 13–18). Kalno viršuje esančios aikštélés rytinėje pusėje aptiki 4 palaidojimai (šurfas 14). Kapų žemėje rasta XVI–XVII a. datuotinų dubeninių koklių pa-

kraštelių, atsitiktinai patekės XIV–XV a. lanko strėlės antgalis. Po kapų duobės kontūru nustatytais 0,1 m storio molio sluoksnis, giliau buvo ižemis. Vakarinėje aikštelės pusėje šurfe 13 aptiki grūtiniai artilerijos įtvirtinimai, pagal kartografinę medžiagą (pagal J. G. M. fon Fiurstenhofo planą, žr. 34 pav.) ir archeologinius radinius (rastas XVII a. viduryje kildintas Rygos miesto šilingas) datuojami XVII a. viduriu ar antraja puse. Gedimino Kapo kalno šlaituose kastuose šurfuose 15, 17, 18 ankstesnių negu XIX a. radinių neaptikta, nustatyti tik natūralūs, slenkant šlaitams susiformavę sluoksniai.

Krivių g. 8 aptiktas 0,3–1,1 m storio (storėjantis į vakarus) kultūrinis sluoksnis. Po suardytu sluoksniu su atsitiktiniais XVII a. buitinės keramikos ir koklių fragmentais ižemyje aptikta ūkinė duobė, kurioje buvo XVI a. keramikos (Jankauskas, 1993š). Netoli pastato, esančio Krivių g. 17, apatiniaiame kultūrinio sluoksnio horizonte rastas XVI a. pabaiga – XVII a. datuotino karnizinio koklio fragmentas (Žukovskis, 2000š). Turgavietėje (Užupio g. 25) kastame šurfe 2 virš XVIII–XIX a. datuotinos mūro sienos aptiktas veikiausiai atvežto grunto horizontas, gausus XV–XVII a. buitinės keramikos (Vaicekauskas, 1998ša).

Priemiesčio žemutinėje dalyje, šalia pastatų Užupio g. 2, 4, XVI–XVII a. radinių aptikta tik suardytame sluoksnyje arba ekskavatoriaus iškastose žemėse. Kultūrinio sluoksnio apatinį horizontą datavimas nenustatytas (Gendrėnas, 1983šb). I šiaurės vakarus nuo Užupio ir

Malūnų gatvių sankryžos 2002 m. aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotas XV a. pabaiga. Virš jo buvusiame horizonte rasti renesansinių plokštinių koklių molinių matricų fragmentai rodo, kad XVI a. viduryje čia buvo puodžiaus dirbtuvė. Tyrinėjant sklypą, esantį šalia pastatų Malūnų g. 3, 5, konstatuota, jog vietovė (maždaug 20 cm skersmens rastų aštritvore aptvertas bernardinių vienuolyne ūkinis kiemas, 36 pav.) buvo drėgna. Tai liudija aptiktas XVI–XVII a. medinių bei iš riedulių grīstę latakų tinklas (žr. 4 pav.), poliai ir kladės jiems kalti (Katalynas, 1990ša, 1990šb) (37 pav.).

Paplaujos (Paplavų) priemiestis. Iki 2002 m. archeologiniai tyrimai čia nebuvo atliekami. Visi duomenys gauti apžiūrint ekskavatoriumi iškastas duobes ir griovius.

Priemiesčio rytinėje dalyje aptikto kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuojamas XVIII a. Ižemis nepasiekta, kultūrinio sluoksnio formavimosi pradžia nenustatyta (Katalynas, 1985š). Priemiesčio centrineje dalyje, šalia Maironio ir Aukštaičių gatvių sankryžos, ižemis ir apatiniai kultūrinio sluoksnio horizontai nepasiekti. Čia 1,7 m gylyje prasidėjo horizontas, gausus organikos ir XVI–XVII a. vidurio radinių. Tranšėjos sieneleje atsidengė medinio ūkinės paskirties statinio su akmenų grindiniu viduje liekanos (žr. 3 pav.; plg. Katalynas, 1985š, pjūviai 1, 8). Vakarinėje priemiesčio dalyje viršutiniai sluoksniai suformuoti XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje užpilant Vilnios senvagę, vėliau – griaunant čia buvusį užstatymą ir niveliuojant žemės

36 pav. Užupio bernardinių vienuolyno aštritvorės likučiai ir greta jos, vienuolyno ūkiname kieme, Vilnios potvynių suplautas sluoksnis. 1989 m. tyrinėjimai. K. Katalyno nuotr.

paviršių. Iki 2,0 m gylio aptinkami XX a. radiniai, gilesniuose sluoksniuose radinių neaptikta. Ižemis nepasiektaς (Katalynas, 1985š). Kitose priemiesčio vakarinėje pusėje kastose trasose ižemis ar ankstyvieji kultūrinio sluoksnio horizontai nepasiekti, o atsitiktinai radiniai datuojami XVII–XX a. Gręžiant nustatyta, kad kultūrinio sluoksnio storis svyruoja nuo 5,5 iki 9,5 m (Ožalas, 1999š, p. 5, 7). Vei-

kiausiai čia aptiktas į Vilnios senvagę ar kanalą suverstas gruntas. Priemiesčio vakariname pakraštyje, šlaito apačioje aptikta medinių polių eilė – Vilnios senvagės ar kanalo kairiojo kranto tvirtinių. Priemiesčio šiaurės vakarų kampe aptiktą masivų mūro fragmentą tyrimų autorius laikė miesto gynybinės sienos liekanomis. Ataskaitoje minima, kad mūras buvo užlietas grunto vandens, todėl

37 pav. 1989 m. Užupio bernardinių vienuolyno ūkinio kiemo tyrinėjimai. Kaladė poliams kalti. K. Katalyno nuotr.

fiksacijos tikslumas bei interpretacija keilia abejonių (plg. Patkauskas, 1988šb). Šalia pastato, esančio Maironio g. 19, aptikta XVII a. datuojama medinė atraminė, karkasinė konstrukcija bei nuo šlaito piltų šiukšlių sankaupa, gausi XVI a. pabaigos – XVII a. vidurio radinių (Gendrėnas, 1985š). 2002 m. tyrinėjant šalia Maironio gatvės pietrytinės dalies, aptikta tik ūkinė duobė, kurioje buvo XIV a. pabaiga – XV a. datuotinos buitinės keramikos, kitur kultūrinis sluoksnis buvo suradytas (Žukovskis, 2003š).

Subačiaus vartų priemiestis ir Rojaus sodai. Šalia miesto sienos, Šv. Dvasios gatvės pietinėje dalyje grėžiniai nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis yra 5,4–5,5 m storio. Jo apatinė 1,2–3,2 m storio dalis uždurėjusi (Vaitiekūnas, 1999š). Perkasoje 1, kastoje apie 25 m į šiaurę

nuo grėžinių, virš įžemio buvo horizontas, datuojamas XV a. pabaiga – XVI a. pradžia. Jame rasta aštriakuolių sienos liekanų. Virš jo buvo 1,0–1,2 m storio XVII a. horizontas (Poška, 1999ša).

Priemiesčio pietrytiname kampe, Rasu, Gervėcių ir P. Višinskio gatvių rajone aptiktas 1,2–2,0 m storio kultūrinis sluoksnis. Šurfuose 10, 12, 16 išskirtas 0,4–0,5 m storio XVII a. horizontas (Raškauskas, 1992š).

Aušros vartų (Aštriojo galo, Šv. Nikodemo) priemiestis. Priešais Aušros vartus buvo kasami tik geologiniai šurfai ir inžinerinės komunikacijos. Dviem atvejais konstatuoti atsitiktiniai XVI–XVII a. radiniai (Tebelškis, 1981šb; Ušinskas, 1983ša; Grišinas, 1984š). Aptiktus gotikinių mūro sienų fragmentus tyrimų autorius siejo su šiame rajone buvusiu

vandens pompavimo įrenginiu bei akveduku (Grišinas, 1984š, 1990).

Lapų gatvėje, į pietus nuo buvusios Šv. Nikodemo bažnyčios aptiktas neaiškios chronologijos palaidojimas karste be įkapių; rasta paskirę žmonių kaulų. Tai istorinių Šv. Nikodemo bažnyčios kapinių likučiai (Raškauskas, 1992š, šurfas 17). Šių kapinių tėsinys rastas Pelesos ir Alkūnės gatvių sankirtoje (Luchtanienė, 2000šc, p. 84–88).

Pastato, esančio Liepkalnio g. 1, kie me aptiktas iki 3,3–4,3 m storio kultūrinis sluoksnis. Apatiniai horizontai datuojami XVI a. Juose daug organikos, pastebėtos medinių pastatų liekanos. Virš jų buvo 0,7 m storio XVII a. horizontas (Stanaitis, 1993š).

Halės turgavietės šiaurinėje dalyje, t. y. greta Bazilijonų gatvės, virš durpių sluoksnio nustatytais drėgnos žemės horizontas. Sprendžiant iš rastos buitinės keramikos ir plokštinių koklių, horizontas datuotinas XVII a. (Poška, 2004š). Bazilijonų gatvės centrinėje ir vakarinėje dalyse buvo aptinkama XVI a. pabaigos – XVII a. radinių (Gendrėnas, 1983ša), kurie patekė čia veikiausiai su atvežtu gruntu užpilant Kačergos upelio vagą.

Rūdninkų (Šv. Stepono) priemiestis. Jis formavosi šalia Rūdninkų trakto už natūralios kliūties – Kačergos upelio išplaučios griovos, skyrusios miesto centrą nuo buvusios į pietvakarius teritorijos, itin raižytos vietovės. Jo pietvakarinė dalis driekėsi išilgai kelio iki Šv. Stepono bažnyčios ir beturčių kapinių.

Pastatų, esančių Šv. Stepono g. 5, 7, kiemuose aptiktas statybų metu suardytas kultūrinis sluoksnis su XVI–XVII a.

radiniai (Katalynas, 2002šb). Pastatų Šv. Stepono g. 12 kieme aptiktas intensyvus kultūrinis sluoksnis. Jo ankstyviausias horizontas datuotinas XV a. pirmaja puse, aukščiau išskirta keletas XV a. antrosios pusės – XVII a. vidurio horizontų (Katalynas, 2002šc). Pastato Raugyklos g. 7/2 vietoje aptiktas XVII a. sluoksnis ir XVII a. rūsys (Daminaitis, 1999šd). Dalis čia rastos buitinės keramikos galėjo būti pagaminta XV a. pabaigoje. Šv. Stepono bažnyčios šventoriuje aptiktas laidojant suardytas 3,8 m storio kultūrinis sluoksnis su XVII a. kapais (Sarcevičius, 1994ša). Kelių šimtų metrų ilgio ruožas, esantis tarp bažnyčios ir pastatų Šv. Stepono g. 5, 7, 12, netyrinėtas.

Trakų vartų priemiestis ir Vingriai. Naugarduko g. 3 aptiktas 1,2–1,5 m storio kultūrinis sluoksnis. Virš ižemio nustatytas 0,05–0,3 m storio tamsios žemės horizontas be radinių. Aukščiau buvusioje maišytoje žemėje rasta XVII–XVIII a. keramikos (Stankevičius, 1992šb). Pastate Naugarduko g. 18 aptiktas 1,7–2,5 m storio XIX–XX a. kultūrinis sluoksnis (Luchtanienė, 1999š). Mindaugo g. 13 taip pat aptiktas tik XIX–XX a. kultūrinis sluoksnis (Poška, 1997ša). Sklype, esančiame Mindaugo g. 14, 16, šalia gatvės buvusio kultūrinio sluoksnio apatinis horizontas datuotas XVII a. (Grišinas, 1994š, šurfai 3, 4). Sklypo gilumoje, toliau nuo gatvės aptiktas tik maišytos žemės sluoksnis, suformuotas XIX–XX a. (Grišinas, 1994š; Daminaitis, 1998ša). Sklype, esančiame Vingrių g. 6, rastas sumaišytas kultūrinis sluoksnis. Ankstyviausi radiniai datuotini XVI a. viduriu (tai renesansinio karnizinio

koklio fragmentas), taip pat XVI a. pabaiga – XVII a. viduriu (plokštiniai kokliai ir jų matrica su maureskomis; žr. Sarcevičius, 2001ša, nuotraukos Nr. 14–19). Atliekant archeologinius žvalgymus, greta pastato Pylimo g. 23 pietvakarinio korpuso, šalia Vingrių gatvės, rasta XVII a. datuotinos buitinės keramikos šukiu (žr. Luchtanienė, 1998š). Sklype, esančiamame Vingrių g. 13, aptiktas maišytas sluoksnis su negausia XVII–XIX a. keramika (Luchtanienė, 2001š, p. 111).

Sklype, esančiamame J. Basanavičiaus g. 8, rastas XX a. permaišytos žemės sluoksnis. Ankstyviausiai kiemo gilumoje maišytoje žemėje aptikti radiniai datuojami XVII a. (Vaicekauskas, 1998šc). Pastato J. Basanavičiaus g. 14 kieme aptiktas tik XIX–XX a. perkastos žemės sluoksnis (Žukovskis, 1996šc).

Prie pastato J. Basanavičiaus g. 9 surastas suardytas kultūrinis sluoksnis, ankstyviausiai tame aptikta archeologinė medžiaga datuojama XVI a. pabaiga (plokštiniai kokliai) ir XVI–XVII a. (buitinė keramika) (Stankevičius, 1992šc). Teatro g. 9 aptiktas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas pagal surastą vieną keramikos šukę datuotas XVI–XVIII a. (Daminaitis, 1993šb).

Teatro g. 6 maišytose žemėse aptikti radiniai datuojami XVII a. (Daminaitis, 1993ša). Aprašant žvalgomuosius tyrimėjimus sklype K. Kalinausko g. 2, 4, ataskaitoje minimos atsitiktinės XVII–XIX a. šukės (Daminaitis, 1999šb).

K. Kalinausko g. 13 rastas 1,0–2,3 m storio suardytos struktūros kultūrinis sluoksnis. Ankstyviausias radinys – XVI a. kokliai, taip pat gausu XVII a. buitinės keramikos (Vaicekauskas, 1995š).

*Vilijos vartų ir Šlapasis priemiestiniai*⁵⁵. I rytus nuo pastato Pylimo g. 12 kastuose šurfuose 1,7–1,9 m gylyje aptiktas XVII a. kultūrinis sluoksnis. Giliau nekasta, ižemis nepasiekta (Poška, 1995šb). Pastato, esančio Islandijos g. 3 / Jogailos g. 18, kieme po 1,2 m storio maišytu sluoksniu su XIX a. radiniais aptiktas pilkos smėlingos žemės sluoksnis be radinių. Jo datavimas neaiškus (Katalynas, 2000š).

Pastato Jogailos g. 4 vietoje aptikta ūkinė duobė su XVI a. vidurio – XVII a. vidurio radiniais, tarp jų rasta renesansinių koklių matricų (Luchtanienė, 2002ša, p. 39, inv. Nr. 152–154; dalis matricų fragmentų neinventorinta).

Šalia Labdarių gatvės tyrimų arba kaimimo darbų priežiūrų metu radinių arba nerasta, arba kartu aptikti XVI–XX a. radiniai (Patkauskas, 1982š; Juodagalvis, 1983š).

Sklype, esančiamame Odminių g. 7, 9, po XX a. permaišytu sluoksniu aptiktas XVII a. susiformavęs kultūrinio sluoksnio horizontas, gausus XVI–XVII a. datuotinos archeologinės medžiagos. Po kultūriniu sluoksniu aptikta keletas į durpes įkastų medinių kubilių, veikiausiai naudotų odai raugti. Rasta XVII a. antrosios pusės šulinio rentinio dalis (Stan-

⁵⁵ Darbinis pavadinimas. Nagrinėjamo laikotarpio rašytiniuose šaltiniuose vietovė už miesto sienos Vilijos vartų kai kada vadinama Lukiskėmis.

kevičius, 1992š). Dalis aptiktos buitinės keramikos šukių datuotinos nuo XV a. iki XVIII a. imtinai (Daminaitis, 1997ša).

L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1, 3 ir Odminių g. 2, 4 kultūrinio sluoksnio ankstyvieji horizontai datuojami nuo XVII a.

XVII a. (Žukovskis, 1996ša, 1997šb). Jame kartu su XVI–XVII a. datuotina statybine ir buitine keramika buvo rasta viena XV a. datuotino puodo šukė. Šio kvartalo pietinėje dalyje, šalia Liejyklos gatvės, virš įžemio buvo 0,6 m storio kul-

38 pav. L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1 aptikti gruntuvinio vandens užlieti XVII a. medinių pastatų likučiai.
E. Butėno nuotr.

L. Stuokos-Gucevičiaus g. 3 kai kurie apatinį horizontą radiniai (plokštiniai kokliai su maureskų ornamentu) gali būti datuojami XVI a. pabaiga. L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1, 3 apatiniamė horizonte aptikti medinių pastatų likučiai ir gyvulių mėšlo sluoksnis (Poška, 1996š; Butėnas, 1998š, 1999š; pav. 38).

Pastato Totorių g. 18 vietoje virš įžemio (durpingos žemės) aptiktas kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas

tūrinio sluoksnio horizontas, datuojamas XVII a. Kitose perkasose ir šurfuose įžemis nebuvo pasiektas (Daminaitis, 1991šb; Luchtanienė, 1997š). Veikiausiai šiose vietose aptikta Kačergos vaga. Pastato, esančio Liejyklos g. 4, kieme aptiktas suardytas kultūrinis sluoksnis su XVI–XVII a. radiniais (Katalynas, 1994ša).

Šalia pastato Pamėnkalnio g. 7 (buvusio „Pergalės“ kino teatro) šurfe virš

įžemio aptiktas XV a. pabaiga – XVI a. pirmaisiais dešimtmeečiais datuotinas horizontas, virš jo buvo XVI a. pabaigos – XVII a. vidurio sluoksnis. Kituose šurfuose aptikta atsitiktinių XVI a. pabaigos – XVII a. radinių (Katalynas, 2002ša). Jogailos g. 9 nustatytas iki 3,0 m storio kultūrinis sluoksnis su XVI–XVII a. mūrinių pastatų liekanomis bei radiniais (Vaicekauskas, 1994š).

Lukiškių (Puškarnės) priemiestis. Rytinėje pirmo kvartalo pusėje, 40 m ilgio ruože nuo Tilto gatvės vidurinės dalies Neries link virš įžemio išskirtas tamsios žemės su degėsiais horizontas, kurio apatinėje dalyje nieko nebuvo rasta, o viršutinėje dalyje rasta XIV–XVII a. datuojama žvyninė čerpė. Ties namu Tilto g. 25 (Sprainaitis, 1984š, perkasos 4, 5; Sarcevičius, 1996ša, šurfas 1) virš įžemio buvo nuo 0,1 iki 0,6 m storio durpių sluoksnis. Apatinėje durpių sluoksnio dalyje radinių neaptikta. Viršutinėje buvo medienos liekanų ir paskirų XVII a. pirmosios pusės archeologinių radinių. Virš durpių aptiktas sluoksnis su XVII a. radiniais, tarp jų buvo XVII a. septintajame dešimtmetyje kaldintų Jono Kazimiero varinių infliacinių šilingų.

Toliau į šiaurę nuo Tilto gatvės tyrimų metu aptiktas tik XVIII–XX a., daugiausia statybų metu susiformavęs grunto sluoksnis. Jame kartu su XVIII–XIX a. medžiaga buvo rasta ikigotikinės, taip pat XV–XVII a. buitinės keramikos šukiu (žr. Sprainaitis, 1984š, pieš. 2). Ankstyvųjų radinių kilmė neaiški. Galbūt jie čia pateko su atvežtu gruntu užpilant Neries salpą.

Į šiaurės rytus nuo Tilto ir Vilniaus gatvių sankryžos virš įžemio išskirtas XVII a. horizontas. Virš jo buvo XIX a.

ir XX a. horizontai. Kituose šurfuose aptiktas XIX a. ir XX a. kultūrinis sluoksnis, kuriame kartu su vėlesne medžiaga rasta ir XV–XVII a. buitinės keramikos šukiu (Poška, 1992š). Šio kvartalo šiaurės vakarų pakraštyje, šalia Žygimantų gatvės kastame šurfe virš įžemio išskirtas kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas XVI–XVII a. Virš jo atskleistas seno kelio ar gatvės paviršius. Kituose šurfuose aptiktas tik XIX a. ir XX a. kultūrinis sluoksnis (Gendrėnas, 1995šb; Vaicekauskas, 1999šb).

Šalia pastato Tilto g. 7 aptiktas tik XIX–XX a. kultūrinis sluoksnis (Staskonytė, 1978š). 1808 m. Vilniaus miesto planė šioje vietoje pažymėtas tvenkinys.

Tilto g. 1/2 aptiktas 1,9 m gylyje išskirtas apie 0,5 m storio XVII a. horizontas. Tarp jo ir įžemio buvo durpių sluoksnis. Pastarajame žmogaus veiklos pėdsakų nebuvo rasta (Sarcevičius, 1996šc).

Kasant duobę Vyriausybės rūmų (Gedimino pr. 11) pamatams (Markelevičius, 1977ša, 1977šb; Tebelškis 1979šb), rasta XVI a. pirmaja puse datuotinos buitinės keramikos, taip pat XVI–XVII a. radinių. Kultūrinio sluoksnio apatinėjų horizontų datavimas neaiškus.

Totorių Lukiškės. Lukiškių aikštės šiaurės vakarų kampe virš įžemio buvo pilkos smėlingos žemės horizontas, kuriame rasta XVI a. buitinės keramikos. Aukščiau buvusių horizontų chronologija nėra aiški. Pietvakariniam aikštės kampe virš įžemio buvusio sluoksnio datavimas taip pat neaiškus. Aukščiau buvusiame žvyringos žemės horizonte aptikti XVI–XVII a. datuotini radiniai. Kitose aikštės dalyse suardytuose sluoks-

niuose rasta atsitiktinių XVI a. pabaigos – XVII a. radinių (Katalynas, 1992š) (žr. 35 pav.). Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios šventoriuje aptiktas suardytas laidojant kultūrinis sluoksnis. Radiniai datuojami XVI–I–XX a. (Luchtanienė, 1999š; Racevičienė, 1971š). Jakšto g. 12 aptiktas 1,15–1,2 m storio maišyto grunto sluoksnis be radinių.

kranto viršuje užfiksuota į ižemį 1,2 m įgilinta ūkinė duobė, datuojama XVII a. viduriu ar antraja puse (39 pav.). Iš šiaurės rytus nuo uždaro plaukimo baseino tyrinėtoje perkasoje 1 aptikti dviejų pa-auglių kapai; i vieną jų kaip įkapės įdėtas XVI–XVII a. datuotinas puodas (40 pav.). Palaidojimo etninė ir konfesi-

39 pav. Neries dešiniajame krante buvusio Žvejų priemiesto tyrinėjimai 1996 m. XVII a. ūkinė duobė ir akmenų grindinys. R. Žukovskio nuotr.

Šnipiškės ir Žvejai. Šv. Rapolio bažnyčios aplinkoje aptikta pavienių XVI–XVII a. archeologinių radinių (Racevičienė J., 1972š; Tebelškis, 1976š). Priešais bažnyčios pagrindinę fasadą buvusioje kalvelėje aptiktas 1,2 m storio neaiškaus datavimo sluoksnis su palaidojimais (Černiauskas, 1952š). Lvovo gatvės vidurinės dalies aplinkoje bei prie Konstitucijos prospekto rytinės dalies 2002–2003 m. aptiktos buitinės keramikos kai kuriuos egzempliorius galima datuoti XVII a.

Aikštėje prieš Sporto rūmus, Neries

nė priklausomybė neaiški. 2004–2005 m. tyrinėjant greta šios kapavietės, daugiau palaidojimų ar atskirų žmonių kaulų nebuvo rasta. Kapas siedintinas su XVII a. vidurio karu ar epidemija. Kapo duobė įkasta į ankstesnį kultūrinį sluoksnį. Virš kapų buvęs grindinys, praardytas laidojant, datuotas XVII a. pirmaja puse. Tarp Sporto rūmų ir Neries suformuotose terasose, perkasoje 2, rasti penkiolikos vaidu kapai, datuoti XVII a. (41 pav.). Šie palaidojimai siedintini su istorinėmis žydų kapinėmis, veikusiomis iki XIX a.

40 pav. Žvejų priemiestyje 1996 m. aptiktas XVII a. datuotinas pauauglio palaidojimas. R. Žukovskio nuotr.

ketvirtojo dešimtmečio. Daugelyje perkaus buvo randama pavienių žmonių kaulų iš suardytų kapų, veikiausiai iškastų ir išsklaidytų po kapinių teritoriją statant Sporto rūmus. I pietus nuo buvusių Ledo rūmų kastame šurfe 1 aptiktas 1,2–2,3 m storio kultūrinis sluoksnis be aiškesnės stratigrafijos. Čia 1,6–2,0 m gylyje rasta XVII a. keramikos. Kituose penkiasdešimtyje į šiaurę nuo buvusių žydų kapinių kastų šurfų ankstyvų kultūrinio sluoksnio horizontų ar radinių neaptikta (Žukovskis, 1997ša, 1999ša, 2000).

2002 m. greta Rinktinės ir J. Juozapavičiaus gatvių sankirtos aptiktos dvi, XVI ir XVII a. datuotinos krosnys, veikiausiai skirtos degti plytas⁵⁶.

Apibendrinimas. XVI–XVII a. miesto centrinėje dalyje buvo apstatomos ir teritorijos, kuriose salygos gyventi buvo blogos. Tuo metu tiek centre, tiek kai kuriose miesto periferijos dalyse imtasi didelės apimties darbų aplinkai gerinti: buvo drenuojami ar atvežtu gruntu užpliami šlapiai ar potvynių užliejami (žr. 36, 37 pav.) sklypai, užverčiamos griovos ir raguvos, nukasamos kalvelės. Gynybinės sienos juosiamoje miesto dalyje tuo metu galutinai susiformavo gatvių tinklas, išlikęs su nedideliais pakitimais iki dabar. Lyginant F. Getkanto plane už miesto sienos pažymėtų gatvių ar keliukų tinklą su XVIII a.–XIX a. pradžios kartografijos šaltiniuose fiksuota padėtimi,

⁵⁶ Detalesnės informacijos nėra (neparengtos tyrimų ataskaitos).

41 pav. 1996 m. Žvejų žydų kapinių tyrinėjimai Aptiktus XVII a. vaikų palaidojimus preparuoja archeologai T. Poška ir R. Žukovskis.
K. Katalyno nuotr.

matyti ryškūs skirtumai. Todėl galima konstatuoti, kad ir po XVII a. vidurio priemiesčių gatvių tinklas dar keitėsi. Miesto periferijoje fiksuota tolesnė eks tensyvi plėtra, tačiau pagal turimus duomenis ne visuomet galima nustatyti jos tempus ir kryptis. Galima nurodyti kai kurių tuo laikotarpiu buvusių kelių priemiesčių užimamą plotą, o šalia buvusio difuzinio apstatymo ribos ne visuomet aiškios.

Sprendžiant iš turimų fragmentiškų archeologinių tyrimų duomenų ir vėlesnio kartografijos šaltinio (J. G. M. fon Fiurstenhofo Vilniaus miesto plano), tarp Vilniaus šiaurės vakarų dalies bei Totorių Lukiškių su totorių kaimu, uostu ir sandėlių rajonu ilgai išliko neapgyventa ar labai retai apgyventa vietovė be atvirų vandens telkiniių ar šaltinių, su giliai esančiu gruntiniu vandeniu. Todėl neiššuk, ar Totorių Lukiškes galima laikyti miesto

sudedamaja dalimi. I vakarus nuo miesto centrinės dalies buvusio rajono plėtra veikiausiai taip pat dėl geriamojo vandens problemų sustojo, kai pasiekė Pohuliankos aukštumos šlaito vidurį. Neries dešiniajame krante buvę Šnipiškių ir Žvejų priemiesčiai faktiškai apėmė tik palyginti nedidelius plotus prie pat upės kranto. Atokiau nuo upės aptiktas nagrinėjamo laikotarpio kultūrinis sluoksnis ir plytų degimo krosnys veikiau siedintini su dideliame plote išsimėčiusiomis gamybos vietomis, todėl nelaikytiniai miesto urbanistinės struktūros dalimi. Sprendžiant iš archeologinių tyrimų duomenų (pvz., faktą, kad XV–XVI a. apgyventoje teritorijoje XVII a. pradedama laidoti), Žvejų priemiestis dėl neaiškių priežasčių XVII a. sparčiai nyko, galiausiai iš jo liko tik išilgai Neries kranto nusidriekusi pastatų juosta.

IŠVADOS

1. Rašant šią knygą, buvo išanalizuota apie 1000 iki šiol Vilniuje atliktu archeologinių tyrimų ir stebėjimų ataskaitų, patikslintos jų autoriu išvados. Nustatius apatinį, t. y. ankstyviausių, kultūrinio sluoksnio horizontų datavimą, jų radimo vietas buvo kartografiotas. Nagrinėjant sukauptus duomenis, buvo apibrėžtos Vilniaus miesto plėtros XIV– XVII a. pirmojoje pusėje kryptys, plėtros sparta bei dėsningumai.

2. XIV a. pradžioje Vilnių sudarė du atskiri apgyventi židiniai Vilnius dešiniamoje krante: Pilies kalno ir Kreivasis piliakalniai su mediniais įtvirtinimais, viena Pilies kalno piliakalnio papédės gyvenvietė bei viena Kreivojo piliakalnio papédės gyvenvietė.

Apgyvenimui papédėse parinktos tos vietas, kuriose buvo geros gyvenimo sąlygos ir lengvai pasiekiamas geriamasis vanduo. XIV a. gyvenvietės sparčiai plėtėsi, o šio proceso metu daugiausia dėmesio buvo skiriama saugumui. Iki XIV a. pabaigos apgyventos šlapios Pilies kalno pietvakarinė, vakarinė ir šiaurės vakarų papédės, toli nuo geriamojo vandens šaltinio esantis Stalo kalnas ir šlapia Kreivojo piliakalnio šiaurės vakarų papédė. Didėjant karinei grėsmei, šalia Pilies kalno piliakalnio buvusi gyvenvietė XIV a. viduryje buvo apjuos-

ta mūriniais įtvirtinimais, o nuo gretimų aukštumų šiaurės rytuose ir šiaurėje atskirta iškasta nauja Vilnios vaga.

Kairiajame Vilnios krante, šalia einančių iš Rusios kelių sankryžos XIV a. pirmojoje pusėje iškūrė stačiatikių gyvenvietė. Jai parinktas sausas šlaitas su apačioje trykštančiais šaltiniais. Gyvenvietė plėtėsi į pietus apimdama sausą rąjoną atokiau į rytus nuo svarbių kelių į Medininkus ir į Smolenską, buvusių dabartinių Pilies ir Didžiosios gatvių vietose. Apie 500–600 m į pietvakarius nuo jos, lygumoje šalia Kačergos (Vingrės) upelio ir pelkyno ar ezerėlio, greta kelių iš Trakų (Prūsijos) ir iš Rygos (Livonijos) sankryžos XIV a. buvo katalikų gyvenvietė. Manoma, kad ši gyvenvietė plėtėsi į rytus ir šiaurės rytus. Tarp jos ir Žemutinės pilies XIV a. pabaigoje buvo paskirę sodybų.

XIV a. pabaigoje šalia svarbiausių kelių susikūrė savarankiškos gyvenvietės. Jos plėtėsi tolyn nuo miesto centro, kuris formavosi teritorijoje tarp dabartinių Šv. Mikalojaus bažnyčios, Šv. Ignoto gatvės pietinės dalies bei Skaisčiausios Dievo Motinos katedros soboro ir apėmė XV a. viduryje susidariusią Rotušės aikštę. Plečiantis miesto centru, šios gyvenvietės XV a. su juo susijungė, tačiau XVI a. pradžioje buvo atskirtos miesto

įtvirtinimų linijos ir tapo daugumos priemiestių branduoliais.

Esminiai įvykiai, nulėmę tolesnę Vilniaus miesto plėtrą, buvo Lietuvos krikštas 1387 m. ir su juo susiję juridiniai aktai (savivaldos suteikimas miestiečiams, taip pat didelės miesto dalies dovanojimas Vilniaus vyskupui) bei 1390 m. Vilniaus puolimas. Magdeburgo teisės, laidavusios palankias sąlygas miestui plėtotis, lėmė tiek ekonomikos, tiek miestiečių bendruomenės formavimąsi. Suteikta savivalda skatino formuotis vientisą miesto urbanistinę struktūrą. Tuo tarpu privilegija Vilniaus vyskupui besiformuojančiam naujame miesto branduolyje įteisino mišrią žemėvaldą. Veikiausiai todėl ankstyvojo Vilniaus miesto plėtra neatitiko daugelio savivaldą gavusių miestų su stipriomis vokiečių kolonijomis raidai būdingo planingos plėtros – taisyklingo gatvių tinklo ir miesto fortifikacijų – modelio. 1390 m. antpuolio metu buvo sunaikinta Kreivoji pilis–slėptuvė bei greta buvusi miesto dalis. Vėliau ši teritorija buvo apleista, o dauguma išlikusių jos gyventojų veikiausiai įsikūrė kairiajame Vilnios krante. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje susidariusi krizinė situacija darė įtaką ir Vilniaus plėtrai, todėl jo augimo procesas suaktyvėjo tik XV a.

3. Kairiajame Vilnios krante, natūralių kliūčių žiedo juosiamoje erdvėje esančiam Vilniaus branduoliui XIV a. pabaigoje – XV a. pirmojoje pusėje būdinga ekstensyvi plėtra. Buvo kuriamasi patogiausiose laisvose vietose ir pamažu užpildomi neapgyventi tarpai. XV a. vidu-

ryje ar antrojoje pusėje miestas iš atskirų gyvenviečių konglomerato pasidarė daugmaž vientisu masyvu su centru Rotušės aikštėje. Tuo pat metu netgi centrinėje miesto dalyje ilgai išliko tuščių plotų, kurių buvo apgyventi tik XV a. pabaigoje – XVII a. pradžioje. Miesto planas formavosi stichiškai, jam didelę reikšmę turėjo reljefas ir kelių trasos.

Apgyventose Vilniaus vietose nėra aptinkama nuo XIV a. pabaigos – XV a. pradžios iki XVII a. imtinai datuotos su aukštų temperatūrų naudojimu susijusios gamybos pėdsakų. Tai rodo, kad šiuo laikotarpiu miestas buvo palyginti retai apstatytas.

XV a. i rytus bei šiaurės vakarus nuo miesto branduolio, už natūralių kliūčių juostos atsirado naujai apstatyti teritorijos. Vieną jų – Užupį – reikėtų laikyti pirmuoju Vilniaus priemiesčiu. Pradedamas apgyventi prieš pilis esantis dešiniojo Neries kranto ruožas (vėlesnio Žvejų priemiesčio vieta).

4. 1503–1522 m. sumūryta miesto gynybinė siena juosė ne tik apstatytą centrinę miesto dalį, bet ir į šiaurę, pietus bei pietvakarius nuo centro esančius neapstatytus ruožus. Sienos išorėje atsidūrė du apstatyti centrinės miesto dalies pakraščiai (šalia dabartinių Subačiaus ir Šv. Dvasios gatvių sankryžos bei šalia Rūdninkų ir Pylimo gatvių sankryžos), taip pat greta traktų (dabartinių T. Kosciuškos, Subačiaus, Aušros Vartų, Šv. Stepono, J. Basanavičiaus, Vilniaus, Tilto gatvių) buvusios gyvenvietės.

Pastačius miesto sieną, jos juosiamoję miesto dalyje pamažu buvo apstatomi

likę tušti plotai. Vėliausiai (XVII a. pradžioje) buvo apstatytas šlapias slėnis Vilnios senosios vagos kairiajame krante. Sienos išorėje likusiems priemiesčiams ir toliau būdinga ekstensyvi išcentrinė plėtra: pirmiausia pasirenkami greta kelių esantys arba geresnes gyvenimo sąlygas teikiantys rajonai, vėliau (Užupio aukštutinėje dalyje, Rasų rajone, dabartinės Lukiskių aikštės aplinkoje, Odminių

skvero ir T. Vrublevskio gatvės aplinkoje) apgyvenamos ne tokios patrauklios vietas. XVI a. – XVII a. pradžioje, veikiausiai trūkstant patogiu apsigyventi vietų, pradedama drenuoti arba atvežtu gruntu užpilti šlapias ar raguvų išraižytas vietas, nukasinėti kalveles. Kitaip klostėsi tik Neries dešiniajame krante buvusio Žvejų priemiesčio plėtra: jis XVI a. pabaigoje – XVII a. nyko.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI

Dubiński P., 1788š – *Zbiór praw y przywilejów miastu stolecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych*. Wilno, 1788.

Gedimino laiškai, 1966š – Vilnius, 1966.

Jurginis J., Šidlauskas A., 1983š – *Kraštas ir žmonės*. Vilnius, 1983.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, 1955š – Vilnius, 1955, t. 1.

Marburgietis, 1999š – *Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius, 1999.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

Abaravičius G., Urbanavičius V., 1995š – Vilniaus Žemutinės pilies gynybinės pietinės sienos žvalgomieji tyrinėjimai 1995 m. Vilnius, 1996. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, fondas 1, byla Nr. 2488 (toliau – LIIR 1–xxxx).

Abaravičius G., Remecas E., 1996š – Vietos LDK kunigaikščio Gedimino pamincklui Vilniuje, Katedros a. archeologinių tyrimų ataskaita 1996. Vilnius, 1997. LIIR 1–2702.

Astrauskas A., 1988š – Vilnius, Mėsinių g. buv. namo Nr. 11/8 vietoje vykdytų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Pirmas etapas. Vilnius, 1988. LIIR 1–

1587; Vilniaus apskrities archyvas, fondas 5, byla Nr. 4858 (toliau – VAA 5–xxxx).

Banikonienė M., 1980 – Vilniaus senamiesčio 31 kvartalas. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1980. VAA 5–2220.

Banikonienė M., 1981 – Vilniaus senamiesčio 37 kvartalas. Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža. Vilnius, 1981, t. 1, VAA 5–2556.

Banikonienė M., 1971 – Vilniaus senamiesčio 37-to kvartalo pastato, vad. „Kardinalija“, archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1971. VAA 5–545.

Banikonienė M., Jučienė I., 1964 – Vilniaus senamiesčio 42 kvartalo istoriniai tyrimai. Vilnius, 1964. VAA 5–264.

Bešenienė D., 1978š – Vilnius, teritorijos tarp Stiklių gatvės ir Stiklių skg. žvalgomujų archeologinių tyrimų ir žemės kasimo darbų priežiūros bei fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–472, VAA 5–1750.

Bešenienė D., 1980š – LTSR Valstybinio dailės instituto Tiesos 4, 6 archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–831, VAA 5–2288.

Butėnas E., 1998š – Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1, ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2911.

Butėnas E., 1999š – Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1–1. Antro etapo ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3151.

Černiauskas M., 1952š – Vilniaus kalnelio Dzeržinskio–Ukmergės g. sankryžoje stebėjimai–tyrinėjimai. Šiauliai, 1952. LIIR 1–13.

Dambrauskaitė T., 1983š – Buv. vyrų bazilijonų vienuolyno – Gorkio g. 73 [Aušros Vartų 9] istoriniai tyrimai. Vilnius, 1983. VAA 5–3269.

Dambrauskaitė T., 1974 – Valst. filharmonijos pastatų – Gorkio g. 69 [dabar Aušros Vartų g. 5] istorijos apybraiža. Vilnius, 1974. VAA 5–1058.

Dambrauskaitė T., 1989 – Vilniaus amatininkų cechų namų lokalizacija. Vilnius, 1989. VAA 5–5223.

Dambrauskaitė T., 1975 – Vilniaus senamiesčio 43 kvartalas. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1975. VAA 5–1239.

Dambrauskaitė T., 1990 – Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priemiesčio teritorija tarp Lapų ir Nauzagardo gatvių. Vilnius, 1990. VAA 5–5266.

Dambrauskaitė T., **Vaitkuskaitė M.**, 1962 – Vilniaus senamiesčio 35 kvartalas. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1962. VAA 5–256.

Daminaitis V., 1987š – Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios, Vilnius, L. Giros 30, archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1987. LIIR 1–1436, VAA 5–4140.

Daminaitis V., 1988š – Vilniaus viešosios A. Mickevičiaus bibliotekos kiemo archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1359.

Daminaitis V., 1989š – Sklypo vaikų lopteliui–darželiui Klaipėdos g. Nr. 7 archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1–1652.

Daminaitis V., 1991ša – Teatro ir muzikos muziejus Vilniuje, Vilniaus g. 41. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1991. LIIR 1–1735, VAA 5–5800.

Daminaitis V., 1991šb – Gyv. namas Stuokos-Gucevičiaus gt. Nr. 13/10. Žemės darbų kasant tranšejas inžinerinėms komunikacijoms archeologinės priežiūros – tyrimų ataskaita. Vilnius, 1991. LIIR 1–1786, VAA 5–5826.

Daminaitis V., 1992š – 1991 m. Vilniaus senamiesčio 43 kvartale Savičiaus g. 6. Mechanizuotų žemės darbų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1894, VAA 5–2673.

Daminaitis V., 1993ša – Vilniuje, Teatro gatvė Nr. 6, vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2201.

Daminaitis V., 1993šb – Vilniuje, Teatro gt. sklype tarp namų Nr. 9 ir Nr. 11, vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2202.

Daminaitis V., 1993šc – Vilnius, Kosciuškos g. 28. Nuncijsaus rezidencija. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2009, PRI 5–6491.

Daminaitis V., 1993šd – 1993 m. saušio–vasario mėn. Vilniuje, Vokiečių g. 28/17, vykdytų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros – tyrimų ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2010, VAA 5–6494 .

Daminaitis V., 1993še – 1993 m. tyrimų Vilniuje, Katedros aikštėje, prie Arkikatedros varpinės ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2193, VAA 5–6625.

Daminaitis V., 1994ša – Vilnius, Didžioji gt. 32. Inžinerinės komunikacijos. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2211, VAA 5–6682.

Daminaitis V., 1994šb – 1994 m. liepos–rugpjūčio mėn. Vilniuje, Aguonų g. vykdytų žemės kasimo darbų, tiesiant dujotiekio trasą, archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1994. VAA 5–7462.

Daminaitis V., 1995š – 1995 m. Vil-

niuje, Gedimino pr. Nr. 6 (Lietuvos bankas) vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2486.

Daminaitis V., 1996ša – 1995 m. Vilniuje, Arklių g. Nr. 10, vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2472, VAA 5–6985.

Daminaitis V., 1996šb – 1995 m. Vilniuje, Didžioji g. 32, 34 (1995 m. Šv. Kazimiero bažnyčios ir Jėzuitų gimnazija) teritorijoje vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2487, VAA 5–6984.

Daminaitis V., 1997ša – 1996 m. Vilniuje, Odminių g. Nr. 7, 9 sklype, vykdytos archeologinės priežiūros – tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2630.

Daminaitis V., 1997šb – Vilniuje, Didžiojoje g. Nr. 32 (Jėzuitų vienuolynas) vykdytos archeologinės priežiūros – tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2735.

Daminaitis V., 1997šc – Vilnius, Vilniaus apskrities vięsoji A. Mickevičiaus biblioteka (Trakų g. 10). Žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2977.

Daminaitis V., 1997šd – Vilniuje, Didžiojoje g. Nr. 32 vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2627.

Daminaitis V., 1997še – Vilnius, Didžioji 12 vykdytų žemės kasimo darbų archeologinių stebėjimų rezultatai. Vilnius, 1997. LIIR 1–2779.

Daminaitis V., 1998ša – 1997 m. Vilniuje, Mindaugo g. 16 sklype, vykdytų žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2831.

Daminaitis V., 1998šb – 1997 m. Vilniuje, Gaono g. 4, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2850.

Daminaitis V., 1999ša – 1998 m. Vil-

niuje, Didžioji 32, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius 1999. LIIR 1–3063.

Daminaitis V., 1999šb – 1998 m. Vilniuje, Kalinausko g., tarp namų Nr. 2 ir Nr. 4, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3064.

Daminaitis V., 1999šc – 1998 m. Vilniuje, Stiklių g. 3, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3066.

Daminaitis V., 1999šd – Vilnius, 1999. Raugyklos gatvė Nr. 7/2. Žvalgomieji archeologijos tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3314.

Daminaitis V., 2000š – 2000 m. Vilniuje, Daukanto a. (Bonifratrų vienuolynas) vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 2000. LIIR 1–3570.

Daminaitis V., 2001š – 2001 m. Vilniuje, Šv. Mikalojaus g. Nr. 5/15 sklype, atliktų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3806.

Daminaitis V., 1989š – Teatro ir muzikos muziejus Vilniuje, Vilniaus g. 41. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. I dalis (tekstas). Vilnius, 1989. LIIR 1–1591^a, VAA 5–4891.

Daminaitis V., 1988š – Vilnius, Giedrių g. Nr. 6. LIMTI su informacinių paslaugų firma ir kopijavimo dauginimo baze. Žemės darbų kasant tranšeją inž. komunikacijoms Totorių g. (buv. Paleckio g.), archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1363, VAA 5–4383.

Daminaitis V., 1993š – Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros Vilniuje, Didžioji g. 40, ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2011.

Daugudis V., 1964š – Vilniaus Dominikonų bažnyčios rūsiuose 1963–1964 m. vestų archeologinių kasinėjimų ataskaita. Vilnius, 1964. LIIR 1–180.

Daugudis V., 1989š – Vilniaus Plikojo kalno 1989 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1–1611.

Dzikas L., 1979ša – VVU kiemuose vykdytų mechanizuotų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–649, VAA 5–2008.

Dzikas L., 1979šb – Skvero Vilniuje, Arklių g. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–711, VAA 5–2172.

Dzikas L., 1980ša – TSRS Statybos banko miesto valdybos administracinių pastato (Vilnius, Basanavičiaus 7) statyboje vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–716, VAA 5–2252.

Dzikas L., 1980šb – Artezinio gręžinio (Vilnius, Tiesos 12) avarijos vietoje vykdytų mechanizuotų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–888, VAA 5–2332.

Dzikas L., 1981š – Kiemo Vilniuje, Pionierių g. Nr. 4, 6, archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–886, VAA 5–2695.

Dzikas L., 1988š – Kvartalinės šiluminės trasos Liejklos, L. Stuokos-Gucevičiaus ir J. Janonio gatvėse archeologinė priežiūra. Spėjamų miesto sienos fragmentų tyrimai L. Stuokos-Gucevičiaus gatvėje. Ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1365, VAA 5–4388.

Dzikas L., 1990š – Vilniaus senamiesčio raida archeologijos duomenimis (iki XVIII a.). Vilnius, 1990. VAA 5–5139, 5140.

Firkovičius R., 1989š – Kulto pastatai ir jų vietas Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Vilnius, 1989. VAA 5–5033.

Firkovičius R., 1990š – Kulto pastatai ir jų vietas Vilniaus mieste. Katalikų

bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Vilnius, 1990. VAA 5–5563.

Firkovičius R., 1991š – Kulto pastatai ir jų vietas Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Vilnius, 1991. VAA 5–6123.

Firkovičius R., 1992š – Kulto pastatai ir jų vietas Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Vilnius, 1992. T. 4. VAA 5–6411.

Firkovičius R., 1975 – Lietuvos TSR architektūros paminklų bibliografija. Lietuvos Metrika. Vilnius, 1975. T. 1. VAA 5–1293. Papildymai.

Firkovičius R., 1975 – Lietuvos TSR architektūros paminklų bibliografija. Lietuvos Metrika. Vilnius, 1975. T. 2. VAA 5–1381.

Gendrėnas G., 1980š – Vilnius, Tiesos g. 12. Slėptuvei iškastoje duobėje atliktų archeologinių tyrimų ir žemės darbų, susijusių su komunikacijų tiesimu, archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–887, VAA 5–2484.

Gendrėnas G., 1983ša – Vilnius. 1982 m. Odos–galanterijos fabrikas Jacenevičiaus g. Nr. 3. Žemės darbų, tiesiant inžinerines komunikacijas, archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1017, VAA 5–3142.

Gendrėnas G., 1983šb – Vilnius, Užupio g–vės namų Nr. 2, 4 kiemuose kastos šiluminės trasos mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1018, VAA 5–3096.

Gendrėnas G., 1983šc – Vilnius, 1983. K. Giedrio 6. Mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1076, VAA 5–3282.

Gendrėnas G., 1984š – Vilnius, 1983/84. Pastatas Garelio gatvėje Nr. 14, 16.

Archeologinė žemės darbų priežiūra. Ataskaita. I dalis. Vilnius, 1984. LIIR 1–1432, VAA 5–3505.

Gendrėnas G., 1985š – Vilnius, Tiesos g-vė 19. Atraminė siena. Archeologinės žemės priežiūros darbų duomenys. Vilnius, 1985. LIIR 1–1424.

Gendrėnas G., 1986š – Vilnius, Mėsinių 11/8. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1986. LIIR 1–1587, VAA 5–3892.

Gendrėnas G., 1989ša – Vilnius, 1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Plotas Nr. 1. Vilnius, 1989. LIIR 1–1606b.

Gendrėnas G., 1989šb – Vilnius, 1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Plotas Nr. 2. Vilnius, 1989. LIIR 1–1606c.

Gendrėnas G., 1989šc – Vilnius, 1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1–1606d.

Gendrėnas G., 1989šd – Vilnius, 1980 – 1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako gatvėje. Archeologinė mechanizuotų žemės darbų priežiūra. Vilnius, ?. LIIR 1–1606^a.

Gendrėnas G., 1991š – Vilnius 1990. 8 butų gyvenamojo namo Malūnų 10 statybos sklypas. Archeologinė žemės darbų priežiūra ir tyrimai. Vilnius, 1991. LIIR 1–1780, VAA 5–5850.

Gendrėnas G., 1995ša – Vilnius, 1995. Arklių gatvės skveras. Dekoratyvinė skulptūra „Seserys“. Archeologinė žemės darbų priežiūra. Vilnius, 1995. LIIR 1–2445.

Gendrėnas G., 1995šb – Vilnius, 1992. Žygimantų g. 13. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2453.

Gendrėnas G., 1995šc – Vilnius 1994–1995. Skapo g. Nr. 12/9. Pamatu tvirtinimas. Archeologinė priežiūra. Ataskaita. Vilnius, 1995.02.14. LIIR 1–2454.

Gendrėnas G., 1996š – Vilnius 1992. Vokiečių g. 18, 20. Žv. archeologiniai tyrimai. Vilnius, 1996. LIIR 1–2452.

Gendrėnas G., 1998š – Vilnius 1996. Subačiaus–Aušros Vartų–Didžiosios gatvių sandūra. Šiluminė trasa. Žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–3020.

Gendrėnas G., 1999š – Archeologinių tyrimų vykdytų Vilniuje 1998 m. Šv. Mykolo g. 6, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3165.

Gendrėnas G., Katalynas K., 1982š – 1980 ir 1981 m. Vilniuje, Vito g. Nr. 7, 9 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1982. LIIR 1–963, VAA 5–2882.

Gendrėnas G., Vaitkevičius G., Katalynas K., 1982š – Vilnius, Subačiaus 3, 5 ir Gorkio g. 86. Archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1982. LIIR 1–940, VAA 5–2903.

Girlevičius L., 1999š – Archeologijos žvalgomujų tyrimų Pamėnkalnio g. 18, Vilniuje ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3371.

Grišinas V., 1983š – Vilnius, Pilies skg. 4. 1982 m. vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1038, VAA 5–3148.

Grišinas V., 1984š – Jacenevičiaus g. ir skveras Vilniuje. Archeologinės priežiūros ir tyrimų ataskaita. Vilnius, 1984. LIIR 1–1449, VAA 5–3395.

Grišinas V., 1985š – Vilnius, Žemaitijos g. Nr. 13/10. Sklypo archeologinės priežiūros ir fiksacijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1985. LIIR 1–1454, VAA 5–3628.

Grišinas V., 1986š – Gyv. namas Vilniuje, Gorkio 16–14. Archeologinės prie-

žiūros ir tyrimų ataskaita. Vilnius, 1986. LIIR 1–1425.

Grišinas V., 1988š – Vilnius, Gareljo g. 4. Archeologinių tyrimų ataskaita. I tomas. Vilnius, 1988. LIIR 1–1357, VAA 5–4430.

Grišinas V., 1991š – Šilumos tinklų nuo ŠKB – 26 (2425) iki ŠK – 7 Vokiečių–Arklių g. Vilniuje rekonstrukcija. Archeologinė priežiūra – tyrimai tranšėjos ribose. Ataskaita. Vilnius, 1991. LIIR 1–1715.

Grišinas V., 1992š – Vilnius. Šiluminį tinklų Vokiečių–Mésinių g–vėje rekonstrukcija. Archeologinės priežiūros ir tyrimų tranšėjos ribose. Ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1903, VAA 5–6274.

Grišinas V., 1994š – Žvalgomujų archeologinių tyrimų Vilniuje, vykdytų sklype Mindaugo gt. tarp namų Nr. 14 ir Nr. 16, ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2327.

Grišin V., 1997š – 1996 m. Vilniuje, Pilies g. 6, archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2764.

Jankauskas A., 1979ša – 1979 m. Vilniuje (Gorkio g. 23) vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1979. VAA 5–2189.

Jankauskas A., 1979šb – 1978–1979 m. Vilniuje (Kutuzovo a. Nr. 1) vykdytų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–709, VAA 5–2052.

Jankauskas A., 1980š – 14 butų gyv. namo su kavine–baru Vilniaus m. Ligoninės 4 archeologinės priežiūros ir fiksacijos (II etapas) ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–719, VAA 5–2251.

Jankauskas A., 1981š – 1979 m. Vilniaus m. Žemaitijos g. Nr. 8/11 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–833, VAA 5–2634.

Jankauskas A., 1993š – 1992 m. Vilniuje, Krivių 8, vykdytų archeologinių ty-

rinėjimų ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2046.

Jarockis R., 2003š – Archeologinių žvalgomujų tyrimų Merkinės senojo miesto vietoje (A 204), V. Sladkevičiaus g. 2002 m. ataskaita. Vilnius, 2003. LIIR 1–3992.

Jučienė I., 1967š – Vilnius. ATS telegrafo rūmų aplinkos (prie St. Gucevičiaus ir Dauguviečio gatvių) archeologinių tyrimų ataskaita. 1967 m. spalis–lapkritis. Vilnius, 1967. VAA 5–216.

Jučienė I., 1977š – LTSR Vidaus reikalų ministerijos priestato valgyklai ploto žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1977. LIIR 1–458, PRI 5–1554.

Jučienė I., 1978ša – Vilniaus Dainų slėnis. 1975 m. žemės darbų stebėjimo ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–884, VAA 5–1967.

Jučienė I., 1978šb, šc – Vilniaus Kalnų parko ir buv. Kreivosios pilies teritorijos kultūrinio sluoksnio patikrinimo gręžiniais ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–883, 883^a, VAA 5–1516, 1516a.

Jučienė I., 1982š – Žvalgomujų archeologinių tyrimų už šiluminių tinklų trasos (Muziejaus–Bokšto g. einančios į Paupio–Rasų rajoną) atkarpos nuo Vilnelės iki A. Vienuolio mokyklos ir ties Dailės muziejumi ataskaita. Vilnius, 1982. LIIR 1–1058, VAA 5–2905.

Jučienė I., 1983š – Vilniaus senamiesčio 58 kvartalo žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–885, VAA 5–2579.

Jučienė I., Skardžius E., 1982š – Paviekslų galerija (buvo Katedra) Vilniuje, Gedimino a. Archeologinių kasinėjimų ataskaita už 1974 ir 1976 metus. Vilnius, 1982. VAA 5–2967.

Juodagalvis V., 1983š – Gyvenamujų namų Vilniuje, Labdarių 2, 4, J. Paleckio 7, 9

ir Liejyklos 11 inžinerinių–geologinių tyrimų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1013, VAA 5–3163.

Katalynas K., 1981š – Vilnius, Subačiaus g. Nr. 21, 23. Archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–838, VAA 5–2777.

Katalynas K., 1981šb – 1981 m. Vilniuje, Janonio g. 2, 4, vykdytų inžinerinių geologinių tyrimų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–946, VAA 5–2837.

Katalynas K., 1983š – 1982 m. Vilniuje, J. Garelio g. 6 / K. Giedrio g. 11, vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita (I dalis). Vilnius, 1983. LIIR 1–1060.

Katalynas K., 1985š – Vilnius, Maironio–Aukštaičių gatvių rajonas. Žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1985. LIIR 1–1442, VAA 5–3801.

Katalynas K., 1987š – 1986 m. žvalgomujų archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, skvere B. Šruogos–Stiklių g., ataskaita. Vilnius, 1987. LIIR 1–1438.

Katalynas K., 1988š – 1986–1987 m. archeologinės priežiūros ir archeologinių tyrimų Vilniuje, M. Gorkio g. Nr. 66, 68 (Didžioji gt. 24, 26), ataskaita. I dalis. Vilnius, 1988. LIIR 1–1341, VAA 5–4401.

Katalynas K., 1989š – Vilnius, Kutuzovo 1. Buv. Bonifratrų vienuolynas. 1988 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai. Ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1–1589, VAA 5–4794.

Katalynas K., 1990ša – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Malūnų g. 3, 5. I etapas. Ataskaita. I dalis (tekstas, tyrimų nuotraukos). Vilnius, 1990. LIIR 1–1673, VAA 5–5290.

Katalynas K., 1990šb – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Malūnų g. 3, 5. I etapas. Ataskaita. III dalis (brėžiniai).

Vilnius, 1990. LIIR 1–1674, VAA 5–5291.

Katalynas K., 1990šc – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 14. Ataskaita. T. 1 (tekstas). Vilnius, 1990. LIIR 1–1682, VAA 5–5296.

Katalynas K., 1990šd – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 14. Ataskaita. T. 2 (tyrimų brėžiniai). Vilnius, 1990. LIIR 1–1683, VAA 5–5297.

Katalynas K., 1991ša – Vilnius, Maironio g. 13/6. 1990 m. archeologinės priežiūros ataskaita. I dalis. Vilnius, 1991. LIIR 1–1755, PRI 5–5805.

Katalynas K., 1991šb – Vilnius, Maironio g. 13/6. 1990 m. archeologinės priežiūros ataskaita. II dalis (brėžiniai). Vilnius, 1991. LIIR 1–1755, VAA 5–5806.

Katalynas K., 1992š – Žvalgomujų archeologinių tyrimų Vilniuje, Lukiskių aikštėje ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1957, VAA 5–6440.

Katalynas K., 1993ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai ir archeologinė priežiūra Vilniuje, Skapo g. 4. Ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2076, VAA 5–6526.

Katalynas K., 1993šb – Vilnius, Šventaragio g. 4. Archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1993. VAA 5–6620.

Katalynas K., 1994ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Liejyklos g. 4. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 2171, VAA 5–6678.

Katalynas K., 1994šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Kosciuškos g. 36. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2204, VAA 5–6677.

Katalynas K., 1995š – 1994 m. žvalgomujų archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Olandų gatvės rajone, ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2349.

Katalynas K., 1996š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Stalo kal-

ne. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2508, VAA 5–7012.

Katalynas K., 2000š – 1999 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Islandijos ir Jogailos gatvių rajone. Ataskaita. Vilnius, 2000. LIIR 1–3352.

Katalynas K., 2001š – Rotušės aikštės Vilniuje 2001 m. žvalgomųjų archeologinių bei architektūrinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3721.

Katalynas K., 2002ša – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų Vilniuje, Pamėnkalnio g. 7, ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3720.

Katalynas K., 2002šb – 2001 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, Šv. Stepono g. 5, 7, ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3717.

Katalynas K., 2002šc – 2002 m žvalgomųjų archeologinių tyrimų Vilniuje, Šv. Stepono g. 12, ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3917.

Katalynas K., 2002šd – 2002 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, teritorijoje tarp Lvovo g. ir pastato Ukmurgės g. 3A, ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3939.

Katalynas K., 2003š – 2003 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, Literatų g. 4 / Pilies g. 22, ataskaita. Vilnius, 2003. LIIR 1–4021.

Katalynas K., 2004š – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, sklype greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių, ataskaita. Vilnius, 2004. LIIR 1–4250

Katalynas K., Luchtanienė D., Sarcevičius S., Vaicekauskas A., Žukovskis R., 1999š – Katedros aikštė Vilniuje. 1998 m. archeologiniai tyrimai. Ataskaita. I dalis (tekstas). Vilnius, 1999. LIIR 1–3126, VAA 5–7421.

Kavaliauskas A., 1999š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Skapo g. 12. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3142.

Kuzmickas A., 1995š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Pilies g. 24. Ataskaita. T. 1. Vilnius, 1995. LIIR 1–2404, VAA 5–6856.

Kvizikevičius L., 2002š – Vilniaus senamiesčio, Pilies g. sklypo Nr. 8^a archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3795.

Lasavickas S., 1989š – 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Šiaurinės navos brėžiniai. II dalis. Vilnius, 1989. LIIR 1–1937.

Lasavickas S., 1995š – 1982 m. Vilniuje, Gedimino kalno šiauriniame krašte, būsimo kelto vietoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. II etapas. Vilnius, 1995. LIIR 1–2449.

Legaitė R., 1960š – Vilnius. Bokšto g. kanalizacijos–vandentiekio tranšejos, iškastos 1960 m. gegužės mén., archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1960. VAA 5–42.

Legaitė R., 1963š – Vilnius. Istorijos–etnografijos muziejaus rūmų patalpos nuo Katedros pusės išvalymo ir kolonos pamatams kasamos duobės archeologiniai tyrimai. Vilnius 1963.IX.14. Vilnius, 1963. LIIR 1–175, VAA 5–144.

Lisanka A., 1979š – 1976 – 1977 m. Vilniaus m. Universiteto kiemuose vykdytų inžinerinių–geologinių žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–722, VAA 5–1998.

Lisanka A., 1981š – Vilnius. Kiemo Pionierių g. Nr. 4, 6 archeologinių tyrimų ataskaita. II dalis. Vilnius, 1981. LIIR 1–886^a, VAA 5–2823.

Lisanka A., 1991š – 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių

tyrimų ataskaita. Vilnius, 1991. LIIR 1–1933.

Lisanka A., Lasavickas S., 1979š – 1978 m. Vilniaus m. buv. Arsenalo (Žemutinės pilies) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–840, VAA 5–2158.

Lisanka A., Lasavickas S., 1979šb – 1978 m. Vilniaus m. buv. Arsenalo (Žemutinės pilies) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Brėžiniai. I tomas. Vilnius, 1979. LIIR 1–840^a.

Lisanka A., Lasavickas S., 1979šc – 1978 m. Vilniaus m. buv. Arsenalo (Žemutinės pilies) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Brėžiniai. II tomas. Vilnius, 1979. LIIR 1–840^b.

Lisanka A., Lasavickas S., 1979šd – 1978 m. Vilniaus m. buv. Arsenalo (Žemutinės pilies) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Brėžiniai. III tomas. Vilnius 1979. LIIR 1–840^c.

Lisanka A., Lasavickas S., 1982š – 1982 m. Buv. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje vykdyti archeologiniai tyrinėjimai (1982–1983 m. I darbų etapas). Ataskaita. Vilnius, 1983. I dalis (ataskaitos tekstas). LIIR 1–1057, VAA 5–3312.

Lisanka A., Patkauskas S., 1977š – 1976 m. Vilniaus m. Valstybinio banko Spalio raj. skyriaus (L. Giros 18) teritorijoje vykdytų mechanizuotų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1977. LIIR 1–566, VAA 5–1641.

Luchtanas A., 1986š – Šiluminės trastos Vilniuje, Gorkio g. 38, 40, 42 archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius 1986. LIIR 1–1427, VAA 5–3922.

Luchtanienė D., 1993š – Vilnius, Universiteto 7 archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2360.

Luchtanienė D., 1996ša – Menininkų rūmų kompleksas (S. Daukanto a. 3/8, Uni-

versiteto g. 6, Totorių g. 28) Vilniuje. Žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2450, VAA 5–6995.

Luchtanienė D., 1996šb – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Menininkų rūmų kompleksse (AtR–45) (S. Daukanto a. 3/8, Universiteto gt. 6, Totorių gt. 28). Tyrinėjimų aprašymas. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2475, VAA 5–6996.

Luchtanienė D., 1997š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Liejyklos g. 8 / Totorių g. 26. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2703, VAA 5–7142.

Luchtanienė D., 1999ša – Archeologiniai žvalgymai Vilniuje, Naugarduko g. 18, 1998 metais. Vilnius, 1999. LIIR 1–3109.

Luchtanienė D., 1999šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios aplinkoje. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3224.

Luchtanienė D., 1999šc – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Aušros Vartų g. 5, 1998 metais. Vilnius, 1999. LIIR 1–3235.

Luchtanienė D., 2000š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Didžiojoje g. 39 / Etmontų g. 1 Vilniuje 1999 metais. Vilnius, 2000. LIIR 1–3354.

Luchtanienė D., 2001š – Archeologiniai žvalgymai Vilniaus senamiestysteje ir urbanistikos paminklo teritorijoje Vilniuje 2000 metais (pagal bendrają žvalgymų programą Nr. 7). I dalis. Vilnius, 2001. LIIR 1–3579.

Luchtanienė D., 2002ša – Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Šv. Jono g. 13^A 2001 metais. Ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3732.

Luchtanienė D., 2002šb – Vilniaus senojo miesto vietas (A 1610 K) Šv. Ignoto g. 9 Vilniaus mieste archeologinių tyrinė-

jimų 2001 metais ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3793.

Luchtanienė D., 1999 – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Etmonų g. 6, 1998 metais. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3086.

Luchtanienė D., Girlevičius L., 2000š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Kosciuškos g. 1^A Vilniuje 2000 metais. Vilnius, 2000. LIIR 1–3557.

Markelevičius J., 1977ša – Žemės darbų atlikėjų sklype tarp Černiachovskio a., Tilto g. ir L.Giros g., archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. D. 1. Vilnius, 1977. LIIR 1–565, VAA 5–1638.

Markelevičius J., 1977šb – Sklypas Vilniuje, tarp Černiachovskio a. ir Tilto g., kuriamė statomas LKP CK administracinis pastatas. Žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. D. 2, 3. Vilnius, 1977. LIIR 1–476, VAA 5–1638.

Misiukaitė D., 1987š – M. Gorkio 71 archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1987. LIIR 1–1364.

Misiukaitė D., 1989ša – Vilnius, 1988. Didžioji 47 (Gorkio 71) archeologinė priežiūra (II etapas). Ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1–1559.

Misiukaitė D., 1989šb – Vilnius. MRD III korpuso „D“ pritaikymas ansamblio „Lietuva“ repeticijų salėms. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita (I dalis). Vilnius, 1989. LIIR 1–1689, VAA 5–4877.

Misiukaitė D., 1990ša – Vilniaus piliau muziejaus–draustinio teritorijos ribų nustatymas. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Vilnius, 1990. LIIR 1–1668, VAA 5–5269.

Misiukaitė D., 1990šb – Vilniaus Kalnų parkas. Koncertų estrados aplinka. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1990. LIIR 1–2099, VAA 5–5284.

Monstvilas K., 2001š – Vilniaus m. savivaldybės pastatas Ukmergės g. Inžineriniai geologiniai tyrinėjimai. Vilnius 2001.

Ožalas E., 1999š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Maironio g. 1998 m. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3166.

Patkauskas S., 1976ša – Gyv. namas Vilniuje, Universiteto 4. Buv. Aliumnatas. 1975 m. tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1976. VAA 5–1341.

Patkauskas S., 1976šb – Vilnius, Tiesos 11 archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1976. LIIR 1–563.

Patkauskas S., 1978š – Archeologinės priežiūros, geologinių–architektūrinių tyrimų metu Vilniuje, Žemaitijos 6, ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–641, VAA 5–1882.

Patkauskas S., 1979š – 1978 m. archeologinių tyrimų Vilniuje, Universiteto g. Nr. ½, ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–647, VAA 5–1994.

Patkauskas S., 1982š – Vilnius, Labdarių 8. Archeologinės priežiūros darbų ataskaita. Vilnius, 1982. LIIR 1–960.

Patkauskas S., 1983ša – Vilnius, Žemaitijos g. 6. Archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1071, VAA 5–3212.

Patkauskas S., 1983šb – Skvero Tiesos g. Vilniuje sutvarkymo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983 gruodžio 30 d. Vilnius, 1983. LIIR 1–1073, VAA 5–3306.

Patkauskas S., 1983šc – Vilnius, Lydos 5. Archeologinės priežiūros darbų 1981 m. ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1079, VAA 5–3211.

Patkauskas S., 1986š – Vilnius, Muzejaus g. 6, 8, 10. Archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1986. LIIR 1–1446, VAA 5–3913.

Patkauskas S., 1988ša – Archeologinės

priežiūros darbų, vykdytų šiluminės trasos kasimo buv. Tiesos g., ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1366, VAA 5–4416.

Patkauskas S., 1988šb – Archeologinių tyrimų Vilnius, Rūdninkų 13, 1987 metais ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1383, VAA 5–4442.

Patkauskas S., 1988šc – Archeologinės priežiūros ir tyrimo darbų Vilniuje, 61 kvartalo skvere, esančiame Ašmenos–Mėsinių gatvių kampe, ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1526, VAA 5–4607.

Patkauskas S., 1989š – Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Mėsinių g. 4, ataskaita. Vilnius, 1989. LIIR 1590, VAA 5–4772.

Patkauskas S., 1992š – Archeologinių tyrimų ir priežiūros darbų Rūdninkų 11, 13 ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1866, VAA 5–6290.

Patkauskas S., 1995š – Vilniaus senamiesčio gynybinės sienos – Rūdninkų vartų pietrytinės dalies archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2407.

Poška T., 1992ša. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Pylimo g. 7. Vilnius, 1992. LIIR 1–1953.

Poška T., 1992šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Tiltų g. 33. Ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1951, VAA 5–6464.

Poška T., 1994ša – Archeologiniai tyrimai Gaono g. 7 Vilniuje. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2143, VAA 5–6671.

Poška T., 1994šb – Archeologinių tyrimų Vilniuje, Didžioji g. 1, ataskaita. I dalis. Vilnius, 1994. LIIR 1–2252, VAA 5–6801.

Poška T., 1995ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Gedimino pr. 14. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2255, VAA 5–6837.

Poška T., 1995šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Pylimo g. 12.

Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2261, VAA 5–6838.

Poška T., 1995šc – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Stuokos-Gucevičiaus 3. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2270, VAA 5–6840.

Poška T., 1995šd – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Pylimo g. 51. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2443, VAA 5–6965.

Poška T., 1996š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Stuokos-Gucevičiaus 3. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2445, VAA 5–6977.

Poška T., 1997ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Mindaugo g. 13. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2606, VAA 5–7124.

Poška T., 1997šb – Archeologinių tyrimų Vilniuje, Stiklių g. 5, ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2611.

Poška T., 1997šc – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Gaono g. 4. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2620.

Poška T., 1997šd – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Didžioji g. 8, 10. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2837.

Poška T., 1999ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Šv. Dvasios g. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3129.

Poška T., 1999šb – Archeologijos tyrinėjimai Vilniuje, Savičiaus g. 8, 1998 m. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3226, VAA 5–7440.

Poška T., 2000ša – Archeologijos tyrinėjimai Vilniuje, Šv. Mikalojaus g. 7/8. Ataskaita. 1999 m. Vilnius, 2000. LIIR 1–3343.

Poška T., 2000šb – Žvalgomieji archeologijos tyrinėjimai Vilniuje, Trakų g. 13. Ataskaita. 1999 m. Vilnius, 2000. LIIR 1–3345.

Poška T., 2001ša – Žvalgomieji archeologijos tyrimai ir archeologijos žvalgymai

Vilniuje, Arklių g. 4, 2000 metais. Ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3556.

Poška T., 2001šb – Archeologijos tyrinėjimai Vilniuje, Trakų g. 13, 2000 m. Ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3576.

Poška T., 2002ša – Archeologijos tyrinėjimą Vilniuje, Aušros Vartų g. 12, 2001 m. ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3715.

Poška T., 2002šb – Archeologijos tyrinėjimai Vilniuje, Stiklių g. 7, 7^A, 2001 m. Ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3716.

Poška T., 1994š – Archeologinių tyrimų Vilniuje, Didžioji g. 8, 10, 1993 m. ataskaita. I dalis. Vilnius, 1994. LIIR 1–2162, VAA 5–6672.

Poška T., Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Pylimo g. 7. Ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–1953, VAA 5–6428.

Prapiestienė E., 2002š – Gamtinis pagrindas (reljefas, hidrografija, želdynai) // *Urbanistikos vertybės – Vilniaus senamiesčio – kultūros paminklo U1P sudėtis ir apimtis. Kultūros vertybės dosjė (papildymas)*. Vilnius, 2002.

Racevičienė A., 1994š – Vilniaus miesto urbanistinės ribos 18 a. pabaigoje. Vilnius, 1994. VAA 5–6650.

Racevičienė J., 1971š – 1971 m. prie buv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Vilniuje vykdytų archeologinių stebėjimų ataskaita. Vilnius, 1971. VAA 5–523.

Racevičienė J., 1972š – Buv. Jézuitų vienuolyno prie Šv. Rapolio bažnyčios Vilniuje vykdytų archeologinių tyrinėjimų 1972 m. ataskaita. Vilnius, 1972. VAA 5–608.

Rackevičius G., 1997š – Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Katedros a. 1996 m. Vilnius, 1997. LIIR 1–2671.

Rackevičius G., 2003š – Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų

2002 m. ataskaita. I tomas. Vilnius, 2003. LIIR 1–4013.

Raškauskas V., 1987š – Gyv. namai Vilniuje, Subačiaus g. 7, 9, 11, 13. Žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1987. LIIR 1–1441, VAA 5–4087.

Raškauskas V., 1992š – Vilniaus transporto magistralė nuo Višinsko gatvės iki Geležinkelio aikštės. Žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–2070.

Samalavičius S., 1988š – Gedimino a. Vilniuje. Istoriniai tyrimai. IV t. Šiluminės trasos 1964 m. archeologinių kasinėjimų brėžiniai. Vilnius, 1988. VAA 5–4475d.

Samuoliénė S., 1989š – Gyvenamas namas Vilniuje, Vilniaus g. 41. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1989. VAA 5–4902.

Sarcevičius S., 1994ša – Vilnius, Geležinkelio gt. 39. Šv. Stepono bažnyčia. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2090, VAA 5–6626.

Sarcevičius S., 1994šb – Vilniuje 1993 m. gruodžio mėn. archeologinių žvalgomujų tyrimų Didžiosios g. 32, 4 korpuso ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2158, VAA 5–6738.

Sarcevičius S., 1995ša – Vilnius, 1994 m. Arsenalo 3. Archeologinių tyrimų, vykdytų prie šiaurinės išorinės gynybinės sienos ataskaita (tekstas, nuotraukos). Vilnius, 1995. LIIR 1–2336.

Sarcevičius S., 1995šb – Vilnius, 1994 m. Arsenalo 3. Archeologinių tyrimų, vykdytų prie šiaurinės išorinės gynybinės sienos ataskaita (brėžiniai). Vilnius, 1995. LIIR 1–2337.

Sarcevičius S., 1996ša – 1995 m. archeologinių žvalgomujų tyrimų Vilniuje, Žygimantų g. Nr. 8, ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2431.

Sarcevičius S., 1996šb – 1996 m. Vilniuje, Subačiaus gt. Nr. 11, vykdytų

archeologinių tyrimų (ūkinės duobės preparavimas) ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2591.

Sarcevičius S., 1996šc – 1996 m. Vilniuje, Tiltų g. Nr. 1/2, vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2592.

Sarcevičius S., 1996šd – Vilnius – 96. Pilies g. Nr. 10 vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2593.

Sarcevičius S., 1997ša – 1996 m. Vilniuje, Trakų g. 2 (rytinis korpusas) vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2594.

Sarcevičius S., 1997šb – 1996 m. Vilniuje, Trakų g. 2 (vakariniame korpuse) vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2626.

Sarcevičius S., 1997šc – 1997 m. Vilniuje, Pilies g. 11, 13 vykdytų žemės kasimo darbų mažos apimties archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2840.

Sarcevičius S., 1997šd – 1997 m. Vilniuje, Subačiaus g. 9 vykdytų žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2890.

Sarcevičius S., 1998ša – Vilniuje 1998 m. Pylimo–Rūdninkų gt. kampe vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–3182.

Sarcevičius S., 1998šb – 1997 m. Vilniuje, T. Kosciuškos g. 3, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. I d. Vilnius, 1998. LIIR 1–2894.

Sarcevičius S., 1998šc – 1997 m. Vilniuje, T. Kosciuškos g. 3, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. II d. (brėžiniai). Vilnius, 1998. LIIR 1–2895.

Sarcevičius S., 1998šd – 1997 m. Vilniuje, Pilies g. Nr. 10, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2898.

Sarcevičius S., 1999ša – Žvalgomųjų archeologijos tyrinėjimų, vykdytų 1998 m. Vilniuje, Kosciuškos g. 24, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3136.

Sarcevičius S., 1999šb – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų, vykdytų 1998 m. Vilniuje, Trakų g. 10, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3219.

Sarcevičius S., 1999šc – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų Vilniuje, Gedimino pr. 16/10, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3221.

Sarcevičius S., 1999šd – Vilnius – 1999 m. Pylimo gt. Nr. 7^A žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3365.

Sarcevičius S., 1999še – Žvalgomųjų archeologijos tyrinėjimų, vykdytų 1998 m. Merkinėje, Gardino gt. Nr. 10, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3225.

Sarcevičius S., 1999šf – Vilniaus senamiesčio 73 kvartalas. Bekešo kalno keramika (2–asis darbų etapas). Vilnius, 1999. Rankraštis saugomas Kultūros paveldo centre; neinventorintas.

Sarcevičius S., 2000š – 1999 m. Vilniuje, Visų Šventųjų gt. Nr. 5–4, žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2000. LIIR 1–3364.

Sarcevičius S., 2001ša – 2000 m. Vilniuje, J. Basanavičiaus gt. Nr. 2/15–13, vykdytų archeologijos tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3556.

Sarcevičius S., 2001šb – 2000 m. Vilniuje, Vingrių gt. Nr. 6, vykdytų žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3568.

Skardžiūviene-Legaitė R., Jučienė I., Banikonienė M., 1969š – Vilniaus senamiesčio žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai 1959–1967 m. Vilnius, 1969. VAA 5–302.

Skardžius E., 1995š – 1993–1994 m. Vilniaus senamiesčio 15 kvartalo kap. re-

montui – restauracijai vykdytų žemės darbų archeologinės priežiūros fiksacijos ir žvalgomujų tyrimų ataskaita. II dalis. Vilnius, 1995. LIIR 1–2428, VAA 5–6923.

Skardžiuvienė R., 1966š – Vilniaus senamiesčio 33 kvartalo istoriniai tyrimai. Vilnius, 1966. VAA 5–262.

Skardžiuvienė R., Dambrauskaitė T., Banikonienė M., Jaloveckas R., 1962 – Vilniaus senamiesčio 35-to kvartalo istorinių–architektūrinių tyrimų ataskaita. Vilnius 1962. VAA 5–337.

Sprainaitis R., 1984š – Vidaus reikalų ministerijos ligoninės išplėtimas Vilniuje, K. Poželos 15. Archeologinių žvalgomujų tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1984. LIIR 1–1109, VAA 5–3385.

Stanaitis A., 1993š – 1993 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Liepkalnio g. 1. Ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2104, VAA 5–6619.

Stanaitis A., 1994š – 1994 m. archeologiniai tyrimai buv. Bernardinių vienuolyno teritorijoje Vilniuje, Maironio g. Nr. 11. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2238, VAA 5–6779.

Stankevičius G., 1990ša – Sklypo Pylimo, Lydos, Kėdainių gatvių kampe, Vilniaus senamiesčio 29 kvartale, archeologinių tyrimų ataskaita. II etapas, I dalis. Vilnius, 1990. LIIR 1–1663A.

Stankevičius G., 1990šb – Sklypo Pylimo, Lydos, Kėdainių gatvių kampe, Vilniaus senamiesčio 29 kvartale, archeologinių tyrimų ataskaita. II etapas, II dalis (brėžiniai). Vilnius, 1990. LIIR 1–1663B.

Stankevičius G., 1991š – Buv. Radvių rūmai Vilniuje, Liejyklos g-vė Nr. 2. Archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1991. LIIR 1–1738, VAA 5–5810.

Stankevičius G., 1992ša – Archeologinių tyrimų Vilniuje, Odminių g-vėje Nr. 7, 9, ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1879.

Stankevičius G., 1992šb – I etapo žvalgomujų archeologinių tyrimų Vilniuje, Basanavičiaus g-vėje Nr. 9, ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1929, VAA 5–6333.

Stankevičius G., 1992šc – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Aušros Vartų gatvėje Nr. 7b, Šv. Trejybės unitų bažnyčios teritorijoje, ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–2024.

Stankevičius G., 1992šd – Žvalgomujų archeologinių tyrimų Vilniuje, Naugarduko ir Vingrių gatvių kampe, ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1928, VAA 5–6369.

Steponavičienė D., 1998š – Ploto prie rūmų pietryčių kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (perkasa 4 rytinio korpuso išorėje). Žemutinės pilies teritorija Vilniuje. Vilnius, 1998. LIIR 1–2870.

Steponavičienė D., 1999š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Ploto pietryčių kampe 1998 m. tyrimai (perkasa 4). Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3189.

Stankus J., 1998š – 1997 m. žvalgomujų archeologinių tyrinėjimų Merkinėje (Varėnos raj.), Gardino g. 11, piliakalnio AR 1403^a apsaugos zonoje ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2806.

Staskonytė V., 1978š – Vilniaus m. Tilto g. Nr. 7. 1977 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–475, VAA 5–1766.

Staskonytė V., 1979ša – Tranšėjos (dalies) LTSR Valstybinio dailės instituto šiluminiam tinklams archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–651, VAA 5–1965.

Staskonytė V., 1979šb – Buv. Benediktinių vienuolynas (Vilnius, Giedrio g. 3, 5). Archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1979. VAA 5–2023.

Staskonytė V., 1978 – Vilniaus m. Tiesos g. Nr. 11. 1977 m. archeologinių tyrimų

ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR 1–479, VAA 5–1765.

Steponavičienė D., 1998š – Ploto prie rūmų pietyričių kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (perkasa 4 rytinio korpuso išorėje). Vilnius, 1998. LIIR 1–2870.

Steponavičienė D., 1999š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Ploto pietyričių kampe 1998 m. tyrimai (perkasa 4). Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3189.

Šmidtas E., 1988š – Vilnius 1988. Tiesos 13/6. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1588.

Šmidtas E., 1990š – Vilnius, Mairoonio 13/6. Archeologiniai tyrimai (I etapas). Ataskaita. Vilnius, 1990. LIIR 1–1726, VAA 5–5366.

Tautavičius A., 1956š – Archeologinių kasinėjimų Vilniuje, Dainų slėnyje 1956.IV.24–V.14 dienoraštis. Vilnius, 1956. LIIR 1–40.

Tautavičius A., 1962š – Ataskaita už archeologinius kasinėjimus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje nuo 1961.V.9 iki VIII.30. Vilnius, 1962. LIIR 1–171.

Tautavičius A., 1965š – Per Vilniaus Žemutinės pilies teritoriją 1964.VI.22–IX.9 kastos šiluminės trasos archeologinių stebėjimų duomenys. Vilnius, 1965. LIIR 1–227.

Tebelškis P., 1976š – Buv. Rapolos bažnyčios ir vienuolyno žem. korpuso Vilniuje, Ukmurgės g. 6, geologinių tyrimų archeologinės priežiūros darbų ataskaita. Vilnius, 1976. LIIR 1–477, PRI 5–1712.

Tebelškis P., 1979š – Žemės kasimo darbų, vykdytų pastato Stiklių g. Nr. 7 remonto–restauracijos metu, archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–642, VAA 5–2020.

Tebelškis P., 1979šb – LKP CK pasta-

tų komplekso statyba teritorijoje tarp Černiachovskio a., L.Giros bei Tilto g. 1978 m. vykdytų žemės kasimo darbų archeologinės fiksacijos darbų ataskaita (II darbų etapas). Vilnius, 1979. LIIR 1–713, VAA 5–2144.

Tebelškis P., 1979šc – Gyvenamojo pastato Vilniuje, Šiaulių g. Nr. 3, žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos darbų ataskaita. Vilnius, 1979. LIIR 1–721, VAA 5–2116.

Tebelškis P., 1980š – „Bočių“ restorano Vilniuje, Giedrio g. 4/3, 1980 m. vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1980. LIIR 1–836, VAA 5–2520.

Tebelškis P., 1981ša – Vilnius, Garelio g. 14–16. Gyv. namų kap. remontas. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos darbų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–837, VAA 5–2792.

Tebelškis P., 1981šb – Skvero Vilniuje, Jacenevičiaus–Gorkio g. kampe, sutvarkymas. Tranšėjos lietaus kanalizacijai žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos darbų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–849, VAA 5–2641.

Urbanavičius V., Kuncevičius A., 1990š – Merkinės bažnyčios aplinkos 1989 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Vilnius, 1990. LIIR 1–1855.

Urbanavičius V., 1999š – Merkinės bažnyčios rytinės dalies pamatų tyrimai 1998 m. Vilnius, 1999. LIIR 1–3069.

Ušinskas V., 1983ša – Namo Vilniuje, Jacenevičiaus g. 10, archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1015, VAA 5–3143.

Ušinskas V., 1983šb – Šv. Dvasios vienuolyno Vilniuje, Gorkio g. 86, archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1072, VAA 5–3187.

Ušinskas V., 1985ša – Vilnius, K. Giedrio g. 8. 1983 m. archeologinių tyrimų ir

fiksacijos ataskaita. II t., 4 d. Tyrinėto sklypo PR dalies brėžiniai. Vilnius, 1985. LIIR 1–1390, VAA 5–3693.

Ušinskas V., 1985šb – Vilnius, K. Giedrio g. 6. 1984 m. archeologiniai tyrimai. Ataskaita. I t. Vilnius, 1985. LIIR 1–1435, VAA 5–3690.

Ušinskas V., 1985šc – Vilnius, K. Giedrio g. 8. 1983 m. archeologinių tyrimų ir fiksacijos ataskaita. I t. Tyrinėjimų duomenų aprašas. Vilnius, 1985. VAA 5–3692.

Vaicekauskas A., 1997 – 1996 m. Vilniuje, Arsenalo g. 3, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2653.

Vaicekauskas A., 1994š – Sklypo Vilniuje, Jogailos g. Nr. 9, žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2091, VAA 5–6635.

Vaicekauskas A., 1995š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Kalinausko g. 13. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2256.

Vaicekauskas A., 1996ša – Archeologinių tyrimų Vilniuje, T. Kosciuškos g-vėje 3, ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2474.

Vaicekauskas A., 1996šb – Žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Vilniaus g. 12 ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 2655.

Vaicekauskas A., 1997š – 1996 m. Vilniuje, Didžiojoje g. 18, vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2758.

Vaicekauskas A., 1998ša – 1997 m. Vilniuje, Užupio g. 25, vykdytų žvalgomųjų archeologijos tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2937.

Vaicekauskas A., 1998šb – 1997 m. Vilniuje, Didžiojoje gt. vykdytų mažos apimties žvalgomųjų archeologijos tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2939.

Vaicekauskas A., 1998šc – 1997 m. Vilniuje, Basanavičiaus g. 8, vykdytų žval-

gomųjų archeologijos tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 1–2944.

Vaicekauskas A., 1999 ša – Žvalgomieji archeologijos tyrimai Vilniuje, Subačiaus g. 15. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3135.

Vaicekauskas A., 1999šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Žygimantų g. 14. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3155.

Vaicekauskas A., 1999šc – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Bokšto g. 14. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3180.

Vaicekauskas A., 1999šd – Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Trakų gt. 4, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3348.

Vaicekauskas A., 1999še – Archeologijos žvalgomųjų tyrimų Vilniuje, Pylimo gt. 54, ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3351.

Vaicekauskas A., 2000š – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų Vilniuje, Ligoninės gt. 7, ataskaita. Vilnius, 2000. LIIR 1–3559.

Vaicekauskas A., 2001š – Žvalgomųjų archeologijos tyrimų Vilniuje, Pilies gt. 19–3, ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3741.

Vainilaitis V., 1992ša – Vilnius, 1922. Augustijonų g. 3. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–1910, VAA 5–6364.

Vainilaitis V., 1992šb – Vilnius, Krivių g. 18. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992. LIIR 1–2919.

Vainilaitis V., 1993š – Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Pylimo g. 7. Ataskaita. Vilnius, 1993. LIIR 1–2023.

Vainilaitis V., 1994ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Barboros Radvilaitės g. 12. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2126.

Vainilaitis V., 1994šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Kosciuškos g. 13a. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2145.

Vainilaitis V., 1994šc – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Maironio gt. 13/6. Ataskaita. I dalis. Vilnius, 1994. LIIR 1–2150, VAA 5–6651.

Vainilaitis V., 1994šd – Archeologiniai tyrimai. Vilnius, Maironio g. 6. Vidinis kiermas. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2156, VAA 5–6656.

Vainilaitis V., 1994še – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Sereikiškių parke, 1994 m. Vilnius, 1994. LIIR 1–2257.

Vainilaitis V., 1994šf – 1994 m. Vilniuje, Trakų gt. Nr. 11, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2314.

Vainilaitis V., 1995š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Savičiaus g. 11. Ataskaita. Vilnius, 1995. LIIR 1–2279, VAA 5–6835.

Vainilaitis V., 1996ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai ir archeologinė priežiūra Vilniuje, Sereikiškių parke. Vilnius, 1996. LIIR 1–2471.

Vainilaitis V., 1994šb – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Savičiaus g. 11. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2658.

Vainilaitis V., 1997š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Rotušės aikštėje. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2697, VAA 5–7143.

Vainilaitis V., 1998š – Žvalgomieji archeologijos tyrimai Vilniuje, Mésinių g. 5/2. Ataskaita. Vilnius, 1998. LIIR 2919.

Vainilaitis V., 1999ša – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Rotušės aikštėje. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3138.

Vainilaitis V., 1999šb – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Arklių g. 16, 1998 m. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3160.

Vainilaitis V., 2002š – 2001 m. archeo-

logijos tyrimai Vilniuje, Universiteto g. 9/1. Ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3817.

Vainilaitis V., 2003š – 2002 m. archeologijos tyrimai tarp Ašmenos–Mésinių–Dynos gatvių Vilniuje. Mokslinė ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3961.

Vaitiekūnas V., 1999š – Geologiniai tyrimai Vilniuje, Šv. Dvasios gatvėje. Vilnius, 1999. VAA 2–1318/15

Vaitkevičius G., 1981ša – Vilnius, Basanavičiaus g. 7. Statybos banko miesto valdybos adm. pastato statyboje vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–854, VAA 5–2785.

Vaitkevičius G., 1981šb – 1980 m. Vilniuje, Siaurosios g. 6, 8 (A. Vienuolio m-los priestatas) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1981. LIIR 1–830, VAA 5–2662.

Vaitkevičius G., 1982š – 1979–1982 m. „Žinijos“ draugijos priestato L. Giros 22a vykdytų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1982. LIIR 1–1041, VAA 5–3164.

Vaitkevičius G., 1983š – Dujotiekis Subačiaus–Bokšto–Birštono g. 5, 7. Žvalgomųjų archeologinių–architektūrinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR 1–1040.

Vaitkevičius G., 1984š – Vilnius, Trakų g. 3. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1984. LIIR 1–1110, VAA 5–3380.

Vaitkevičius G., 1986š – LTSR Dailės instituto keramikos katedros teritorijoje vykdytų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1986. LIIR 1–1444, VAA 5–3919.

Vaitkevičius G., 1987š – Buv. Pranciškonų vienuolyno Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4, teritorijos ar-

cheologiniai tyrimai. Ataskaita. Vilnius, 1987. LIIR 1–1420, VAA 5–4127.

Vaitkevičius G., 1988š – Vilniaus 45 senamiesčio kvartalas. A. Vienuolio vid. m-los priestato teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. I dalis (tekstas). Vilnius, 1988. LIIR 1–1378, VAA 5–4438.

Vaitkevičius G., 1988šb – Valstybinis dailės institutas Vilniuje, Maironio g. 6. Vykdytų archeologinių tyrimų (1986–1987 m.) ataskaita. Vilnius, 1988. LIIR 1–1585, VAA 5–4524.

Vaitkevičius G., 1997š – Vilniaus senamiesčio kultūrinio sluoksnio (AR 5a, c) ribų nustatymas pagal istorinę, kartografinę ir iki šiol vykdytų archeologinių tyrinėjimų medžiagą. 1, 2 t. Vilnius, 1997. Saugoma Kultūros paveldo centre; neinventorinta.

Vaitkevičius G., 1999š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Užupio g. (Užupio Angelas), 1999 metais. Vilnius, 1999. LIIR 1–3712.

Valužytė J., 1989š – Vilniaus m. 48 kvartalas. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1989. VAA 5–4764.

Valužytė J., 1990š – Gyvenamieji namai Vilniuje, Didžioji g. 8 ir 10. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1990. VAA 5–5564.

Vileikienė L., 1996š – Reprezentacinių rūmų ansamblio AtR – 45 Vilniuje (S. Daukanto 3/8, Universiteto 6, Totorių 28) restauravimas ir pritaikymas Lietuvos Respublikos Prezidentūrai. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1996. VAA 5–7055.

Žilevičius L., 1976š – XVI–XIX a. architektūros paminklo buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno (K. Giedrio 3, 5) ansamblio istorinė–meninė apybraiža. Vilnius, 1976. VAA 1–1422.

Žukovskis R., 1994ša – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Stiklių gt. 5. Ataskai-

ta. I dalis. Vilnius, 1994. LIIR 1–2259, VAA 5–6799.

Žukovskis R., 1994šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Subačiaus g. 2. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2269.

Žukovskis R., 1994šc – 1994 m. archeologiniai tyrimai Vilniuje, Skapo g. 10. Ataskaita. Vilnius, 1994. LIIR 1–2280.

Žukovskis R., 1995š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Didžiojoje g. 19/2. Vilnius, 1995. LIIR 1–2435.

Žukovskis R., 1996ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Totorių g. 18. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2436.

Žukovskis R., 1996šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. 16 / Vilniaus g. 47. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2437.

Žukovskis R., 1996šc – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, J.Basanavičiaus g. 14/12. Ataskaita. Vilnius, 1996. LIIR 1–2440.

Žukovskis R., 1997ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Rinktinės – Žvejų g. I dalis. Vilnius, 1997. LIIR 1–2642.

Žukovskis R., 1997šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Totorių g. 18. Ataskaita. Vilnius, 1997. LIIR 1–2644.

Žukovskis R., 1999ša – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, buv. Žvejų priemiesties teritorijoje. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3144.

Žukovskis R., 1999šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Šv. Ignoto g. 9. Ataskaita. Vilnius, 1999. LIIR 1–3172.

Žukovskis R., 2000š – 1999 m. žvalgomieji archeologijos tyrinėjimai Krivių g. 17, Vilniuje. Ataskaita. Vilnius, 2000. LIIR 1–3325.

Žukovskis R., 2001š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Visų Šventųjų g. 5, 2000 metais. Ataskaita. Vilnius, 2001. LIIR 1–3558.

Žukovskis R., 2002š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Dominikonų g. 16, 2001 metais. Ataskaita. Vilnius, 2002. LIIR 1–3737.

Žukovskis R., 2003š – Žvalgomujų archeologinių tyrimų ir žvalgymų Kūdrų g. Vilniuje 2002 m. ataskaita. Vilnius, 2003. LIIR 1–3925.

LITERATŪRA

Baliński M., 1842 – *Historya miasta Wilna*. Wilno, 1842.

Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., 1991 – *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius, 1991.

Bardzeviča M., 2001 – Rigas pilsetas attistiba 1621.–1710. gada kartografisko attelu atspogulojuma // Sena Riga. Petijumi pilsetas archeologija un vesture, t. 3. Riga, 2001.

Bražėnaitė D., 1998 – Vilnius už gyrybinės sienos // *Statyba ir architektūra*, 1998, Nr. 5.

Benevolo L., 1998 – *Europos miesto istorija*. Vilnius, 1998.

Caune A., 1985 – *Riga zem Rigas*. Riga, 1985.

Caune A., 2000 – Biskapa Alberta laika Rigas plano juma rekonstrukciju moklėjum // *Sena Riga. Pētijumi pilsetas archeologija un vesture*, Riga, 2000, t. 2.

Daminaitis V., 2000 – Archeologijos tyrimai Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčioje // *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2000, t. 7.

Daugudis V., 1993 – *Iš Vilniaus miestų praeities*. Vilnius, 1993.

Dijkokienė D., 2002 – *Istoriniai prie-miesčiai: genezė, raida, vertė, tvarkymas (Lietuvos miestų pavyzdžiu)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2002.

Drėma V., 1991 – *Dingęs Vilnius*. Vilnius, 1991.

Dubonis A., 1997 – Rivijaus kronikos byla // *Lituanistica*, Vilnius, 1997, t. 4 (32).

Dzikas L., 1984 – Vilniaus universiteto teritorijos archeologiniai radiniai // *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1984, sas. 6.

Gaigalas A., 1999 – Vilniaus Žemutinės pilies geologinis pagrindas ir geomorfologinė aplinka // *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*, Vilnius 1999, t. 4.

Gordziejew J., 2002 – *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*. Toruń, 2002.

Grīšinas V., 1990 – Vilniaus „rurmu-sas“ // *Kultūros barai*, 1990, Nr. 9.

Gudavičius E., 1996 – Gedimino miestų politika jo laiškų fone // *Senoji Lietuvos literatūra. Metraščiai ir kunigaikštčių laiškai*. Vilnius, 1996, t. 4.

Gudynaitė B., Poška T., 2000 – Su-bačiaus vartų ir Šv. Dvasios gatvės Vilniuje 1998–1999 m. tyrinėjimai // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 7.

Holubowicz Wl., 1939 – Krzywy Gród z XIV w. na Górze Bekieszowej w Wilnie // *Wilno*, 1939.

Holubovičiai E. ir V., 1941 – Gedimino kalno Vilniuje 1940 kasinėjimų pranešimas // *Lietuvos praeitis*. Kaunas, 1941, t. 1, sas. 2.

Jaloveckas R., Dambrauskaitė T., 1970 – Buv. Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai // *Architektūros paminklai*. Vilnius, 1970, t. 1.

Jučienė I., 1978 – Senamiesčių tyrinėjimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*. Vilnius, 1978.

Juknevičius A., 2002 – Seniausioji Kėdainių turgavietė. Istorinė raidos apžvalga // *Baltų archeologija*. 2002, Nr. 1(13).

Jurginis J., 1977 – Feodalinės Lietuvos miestų tyrinėjimai // *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. Vilnius, 1977, t. 5, sas. 4.

Jurkštės J., 1997 – Dar apie senuo-sius Vilniaus planus // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 1997, t. 4.

- Jurkštas J.**, 1990 – *Senojo Vilniaus vandenys*. Vilnius, 1990.
- Katalynas K.**, 1991 – Vilniaus koklių ornamentų prototipai // *Mokslas ir Lietuva*. 1991, Nr. 4.
- Katalynas K., Vaitkevičius G.**, 1995 – Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiaus // *Baltų archeologija*, 1995, Nr. 4(7).
- Katalynas K.**, 2000 – Vilnius XIII a.: mitai ir faktai // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 6.
- Katalynas K., Vaitkevičius G.**, 2001 – Vilniaus plėtra iki XV amžiaus // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2001, t. 8.
- Katalynas K., Vaitkevičius G.**, 2002 – Rozwój Wilna w XIV wieku w świetle badań archeologicznych // *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 2002, n 1.
- Kiaupa Z.**, 1981 – 1408 m. Vytauto privilegija Kauno miestui // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1979. Vilnius, 1981.
- Kiaupa Z.**, 1983 – Svečių (pirklių) teisė Vilniuje XV a. – XVI a. pradžioje // *Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, A serija*. 1983, t. 4(85).
- Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A.**, 1998 – *Lietuvos istorija (iki 1795 m.)*. Vilnius, 1998.
- Kitkauskas N.**, 1989 – *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*. Vilnius, 1989.
- Klimas P.**, 1931 – *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)*. Kaunas, 1931.
- Kraszewski J. I.**, 1840 – *Wilno od początków jego do roku 1750*. Wilno, 1840, t. 1.
- Kuncevičius A.**, 1994 – Kodėl Vilnius tapo sostine // *Baltų archeologija*, 1994, Nr. 1.
- Liguz J.**, 1996 – Plan Wilna Georga Maxa von Fürstenhoffa jako źródło historyczne // *Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI–XX w.* Toruń, 1996.
- Limanowski M.**, 1930 – Najstarsze Wilno // *Wilno i ziemia wileńska*. Wilno, 1930, t. 1.
- Lisanka A.**, 1992 – Vilniaus gynybinės sienos vartų tyrinėjimai 1991 m. // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*. Vilnius, 1992.
- Łowmiańska M.**, 1929 – *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*. Wilno, 1929.
- Łowmiański H.**, 1925 – Sfalszowany opis obwarowania m. Wilna // *Ateneum Wileńskie*, 1925, n 9.
- Luchtanas A.**, 1988 – Tyrinėjimai Kernavėje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*. Vilnius, 1988.
- Luchtanas A.**, 1990 – Tyrinėjimai Pa-jautos slėnyje Kernavėje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius, 1990.
- Luchtanas A.**, 2002a – Kernavė – litewska Troja // *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002.
- Luchtanas A.**, 2002b – Kernavė – prastara stolica Litwy // *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002.
- Luchtanas A.**, 2002c – Kernavė, the Lithuanian Troy // *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002.
- Luchtanienė D.**, 2000 – XVI–XVII a. amatininkų kvartalas vyskupų rūmų teritorijoje // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 7.
- Małachowicz E.**, 1989 – 1990 – Fortyfikacje Wilna, cz. I // *Teka komisji urbanistiki i architektury*, t. XXIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Lódź 1989–1990. Cz. II // *Teka komisji urbanistiki i architektury*, t. XXIV. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Lódź, 1990.
- Markevičienė J.**, 2002 – Pamiršta hi-

potezė arba Vilniaus miesto sandara XIV–XV amžiuje // *Menotyra*, 2002, Nr. 3.

Merkys V., 1959 – Vilniaus miesto gyveniniai įtvirtinimai 1503 – 1805 metais // *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1959, t. 2.

Miškinis A., 1977a – Dėl Lietuvos miestų atsradimo laiko // *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. Vilnius, 1977, t. 5, sas. 4.

Miškinis A., 1977b – Dėl rusų ir Vakarų Europos architektūros poveikio feodalinės Lietuvos miestams // *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. Vilnius, 1977, t. 5, sas. 4.

Miškinis A., 1979 – Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVI a. pabaigos // *Architektūros paminklai*. Vilnius, 1979, t. 5.

Miškinis A., Jurkštės J., 1985 – Vilniaus miesto urbanistinė raida // *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985.

Miškinis A., 1987 – Miestų ir miestelių raida nuo XV a. pradžios iki XVI a. vidurio. Radialinio plano miestai ir miesteliai. Vilnius // *Lietuvos architektūros istorija*. Vilnius, 1987, t. 1.

Miškinis A., 1991 – *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius, 1991.

Narbut T., 1856 – Dawniejsza topografja Wilna // *Teodora Narbutta pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*. Wilno, 1856.

Nikžentaitis A., 1989 – *Gediminas*. Vilnius, 1989.

Nikžentaitis A., 1993 – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pagrindinės užsienio politikos kryptys XIV a. vid.–XV a. vid. // *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*. Vilnius, 1993.

Nikžentaitis A., 1996 – 1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laiškai Vokietijos miestams ir dominikonų bei pranciškonų ordinui vienuoliams: ekonominiai ir politi-

niai laiškų parašymo motyvai // *Senoji Lietuvos literatūra. Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*. Vilnius, 1996, t. 4.

Ochmański J., 1987 – *Historia Litwy*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1982.

Pilypaitis A., Minkevičius J., 1987 – Gotika. Radialinio plano miestai ir miesteliai. Vilnius // *Lietuvos architektūros istorija*. Vilnius, 1987, t. 1.

Poškienė J., 2002 – *Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika (XIV a.–XVI a. I pusė)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002.

Przyałgowski W., 1860 – *Żywoty biszupów wileńskich*. Wilno, 1860, t. 1.

Rębkowski M., 2001 – *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*. Kołobrzeg, 2001.

Rewieńska W., 1928 – O najstarszym rynku Wileńskim // *Ziemia Wileńska*, 1928, n 8.

Rimša E., 1999 – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius, 1999.

Rowell S. C., 2001 – *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*. Vilnius, 2001.

Samalavičius S., 1977 – Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietas Vilniuje XVII–XVIII amžiais // *Architektūros paminklai*. Vilnius, 1977, t. 4.

Steponavičienė D., Racevičius R., 2003 – Ploto Valdovų rūmų pietyrių kampe 1997–1998 m. tyrimai // *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*. Vilnius, 2003, t. 5.

Tautavičius A., 1960 – Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // *Vilnijos LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*. Vilnius, 1960, t. 2.

Tautavičius A., 1968 – Vilnius XIII a. ir XIV a. pradžioje // *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, t. 1. Vilnius, 1968.

- Tautavičius A., Urbanavičius V.**, 1995 – Archeologiniai tyrimai // *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*. Vilnius, 1995, t. 3.
- Vaičiūnienė D.**, 2000 – Kernavės Viršutinio miesto tyrinėjimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000.
- Vaičiūnienė D.**, 2001 – Kernavės Viršutinis miestas // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, 2001.
- Vainilaitis V.**, 2000 – XVI–XVII a. mediniai pastatai Lietuvos Respublikos prezidentūros teritorijoje pagal archeologijos tyrimų duomenis // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 7.
- Vaitkevičius G.**, 1999 – Vilniaus būtinė keramika (XIV–XVII a.). Daktaro dėrtacijos santrauka. Vilnius, 1999.
- Vaitkevičius G.**, 2000 – Ankstyvasis Vilnius: įrodumumo vingiai // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 7.
- Wędzki A.**, 1997 – Kierunki rozwoju miast środkowej Europy w XII i XIII wieku // *Początki i rozwój starego miasta w Poznaniu*. Warszawa–Poznań, 1977.
- Vėlius G.**, 2002 – Społeczeństwo Kernavė w XIII–XIV w. // *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002.
- Vijūkas-Kojelavičius A.**, 1988 – *Lietuvos istorija*. Kaunas, 1988.
- Zabiela G.**, 1995 – *Medinės Lietuvos pilys*. Vilnius, 1995.
- Zareckienė D.**, 1987 – Kauno aptvarinių sienos // *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius, 1987, t. 1.
- Žalnieriūs A.**, 2002 – Pirmoji Kauno pilis // *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2002, t. 3.
- Žukovskis R.**, 2000 – Žvalgomieji archeologijos tyrimai istoriniame Vilniaus Žvejų priemiestyje // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2000, t. 7.
- Žulkus VI.**, 1991 – *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Klaipėda, 1991.
- Žulkus VI.**, 2001 – *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002.
- Васильевский В. Г.**, 1897 – Где находился Виленский Кривой замок // *Труды девятого археологического съезда в Вильне 1893*. Москва, 1897, т. 2, с. 120, 121 (предисловие, реферату, стеноGRAMOS).
- Голубович Е. и В.**, 1945 – Кривой город – Вильно // *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. Москва–Ленинград, 1945, т. 11.
- Крауцэвіч А. К.**, 1991 – *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII стст. (планіроука, культурны слой)*. Мінск, 1991.
- Куза А. В.**, 1985 – Древнерусские города // *Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва, 1985.
- Лабутина И. К.**, 1985 – *Историческая топография Пскова в XIV–XV вв.* Москва, 1985.
- Ляуко В. М., Тарасавіч С. В.**, 2001 – Паселішчы і могільнікі. Тэрытарыялна – планіровачнае разніццё // *Археалогія Беларусі*. Мінск, 2001, т. 4.
- Яковлев В. В.**, 2000 – *История крепостей*. Москва – Санкт-Петербург, 2000.

ROZWÓJ WILNA W XIV–XVII W.

Kęstutis Katalynas

Streszczenie

Wkrótce upływa 40 lat od czasu uka-
zania się „najnowszej” historii miasta
Wilna¹. W niej to po raz pierwszy były
podjęte próby rekonstrukcji wczesnego
okresu rozwoju Wilna w oparciu o nie-
liczne jeszcze wówczas dane badań ar-
cheologicznych, nie zaś tylko o fragmen-
taryczne dane historyczne lub wręcz przy-
puszczenia. Dzisiaj sytuacja w znacznym
stopniu uległa zmianie. Archeolog Adol-
fas Tautavičius, który napisał część
pierwszego tomu „Historii miasta Wil-
na...”, w zasadzie mógł korzystać tylko z
materiałów pochodzących z badań
zamków wileńskich, bowiem na terenie
Starówki w owych czasach dokonano tyl-
ko kilka wykopów archeologicznych
(tzw. „nadzorów”). Obecnie przeprowa-
dzono już na Starówce około 1000 ba-
dań i obserwacji o różnym charakterze i
zasięgu, zwiększyła się też znacznie ilość
danych dotyczących zamków, a znalezis-
ka archeologiczne liczą dziś dziesiątki ty-
sięcy. Natomiast brak dotychczas opra-
cowań syntetyzujących, zawierających
analizę tej ogromnej informacji, zaś
próby rekonstrukcji wczesnego okresu
rozwoju Wilna w oparciu o dane badań
terenowych zawarte są tylko w kilku ar-
tykułach, które się ukazały na przeciagu

ostatnich dziesięciu lat i są autorstwa
mojego oraz archeologa Gediminasa Vait-
kevičiusa (zob. Katalynas, Vaitkevičius,
1995; Katalynas, 2000; Vaitkevičius,
2001; Katalynas, Vaitkevičius 2001,
2002). Niniejsza książka jest próbą
wypełnienia tej luki i zmniejszenia ist-
niejącej dotychczas dysproporcji między
ilością zgromadzonego materiału a stop-
niem i jakością jego opracowania. W
oparciu o dane badań archeologicznych
są podjęte próby określenia czynników,
które zadecydowały o rozwoju miasta w
XIV – I połowie XVII w., ustalenia jego
kierunków, tempa oraz cech charakterys-
tycznych dla poszczególnych okresów te-
go rozwoju. W tym celu zostały opra-
cowane i zanalizowane wszystkie do-
tychczas istniejące dane badań archeo-
logicznych przeprowadzonych na tere-
nie Wilna; zostały datowane naj-
wcześniejsze poziomy warstwy kulturowej;
kartografowane miejsca, w których na-
potkano chronologicznie zróżnicowane,
dolne (najwcześniejsze) poziomy warstw
kulturowych, konkretyzując w ten
sposób sytuację archeologiczną central-
nej części miasta Wilna; w oparciu o
zgromadzony materiał są sformułowane
odpowiednie wnioski. Jako materiał po-

¹ *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, t. 1, 1968.

mocniczy zostały wykorzystane dane badań geologicznych, wiedza historyczna oraz informacje zawarte w istniejących źródłach kartograficznych i ikonograficznych.

Granice badanego okresu zostały ustalone na podstawie dwóch przełomowych dla rozwoju miasta wydarzeń:

a) w pierwszej połowie XIV wieku, kiedy to Wilno stało się stolicą państwa, zauważalne są szybkie zmiany socjalne, gospodarcze i kulturalne: kształtuje się układ gospodarczy, struktura socjalna, swoista kultura. Ówczesna polityka władców litewskich sprzyjała powstaniu w Wilnie kolonii obcokrajowców, w których większą część ludności stanowili zawodowi rzemieślnicy. Świadczą o tym znaleziska archeologiczne, wśród których dominują profesjonalnie wykonane wyroby, przede wszystkim ceramiki użytkowej, wykonane według bardziej postępowych technologii. Czynniki zewnętrzne, a właściwie ochrona przed najazdami zbrojnymi a później – same najazdy, były powodem tego, że w wieku XIV znacznie zmienił się układ topograficzny Wilna. Chrzest Litwy w 1387 r. i w jego wyniku uzyskane prawo samorządowe stworzyły przesłanki do dalszego rozwoju miasta. Podczas napadu na Wilno w 1390 roku została zniszczona większa jego część. Później miasto zostało odbudowane na nowym, przedtem słabo zagospodarowanym terytorium.

b) o drugim przełomie w rozwoju Wilna zadecydowały wydarzenia, które miały miejsce w połowie XVII wieku. W 1655 r. Wilno zostało zajęte przez wojsko Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, które wymordowało sporo mieszkańców miasta, spaliło lub zniszczyło większość zabudowań. Wskutek głodu, który wkrótce nastąpił, oraz epidemii moru, liczba mieszkańców miasta jeszcze bardziej się zmniejszyła. Zachowane dotychczas budowle mocno ucierpiały również w latach 1659–1661, kiedy to były przedsięwzięte próby zagarnięcia fortyfikacji wojsk moskiewskich wzniezionych w centrum miasta. Warstwy kulturowe, które ukształtowały się po wojnie, świadczą o znacznym spadzie w rozwoju miasta, lub wręcz o stagnacji².

Sposób opracowania podjętego tematu jest związany ze stopniem zbadania archeologicznego miasta Wilna. W zasadzie do końca XX w. badania archeologiczne na szeroką skalę były prowadzone tylko na terenie zamków, natomiast na Starówce wykonano zaledwie kilka badań sondażowych albo nawet zadowolono się tzw. „obserwacjami archeologicznymi“, które zazwyczaj nie obfitują w informacje naukowe. Prawie wszystkie badania, prowadzone nie na terenie zamków, były łączone z różnorodnymi pracami budowlanymi (odbudowy, remontu, restauracji pomieszczeń) i miały charakter awaryjno–ratowniczy, nie zaś

² Na podstawie planu miasta Wilna z 1725–1737 r., sporządzonego w przez inżyniera wojskowego Królestwa Pruskiego Johana Georga Maksymiliana von Fürstenhoffa, można wnioskować, że od połowy XVII w. do lat 30-tych XVIII w. nie zostały zagospodarowane żadne nowe tereny, położone w dzisiejszej centralnej części miasta Wilna.

problemowy. Do końca XX wieku tylko nieznaczna część tych materiałów została opracowana i opublikowana. Podczas oceny warstw kulturowych wczesnego okresu historycznego i ustalenia ich chronologii, nie zostały uwzględnione dane wykopalisk archeologicznych z 1933 i 1939 r., prowadzonych na terenie „Krzywego miasta”; zostały one szczegółowo zanalizowane dopiero w latach 1998 – 1999 (zob. Sarcevičius, 1999sf). Zabytki znajdujące się nieopodal Wilna, które mogłyby dostarczyć dokładne datowanych materiałów porównawczych z XIV wieku, zaczęto badać dość późno: Maišiagala (Mejszagołę), Kernavė (Kiernów) – w latach 80-ych XX wieku, zaś Senieji Trakai (Stare Troki) – w 1994 r.). W warstwach późniejszych, pochodzących z XV wieku, dość rzadko napotykano łatwo datowane monety, podstawowe zaś grupy znalezisk (ceramika użytkowa i kafle) zaczęto badać późno: kafle – z dużymi przerwami od lat siedemdziesiątych XX wieku, ceramikę zaś – dopiero w latach 90-ych XX wieku. Toteż wykryte poziomy warstw kulturowych często były datowane niedokładnie, wnioski zaś o kierunkach i tempach rozwoju miasta, sformułowane na podstawie tych danych, często były błędne, nieuzasadnione (por. Jučienė, 1978; Dzikas, 1990š). Toteż obecnie, kiedy została zweryfikowana informacja, zawarta w źródłach pierwotnych, można dokładnie określić rozwój miasta Wilna do połowy XVII wieku.

Opracowując ten temat, korzystano przeważnie ze sprawozdań z badań i obserwacji oraz danych zawierających ana-

lizę znalezisk. Wstępne materiały były drukowane kilkakrotnie w różnych wydawnictwach naukowych. Zostały przeanalizowane wszystkie sprawozdania z badań archeologicznych (około 1000 sprawozdań), przeprowadzonych do 2002 roku włącznie (w tym materiał graficzny i zdjęcia), przechowywane w Instytucie Historii Litwy, SA „Instytut Restauracji Zabytków Architektonicznych“ oraz Wiłeńskim Archiwum Obwodowym. Został wykorzystany też materiał z badań archeologicznych, przeprowadzonych w 2003 roku w Sereikiškės (Serejkiszkach), przy Pilies (ul. Zamkowej) 22 / Literatų (ul. Literatów) 4 oraz dane wykopalisk z 2004 roku, wykonanych na prawym brzegu Wilii, nieopodal zbiegu ulic Rinktinės (Derewnickiej) i Olimpiečių (Rybaki), które pozwoliły uściślić niektóre założenia, zawarte w niniejszej monografii. W pracy są przytoczone są tylko te sprawozdania (351), które przyczyniły się do sformułowania określonych wniosków. Poszczególne poziomy warstw kulturowych są datowane na podstawie wykrytych w nich okazów ceramiki użytkowej, płaskich kafli (rzadziej – kafli mających formę naczynia) oraz monet; w przypadku, kiedy się nie udało datować warstwy na podstawie znalezisk, wykorzystano stratygrafię warstw archeologicznych. Kryteria, stosowane przy ustalaniu chronologii znalezisk pierwszych dwóch typów, są przedstawione w pracy (Katalynas K., Vaitkevičius G.) „*Vilniaus archeologinė stratigrafija*“ („Archeologiczna stratygrafia Wilna“) w druku; rękopis znajduje się w Instytucie Historii Litwy). Przy dato-

waniu poziomów warstw kulturowych na podstawie wykrytych w nich okazów ceramiki użytkowej, wykorzystano przede wszystkim dane dr. Gediminasa Vaitkevičiusa i archeologa Sauliusa Sarcevičiusa. Warstwy na podstawie wykrytych kafli datały K. Katalynas. Najwcześniejsze poziomy warstw kulturowych, wykryte w 2001 r. na Placu Ratuszowym i zawierające dużo nowych informacji, były datowane na podstawie napotkanych tam monet, które zidentyfikowali Vytautas Aleksejūnas i Linas Kviziukevičius.

W trakcie pisania kilku wcześniejszych artykułów, dotyczących poszczególnych aspektów rozwoju miasta Wilna (autorstwa mojego i G. Vaitkevičiusa), zostały zweryfikowane materiały, zawarte w sprawozdaniach archeologów, którzy prowadzili badania na terenie Wilna. Okazało się, że w większości przypadków różni autorzy poprawnie zinterpretowali poszczególne poziomy warstw kulturowych. Toteż w monografii tylko powołuję się na te badania, tzn. sprawozdania z badań. Przypadki, kiedy dane te wymagały uściślenia, zostały omówione w cytowanej już pracy K. Katalynasa i G. Vaitkevičiusa „Archeologiczna stratygrafia Wilna”³. Ponieważ praca ta jeszcze się nie ukazała, nie powołuję się na nią. Wartość

pomocniczą mają wykorzystane w monografii dane geologiczne, źródła drukowane, ikonografia oraz wczesne źródła kartograficzne Wilna. Znaczna część danych, zawartych w rozdziale „Ukształtowanie terenu w okresie przedhistorycznym”, jest oparta na ustnych informacjach, udzielonych mi przez dr nauk geogr. Reginę Prapiestienę i geologa Vidmantasa Vaitiekūnasa.

ZARYS PROBLEMATYKI BADAWCZEJ NAD ROZWOJEM MIASTA

Pierwsze opisy wczesnej topografii Wilna są zawarte w pracach historyków XIX wieku: Michała Balińskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Teodora Narbutta (Baliński, 1837; Kraszewski, 1840; Narbutt, 1856). Ci autorzy nie zajmowali się bezpośrednio problematyką rozwoju miasta. T. Narbutt próbował tylko ustalić dzielnicę zamieszkałe przez poszczególne grupy etniczne i prawdopodobnie opisywał sytuację, charakterystyczną dla wieku XVI lub też doby późniejszej (Narbutt, 1856, s. 50). Były podejmowane również próby ustalenia niektórych obiektów, wzmiankowanych w legendach lub źródłach pisanych (Turzej Góry⁴, zamku Górnego,

³ W pracy tej zostały wykorzystane materiały, pochodzące z badań archeologicznych, wykonanych do 2000 r. Dodatkowe informacje, oparte na badaniach późniejszych, zawiera artykuł B. Gudynaitė, K. Katalynasa i R. Zilinskasa oraz niniejsza książka.

⁴ Chodzi tu o wzmiankowaną w legendzie górę, na której podczas polowania książę Gediminas zabił tura, nie zaś o wzniesienie, znajdujące się w zachodniej części dzisiejszego Nowego Miasta i nazywane w źródłach historycznych „Górą Bouffałową” (nazwa została utworzona w XVII w. od nazwiska właściciela terenów, położonych na północ od jej podnóża). Dziś mamy do czynienia z niefortunnym tłumaczeniem tej nazwy.

Krzywego i Dolnego). Wyżej wymienieni autorzy jednakowo określają położenie Zamku Górnego oraz zgadzają się przytaczane przez nich dane, dotyczące ilości innych zamków, natomiast ich lokalizacja i nazwy nieco się różnią. Ten problem został częściowo rozwiązany jeszcze w końcu XIX wieku. W 1893 roku, na IX-ym Zjeździe Archeologów Rosji, historyk V. G. Vasiljevski wysunął sugestię, wynikającą z analizy źródeł historycznych, że pod koniec XIV w. w Wilnie były trzy zamki: położone na wzgórzach zamki Górnny i Krzywy (ten ostatni został spalony w 1390 roku) oraz Zamek Dolny. Jednak autor się nieco pomylił, ustalając położenie Zamku Krzywego i podając za miejsce jego lokalizacji południowo-wschodnią część dzisiejszej Starówki (por. Васильевский, 1897, c. 121).

W okresie międzywojennym historyk Maria Łowmiańska usiłowała ustalić zasięg występowania przedmieści wileńskich przed wtargnięciem wojska moskiewskiego w 1655 r. Granice te określiła badaczka na podstawie wysokości pobieranych w 1663 r. podatków powrotnych. Okazało się, że w tym czasie najbardziej rozbudowane były zachodnie przedmieścia (122 domy), podczas gdy w okolicach Bramy Subocz znajdowały się tylko 24 domy (Łowmiańska, 1929, s. 18–20). Dokładnie granice poszczególnych przedmieści nie są wyznaczone. Dyskutując z geografem Wandą Rewieńską, autorka wyraźnie wątpi w to, że nieopodal kościoła św. Jana był plac targowy (Łowmiańska, 1929, s. 38, 39). Większość badaczy późniejszych, usiłujących zlokalizować

zować wcześnie powstałe targi wileńskie, nie uwzględnia solidnych argumentów M. Łowmiańskiej.

Prawie jednocześnie z rozprawą M. Łowmiańskiej ukazał się artykuł Mieczysława Limanowskiego, w którym autor omawia wczesną topografię Wilna, szczególnie akcentując wpływ dróg na proces kształtowania się miasta. Podkreśla też znaczenie przepraw oraz brodów, bowiem w każdym z tych miejsc zazwyczaj powstawały osady. Na przykład uważa się, że „Niemieckie Miasto” początkowo powstało przy drodze prowadzącej do Rygi obok brodu przez Wilię, w okolicy dzisiejszego Zielonego Mostu i tylko później, wskutek przyczyn zewnętrznych, przesunięto się na tereny przy kościele św. Mikołaja (Limanowski, 1930, s. 140). Autor również jest zdania, że najwcześniej ukształtowana część Wilna znajdowała się w okolicy traktu na Połock i tu istniejącego brodu przez Wilenkę, w okolicach dzisiejszego soboru katedralnego Najświętszej Bożej Rodzicielki, znajdującego się przy dzisiejszej ulicy Maironio (Św. Anny, Safianiki), i powstała na miejscu osady rybackiej. Ta pozycja autora jest oparta na dwóch przypuszczeniach: a) w tym miejscu musiała istnieć osada, bowiem tu jest bród; b) tu mieszkały rybacy, bowiem wiadomo, że w miejscowościach brodów jest dużo ryby (Limanowski, 1930, s. 133, 135, 143).

Na podstawie analizy badań wykopaliskowych, prowadzonych w latach 1933 i 1939 na Wyżynie Altarii, archeolodzy Halina i Włodzimierz Hołubowicze ustalili, że w tym miejscu była ulokowana

większa część wczesnego Wilna („Krzywe Miasto”⁵), która została zniszczona podczas napadu w 1390 roku (Hołubowicz, 1939). Badacze późniejsi, z wyjątkiem tylko nielicznych, aż do końca XX w. nie zwróciли uwagi na tak uzasadnione twierdzenie.

Spośród prac historyka sztuki Marianna Morelowskiego należy wymienić nieopublikowaną pracę „Zarzecze – stare Wilno”, którą w luźnej formie streszcza w swoim artykule Jūratė Vaintraubaitė-Markevičienė (Markevičienė, 2002). Ponieważ autorka ta ma zbyt subiektywne zdanie, a maszynopis pracy nie zachował się w całości, toteż na podstawie artykułu nie można dokładnie ustalić założeń M. Morelowskiego.

W pracach historyka Jerzego Ochmańskiego była kilkakrotnie zamieszczana mapa Wilna „z czasów Jagiełły” (w tekście nieskommentowana; por. Ochmański, 1982, s. 65). W zasadzie można się zgodzić z rozmieszczeniem na niej obiektów, wymienionych w przywileju Jagiełły, nadanym w 1387 dla biskupa wileńskiego. Lecz jednocześnie należy zaznaczyć, że na mapie są pewne nieścisłości dotyczące lokalizacji kilku ważnych obiektów, wymienionych w innych źródłach⁶.

Problematyką rozwoju Wilna zainteresowano się ponownie pod koniec

XX w. W 1994 r. historyk Aušrelė Racevičienė podjęła próby ustalenia granic urbanistycznych Wilna w końcu XVII w. (Racevičienė, 1994§). Praca ta rozpoczęła badania, związane z określeniem granic zabytku archeologicznego – warstwy kulturowej Starówki wileńskiej; na podstawie tej pracy zamierzano opracować szczegółowy program badań rozpoznawczych, które następnie zostały zanaliżowane i porównane z istniejącymi dotychczas danymi. W pracy są szeroko wykorzystane nieopublikowane dotychczas materiały, zgromadzone przez historyków Specjalistycznych Restauracyjno – Wytwórczych Pracowni Naukowych (pożniejsze nazwy – Instytut Konserwacji Zabytków, Instytut Restauracji i Projektowania Zabytków, SA „Instytut Restauracji Zabytków”). W toku pracy wyłoniły się trzy poważne problemy: a) nie udało się dokładnie ustalić położenia obiektów, wymienianych w źródłach i znajdujących się na terenie przedmieści; b) zagospodarowanie peryferii miasta było dyfuzyjne, toteż powstały trudności z ustaleniem terenów (np. w okolicy Zarzecza), które pod kątem urbanistycznym stanowiły już osady typu wiejskiego; c) istniejące dane historyczne okazały się niewystarczające do ustalenia granic miasta Wilna w końcu XVII w. Toteż autorka ustaliła gra-

⁵ Termin autorstwa H. i Wł. Hołubowiczów. Zob. Hołubowicz, 1939.

⁶ Np., na planie J. Ochmańskiego jest podane, że w końcu XIV w. w Wilnie były dwa Zamki Dolne (drugi zamek – to gotycka rezydencja wielkich książąt litewskich, zbudowana w końcu XIV–XV w. w południowo-zachodniej części podnóża Góry Zamkowej), drewniany zaś Zamek Krzywy jest zlokalizowany na terenie historycznego Ogrodu Bernardyńskiego, w miejscu zatapianym przez powódź podczas wylewu Wilenki, otwartym dla ostrzału z położonych obok wzgórz, t.j. w miejscu całkiem nieodpowiednim dla fortyfikacji.

nice terenów zurbanizowanych głównie na podstawie źródeł kartograficznych z końca XVIII – początku XIX wieku.

Archeolog G. Vaitkevičius, dając do włączenia warstwy kulturowej Wilna do rejestru zabytków kultury, sporządził w 1997 roku uogólniający wniosek o prowadzonych dotychczas nadzorach i badaniach archeologicznych na terenie Wilna (dwie części; zob. Vaitkevičius, 1997š). Większą wartość dla naszego tematu ma druga część pracy, która zawiera plany centralnej części miasta i szczegółowo dokładnie przedstawia tereny, zbadane archeologicznie. Niestety, niektóre dane, zawarte w części opisowej pracy i dotyczące oceny warstwy kulturowej, stały się nieaktualne, bowiem już po kilku latach udało się je skoregować. G. Vaitkevičius nie zajmował się bezpośrednio rekonstrukcją rozwoju miasta, toteż w niniejszej monografii jego praca „Ustalenie granic warstwy kulturowej (AR 5 a, c) wileńskiej Starówki...“ nie została wykorzystana.

Pod koniec XX w. rozwojem sieci osadniczej Wilna zainteresowali się architekci – urbaniści. Ukształtowały się dwa poglądy na rozwój miasta. Zwolennicy pierwszego twierdzili, że Wilno powstało na miejscu kilku osad; w procesie takiego rozwoju ukształtowała się radialna (wachlarzowa) sieć ulic (Miškinis, Jurkštės, 1985; Miškinis, 1987, 1991). Natomiast na schematach, sporządzonych przez D. Bražėnaitę i ilustrujących ruchy osadnicze mające miejsce do pierwszej połowy XVI wieku (Bražėnaitė, 1998), Wilno jest przedstawione jako typowy przykład zasiedlenia kwiatowe-

go (taki typ zasiedlenia jest charakterystyczny dla niektórych miast Rusi, np. Pskowa i Moskwy; zob. Kysa, 1985).

W trzech wyżej wymienionych pracach Algimantasa Miškinisa i Vytautasa Jurkštasa są zamieszczone te same schematy rozwoju Wilna oraz są przytaczane te same argumenty, dotyczące zasiedlenia miasta, chociaż nie zawsze są podawane ich źródła pierwotne, np. zdanie archeologa Adolfa Tautavičiusa o zagospodarowaniu Wilna w XIV w. (por. Tautavičius, 1968, s. 40). Czasami też w sposób bardzo swobodny jest oddawana treść niektórych źródeł (por. przypis, że Ghillebert de Lannoy „charakteryzuje miasto jako ciągnące się w kierunku południowo-zachodnim od zamku aż do kościoła franciszkanów“; zob. Miškinis, 1987, s. 58). Zdanie A. Miškinisa jest szczegółowo przedstawione w I tomie „Historii architektury Litwy“. A. Miškinis uważa, że miasto na lewym brzegu Wileńscy faktycznie ukształtowało się w XIII–XIV w.; wczesne przedmieścia (Zarzecze) powstały na początku XIV w. Ruch osadniczy szerzył się od pierwotnego centrum miasta, znajdującego się w okolicy obecnego kościoła św. Jana, w kierunku południowo-zachodnim, wzdłuż drogi na Trakai (Troki) (zgodnie z tekstem; natomiast według schematów – szerzył się w kierunku południowym i południowo-zachodnim; zob. op. cit., s. 58, ryc. 30). Prawdopodobnie pod wpływem M. Limanowskiego autor twierdzi, że w okolicy ulic Bokšto i Subačiaus (Bakszty i Sułboć) znajdowała się osada rybacka. Na schemacie, ilustrującym zagospodarowa-

nie miasta na początku XIV i w drugiej połowie XV w., osada ta jest zaznaczona nie w okolicy dzisiejszej ulicy Bokšto, lecz na podmokłym stoku góry między ulicami Subačiaus i Aukštaičių (Kopanicy), w miejscu obecnych stawów na Popławach. Na podstawie danych, zawartych w artykule architekta Romana Jaloveckasa i historyka Teresy Dambrauskaitė, A. Miškinis zakłada, że najwcześniej powstałe targowisko w Wilnie znajdowało się w miejscu obecnego kościoła św. Jana. Jednak w tym artykule (zob. Jaloveckas, Dambrauskaitė, 1970, s. 82, 83) zaznacza się, że zdanie o istnieniu tu targowiska jest oparte na „mocnym przypuszczeniu“ W. Rewieńskiej i uwadze Wincentego Przyałgowskiego (Rewieńska, 1928; Przyałkowski, 1860). Uzasadniona krytyka założeń W. Rewieńskiej, dokonana przez M. Łowniańską, w opracowaniu A. Miškinisa w ogóle nie jest uwzględniona. Ignorowane są również wyniki badań archeologicznych; na schematach, ilustrujących zagospodarowanie miasta w w. XIII i okresie późniejszym, nawet nie jest zaznaczone „Krzywe Miasto“ (Miškinis, 1987, s. 59, ryc. 30). Podobny opis charakteryzuje też pracę Dali Braženaitė-Dijokienė napisaną w 2002 r., chociaż autorka twierdzi, że przy opracowaniu schematów obrazujących rozwój Wilna od wieku XIII do XX włącznie, został wykorzystany opublikowany w 2001 r. artykuł K. Katalynasa i G. Vaitkevičiusa (Dijokienė, 2002, s. 18; por. Katalynas, Vaitkevičius, 2001, s. 68–75).

Jak już była mowa wyżej, dane o sytuacji archeologicznej Starówki wileńskiej, zawarte w wydanym w latach 70-ych XX wieku pierwszym tomie *Historii miasta Wilna*, pochodzą z jednego niedzielnego przekopu, przeprowadzonego w podziemiach kościoła dominikańskiego, oraz materiałów z kilku „nadzorów archeologicznych“. Dlatego też A. Tautavičius, który bardzo szczegółowo zanalizował wyniki badań zamków wileńskich, rozwój osadnictwa na lewym brzegu Wilenki przedstawił bardzo oględnicie. Zakładał on, że na terenie obecnej Starówki osada powstała pod koniec XIII – na początku XIV wieku. W opraciu o źródła historyczne, z których było wiadomo, że w czasach Gedymina franciszkanie mieli w Wilnie kościół, autor przesunął granice ówczesnego miasta aż do klasztoru franciszkańskiego, znajdującego się nieopodal obecnej ulicy Trakų (Trockiej) (Tautavičius, 1968, s. 26, 27, 40).

W 1978 r. archeolog Irena Jučienė usiłowała ustalić wczesny rozwój miasta w opraciu o istniejące dotychczas dane archeologiczne. Część informacji, zawartych w tej pracy i dotyczących badań przeprowadzonych na Wyżynie Altarii, jest sprzeczna z napisanymi przez autorkę sprawozdaniami z tych badań, niektóre zaś wnioski (np. twierdzenie, że w Dolinie Pieśni były fortyfikacje, a znajdująca się tu osada została opuszczona stopniowo na przeciagu końca XIII – początku XIV w.) nie są potwierdzone badaniami⁷.

⁷ Wnioski I. Jučienė o zagospodarowaniu terenu, znajdującego się na Wyżynie Altarii, są oparte prawie wyłącznie na danych, uzyskanych z drążeń geologicznych. Zob. Jučienė, 1978a, b, c.

Nieco nielogicznie wygląda też przypuszczenie o ufortyfikowaniu kotliny otoczonej wyżynami, toteż najwłaściwiej byłoby odrzucić wnioski I. Jučienė. Charakteryzuje rozwój obecnego Starego Miasta w XIV–XVI w., autorka wypracowała schemat, z którego wynika, że najpierw zostało zagospodarowane terytorium położone na południe od Zamku Dolnego, potem zaś osadnictwo szerzyło się dalej (Jučienė, 1978, s. 46–49). W artykule zostały zignorowane istniejące już w tym czasie informacje o znaleziskach, napotkanych w posesjach przy ulicy Pilies 23, ulicy Šv. Kazimiero (św. Kazimierza), ulicy Bokšto, które by zaprzeczyły temu schematowi.

Próby uogólnienia danych wykopalisk archeologicznych i na ich podstawie ustalenia tendencji rozwoju miasta podejmowała też archeolog Liudvikas Dzikas. Wnioski, sformułowane w jego pracy, są oparte tylko na relacjach z badań wykopaliskowych. W pracy nie zostały uwzględnione znaleziska archeologiczne. Zdaniem autora, miasto wykroczyło poza granice zamków w XIV w.; wiąże się to z działalnością księcia Gedymina. Nieco później Wilno szerzyło się na południe, wzdłuż lewego brzegu Wilenskiej, aż w XV wieku dotarło do miejsca styku dzisiejszych ulic Subačiaus i Rasų (Rossy). Dość późno zostały zagospodarowane tereny w pobliżu ulic Žemaitijos (Straszuna), Šv. Ignato i Dominikonę (św. Ignacego i Dominikańskiej) (w XV w. albo nawet na początku w. XVI) (Dzikas, 1990). Ostatnie założenia były sprzeczne z danymi przytoczonymi przez samego autora (np. że na terenie posesji nr 6 przy

ulicy Žemaitijos została wykryta warstwa kulturowa z XIV w.), jak też z danymi badań wcześniejszych (od 1982–1983 r. było wiadomo, że w okolicy ulic Šv. Ignato i Dominikonę istnieje warstwa kulturowa z XIV w.). Nieco później, porównując dane znalezisk wykopaliskowych z wnioskami pochodzącyimi z badań archeologicznych, wykorzystanych przez L. Dzikasa, wykryto szereg nieścisłości w datowaniu znalezisk lub napotkanych poziomów warstw kulturowych; często były one datowane na okres wcześniejszy (Katalynas, Vaitkevičius, 1995).

Próby uogólnienia wszystkich istniejących dotychczas informacji o rozwoju miasta w XIV–XVII w. były podejmowane też w kilku pracach archeologów K. Katalynasa i G. Vaitkevičiusa (Katalynas, Vaitkevičius, 1995; Katalynas 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2000; Vaitkevičius 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 2002). Od ukazania się pierwszej z tych prac upłynęło sporo czasu i niektóre wnioski, dotyczące zagospodarowania Wilna, okazały się zbyt pochopne. Np., skoregowane zostały założenia o tym, że w XIV wieku w okolicy ulicy Universiteto (Uniwersyteckiej) i Alumnatu znajdowała się osada (zob. Katalynas, Vaitkevičius, 1995, s. 31), oraz o tym, że w mieście obecnej ulicy Šv. Ignato istniała jeszcze jedna osada (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, s. 73, ryc. 4). W r. 1413 lub 1414 w Wilnie przebywał burgundzki możnowładca Ghillebert de Lannoy, który napisał o „długim, wąskim, z góry schodzącym mieście“, z kamiennymi zabudowaniami kultowymi (taki opis mógł

dotyczyć tylko części miasta położonej na południe – południowy zachód od zamków), lecz nieliczny materiał wykopaliskowy świadczy o tym, że do początku XV w. włącznie na tym terenie było tylko kilka siedzib.

Porównując sytuację powstałą pod koniec XIV – na początku XV wieku w Wielkim Księstwie Litewskim z istniejącymi dotychczas danymi badań archeologicznych, można zauważać pewne nieścisłości. Geografia znalezisk, datowanych na ten okres, jest o wiele bardziej różnorodna niż znalezisk z okresu wcześniejszego. Niektórzy autorzy, badający rozwój miasta Wilna, np. K. Katalynas i G. Vaitkevičius, wiązali to z szybkim rozwojem miasta po zniszczeniu podczas napadu w 1390 r. jego głównej części, tzn. „Krzywego Miasta“ i Krzywego Zamku. Badacze byli zdania, że mieszkańcy miasta, którzy uszli z życiem i nie zostali uprowadzeni do niewoli, od razu po wycofaniu się wroga przenieśli się na przedtem słabo zagospodarowane tereny, położone na lewym brzegu Wilenki. Jednak nie uwzględniono tego, że w państwie wówczas panował głęboki kryzys, który musiał odbić się na rozwoju miasta. Mimo że konflikt powstały między Jagiełłą i Witoldem w końcu został rozwiązany dzięki zawarciu ugody w Ostrowcu, nadal nie ustawały najazdy niezadowolonych z takiego układu Krzyża-

ków. Kilkakrotnie była pustoszona znaczna część WKL, w tym też jego stolica. Próby ingerencji Witolda w sprawy wewnętrzne rozpadającego się państwa tatarskiego zakończyły się porażką w bitwie nad rzeką Worskłą w 1399 r.; zginęła większość zaproszonych rycerzy (w tym też polskich). Skutkiem tego były natychmiastowe komplikacje wojenne i gospodarcze w południowej części WKL oraz nieprzychylne nastawienie Zachodu⁸. W związku z tym WKL w ostatecznych dziesięcioleciach XIV i na początku XV w. musiało doznać poważnych ubytków demograficznych i finansowych. Wieśi o klęskach i zagrożeniu musiały powstrzymać potencjalnych kolonistów; liczba zaś mieszkańców państwa ciągle się zmniejszała z powodu nieustających, szeroko zakrojonych napadów Krzyżaków. Dlatego też pod koniec XIV w. nawet uprzywilejowane miasto Wilno, które uzyskało już autonomię prawną, z obiektywnych powodów nie było w stanie intensywnie się rozwijać. Podczas ustalania chronologii wczesnych poziomów warstw kulturowych na Placu Ratuszowym na podstawie znalezionych tam monet okazało się, że wcześniejsze datowanie głównych znalezisk, tj. ceramiki użytkowej, nie było dokładne: naczynia, identyczne ze względu na morfologię i stosowane technologie wytwórcze, były produkowane przez dłuższy czas, co najmniej od końca XIV w. do połowy w. XV włącznie⁹. To-

⁸ Przeciwko Timurowi był zorganizowany nie „rutynowy“ najazd wojenny, lecz ogłoszona przez papieża i szeroko reklamowana przez organizatorów Wyprawa Krzyżowa.

⁹ Identyczne naczynia zostały natopkane w warstwie pożarowej z 1390 roku na „Krzywym Mieście“; na Placu Ratuszowym znajdowały się one w poziomie warstwy kulturowej, zawierającej monety Witolda i Kazimierza Jagiellończyka.

też najwcześniejsze poziomy warstw kulturowych, wykryte na Starówce i wcześniej datowane na koniec w. XIV, może nawet na okres przed uzyskaniem samorządu, pod wielu względami poprawniej byłoby datować na początek albo na pierwszą połowę XV w.

UKSZTAŁTOWANIE TERENU W OKRESIE PRZEDHISTORYCZNYM

Historyczne centrum Wilna znajduje się w dolinie, gdzie Wilenka wpada do Wilii, na rozłożonych łukiem tarasach. Ukształtowała się ona w okresie przedostatniego lub ostatniego zlodowacenia. Na styku rzek, na prawym brzegu Wilenki, zachowane są wzgórza, rozdrobnione w wyniku polodowcowej erozji. W niektórych miejscach Starówki zachowane są fragmenty różnych poziomów teras (Prapiestienė, 2002). Dolinę otaczające wyżyny, położone nad jej najgłębszą częścią (u podnóża Góry Zamkowej), sięgają wysokości 65–110 metrów. Naturalne ukształtowanie terenu i źródła wodne podzieliły ten teren na kilka części z różnymi warunkami do życia.

Prawy brzeg Wilenki. Jest to obszar obejmujący teren późniejszego Zamku Dolnego, część Wyżyny Altarii oraz Zarzecze. Na nim można wyodrębnić: a) najbardziej chronioną przez samą przyrodę, położoną na wysokości 40–50 m nad

podnóżem, Góre Zamkową¹⁰ z placykiem na szczycie i cyplami na południowo-zachodnim i północnym podnóżach (Abaravičius, Remecas, 1996š; Lasavickas, Lisancka, 1979šc; Rackevičius, 1997š; Galas, 1999, s. 282–288), z pozostałych stron otoczoną podmokłymi, zatorfionymi terenami lub starorzeczem Wilenki (Abaravičius, Urbanavičius 1996š); b) południowo-zachodnią część Wyżyny Altarii z wąską podmokłą doliną, znajdująca się między Krzywą (Łysą, Trzech Krzyży) Górami a Wilią (Vaicekauskas, 1996š; Sarcevičius, 1998ša, 1998šb, 1999); c) suchą, piaszczystą równinę, znajdującą się w okolicy dzisiejszych ulic Krivių (Popowszczyzny) i Polocko (Połockiej), z dwoma wzgórzami (Grobu Gedymina i bezimiennym, spadającym do Wilenki swym zachodnim stokiem), przechodzącymi w łagodny stok i podmokłą, okresowo zalewaną przez rzekę, dolinę (Katalynas, 1990ša, 1990šb). W czasach historycznych rzeźba terenu tej wschodniej części Wilna mocno się zmieniała, na początku – przez przekopanie nowego łożyska Wilenki między Górami Zamkową i Krzywą, później – poprzez stopniową kanalizację oraz zasypanie gruntem starego łożyska Wilenki.

Na lewym brzegu Wilenki należy najpierw wyodrębnić obszar, zajmujący około 100 hektarów i znajdujący się w miejscu dzisiejszej Starówki. Na począ-

¹⁰ Należy zwrócić uwagę na istniejącą różnicę poziomów. Pierwotna powierzchnia ziemi w okolicach Góry Zamkowej (za wyjątkiem cypla znajdującego się na południowym zachodzie stoku) była położona na poziomie 4,3–7,2 m głębokości względem dzisiejszej powierzchni ziemi. Na Starówce nad pierwotną powierzchnią ukształtowała się warstwa kuturowa miąższości 2–3 m (w okolicach ulicy Maironisa – do 4 m).

ku XVI wieku został on otoczony od strony północno-wschodniej, wschodniej, południowej, zachodniej i północno-zachodniej kamiennym murem obronnym. Z punktu widzenia geomorfologii teren ten obejmuje II–IV nadzatokowe terasy Wilii. Górnne warstwy geologiczne – to piaszczyste i żwirowe gleby, łatwo wchłaniające wodę. Niżej znajdują się odporne na wodę gleby gliniaste, nad którymi skupia się wilgoć gruntowa. Toteż u podnóża teras skupiały się wysięki wód gruntowych (mokradła, źródła), które tworzyły naturalną przeszkode, otaczającą półkolem jądro Starówki i łączącą się krańcami z Wileńską (zaś od strony południowo – zachodniej Zamku Dolnego – ze starorzeczem Wileńki). Na początku XVI wieku w tym miejscu został wzniesiony mur obronny. Na terenach położonych na wschodzie i południowym wschodzie od doliny Wileńki, w kierunku zgodnym ze wskazówką zegara, były źródła Żupańskie i głęboki wąwóz, znajdujący się w miejscu dzisiejszego budynku nr 15 przy ulicy Subačiaus; w okolicy dzisiejszej ulicy Šv. Dvasios (Cerkiewnej) znajdowały się bagniste zagłębia (Vaitiekūnas, 1999š); dalej – źródła Ostrego Końca (Ostrej Bramy), które dały początek rzeczce Kaczerdze. Na lewym brzegu tej rzeczki znajdowały się podmokłe zagłębia i doły, występujące w miejscu dzisiejszych ulic Sodu (Sadowej) i Gėlių (Kwiatowej) oraz na północny zachód od skrzyżowania ulic Pylimo (Zawalnej) i Naugarduko (Nowogródzkiej), wąwozy – w miejscu ulic Šv. Stepono (św. Stefana) i Raugyklos (Kwaszelnej) (Katalynas,

2002šb, 2002šc), źródła na Wingrach, podmokłe zagłębia w miejscu cmentarzyska ewangelików – reformatów i dalej na wschód od niego; głębokie doły w okolicach ulicy Palangos (Poznańskiej). Inne dwa wysięki wód gruntowych miały miejsce na terenach obejmujących: a) część obecnej ulicy Subačiaus, w miejscu domów nr 2–16 (Žukovskis, 1994šb; Katalynas, 1990šc, 1990šd) oraz ulicę Šv. Kazimiero; b) pas, zaczynający się przy skrzyżowaniu ulic Maironio (Safijaniki) i Latako (Łotoczek) oraz ciągnący aż do ulic Rusų, Šv. Mykolo (Ruskiej, św. Michała), dzielnicy uniwersyteckiej, Pałacu Prezydenta RL oraz ulicy Totorių (Tatarskiej) (Vainilaitis, 1994šc; Sarcevičius, 1997šc; Vaičekauskas, 2001š; Dzikas, 1979ša; Lisanka, 1979š; Vainilaitis, 2002š; Luchtaniene, 1996ša, 1996šb; Poška, 1996š; Butėnas, 1998š, 1999š; Stankevičius, 1992š; Žukovskis, 1996ša, 1997šb). Na tym obszarze warstwy kulturowe ukształtowały się na torfowiskach różnej miąższości.

Spośród lokalnych właściwości terenu należy wymienić zagłębia w okolicy dzisiejszej ulicy Šv. Mykolo (św. Michała) (Gendrėnas, 1999š), wzgórza w okolicy kościołów św. Franciszka i Bernardyna (Vainilaitis, 1994šd), św. Michała Archanioła (Patkauskas, 1976šb; Stanaitis, 1994š), św. Janów (Vaičekauskas, 2001š), św. Marii Pocieszycielki (Augustynów) i św. Mikołaja oraz w miejscu soboru katedralnego Najświętszej Bożej Rodzicielki, Pałacu Radziwiłłów, tuż przy skrzyżowaniu ulic T. Vrublevskio (T. Wróblewskiego) i Žygimantę (Zygmuntowskiej) oraz piaszczyste

grzbiety znajdujące się w okolicy dzisiejszych ulic Didžioji, Rotušės aikštė (Wielkiej, Placu Ratuszowego) (Katalynas, 1988š, 2001š; Žukovskis, 1995š) i ulicy Dominikonų. Cerkiew św. Trójcy została zbudowana na szczycie urwistego wzgórza (Misiukaitė, 1987š, 1989ša; Luchtanienė, 1999šb). Wzgórze też znajdowało się na miejscu dzisiejszego budynku nr 54 przy ulicy Pylimo; podczas prac związanych z wyrównaniem wzgórza zostały przekopane wczesne poziomy warstw kulturowych (Vaicekauskas, 1999še). Niektóre miejsca wcześniej były mokre. Znajdowały się one w okolicy dzisiejszych ulic Ligoniūs, Kėdainių, Trakų (Szpitalnej, Kiejdańskiej i Trockiej), w części wschodniej i zachodniej ulicy Tilto (Mostowej) (Sprainaitis, 1984š; Sarcevičius, 1996ša, 1996šc) oraz na północnym wschodzie od skrzyżowania ulic Tilto, Radviļu (Bogusławskiej). Właśnie na tym terenie, należącym do Radziwiłłów, były wykopane stawy. W dolinach rzek często usiłowano zagospodarowywać też podmokłe, zatorfione tereny (np. podnóże Góry Zamkowej, okolice ulic Odminių, L. Stuokos-Gucevičiaus (Garbarskiej i Bonifraterskiej), oraz obszar znajdujący się w miejscu przecinania się ulic Aukštaičių i Maironio (Katalynas, 1985š)). Niektóre tereny usiłowano oszczyścić, toteż kładziono tam chrust oraz nasypywano przywieziony z innych miejsc grunt (nieopodal ulicy Barboros Radvi-

laitės (Królewskiej); Dzikas, 1981š), lub też zakładano systemy drenarskie (w dzielnicy rzemieślniczej podwładnej biskupowi wileńskiemu, w miejscu dzisiejszego Pałacu Prezydenta, w klasztorze bernardynek na Zarzeczu przy ulicy Malūnų (Młynowej) oraz w innych miejscowościach; zob. Luchtanienė, 1996ša, 1996šb; Vainilaitis, 2000; Katalynas, 1990ša, 1990šb).

W źródłach historycznych wymieniają się popławskie złoża gliny, znajdujące się nieopodal ulicy Subačiaus, które były intensywnie eksploatowane w XV–XVII w.

Na prawym brzegu Wilii znajdowała się równina, która ukształtowała się w lodowcowej dolinie rzeki i zawierała gleby napływowe: żwir, piasek, piaszczystą glinę (Monstvilas, 2001š). Pod nimi wytwarzły się warstwy gliny. Według danych, przytaczanych przez historyka S. Samalavičiusa, były one eksploatowane od XVII w.¹¹, kiedy to zostały wyczerpane zasoby gliny na Popławach (Samalavičius, 1977). Ślady tych kopalni zostały wykryte w okolicach ulic Lvovo (Lwowskiej) i Krokuvos (Krakowskiej).

ROZWÓJ WILNA W XIV W.

Ogólna charakterystyka okresu. W XIV w. Wielkie Księstwo Litewskie było już scalonym państwem, posiadającym jedynego władcę. Dla panującej dynastii Gedyminów przez dłuższy czas nie były charakterystyczne większe konflikty

¹¹ Znajdujące się na prawym brzegu Wilii kopalnie gliny i wapna po raz pierwszy są wzmiankowane w Metryce Litewskiej, w dokumencie z 1522 roku. Ich lokalizacja nie jest jasna. Prawdopodobnie w dokumencie chodzi o Sznipiszki lub Piuromont. Zob. Firkovičius, 1975š, s. 16.

wewnętrzne (Kiaupienė, Kiaupa, Kuncevičius, 1999, s. 73). W liście wielkiego księcia Gedymina z 1323 roku po raz pierwszy było wzmiankowane miejsce jego stałego pobytu – miasto Wilno (*Gedimino laiškai*, 1966ś). W wieku XIV, w wyniku ekspansji na rozdrobnione ziemie ruskie, państwo rozwijało się w szybkim tempie w kierunku wschodnim i południowym. W dobie późniejszej usiłowało zapobiec nasilającej się agresji katolickiego Zachodu. Wykorzystywane były w tym celu zarówno środki wojenne, jak i dyplomatyczne. Wśród tych ostatnich można wymienić podejmowane przez Gedymina w latach 1323–1324 próby ochronienia się. Nasilało się zagrożenie ze strony Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (dalej – Zakonu Krzyżackiego). W latach 50-ych XIV w., po zniszczeniu podstawowych zamków na zachodzie WKL, Krzyżacy skierowali się ku jądru państwa. W 1348 roku dotarli do przedmieści Trok i Wilna, w 1365 roku spalili nieobwarowaną część miasta. Największe napady Krzyżaków miały miejsce pod koniec XIV w. Podczas jednego z takich napadów został zniszczony Zamek Krzywego i położona obok część miasta, w związku z czym mocno się zmieniła topografia miasta.

W XIV w. ukształtowały się stosunki handlowe Litwy z sąsiadami. Zwiększyło się zróżnicowanie rzemiosł oraz wzrost ich produkcji. Pojawienie się rzemieślników o wąskiej specjalizacji (obróbka kości i kory brzozowej w Kervavė, produkcja „ceramiki gotyckiej“ w

Wilnie oraz „czarnej ceramiki“ w Naujiej Trakai (Nowych Trokach); por. Luchtnas 2002, s. 26; Vaitkevičius, 1999, s. 51, 52; Poškienė, 2002, s. 25) świadczy o tym, że zaczęto produkować wyroby na sprzedaż. Rozwijały się stosunki kulturalne zarówno z Zachodem, jak i Wschodem. W dokumentach z 1323 roku wzmiankuje się katolicki dom modlitewny w Wilnie oraz katoliccy mnisi – sekretarze wielkiego księcia (*Gedimino laiškai*, 1966ś, s. 27, 31, 45, 53–55, 133–137, 141; Nikžentaitis, 1989, s. 30; Rowell, 2001, s. 30). Władcy Liwy coraz więcej uwagi zwracali na rozwój ekonomiki państwa (Gudavičius, 1996, s. 43–45; Nikžentaitis 1996, s. 125). W 1323 roku Gedymin zaprosił na Litwę kolonistów z Zachodu (rycerzy, kupców, rzemieślników). W pierwszej połowie tegoż wieku w Wilnie pojawiły się prawosławni, prawdopodobnie duchowni, oraz rzemieślnicy i kupcy. Zaczęły się rozwijać przejęte z zewnątrz technologie, np. budownictwo kamienne.

W 1385 roku, na mocy aktu w Krėva (Krewie), wielki książę litewski zobowiązał się przyjąć chrzest razem z całą poganską ludnością Litwy. Ogłoszone w 1387 roku przywileje dla wszystkich bojarów – katolików, dla biskupa wileńskiego oraz dla mieszkańców Wilna stworzyły przesłanki do kształcania się odrebnego warstw socjalnych: szlachty, duchowieństwa oraz mieszkańców, umocniły prawnie ich status. Nadanie Wilnu prawa miejskiego na wzór Magdeburga sprzyjało formowaniu się samodzielnej społeczności miejskiej. Jednocześnie przywileje te wytworzyły te-

reny o odrębnej podległości prawnej, co później miało wpływ na rozwój miasta.

Dane pomocnicze. W dokumentach z początku XIV wieku (w listach wkl. Gedymina, sprawozdaniach posłów) wzmiankuje się tylko samo miasto i pomieszczenia przeznaczone na rezydencję księcia (?). Niektóre obiekty, znajdujące się w Wilnie, są wymienione w kronikach krzyżackich oraz kronikach Zakonu Inflanckiego. Opisując najazd 1365 roku, Wigand von Marburg pisze o zamku, dookoła którego „wszystko zostało spalone“ (Marburgietis, 1999ś, s. 131). Prawdopodobnie podczas napadu zamek nie był obiegany. W 1382 r. wzmiankuje się, że „Witold przybył na wały wileńskie, by stoczyć walkę“; w walce zwycięstwo odniosło wojsko Jagiełły. Gdzie się znajdowały te wały i gdzie się odbyła walka, dokładnych danych brak. Wnioskując z jednakowej liczby ofiar (po 300 zbrojnych; Marburgietis, s. 176), nie była to walka stoczona na fortyfikacjach.

Po zajęciu Trok w 1383 roku, mistrz Zakonu wysłał cztery chorągwie do Wilna, by „spaliły one ruskie miasto tak, jak tylko potrafią“. W potyczce na moście (w źródle nie jest on zlokalizowany), po trzech atakach Krzyżacy ponieśli duże straty i zostali odparci, mimo to „miasto“ zostało spalone (Marburgietis, s. 185). Na podstawie opisu nie można wnioskować, czy była to część Wilna, znajdująca się nieopodal Wileńki, zamieszkała przez prawosławnych. W opisie napadu z 1390 r. zaznacza się, że został wzięty szturmem i spalony „najwyższy“ zamek drewniany (t.j. Krzywy), podczas gdy kamienny Za-

mek Dolny wytrzymał prawie pięć tygodni trwające oblężenie (Marburgietis, s. 199, 368, 369).

W 1394 roku już się wspomina nie o samym Krzywym Zamku, tylko o „miescu starego zamku“, na którym Krzyżacy po odparciu kontrataku Litwinów umieścili bombardy. Przed rozpoczęciem stopniowego ataku na kamienny Zamek Dolny, wojska krzyżackie zostały przemieszczone na tereny, położone w pobliżu Wilii, nieco niżej zamku, t.j. w okolice późniejszego przedmieścia Lukiškių (Puškarnė) (Łukiszki (Puszkarnia)). Podczas oblężenia została zburzona „wieża, która wpadła do wody“, też „mniejsza“ i/albo „niższa“ wieża. Mur został uszkodzony wskutek ataku z użyciem oręza palnego, zniszczone zostały pokrycia mostów i same mosty; potem zaczęto wywalać bramę zamku (Marburgietis, s. 213). Taki tok wydarzeń wskazuje na to, że mogły być zniszczone mosty zwodzone, broniące dostępu do bramy. Ostatecznie usiłowano wypuścić otaczającą zamek wodę, kopiąc nowe rowy. Źródła nie podają, gdzie się znajdowały elementy wzmiankowanych fortyfikacji; nie udało się tego ustalić też podczas badań prowadzonych na terenie zamków.

Dość dużo informacji zawierają przywileje Jagiełły dla mieszkańców z 1387.03.22 oraz biskupa z 1387.02.17. W pierwszym przywileju zaznacza się, że miasto dotychczas nie posiada fortyfikacji; należy je wznieść w przyszłości (Dubiński, 1788ś, s. 1, 2). W drugim przywileju wymienia się kilka punktów orientacyjnych: sad Gasztolda (znajdujący się

w okolicy dzisiejszego klasztoru bonifratrów) oraz położony na południe od niego, w kierunku wyżyny, sad dany w darze przez Jagiełłę biskupowi Andrzejowi (teren dzisiejszego Pałacu Prezydenta), „dom Braci Mniejszych [franciszkanów]“ (klasztor franciszkanów), kościół św. Mikołaja. Na podstawie tych punktów można w przybliżeniu zlokalizować znajdujący się nieopodal domu franciszkanów i kościół św. Mikołaja „Dom Czeszki“ oraz sad, wał obronny, też „drogę dookoła miasta“, znajdująca się w okolicy dzisiejszej ulicy Liejyklos (Ludwisarskiej), „za rzeką na zachodzie“ (prawdopodobnie Kaczergą). Jako punkt orientacyjny może być wykorzystana również „droga na Zamek Trocki“, znajdująca się wówczas nieopodal kościoła św. Mikołaja i klasztoru franciszkanów, najprawdopodobniej w okolicach dzisiejszych ulic Lydos (Lidzkiej) i Žemaitijos. W tekście przywileju jasno są rozróżniane terminy „zamek“ (który w tym czasie miał już obwarowania kamienne; używane są terminy „*intra muros castri*“; „*extra muros*“) i „miasto“. Brak wzmianek o części miasta, położonej na Wyżynie Altarii. Do biskupa należały trzy posiadłości, znajdujące się poza murami zamku: sad w pobliżu sadu Gasztolda; część miasta, położona na południowym zachodzie od zamku, aż do kościoła św. Mikołaja, drogi na Troki i wału obronnego (najprawdopodobniej z parkanem); dwa placiki obok zamku, położone między stajniami i źródłem. Ostatnie prawdopodobnie znajdowały się na południu od Zamku Dolnego, na wschodzie od

północnej części dzisiejszej ulicy Pilis (gdzie indziej przydatne osadniczo miejsca oddzielała od zamku szeroka bagnista dolina, toteż zamek lub znajdujące się na tym terenie obiekty nie mogły być przytaczane jako punkty orientacyjne, albo też ze względu na ukształtowanie terenu nie było tu źródeł). W przywileju nie są wzmiankowane inne zabudowania cywilne oprócz „Domu Czeszki“. Na podstawie tego, że opis części miasta, należącej do biskupa, jest rozpoczęty od zamku, można wnioskować, że na tym terenie, sięgającym aż po „Niemieckie Miasto“, musiały występować przynajmniej pojedyncze zabudowania.

Dotychczas pozostaje niewyjaśnionym, gdzie się znajdował wzmiankowany w listach Gedymina kościół dominikański, wzniesiony w 1321 roku; zajmujący się tym problemem badacze podają różne miejsca jego lokalizacji. Również nieznana jest dokładna data budowy kościoła św. Ducha. Wymieniane są różne daty: czasy Jagiełły (tradycja dominikańska), 1408 r. (przywilej Witolda), 1441 r. (przywilej Kazimierza Jagiellończyka), 1501 r. (data przekazania kościoła zakładowemu wówczas klasztorowi) (Firkovičius, 1990š, s. 37, 38). Badacze się zgadzają co do okresu wznieśienia kościołów franciszkanów (Najświętszej Marii Panny) oraz św. Janów: pierwszy został ufundowany w marcu 1387 roku, a w 1392 roku już został zbudowany, drugi zaś jest wzmiankowany w 1390 roku (Firkovičius, 1989š, s. 10; Firkovičius 1990š, s. 5–6; Rowell, 2001, s. 293, 295). Nieznana jest data wznieśienia kościoła

św. Mikołaja. Zdaniem R. Firkovičiusa, pierwszy franciszkański kościół św. Mikołaja był drewniany, bowiem o kościele murowanym wzmiarkuje się znacznie później, podawane są też różne lata jego budowy: 1387 r., 1400 r., 1440 r. Fundatorem kościoła murowanego był towarzysz wypraw wojennych Jagiełły Hanul (Hans) (Firkovičius, 1989š, s. 39–40).

Dane badań archeologicznych. Datowane na XIV wiek wykopaliska archeologiczne oraz warstwy kulturowe zostały napotkane w kilku oddalonych od siebie miejscach na terenie Wilna. Analizując ich lokalizację oraz związek z grodami, mieszkającymi się w samym jądrze Wilna, można wymienić co najmniej cztery tereny, zamieszkałe od początku XIV wieku, do najazdu 1390 r. Jest to grodzisko na Górze Zamkowej z zasiedlonym podgrodziem, Góra Krzywa (Łysa) z zamieszkałym podgrodziem oraz w znacznym oddaleniu od zamków znajdująca się zasiedlona dzielnica prawosławnych, w źródłach historycznych nazywana „Ruskim Końcem“ albo „Ruskim Miastem“ i wreszcie zasiedlone przez katolików „Niemieckie Miasto“. Oprócz tego, jeszcze co najmniej w czterech miejscowościach zostały napotkane znajdujące się w pewnym oddaleniu od jądra miasta i położone przy traktach handlowych skupiska zabudowań, które są uważane za osady satelitarne, przyłączone do stale rozwijającego się miasta w XV–XVI wieku.

Fortyfikacje, drogi, targowiska. Na podstawie prowadzonych dotychczas prac wykopaliskowych nie udało się

dokładnie zlokalizować umocnień z drewna lub ziemi, znajdujących się w Wilnie w XIV wieku. Nie udało się też ustalić ich typu. Podczas badań archeologicznych, prowadzonych przez H. i Wł. Hołubowiczów oraz A. Lisankę na Górze Zamkowej, nie wykryto również żadnych śladów fortyfikacji drewnianych. Prawdopodobnie zostały one zniszczone w pierwszej połowie XV wieku, podczas budowy muru obronnego. W sprawozdaniach z badań oraz literaturze przedmiotu przytacza się kilka przykładów, kiedy to napotkano resztki wałów na terenie Zamku Dolnego, w okolicach starego Arsenału oraz w okolicy dzwonicy (Lisanka, 1979š, s. 192–193; Kitkauskas, Lasavickas, 1972, s. 4; Lisanka, 1980, s. 33; Kitkauskas, 1987, s. 41, 42). Jednak dokładniejsza weryfikacja tych źródeł wykazała, że przypuszczenia te nie są wiarygodne. Wykopaliska na terenie Zamku Dolnego były prowadzone nieopodal przeszkód naturalnych, t.j. w miejscowościach najbardziej odpowiednich na fortyfikacje, co prawda tylko w części północnej tego obszaru, na terenie starego Arsenału oraz tuż obok, na terenie znajdującym się za kamiennym murem obronnym (Lisanka, 1979 š, Sarcevičius, Telksnienė, 1996). W trakcie tych badań ślady wału obronnego nie zostały wykryte. Kamienne fortyfikacje zostały wzniesione tu w połowie XIV w., prawie nie naruszając już ukształtowanej warstwy kulturowej (por. Lisanka, 1979šc, schemat 42–45; Lasavickas 1983š, schemat 57); toteż domniemany wał wówczas nie mógł ulec całkowitemu zniszczeniu.

Nie napotkano też śladów fortyfikacji drewnianych; toteż można przypuścić, że albo ich nie było, albo znajdowały się one w miejscu późniejszego muru kamiennego i podczas rekonstrukcji umocnień obronnych zostały zniszczone. Podczas badań archeologicznych, prowadzonych w miejscu obecnej dzwonnicy, od strony zewnętrznej muru obronnego, ograniczono się tylko nadzorami; w dodatku prace te zostały wykonane niefachowo (stanowisko badali nie archeolodzy). Na podstawie wykresu, umieszczonego w artykule N. Kitkauskasa i S. Lasavickasa (Kitkauskas, Lasavickas, 1972, ryc. 3), można wnioskować, że wykryte pochyłe poziomy nie stanowią pozostałości nasypów ziemnych, lecz są zwyczajnym gruntem, zsypywanym ze zbocza góry do starorzecza Wilenki. Na terenie położonym wewnątrz muru obronnego, w okolicach dzisiejszej dzwonnicy, wczesne warstwy kulturowe nie zostały osiągnięte (Daminaitis, 1993ś; Katalynas, Luchtanienė, Poška, Vaicekauskas, Žukovskis, 1999ś).

Na Górze Krzywej (Łysej, Trzech Krzyży) podczas badań wykopaliskowych wykryto tylko bardzo zniszoną warstwę kulturową o miąższości 1.1 m bez oznak fortyfikacji. Część badań, prowadzonych na tej górze, nie została zadokumentowana. Góra ucierpiała wskutek erozji, oprócz tego, w połowie XVII w. – na początku XIX w. na jej terenie były kopane artyleryjskie umocnienia ziemne, toteż ślady wczesnych fortyfikacji mogły ulec zniszczeniu. Badania archeologiczne nie potwierdziły przypuszczeń H. i Wł. Hołubowiczów oraz G. Zabiela o tym, że

Zamek Krzywy, pełniący funkcję schroniska, mógł się znajdować na Górze Stołowej (Golubович, 1945, c. 117, 122; Zabiela, 1995, s. 258–259). Dotychczas na Górze Stołowej zostały wykonane tylko trzy badania próbne. Tylko w jednym z wykopów napotkano warstwę kulturową z okresu grodów drewnianych; śladów fortyfikacji nie napotkano w ogóle. Badaniami były objęte zachodni i południowy krańce placyku. Wschodnia część placyku, do której jest najlepszy dostęp, nie była przekopywana. Wąwoz głębokości 15 m, znajdujący się między wschodnią częścią góry i położonego obok wzgórza, mógł być sztucznie pogłębiany w późniejszym okresie historycznym, kiedy były budowane drogi. Nazwa „Góra Stołowa“, tzn. góra o płaskiej powierzchni, którą to wzgórze posiadała jeszcze przed wyrównaniem jego powierzchni przy pomocy buldożera w latach 60-ych XX w., świadczy o tym, że wysokiego wału tu nie było. Brak też śladów eskarpacji w tym czasie fos czy też stoków.

W źródłach pisanych z drugiej połowy XIV w. wzmiankuje się kilkakrotnie wał, chroniący cały teren dzisiejszej Starówki lub tylko jego część, (pewnie razem z umocnieniem drewnianym), który jednak podczas badań wykopaliskowych nie został napotkany. Niewiadomo też dokładnie, w jakim okresie uległ on zniszczeniu. Ghillebert de Lannoy, który odwiedził Wilno w 1413 lub 1414 roku (zob. dalej), opisał miasto jako gród otwarty (nieufortyfikowany). Ostatecznie niewiadomo, czy widział on część miasta,

położoną pomiędzy klasztorem franciszkanów a kościołem św. Mikołaja oraz Kaczergą, na której znajdował się wał, wzmiankowany w przywileju nadanym w 1387 r. przez Jagiełłę dla biskupa wileńskiego. W swoim opisie G. de Lannoy użył terminu „*nest point la ville fermee*“ (Klimas, 1931ś, s. 62), przy pomocy którego określił brak przeznaczonych dla długotrwałej obrony fortyfikacji, które zostały wzniesione dopiero w XVI w. Należy zaznaczyć, że autor ten w swoich dziennikach czasami pomijał niektóre szczegóły.

Na podstawie zachowanych od XVI w. elementów struktury urbanistycznej miasta, można ustalić trasy niektórych dróg, które później stawały się ulicami (zob. załącznik, plan nr 1). W północnej części Zamku Dolnego napotkano brukowane fragmenty drogi prowadzącej na Litwę Wschodnią. Droga ta prawdopodobnie prowadziła przez terasę doliny Wilii, t. j. nieopodal Wilenki przechodziła ona w kierunku południowo-wschodnim od dzisiejszej ulicy Kościuškos (Kościuszki), a nieco dalej prawie się z nią pokrywała. Najnowsze dane geologiczne nie potwierdzają wcześniejszych przypuszczeń, że „lewobrzeżny“ odcinek drogi Połockiej, zaczynający się u zbiegu dzisiejszych ulic Subačiaus i śv. Dvasios oraz prowadzący wzdłuż zamków, znajdował się nieopodal wschodniego krańca wyżyny, t.j. pokrywał się całkowicie z dzisiejszą ulicą Bokšto. W dzielnicy tej były wąwozy, ciągnące się aż do doliny Wilenki i przecinające rzekomą drogę w poprzek. Niektóre z nich były bardzo

głębokie, np. w miejscu posesji nr 19 przy ulicy Bokšto, napotkano warstwy zasypanego gruntu sięgające 6–8 m grubości. Oprócz tego, od posesji nr 2 przy ulicy Subačiaus aż do zbiegu ulic Bokšto i Šv. Kazimiero ciągnął się nieprzerwany pas źródeł. Dlatego też droga znajdująca się na lewym brzegu Wilenki i prowadząca do Połocka i Smoleńska koniecznie musiała przechodzić w miejscu dzisiejszych ulic Pilies, Didžioji, Subačiaus.

Na podstawie punktów, w których zostały napotkane znaleziska z XIV w., można ustalić, że droga do Inflant i Rygi przechodziła przez bród na Wilii, w miejscu obecnej ulicy Vilniaus (Wileńskiej). Łączyły się te drogi z pewnością w miejscu obecnej ulicy Vokiečių (Niemieckiej). Zbadana warstwa kulturowa z XIV w., napotkana w zachodniej części ulicy Rūdninkų (Rudnickiej) (Sarcevičius, 1998ś), wytworzyła się w zagrodach, położonych przy drodze na Rudniki. Dalsza trasa tej drogi była uzależniona od kształtu terenu, położonego na zachodzie i południowym zachodzie od obecnej Starówki: na lewym brzegu Kaczergi znajdowała się wąska terasa, prowadząca przez północno-zachodnie zbocze urwiskowego wzgórza, tuż obok głębokiego parowu, zasypanego tylko w XVII w., t.j. prawie w miejscu obecnej ulicy Šv. Stepono (św. Stefana). Warstwa kulturowa z końca XIV w., wykryta na północnym wschodzie od skrzyżowania ulic Pylimo i Trakų, może świadczyć o zabudowaniach, znajdujących się przy „drodze wokół miasta“, wzmiankowanej w przywileju Jagiełły dla biskupa wileńskiego.

Trasy innych dróg były uzależnione od rzeźby terenu w okolicach obecnej Starówki. Droga na Miedniki/Połock z części miasta położonej nieopodal Zamku Górnego, mogła przechodzić tylko przez piaszczysty grzbiet, znajdujący się w miejscu obecnej ulicy Pilies, bowiem po obu jej stronach występowały bagnista dolina (na zachodzie) i podmokły parów (na wschodzie). Ten grzbiet ciągnął się zdłuż obecnej ulicy Wielkiej i Placu Ratuszowego. Droga z Połocka, znajdująca się na prawym brzegu Wilenki, musiała przechodzić między podmokłą niziną na lewym brzegu i wysokim urwiskiem (na południu), oraz obok wczesnego cmentarza prawosławnego (Gendrenas, 1989a-c) w okolicy obecnej ulicy Latako (Łotoczek), tzn. prawdopodobnie pokrywała się ona z dzisiejszym Zaułkiem Išganytojo (Miłosiernym) albo znajdowała się tuż obok. Pozostaje niejasnym, w którym miejscu droga ta łączyła się z traktem, prowadzącym na Inflanty. Droga zaś na Inflanty i bród z Zamku Dolnego przechodziła przez obrzeża pierwszej terasy nadzalewowej, w miejscu dzisiejszej ulicy Tilto (Mostowej) lub nieopodal niej. Droga do Trakai znajdowała się nie w okolicy dzisiejszej ulicy Trakų, bo w tym miejscu oraz w miejscu obecnej ulicy Kėdainių znajdowało się bagniste miejsce (zob. Vijačkas-Kojelevičius, 1988, s. 228), które zostało osuszone nie wcześniej niż w XV w. Można przypuścić, że początek tej drogi znajdował się w okolicy przecinania się obecnych ulic Pilies i Zaułka Švarco (Szwarcia); jej przedłużenie do kościoła św. Mikołaja zostaje niewyjaśnione.

Na podstawie napotkanych znalezisk z XIV w. można wyodrębnić trzy podstawowe trakty drożne danego okresu: trakt przechodzący przez lewy brzeg Wilenki i prowadzący do Połocka/Smoleńska (znaleziska ciągną się aż do zabudowań nr 21, 23 przy ulicy Subačiaus); trakt do Polski (znaleziska sięgają terenów, położonych przy skrzyżowaniu ulic Rūdninkų i Pylimo; w pierwszej połowie XV w. był już zamieszkały pas do posesji nr 12 przy ulicy šv. Stepono); droga do Inflant/Rygi (znaleziska zlokalizowane zostały nawet na Placu Samorządowym).

Na podstawie badań archeologicznych nie udało się ustalić, gdzie się w danym okresie znajdowało targowisko albo nawet targowiska. Być może były one położone w pobliżu przecinania się ważnych dróg handlowych, obok domów modlitewnych św. Mikołaja i św. Paraskevii, uważanych za opiekunów handlu (Jurginiš, 1977). Jedno z takich skrzyżowań mogło się znajdować na południowym zachodzie albo zachodzie od kościoła św. Mikołaja, drugie – mniej więcej w miejscu dzisiejszej cerkwi św. Paraskevii. Dane badań wykopaliskowych nie potwierdzają przypuszczenia, że najwcześniejsze targowisko wileńskie znajdowało się na skrzyżowaniu ulic przy obecnym kościele św. Janów (zob. Miškinis, 1987, s. 58, ryc. 30:b). Najwcześniejsza warstwa kulturowa wykryta na tym terenie, jest datowana dopiero na koniec XIVw.–XV w. (Dzikas, 1979a; Vaičekauskas, 2001š; Luchtanienė, 2002šb). Oprócz tego, przez dłuższy czas w tym miejscu nie było skrzyżowania, bowiem

zarówno ulica Šv. Jonų (św Janów), jak i przedłużenie traktu Trockiego, pojawiły się nie wcześniej niż w XV w.

Na podstawie poczynionych ustaleń można twierdzić, że warstwa kulturowa, datowana na pierwszą połowę XIV wieku, została wykryta na terenie Starówki tylko na obszarze położonym w kierunku południowo – zachodnim od ulicy Latako. Warstwa ta jest utożsamiana z opisywanym w źródłach historycznych „Ruskim Miastem” („Ruskim Końcem”). Nie udało się dokładnie ustalić, jaki teren zajmowała w tym czasie kolonia prawosławna (w tym miejscu, w zasięgu stu metrów, nie były prowadzone wykopaliska archeologiczne). Na podstawie słowiańskich wyrobów i zabudowań typu ziemianek, napotkanych przy ulicy Augustijonu 3, można zrobić wniosek, że pod koniec XIV wieku „Ruskie Miasto” szerzyło się w kierunku południowym prawie do północnej części tej ulicy. Napotkana w podwórku domu 26 przy ulicy Didžioji (Wielka) składana ikona metalowa z XIII–XIV w., wyprodukowana w Nowgorodzie, nie może być świadectwem tego, jak się rozwijało miasto w XIV wieku, bowiem mogła ona być przenoszona przez dłuższy czas przez mieszkańców miasta i wykryta we względnie późnej warstwie (z początku XVI w.) (Katalynas, 1988š). Warstwy kulturowe, ukształtowane w omawianym okresie, nie zostały wykryte przy ulicy Bokšto, w kierunku północnym od wschodniej części ulicy Šv. Kazimiero oraz w okolicach Placu Ratuszowego. To znaczy, że na tym terytorium zasiedlane

były miejsca suche, położone w pobliżu zasobów wody pitnej. Niezamieszkałe pozostawały tereny położone w pobliżu traktów drożnych. W północnej części obecnej ulicy Bokšto w owych czasach znajdowała się mało atrakcyjna miejscowościowość, która była w wielu miejscach przecinana wąwozami. Oprócz tego, na miejscu obecnego kościoła św. Marii Pocieszytelki (Augustyńskiej) i na północ od niego znajdował się urwisty żwirowy grzbiet. Prawdopodobnie dzielnica ta została zagospodarowana później, dopiero w XV w. W tym samym czasie „Ruskie Miasto” rozwijało się dalej na północny wschód, w kierunku podmokłej doliny Wilenki. Niewiadomo dotychczas, czy docierało ono aż do lewego brzegu Wilenki (wykryta przez archeologa L. Dzikas jedna skorupa naczyniowa datowana na XIV w. mogła się tam znaleźć przypadkowo, wątpliwości budzi też lokalizacja tego znaleziska; zob. Dzikas, 1980š). Północno-wschodnia część „Ruskiego Miasta” nie sięgała południowego podwórka obecnego klasztoru bernardynów (Stanaitis, 1994š), a północna część lokalizowała się w okolicy dzisiejszych ulic Rusų (Metropolitalnej) i Literatų, na południe od ulicy Literatų (por. Katalynas, 2003ša). Pod koniec XIV wieku zaczęto zagospodarowywać obrzeża terasy, położone nieopodal obecnej ulicy Bernardinų (Bernardynskiej) oraz piaszczysto-żwirowy cypel, znajdujący się w miejscu klasztoru bernardynskiego (franciszkanów – obserwantów).

Napotkane nieopodal obecnej ulicy Šv. Kazimiero fragmenty kafli naczynio-

wych (garnkowych), które były rozpowszechnione w Europie w XIV–XV w., świadczą o tym, że dzielnica ta została zasiedlona w toku rozwoju miasta po wydarzeniach 1387–1390 roku oraz że teren ten w końcu XIV w. albo na początku XV w. nie był zamieszkały przez prawosławnych. Warstwa kulturowa, napotkana w okolicy ulicy Bokšto 21, ukształtowała się w wygodnym miejscu, na suchym zboczu nieopodal źródeł, lecz dość daleko od drogi (zob. dalej), znajdującej się w siedzibie lub grupie siedzib. Warstwa kulturowa z końca XIV w., wykryta przy Bramie Subocz oraz w posesji 21 przy ulicy Subačiaus, może być powiązana z osadą satelitarną, rozlokowaną przy strategicznej drodze na Połock, Smoleńsk, Moskwę. Wczesne warstwy kulturowe, wykryte w rejonie ulicy Subačiaus 3; 7, 11, 14 oraz na południu od tego miejsca, charakteryzują się szerokim datowaniem, toteż ich chronologia może być ustalona na okres od końca XIV w. aż do końca XV w. włącznie. Najbardziej wiarygodny okres zasiedlenia tego terenu – to koniec XIV – początek XV w., tzn. okres po nadaniu Wilnu praw samorządowych i najazdu na miasto w 1390 r. Nienziana jest też przynależność wyznaniowa najstarszych mieszkańców tych terenów.

Za centrum „Niemieckiego Miasta“ tradycyjnie uważa się kościół św. Mikołaja. Poziomy warstw kulturowych, napotkane w kierunku zachodnim i południowo-zachodnim od kościoła, są datowane na drugą połowę XIV w. Należy zaznaczyć, że większość wykopalisk prowadzonych na tym terenie, wykonano al-

bo z poważnym naruszeniem metodyki badań (Patkauskas, 1978ś, 1983ś; Daminaitis, 2001ś), albo też dolne poziomy warstw kulturowych zostały osiągnięte tylko w szurfach obserwacyjnych (Jankauskas, 1980ś, 1981ś). Całkiem niezbadane zostały tereny położone na północ od kościoła. Dlatego też na podstawie tych badań nie można wyciągnąć wniosku ani o czasie powstania kolonii katolickiej w Wilnie, ani o wpływie na rozwój tej kolonii zaproszeń, wystosowanych do obcokrajowców przez wielkiego księcia litewskiego Gedymina. Można tylko konstatować, że pod koniec XIV w. teren, zajmowany przez tę kolonię, sięgał na wschód do obecnej ulicy Mėsinių (Jatkowej), na południowym zachodzie – do ulicy Ligoninės, na północnym zachodzie – do skrzyżowania ulic Kėdainių i Lydos. Warstwa kulturowa z XIV w., napotkana na południu od kościoła Najświętszej Maryi Panny (Franciszkańskiej) jest związana z klasztorem franciszkanów konwentualnych na Piaskach, znajdującym się na przedmieściu.

Warstwa kulturowa z końca XIV w. albo pojedyncze znaleziska, wykryte na terenie, położonym między „Niemieckim Miastem“ a Zamkiem Dolnym, na północ od obecnych ulic Dominikonų i sv. Jonų, utożsamia się ze znajdującymi się tu pojedynczymi zabudowaniami albo siedzibami. Znaleziska z tego okresu, wykryte przy skrzyżowaniu ulic Pylimo i Rūdninkų oraz na wschód od środkowej części ulicy Vilniaus (Wileńskiej), świadczą o kształtowaniu się osad przy głównych drogach; później osady te przekształciły się w przedmieścia.

Duży wpływ na rozwój Wilna w XIV wieku, zarówno jak i innych miast litewskich, miały procesy zachodzące w dwóch sąsiednich, znacznie bardziej rozwiniętych pod względem kulturowym, częściach kontynentu. Po pierwsze, jest to reforma miejska, która się rozpoczęła w drugiej połowie XII–XIII w. na Zachodzie, na ziemiach zamieszkałych bądź skolonizowanych przez Niemców i szerzyła się na południowy wschód, wschód i północny wschód, i którą czasami niesłusznie nazywa się „okresem lokacyjnym“. Reforma obejmowała trzy zasadnicze dziedziny życia miejskiego: a) zapewniała nowy status prawny (immunitet prawny), b) regulowała stusunki gospodarcze, c) często (ale nie zawsze) towarzyszyła jej zmiana struktury przestrzennej miasta. Powszechną formą otrzymania statusu prawnego była „lokacja“ (*locatio*), rozumiana jako jednorazowa akcja łącząca w sobie dwa elementy: reformę miasta pod względem ekonomicznym i przestrzennym oraz wprowadzenie obcego prawa miejskiego, związane ze sprowadzeniem do miasta kolonistów (Wędzki, 1977, s. 123, 124). Inną formą przeprowadzenia reformy było nadanie prawa miejskiego; w tym przypadku nie przewidywano wprowadzenia zmian w strukturze przestrzennej miasta. Reforma miejska ogarnęła w XII–XIV wieku kolonie niemieckie na Pomorzu i w Polsce. Na obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego proces ten rozpoczął się dość późno, bo tylko pod koniec XIV–XVI w. (Wędzki, 1977, s. 125, 126; Rimša, 1999, s. 125–130). Rozwój reformy miejskiej

na ziemiach przyległych do Litwy – w Polsce Wschodniej i Prusach Wschodnich – dotychczas nie był badany.

Miasta ruskie składały się z kilku części, które były zamieszkiwane przez osoby mające różny status socjalny. Była to umocniona rezydencja („dietiniec“ albo „wyszgorod“), umocniona centralna część miasta („okolny gorod“) oraz jedno albo kilka nieumocnionych przedmieści – „posady“. Sieć ulic była nieregularna; rozwój – radialny (np. Połock; Куза, 1985, ryc. 24) albo kwiatowy nieregularny (Kijów, Moskwa, Pskow, Smoleńsk; por. Куза, 1985, ryc. 22, 25, 30; Лабутина, 1985, c. 103–157; Vanagas, 2003, s. 46, ryc. 33). W trakcie rozwoju miasta część posadu, znajdująca się bliżej centrum, była umacniania. Z badań nad rozwojem miast białoruskich w XIV–XVIII wieku wynika, że nawet po najazdach mongoło-tatarskich w połowie XIII w. można obserwować dalszy wzrost terytorium miast oraz budowę nowych umocnień obronnych na wzór modeli wcześniejszych istniejących, charakterystycznych dla miast russkich (Ляуко, Tapacay, 2001, c. 12). Ponieważ miasta białoruskie są zbadane w bardzo niejednakowym stopniu, nie sposób dokładnie ustalić tendencje ich rozwoju. Natomiast na podstawie istniejących danych można porównać rozwój Wilna w XIV w. z rozwojem dwóch innych miast (Rygi i Kernavė), które się rozwijały według całkiem odmiennych modeli.

Ryga. Osada położona na prawym brzegu Daugawy, nieopodal rzeczki Rygi, powstała jeszcze przed 1201 rokiem,

tzn. jeszcze przed oficjalnym założeniem miasta i zbudowaniem zamku. Przypuszcza się, że najwcześniejsze miasto z zamkami biskupim i Zakonu ukształtowało się na prawym brzegu rzeczki Rygi (Caune, 2000, ryc. 5). Umocnienia otaczały miasto półkolem; dlatego też sieć ulic w tym miejscu ma formę wachlarza, a dzielnice – formę trapezów. Ryga szybko się rozwijała, wchłonęła do lat czterdziestych XIII w. sąsiednie dwie osady libijskie, położone na południu i zachodzie od niej, charakteryzujące się nieregularnym układem ulic, oraz terytorium położone na północnym zachodzie (Caune, 1985, s. 29, 37), docierając aż na prawy brzeg Daugawy. Miasto zostało otoczone murem obronnym. Później Ryga rozwijała się w innym kierunku; na poszczególnych etapach rozwoju, na zewnętrznych obrzeżach miasta były wznieśione nowe pasy fortyfikacji. Do połowy XVII w. zostały wznieśione dwa bastionowe półkola fortyfikacji (Bardzeviča, 2001, ryc. 2).

Kernavė w XIV w. ma strukturę identyczną z miastami ruskimi: znajdowała się tu umociona rezydencja z przylegającą do niej obwarowaną centralną częścią miasta i nieumocnione (albo słabo umocnione) przedmieścia. Na podstawie istniejących danych wiadomo, że miasto składało się z następujących obiektów: rezydencji znajdującej się na Wzgórzu Ofiarnym, chroniących ją zamków, położonych na Wzgórzu Tronu Mendoza i Krywejkiszki oraz osady położonej na wyżynie w kierunku zachodnim i północno-zachodnim od zamków. Osada ta była oddzielona od innych terenów fo-

są i wałem obronnym (obecna Góra Zamkowa). Od strony południowo-wschodniej dostępu do osady broniły fortyfikacje znajdującej się na piątym wzgórzu, na prawym brzegu rzeczki Kiernówki. W XIV w. miasto rozwijało się dalej: na początku wieku zagospodarowano teren zajmujący około 25 ha w dolinie Pajautos (Pojaty) (Luchtanas, 2002a, s. 13, 2002c, s. 31), w drugiej połowie wieku – część wyżyny położoną na północnym wschodzie od zamków (tak zwane „Górne Miasto“). Większa część tu powstały warstw kulturowych została zmyta, toteż nie można ustalić z całą dokładnością obszaru zajmowanego w tym czasie przez miasto (Luchtanas, 1986, 188, 1990, 2002; Vaičiūnienė, 2000, 2001). W Kernavė znajdowały się dość duże tereny (około 7–10 arów; Luchtanas, 2002b, s. 26), zajęte przez siedziby. Sieci ulic nie udało się tu zrekonstruować. Po najazdach Krzyżaków w 1365 r. miasto ciągle się zmniejszało, aż po napadzie w 1390 r. ostatecznie zostało zniszczone.

Jak widzimy, znaczne są różnice występujące w XIV w. w rozwoju Wilna oraz wyżej opisanych miast. Na początku wieku w Wilnie były dwa grody drewniane; u podnóża każdego grodu znajdowała się osada. Obie osady były oddzielone od siebie szerokim niezamieszkałym pasem. Na podstawie napotkanych śladów działalności rzemieślniczej w połowie XIV wieku, Wilno może już być uważane za miasto. W tym czasie miasto stanowiły cztery zamieszkane tereny, położone dość daleko od siebie: Zamek Krzywy z położo-

nym obok nieufortyfikowanym lub słabo ufortyfikowanym „Górnym (Krzywym) Miastem”; rezydencja drewniana¹², którą stanowiły Zamek Górnny oraz położone u jego podnóża „Dolne Miasto”, otoczone murem oraz dwoma łożyskami Wileńki (starym i nowym); nieumocniona kolonia prawosławna, rozlokowana we na skrzyżowaniu ważnych traktów drożnych; nieumocniona (?) kolonia katolicka, mieszcząca się w zachodniej części Starówki, również nieopodal przecinania się ważnych traktów drożnych. Brak na razie danych do rekonstrukcji układu ulic na zamieszkałych terenach. Pod koniec XIV w. przy ważnych traktach zaczęły powstawać osady satelitarne (zob. załącznik, plan nr 1). Na podstawie ich rozmieszczenia można przypuścić istnienie trzech najważniejszych w tym okresie traktów (zob. wyżej). Rozwój struktury miasta zdominowała (pod koniec XIV – na początku XV w – negatywnie) ówczesna sutuacja wewnętrzna WKL (zob. s. 144, 145). Z obiektywnych powodów rozwój miasta mógł się nasilić tylko wskutek stabilizacji i stopniowego polepszania się sytuacji politycznej w państwie, tzn. dopiero pod koniec panowania księcia Witolda, a zwłaszcza – za czasów panowania Kazimierza Jagiellończyka.

ROZWÓJ MIASTA W XV WIEKU

Ogólna charakterystyka okresu. Wojna między dynastiami, toczona na Litwie pod koniec XIV w., zakończyła się w

1392 roku zawarciem ugody między Jagiełłą i Witoldem (Ugoda Ostrowska). W 1402 r. Krzyżacy dokonali jeszcze jednego najazdu na Wilno. Od tej wyprawy aż do początku XVI w. stolica nie była bezpośrednio zagrożona. Względnie spokojny okres w rozwoju państwa sprzyjał postępowym zmianom w różnych dziedzinach życia. Znacznie zwiększyła się liczba mieszkańców miasta (Kiaupienė, Kiaupa, Kuncevičius, 1998, s. 155). Zwiększyła się ilość produkcji rolnej oraz siła nabywcza mieszkańców; toteż wytwarzyły się dogodne warunki dla rozwoju handlu wewnętrznego. Rozwijał się też handel z krajami sąsiednimi. Wilno stało się ważnym ośrodkiem handlu tranzytowego między Wschodem a Zachodem. Taka sytuacja sprzyjała dalszemu rozwojowi miast już istniejących oraz powstawaniu nowych. Prawo samorządowe było nadawane miastom rzadko i dość późno (na ziemiach wschodnich – dopiero pod koniec XV w. – na początku XVI w.; zob. Rimša, 1999, s. 125–130). Taki stan był dogodny dla tych niewielu miast, które wcześnie uzyskały prawo samorządowe, w tym też dla Wilna. Cechy zaczęły powstawać w Wilnie dość późno. Pierwszy statut cechowy został zatwierdzony dopiero w 1495 r. (Jurginiš, 1968, s. 92).

Po przyjęciu chrztu Litwa stała się prawnie równorzędnym partnerem innych państw chrześcijańskich; jednocześnie została zniszczona przegroda ideologiczna dzieląca kulturę pogańską i chrześcijańską. W 1397 roku zostaje ot-

¹² Murowany Zamek Górnny został zbudowany w pierwszej połowie XV w., po 1413 r. (zob. Małachowicz, 1989/1990, s. 224).

warta pierwsza szkoła przy Katedrze Wilenńskiej, w 1409 – szkoła parafialna w Naujieji Trakai. Pod koniec XIV w. wzmiękowani są Litwini, studiuujący na uniwersytecie w Pradze; w XV w. najczęściej wyjeżdżali na studia do Krakowa. Mimo to można zauważać znaczne opóźnienie w rozwoju kulturowym Litwy w porównaniu z krajami sąsiednimi, przyczyną którego był późny chrzest i nieustanne wojny, prowadzone w XIII – na początku XV w. Na Litwie przez dłuższy czas brak było ukształtowanej sieci szkół, a centra oświaty (klasztry) powstawały powoli.

Ze względu na strukturę urbanistyczną Wilno w XV w. przypominało miasta zachodnie. W tym czasie ukształtowała się sieć podstawowych ulic z placem targowym w centrum. Został wzniесiony Ratusz miejski, przebudowane albo odbudowane stare kościoły (św. Mikołaja, Najświętszej Marii Panny) oraz wzniezione nowe (św. Jana, św. Ducha, św. Franciszka i Bernardyna, św. Trójcy). Zostały założone nowe klasztory, w tym też na terenie przedmieści (klasztor bernardynów na Zarzeczu). Rozpoczęto budowę kamiennych gmachów cywilnych. Począwszy od końca XIV w. w mieście zwiększała się liczba mieszkańców nie-litewskiego pochodzenia: osiedlili się tu Tatarzy, Niemcy, nieco później – Żydzi.

Dane pomocnicze. Poszczególne informacje, zawarte w źródłach historycznych i dotyczące rozwoju Wilna pod koniec XIV – na początku XVI w., nie są zadowalająco opracowane, toteż nie były one specjalnie gromadzone i wykorzysty-

wane w niniejszej pracy. Wykorzystany został tylko opis miasta, sporządzony przez pewnego podróżnika, który odwiedził Wilno na początku XV wieku.

We wspomnieniach burgundzkiego rycerza i dyplomaty Ghilleberta de Lannoy, który podróżował zimą 1413/1414 roku przez Litwę z Dyneburga do ziem Zakonu, wzmiankuje się, że w Wilnie są dwa grody: zamek na wysokiej górze (Górny) oraz położony nieopodal, otoczony murem kamiennym, obudowany dwór (Zamek Dolny); w którymś z tych zamków znajdował się pałac księcia Witolda. Wzmiankowane miasto przecinała rzeczka Wilna (zapewne Wilenka). Podobnie jak w innych miejscowościach, które autor odwiedził, dużo uwagi poświęcił on również ufortyfikowaniu Wilna. Obwarowanie Zamku Dolnego charakteryzuje on krótko – wzmiankowane są dwa kamienne mury. Dokładniej opisuje autor Zamek Górnego: najpierw pisze, że jest on umocniony przy pomocy kamienia, ziemi i muru (*fermee de pierres et de terre et le massonaige*), następnie uściśla, że są to umocnienia z drewna i ziemi, chociaż zbudowane na wzór murowanych (*de bois par bolverques fais a maniere de murs*). Był może była to jakaś konstrukcja nośna (szkieletowa) wałów. Miasto jest przedstawione jako nieumocnione, długie, wąskie, ciągnące się z góry na dół (*nest point la ville fermee mais est longue et estroitte de hault en bas*), zabudowane drewnianymi budowlami oraz posiadające kilka murowanych kościołów (Klimas, 1913!s, s. 25–27, 62). Można więc zrobić wniosek, że opisane miasto

było położone na południu albo na południowym zachodzie od zamku (tylko tam w tym czasie znajdowały się murowane budowle kultowe), jednak granice miasta pozostawały nieustalone. Na podstawie określenia „wąskie“ można przyjąć, że hrabia de Lannoy nie zauważył albo nie zaliczył do miasta zabudowań, znajdujących się w tym czasie przy ulicy Dominikonów i ulicy Šv. Ignoto.

Dane wykopalisk archeologicznych. Zamek Górnny, Dolny oraz „Krzywe Miasto“. Jak już była mowa wyżej, część miasta, położona między starym i nowym korytem Wilenki, przestała się rozwijać pod koniec XIV w., po wzniесieniu fortyfikacji wokół Zamku Dolnego oraz zasiedleniu terenu nadającego się pomiędzy północną częścią podzamcza a lewym brzegiem Wilii. Okres zasiedlenia terenu położonego między południowo-zachodnią częścią podzamcza i starym korytem Wilenki nie jest znany. Podczas prowadzonych tu badań archeologicznych dolne poziomy warstw kulturowych nie zostały osiągnięte, zostało tylko ustalone, że w XV w. na terenie położonym na zachód od dzisiejszej dzwonnicy i zachodniej bramy Zamku Dolnego został zbudowany dodatkowy system umocnień obronnych (przedzamcze).

Centralna część miasta. W części miasta, która była otoczona murem obronnym, poziomy warstw kulturowych, datowanych na koniec XIV–XV w., natkane zostały prawie w 70 miejscach, lecz w ich czwartej części (17 miejscach) nie wykryto żadnych znalezisk, a w większości pozostałych miejsc zostały

osiągnięte poziomy nieintensywne, zawierające małą ilość znalezisk. Dlatego przy ustalaniu początków zasiedlenia niektórych terenów w okresie od wydarzeń 1387–1390 r. do wzniесienia muru obronnego w 1503–1522 r., wykorzystano dane stratygrafii albo opierano się na porównaniach. Poziomy warstw kulturowych badanego okresu najczęściej są identyfikowane i datowane na podstawie wykrytych w nich fragmentach ceramiki użytkowej. Niektóre gatunki tej ceramiki charakteryzują się względnie szerokim datowaniem (zob. wyżej); dlatego też wnioski dotyczące chronologii wczesnego zasiedlenia poszczególnych części miasta mogą być w przyszłości koregowane. Na podstawie przeprowadzonej analizy można wymienić jeszcze jedną cechę, charakterystyczną dla rozwoju Wilna. Mimo że zwiększa się znacznie ilość terenów zurbanizowanych, zasiedlane są nowe tereny na Starówce, jednak pomiędzy tymi terenami pozostają na dłucho niezamieszkałe albo mało zamieszkałe „wyspy“. I tylko czasami ich ukształtowanie się można解释ać właściwościami geologicznymi terenu.

Stopniowo rozwija się osadnictwo na terenie dzisiejszej Starówki, z wolna zagospodarowywane są puste tereny. Pod koniec XIV – na początku XV w. są zbudowywane suche rejony, położone na wschód od ulicy Pilis. W tym czasie są już zamieszkałe okolice dzisiejszej ulicy Bernardinów, wzgórze w okolicach późniejszego klasztoru bernardynskiego (franciszkanów–obserwantów) oraz teren w pobliżu skrzyżowania ulic Maironio i

Rusų. Nieco później rozwija się osadnictwo na podmokłych zagłębieniach, znajdujących się na południu od klasztoru bernardynek oraz na południowym wschodzie od skrzyżowania ulic Pilies i Bernardinų. Niewiadomo dotychczas, czy do XVI w. jest zamieszkałe otoczone tymi zagłębieniami wzgórze, na którym później został zbudowany kościół św. Michała Archanioła. Zasiedlone jest terytorium położone między ulicą Savičiaus (Sawicz) i podmokłym zagłębieniem w okolicy obecnej ulicy Šv. Dvasios (Cerkiewna), ciągnące się aż do ulicy Bokšto; lecz nadal niezagospodarowanym pozostaje bagniste zbocze znajdujące się na wschodzie i północnym wschodzie od skrzyżowania obecnych ulic Šv. Kazimiero, Su-bačiaus i Aušros Vartų (Ostrej Bramy), z wyjątkiem już wcześniej zamieszkałego miejsca w okolicy ulicy Bokšto 21 (zob. wyżej). Zagospodarowanie terenu szerzy się dalej w kierunku zachodnim od ulicy Augustijonų, w pierwszej połowie XV w. dociera do formującego się Placu Ratuszowego. Warstwy kulturowe z badanego okresu nie zostały wykryte w okolicach budynku nr 8 przy ulicy Savičiaus.

Tylko nieliczne znaleziska napotkane w północnej części terytorium, zajmowanego przez ostrobramski klasztor karmelitów (bosych), świadczą o tym, że dzielnica ta została zagospodarowana pod koniec XIV – na początku XV w., lecz była słabo zabudowana. Należy zaznaczyć, że południowa część terytorium klasztoru jeszcze długo nie była zabudowana (zob. dalej). Nieopodal cerkwi

św. Trójcy oraz na zachód od budynku nr 5 przy ulicy Aušros Vartų wykryto warstwę kulturową o niskiej intensywności, co można wytlumaczyć rzeźbą tego terenu (jest to wzgórze o stromych zboczach, z którego były stale zmywane przez opady oraz roztopy wodne części kształtującej się warstwy kulturowej). Teren, znajdujący się pomiędzy tym wzgórzem a Placem Ratuszowym, został zabudowany do drugiej połowy XV w. O zagospodarowaniu terytorium, znajdującego się w okolicy skweru przy ulicy Arklių (Końskiej) oraz na terenie klasztoru karmelitów trzewiczkowych, można wnioskować na podstawie występujących na terenie klasztoru fragmentów budowli murowanych, datowanych na drugą połowę XV w., oraz przypadkowych, pojedynczych fragmentów wyrobów ceramicznych z XV w., napotkanych w północnej części skweru. Mimo że geologicznie teren jest przydatny pod zabudowę (suchy grunt, łatwy dostęp do wody pitnej, nieznaczne pochylenie nawierzchni), w jego części centralnej i południowej napotkano tylko znaleziska datowane na XVI–XVII w. W trakcie badań, prowadzonych przez L. Dzikasa, w przekopie nr 14 wykryto dobrze zachowany dolny poziom warstwy kulturowej, datowany na podstawie znalezisk na XVI w., na podstawie danych stratygrafii – na połowę albo drugą połowę XVI w. (w poziomie występującym nad nim wykryto płaskie kafle z dwugłowym orłem i herbem „Leliwa“, wyprodukowane pod koniec XVI albo w pierwszej połowie XVII w.; zob. Dzikas, 1979śb, s. 9). Można przypuścić,

że w XV w. w tej części miasta były zasiedlone tylko tereny położone nieopodal drogi wiodącej do targowiska, wzmiankowanego w źródłach z XVI – XVII w. i znajdującego się na lewym brzegu Kaczergi (Wingry). Jeszcze do początku XVI w. zasiedlone zostały podmokłe tereny, położone na prawym brzegu rzeki Kaczergi, w kierunku północno-zachodnim od Niemieckiego Miasta (obecnej ulicy Kėdainių i Ligoninės). Niewiadomo dotychczas, kiedy zostały zagospodarowane okolice przy skrzyżowaniu ulic Lydos i Kėdainių. W trakcie prac wykopaliskowych, prowadzonych przez Gintautasa Stankevičiusa, wcześnie warstwy kulturowe nie zostały na tym terenie napotkane. W XV w. w tym miejscu mogły znajdować się sady, wzmiankowane w przywileju Jagiełły z 1387 r. dla biskupa wileńskiego.

Można przypuścić, że zachodnia część miasta była słabo zabudowana, bowiem w trakcie badań, prowadzonych w ciągu kilku sezonów w okolicach posesji nr 10 przy ulicy Trakų, wykryto tylko jedną skorupę naczyniową datowaną na XV w. Podczas badań wykopaliskowych, prowadzonych w podwórku posesji nr 13 przy ulicy Trakų, wykryto nad gruntem poziomy, datowane nie wcześniej niż na koniec XVI w. Badania, prowadzone na terenie położonym w rejonie ulicy Vokiecių i na północnym wschodzie od niej, nie dostarczyły informacji dla dokładnego datowania wczesnych poziomów warstwy kulturowej. Wyniki badań prowadzonych na terenie położonym nieopodal – przy ulicy Gaono (Gaona) 7,

Stiklių (Szklanej) 3, 5, 7 i Didžioji 19 oraz na Placu Ratuszowym – świadczą o tym, że ta część miasta (za wyjątkiem północnej części ulicy Gaono), prawdopodobnie została zasiedlona pod koniec XIV – w połowie XV w. Tereny położone nieopodal południowej części ulicy Gaono oraz przy ulicy Dominikonų i zamieszkałe już w XIV w., rozwijały się dalej zarówno w kierunku południowym i południowo-wschodnim, poza formujący się Plac Ratuszowy, jak i w kierunku północnym i północno-zachodnim. W północnej części ulicy Šv. Ignoto oraz na terenie kościoła św. Katarzyny zostały wykryte warstwy kulturowe, dolne poziomy których zawierają znaleziska świadczące o tym, że proces zasiedlenia odbywał się tu powoli: prawy brzeg Kaczergi w okolicy obecnej ulicy Benediktinių (Benedyktyńskiej) został zabudowany nie wcześniej niż w pierwszej połowie albo w połowie XV w. Brak też dokładnych danych o zasiedleniu terenu obecnego Pałacu Prezydenta RL w badanym okresie. Zespół zabudowań na tym terytorium był niejednokrotnie przebudowywany, warstwy kulturowe w niektórych miejscach zostały zniszczone. Znaleziska, napotkane w parku i północnej części podwórka, zostały przeniesione z innych miejsc. Na podstawie najpóźniejszych znalezisk, tzn. kaflów renesansowych, napotkanych w dolnych poziomach warstw kulturowych, można wnioskować o tym, że dzielnica ta została zagospodarowana nie wcześniej niż w latach pięćdziesiątych XVI w.

W południowej części skweru K. Sirvydo nie napotkano znalezisk wcześnie-

zych, datowane są one dopiero na XVII w.; warstwa kulturowa na tym terenie jest nieznaczna. W trakcie badań prowadzonych nieopodal północnej części ulicy Gaono napotkano dość późno ukształtowane dolne poziomy warstwy kulturowej (zob. dalej). Tereny przy ulicy Pilies 23, 25 zostały zasiedlone w pierwszej połowie albo w połowie XV w. Pod koniec XIV w. – na początku w. XV na niewielkim wzgórzu został zbudowany kościół parafialny św. Jana. W tym samym czasie zaczęto zagospodarowywać podmokły teren położony na zachodzie od ulicy Pilies i na północ od dzisiejszej ulicy Šv. Jonu. Dolna część dzielnicy uniwersyteckiej została zagospodarowana w XV w., podczas gdy bagnista dolina między ulicą Skapo (Skapówką) i S. Daukantasa (pł. Napoleona) oraz starym łóżyskiem Wileńki pozostawała niezabudowana aż do XVI wieku (zob. załącznik, plan nr 2).

Przedmieścia. Znaleziska z XV w. świadczą o tworzeniu się nowych ognisk osadniczych poza pasem przeszkód naturalnych, otaczających centralną część miasta. Jedno z nich (Zarzecze) jeszcze przed budową muru obronnego można uważać za przedmieście. Warstwa kulturowa wykryta przy ulicy šv. Stepono 12 utworzyła się w wąskiej osadzie, położonej na suchym zboczu obok drogi na Rudninki/Polskę (podobne osady już istniały pod koniec XIV w. przy trakcie na Połock i Inflanty). W rejonie ulicy św. Ducha znajdował się w tym czasie pagórkowaty teren; dlatego też znaleziska z XV w., napotkane w środkowej części ulicy, pochodzą ze znajdującej się

tu pojedynczej siedziby. Znaleziska z badanego okresu, napotkane nieopodal muru obronnego przy Bramie Subocz, pochodzą z zabudowań, znajdujących się na terenie, położonym przed wąwozem przy posesji nr 15 na ul. Subačiaus. Mur obronny, wznoszony na początku XVI w., znajdował się nieco dalej na zachód od wąwozu; dlatego też część ukształtowanej tu warstwy kulturowej z końca XIV–XV w. znalazła się po stronie zewnętrznej muru. Brak danych, czy osada lub siedziba, położona na pochyłym zboczu, nieopodal południowo-wschodniej części obecnej ul. Maironisa (zob. wyżej) istniała aż do ukształtowania się przedmieścia Popławy. Niewiadomo też, czy w tym czasie był zamieszkały teren położony przy skrzyżowaniu dzisiejszych ulic Pylimo i Sodu. Podczas badań wykopaliskowych w podwórku domu nr 51 przy ulicy Pylimo, znaleziska z XV w. zostały napotkane w zniszczonej warstwie kulturowej; dolne poziomy warstwy nie zostały osiągnięte. Badania geologiczne świadczą o tym, że na danym miejscu znajdowało się mokre zagłębienie. Dlatego też napotkana tu wcześniejsza ceramika prawdopodobnie została przywieziona razem z nasypywanym gruntem. Warstwa kulturowa, wykryta na południowym zachodzie od muru miasta, przy Bramie Rudnickiej, ukształtowała się w znajdującej się przy drodze osadzie, która w XV w. została wchłonięta przez rozwijające się miasto. Podobnie jak i przy ul. Subačiaus, mur miejski w tym miejscu był wznoszony nieco dalej od przeszkód naturalnych (w tym przypadku –

głębokiej doliny Kaczergi). Dlatego podczas budowy muru zostały zburzone budynki, które znalazły się poza tym murrem, bowiem w tym miejscu był oczyszczany szeroki teren ostrzałowy. Znaleziska archeologiczne albo warstwy kulturowe z XV – początku XVI w., wykryte na terenie obejmującym dolną część ulicy J. Basanavičiaus (Wielkiej Pohulanki) i Teatro (Teatralnej) oraz wschodnią część ul. Pamėnkalnio (była Portowa), są utożsamiane ze znajdującymi się tam pojedynczymi budowlami. Dwie zasiedlone wyspy na tym terenie były oddzielone od centralnej części miasta mokrym zagęszczeniem i wąwozami. Brak danych o zasiedleniu terenu wokół kościoła św. Jerzego. Znaleziska z końca XIV–XV w., wykryte na terytorium między ul. Tilto a Żygimantu, tzn. na pierwszej terasie nadzatokowej, prawdopodobnie zostały przeniesione tu z innych miejsc razem z przeznaczonym do zasypywania gruntem. W badanym okresie pozostawały niezasiedlone tereny, położone w podmokłej dolinie między ul. Totorių (Tatarską) a starorzeczem Wilenki, być może też większa część dzielnicy Sereikiškės.

Dotychczas brak danych o rozwoju fortyfikacji na terenie Wilna w badanym okresie. Wiadomo, że po 1413 roku drewianne umocnienia Zamku Górnego zostały zastąpione murowanymi. W południowej części Zamku Dolnego w XV w. zostało zbudowane przedzamcze. Dotychczas została zbadana tylko jego północno-zachodnia część; w trakcie robót ziemnych napotkano pozostałości wieży znajdującej się przed zachodnią bramą Zamku Dolnego,

nieopodal mostu przez starorzecze Wilenki oraz nieduży odcinek muru obronnego. Poziomy warstw kulturowych z okresu budowy tych fortyfikacji podczas badań nie zostały osiągnięte. Rozmiar i struktura przedzamcza nie są znane. Miasto do początku XVI w. pozostawało nieumocnione.

Pod koniec XIV – w XV w. zwiększyło się zabudowane terytorium na lewym brzegu Wilenki, sieć ulic kształtowała się na podstawie dróg, przecinających Starówkę. Pojawiły się też nowe ulice, przechodzące obrzeżami teras (na terenie obecnej ul. Šv. Jonu, Stiklių, Šv. Ignoto, później też ul. Bokšto), w miejscu płaskiego parowu (ul. Trakų) oraz wzdułż parowu albo zbocza wąwozu (ul. K. Kalinausko (M. Pohulanki), Šv. Stepono). Stara droga na Trakai, znajdująca się w okolicy obecnych ulic Lydos i Žemaitijos, jeżeli i została zachowana po ukształtowaniu się nowej drogi na Trakai, musiała przestać funkcjonować po zbudowaniu muru miejskiego. Centralny plac miasta (Ratuszowy) powstał mniej więcej w połowie XV w. na miejscu trójkątnej piaszczystej wyżyny, podczas gdy wcześniej zamieszkałe tereny rozwijały się w kierunku zachodnim i wschodnim.

Ówczesne Wilno ze względu na typ rozwoju można porównać z dwoma nieopodal położonymi miastami – Kaunas (Kownem) i Trakai (Trokami) oraz Klaipėda (Kłajpedą), powstałą na terenach należących do Zakonu. Dane, dotyczące rozwoju innych miast litewskich, są dotychczas bardzo nieliczne.

Klaipėda. Zamek w Klaipėda zaczę-

to budować w 1252 r., najpierw na lewym brzegu Danę, następnie w 1253 r. budowę przeniesiono na prawy brzeg. W 1254 roku faktycznie jeszcze nieistniejące miasto uzyskało prawo samorządowe (Miškinis, 1979). Zamek i miasto powstały na niezamieszkałym terenie – na wyspie Danę lub na wyspach. Najwcześniejsze wykryte fortyfikacje miejskie są datowane na połowę XIV – początek XV w. (Žulkus, 2002, s. 71, ryc. 33). Od samego powstania aż do początku XV w. Klaipėda była niejednokrotnie atakowana i niszczona; dlatego też niewiadomo, czy miasto w ogóle rozwijało się w tym okresie. W trakcie rekonstrukcji i poszerzania umocnień zamku, kilkakrotnie (na początku XV w., potem też na początku XVI w.) było zabudowywane częściowo terytorium miasta (Žulkus, 1991). W 1408 roku miasto zostało przeplanowane; dla tego procesu (lokacji) został wyznaczony specjalny urzędnik – lokator.

Regularne rozplanowanie miasta, typowe dla miast lokacyjnych, zostało ustalone dla Kłajpedy w pierwszej połowie XVI w. na podstawie badań archeologicznych, chociaż prawdopodobnie ukształtowało się ono już wcześniej. W XVI w. przy starym murze miejskim powstało przedmieście Friedricha. Przedmieście to było podzielone na prawidłowe, prostokątne dzielnice; w pierwszej połowie XVII w. zostało ono otoczone fortyfikacjami bastionowymi. Na schemacie, przedstawiającym miasto i zamek, sporządzonym około 1630 r., widać, że zabudowana jest tylko niewielka ufortyfikowana część przedmieścia. Zdaniem A. Miškinisa, w doku-

mencie zaznaczono stan po pożarze w 1623 r. (Miškinis, 1979, s. 29), chociaż możliwe jest też inne wyjaśnienie. Wiadomo, że czasami fortyfikacjami był otaczany teren pusty, który dopiero później był zapełniany budynkami (Benevolo, 1998, s. 43, 53).

Kaunas. Za początki miasta uważa się zamek oraz osadę znajdująca się u zbiegu rzek Niemna i Wilii. Badania archeologiczne wykazały, że oba te obiekty istniały bardzo krótko (dopiero co zbudowany zamek został zniszczony w 1362; zob. Žalnieriūs, 2002, s. 15, 35). Na początku XV w. zamieszkane tereny znajdowały się nieco dalej od byłej osady, na południe od odbudowanego zamku, na prawym brzegu Niemna. Skład narodowości ludności był bardzo różnorodny. W 1408 r. wielki książę litewski Witold nadaje Kownu prawa samorządowe; w 1463 r. nadane prawa potwierdza Kazimierz Jagiellończyk (Kiaupa, 1981). Nie są znane żadne dokumenty, regulujące strukturę miasta (np. przywilej lokacyjny). Na podstawie rozlokowania wczesnych domostw murowanych można wnioskować, że w XV–XVI w. Kowno było zabudowywane według konkretnego planu, posiadało ratusz, otoczony prostokątnymi dzielnicami i obok kościół parafialny (niepublikowane dane archeologów Dainiusa Balčiūnasa i Aleksandra Vaškelisa), co było charakterystyczne dla większości miast lokacyjnych. Dzielnice były zabudowywane obwodowo oraz kompaktowo. Brak dotychczas danych o ufortyfikowaniu miasta na wczesnym etapie jego rozwoju. W pierwszej połowie XVII w.

miasto było już częściowo umocnione, było ono otoczone fortyfikacjami ciągnącymi się od Niemna do Wilii (Zareckienė, 1987, s. 217–218). Nie napotkano śladów jakichkolwiek ogrodzeń na brzegach rzek.

Trakai. Kiedy pod koniec XIV w. został zniszczony zamek w Senieji Trakai (Starych Trokach), prawdopodobnie zniszczeniu uległa też znajdująca się nieopodal osada. Miasto Naujieji Trakai (Nowe Troki) było wznoszone na nowym terytorium, na wcześniej niezamieszkałym przesmyku, położonym między jeziorami, obok drewnianego zamku na Górze Ofiarnej, która funkcjonowała do początku XV w., oraz nieopodal przylegających do niego murów obronnych (Zamku na Półwyspie). Zamek był budowany na dwa etapy: w latach 1362–1382 oraz 1414–1430. Na początku XV w. został zbudowany Zamek na Wyspie. Miasto pod koniec XIV w. niejednokrotnie ucierpało wskutek działań wojennych. Do końca XV w. miasto rozwijało się na południe wzdłuż przesmyku; następnie całkiem przestało się rozwijać. Miasto nie było obwarowane. Począwszy od końca XIV w. było bardzo różnorodne ze względu na skład narodowościowy i wyznaniowy. Mieszkali w nim Litwini, Rosjanie, Niemcy, przybyli z Prus Bartowie, Tatarzy, Karaimi. Drogi letnie i zimowe, przecinające miasto w kierunku południowo – północnym oraz wschodnio – zachodnim, później stały się ulicami. Uważa się, że w 1409 roku miasto uzyskało prawo samorządowe na wzór Magdeburga (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, s. 16, 18, 35–84; Poškienė, 2002, s. 15–18).

W rozwoju miast Vilnius, Kaunas, Klaipėda i Trakai występują zarówno podobieństwa, jak i znaczne różnice. We wszystkich miastach były zamki. Różnorodny był skład etniczny mieszkańców (w Vilnius i Trakai – również odmienny wyznaniowo). Podległa Zakonowi Klaipėda była typowym miastem lokacyjnym o regularnie rozplanowanej strukturze oraz stale rozbudowywanym systemie fortyfikacyjnym. Trzy pozostałe miasta albo nie były obwarowane (Trakai), albo zostały otoczone murem dość późno (Vilnius – początek XVI w., Kaunas – XVII w.). Nie jest to miejscowy wyjątek, bowiem późna budowa fortyfikacji charakterystyczna jest dla wszystkich miast WKL (Małachowicz, 1989, s. 221). Kaunas, Klaipėda i Trakai rozwijały się w kierunku od zamków, Vilnius zaś pod koniec XIV–XV w. kształtowało się w oddali od zamku, gdzie stopniowo łączyły się ze sobą zamieszkałe dzielnice. Na podstawie regularnego rozplanowania miast można twierdzić, że Kaunas było miastem lokalnym, podczas gdy w Trakai i Vilnius sieć ulic kształtowała się żywiołowo, najczęściej powstając w miejscu wcześniej istniejących dróg.

ROZWÓJ MIASTA W XVI – PIERSZEJ POŁOWIE XVII W.

Ogólna charakterystyka okresu. Na przełomie wieków XV i XVI sytuacja geopolityczna w Środkowej i Wschodniej Europie szybko ulegała zmianie. Chanat Krymski nie tylko organizował wyprawy na południowe ziemie WKL, lecz czasa-

mi docierał aż do północno-zachodniej części państwa. W latach 1503–1506 Tatarzy kilkakrotnie niebezpiecznie przybliżali się do Vilnius, podejmowali nieudane próby zajęcia Słucka, Nieświeża i Nowogródka. Wielkie Księstwo Moskiewskie stale usiłowało wycieśnić WKL z ziem zamieszkałych przez Słowian. W 1514 r. został oddany Smolensk; w 1519 r. wojska Wielkiego Księstwa Moskiewskiego dotarły do Krewy i Oszmiany, zagrażały Vilnius. Do połowy XVII w. włącznie WKL z niewielkimi przerwami prowadziło wojnę z Moskwą, albo też znajdowało się w stanie gotowym do wojny (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius, 1998, s. 215, 239, 247). Utracona została kontrola nad ważnymi ośrodkami handlowymi – Pskowem, Nowgorodem, na jakiś czas też Połockiem, chociaż w latach 1558–1583, podczas wojny inflanckiej, została przyłączona część ziem Zakonu Inflanckiego oraz arcybiskupstwa ryskiego z ważnym strategicznie portem Ryga. W 1569 r. WKL zostało pozbawione bogatych ziem Kijowa, Wołynia, Polesia, które stanowiły prawie połowę zajmowanego przez nią wówczas terytorium. Mnóstwo problemów i strat przyniósł Litwie konflikt z Wielkim Księstwem Moskiewskim oraz ze Szwecją. Zwłaszcza ostry kryzys miał miejsce w połowie XVII w., kiedy Litwa była zajęta przez wojska tych dwóch państw. W 1655 r. zostało zniszczone Vilnius; znaczna część mieszkańców została wymordowana. W tym samym czasie miały miejsce też inne klęski żywiołowe: nieurodzaj, głód, epidemia moru, przesiedlenie części mie-

szkańców do Rosji. Straty finansowe, jakich doznało państwo podczas wojny, były ciągle kompensowane poprzez zwiększanie podatków; na dłucho wytworzył się w państwie kryzys władzy. Panowanie jednej warstwy uprzewilejowanej hamowało rozwój miasta oraz powstrzymywało kształtowanie się trzeciego stanu, który mógł stanowić przeciwagę jedynowładzemu szlachty.

W XVI – na początku XVII w. następuje postęp w rozwoju życia kulturalnego, związany z zacieśnieniem kontaktów z państwami zachodnimi (przede wszystkim z Niemcami i Włochami) oraz walką rozpoczętą między protestantami i katolikami. Na zaproszenie wielkiego księcia do Litwy przybywają architekci z Włoch (Kitkauskas, 1989, s. 23, 24, 29, 34, 88). W dziedzinie sztuki stosowanej widoczne są wpływy sztuki niemieckiej, zwłaszcza tak zwanej „szkoły norynberskiej“ (Katalynas, 1991, s. 106). Zaczęto wydawać drukiem książki litewskie. Mimo oporu wpływowych protestantów, w 1579 r. został otwarty Uniwersytet Wileński. Ujawniają się również zjawiska, nietypowe dla wcześniejszego okresu – coraz częściej powstające zatargi między zwolennikami odmiennych konfesji wyznaniowych.

W tym okresie w Wilnie miało miejsce dążenie mieszkańców do wzmacnienia swego uprzewilejowanego położenia w handlu. Mieszczanie wystąpili ze skargą, że przybyli ze Wschodu kupcy prowadzą handel niekontrolowany, toteż wielki książę Aleksander ustawą z 1505.03.10 rozkazał zbudować specjalny dom, przeznaczony do przechowywania tych niekon-

trolowanych towarów, później nazwany „Moskiewskim Domem Kupieckim”, przybyły zaś zakazał prowadzenie handlu bez miejscowych pośredników (Kiaupa, 1983, s. 39–42; Dubiński, 1788, s. 18). W 1503–1522 r. centralna część miasta została otoczona murem obronnym. W dekrecie dotyczącym budowy fortyfikacji zaznacza się, że mur obronny jest przeznaczony do ochrony przed Tatarami (Dubiński, 1788, s. 20); chociaż prawdopodobnie pełnił on podwójną funkcję. Wzniesiony mur, z bramą pilnowaną przez straże, miał czuwać nad przemieszczaniem się ludności, ułatwić kontrolę nad wwożonym towarem oraz udogodnić pobieranie danin i innych opłat. Było to umocnienie słabe, przeznaczone tylko do obrony frontalnej (Małachowicz, 1989–1990, s. 230), które mogło powstrzymać lekko uzbrojonych najeźdźców, np. kawalerię tatarską. W 1501 r. po raz pierwszy wzmiankuje się wodociąg wychodzący ze źródeł Wingierskich. W pierwszej połowie XVI w. po raz pierwszy wzmiankują się też przytułki (przy kościele św. Marii Magdaleny oraz przy kościele św. Trójcy). W połowie XVI w. – w pierwszej połowie XVII w., w miarę szerszenia się reformacji oraz nasilających się walk między reformatami a kontrreformatami, wzmagła się budowa gmachów, przeznaczonych do użytku kultowego oraz do działalności charytatywnej. Został wzniesiony dom modlitewny ewangelików-reformatorów w okolicy obecnej ul. A. Wołana (1577) oraz kaplica przy ul. Didžioji (1562), luterański dom modlitewny i szpital przy ul. Vilniaus (na po-

czętku XVII w.). Od 1594 r. do 1644 r. ufundowano lub zbudowano osiem kościołów, siedem klasztorów, nowicjat jezuicki. Nieopodal Pałacu Biskupów i szpitala św. Marii Magdaleny powstał klasztor bonifratrów z przytułkiem – szpitalem (1635). Jeszcze trzy przytułki powstały przy nowo utworzonych kościołach na peryferiach (przy kościele św. Stefana, św. Nikodema oraz przy kościele św. Jakuba i Filipa).

Dane pomocnicze. Pierwszy znany plan Wilna z opisem miasta został zamieszczony w wydanym w Kolnie „Atlasie miast świata“ G. Brauna i F. Hohenberga. Plan jest dziś różnie datowany przez badaczy, podaje się za rok jego sporządzenia daty od 1545 r. aż do 1581 r. Prawdopodobnie plan składał się z kilku szkiców, dlatego też większość zabudowań jest przedstawiona na nim niedokładnie. Z trudem można rozpoznać sieć ulic miasta, a pisane z natury i później wkomponowane ważniejsze zabudowania, czy też zespoły zabudowań (np. Zamek Dolny, Ratusz czy cerkiew Zmartwychwstania), w większości są zlokalizowane niepoprawnie. Prawdopodobnie autor (czy też autorzy) pomylił Wilię i Wilenkę, dlatego na północnym obrzeżu miasta, za rzeką, zaznaczona grupa zabudowań z gmachem kultowym może być równie dobrze nie dzielnicą Šnipiškės czy Žvejai (Sznipiszki czy Rybaki), a Zaręczem (Jurkštas, 1997, s. 81). Toteż z tego planu można korzystać tylko w celu rozpoznania wybranych pojedynczych obiektów. Zawiera on mało informacji o granicach miasta lub też jego rozwoju w

połowie i pod koniec XVI w. W opisie, załączonym do planu, jest zawarta krótka i, jak świadczą badania archeologiczne i historyczne, znacznie zniekształcona informacja o Wilnie. Podaje się, że miasto posiada tylko jedną osadę; według opisu jest to Zarzecze (Jurginis, Šidlauskas, 1983ś, s. 77–79).

Na panoramie miasta autorstwa kartografa T. Makowskiego, narysowanej około 1600 r. (Dréma, 1991, ryc. 27), Wilno jest przedstawione od strony zachodniej. Jest ono rysowane z dość nisko położonego punktu, dlatego też w miarę dobrze widoczne są obiekty, położone na południowym zachodzie, zachodzie i północnym zachodzie od Zamku Dolnego i muru miejskiego. W części miasta, otoczonej murem obronnym, widoczne są tylko górne części znajdujących się tam zabudowań. Przedmieścia zaś, rozpołożone na wschodzie i południu od centrum miasta, są przedstawione niewyraźnie. Antakalnis (Antokol), Šnipiškės i Žvejai całkiem nie zostały ujęte na panoramie. Przedmieścia zaś Łukiszki (Puszkarnia), Bramy Wilejskiej oraz Mokrej przedstawione są jako jeden duży obszar. Widoczne za domami drzewa wskazują na to, że tereny były słabo zabudowane, obok znajdowały się sady i ogrody. Trzy rzędy domów w niewielkim przedmieściu koło Bramy Trockiej wizualnie rozpościerają się aż na Pohulankę. Prawa strona również jest przedstawiona na panoramie niewyraźnie, widocznie po to, by atrakcyjniej wypadła cała kompozycja dzieła. Przedmieście przy Bramie Rudnickiej rozpościera się na północ, aż do przedmieścia

przy Bramie Trockiej; jego południowa część również nie została narysowana.

Na planie—inwentarzu dotyczącym ufortyfikowania miasta Wilna i sporządzonym przez inżyniera wojskowego F. Getkanta w 1648 r. (Dréma, 1991, ryc. 165), znajduje się sporo informacji o obiektach, położonych na peryferiach, oraz dane o granicach miasta. Najwięcej uwagi poświęcono tu istniejącym na terenie miasta fortyfikacjom oraz ich przedpolom. Nakreślona jest tylko część zabudowań, znajdujących się na terenie zamków, w tym – tylko część umocnień Zamku Dolnego. Na planie są zaznaczone mosty, znajdujące się nieopodal Zamku Dolnego: most koło Starego Arsenału prowadzący przez nowe odgałęzienie delty Wileńki, most koło zachodniej bramy Zamku Dolnego, na początku ul. Tilto oraz most naprzeciwko ul. Pilis. Na północnym zachodzie od Zamku Dolnego, między wieżą Twardowskiego a starym odgałęzieniem delty Wileńki, zaznaczone są kontury znajdującej się tu niewielkiej dzielnicy.

Na planie zaznaczone są cały miejski mur obronny oraz dziewięć bram (św. Marji Magdaleny, Tatarska, Wileńska, Trocka, Rudnicka, Ostra, Subocz, Zbawiciela i Bernardyńska), Basteja (jeszcze bez korytarza artyleryjskiego), ale z dwiema wieżami artyleryjskimi (Okrągłą i Zbawiciela). Narysowane są też szesnaście mostów, rozlokowanych po stronie zewnętrznej muru miejskiego: pięć – wiodących przez Kaczergę, jeden – przez parów znajdujący się między Bramą Więńską a Bramą Trocką, także dziesięć

mostów przez stare i nowe łożyska Wilenki oraz kanały na północnym wschodzie i wschodzie od centrum miasta. Nie są zaznaczone obiekty, znajdujące się po stronie wewnętrznej muru. Spośród zabudowań, położonych po stronie zewnętrznej muru, zaznaczone zostały tylko strategiczne znaczenie mające urządzenia do pompowania wody („rurmus”) z akweduktem przed Ostrą Bramą oraz trzy kościoły, pełniące funkcję punktów orientacyjnych (św. Stefana, św. Jerzego, św. Jakuba i Filipa). Zaznaczone są tylko nieliczne miejsca, świadczące o ukształtowaniu terenu: rzeki i rzeczniki, Góra Grobu Gedymina, porosłe drzewami teritorium między Ogrodem Bernardyńskim a Wileńską, dwa stawy (*fischhalter*) na przedmieściu Popławy oraz duży wąwóz, położony na wschód od Bastionu i Bramy Subocz.

Na planie F. Getkanta zaznaczona została też sieć ulic, położonych na przedmieściach; na jej podstawie można ustalić granice miasta Wilna w połowie XVII w. oraz stopień zabudowy poszczególnych przedmieści. Tylko część ulic, znajdujących się za murem, nie zmieniła swojej trasy do dziś (są to obecne ulice Malūnų (Młynowa), Užupio (Zarzeczna), Paupio (Popławska), M. Daukšos (Piwna), Lapę (św. Nikodema), J. Basanavičiaus (W. Pohulanka), Vilniaus, Totorių, Tilto). Większość mniejszych ulic czy zaułków, narysowanych na planie, dziś już nie istnieje. Największy zamieszkały teren jest widoczny na zachodzie i północy w kierunku od centrum miasta; są to połączone między sobą

przedmieścia Bramy Trockiej, Bramy Wilenckiej, Mokre i Łukiskie (Puszkarni). Zachodnie obrzeże tego terenu sięga wschodniej części Pohulanki i kościoła św. Jakuba i Filipa. Przedmieście Bramy Rudnickiej rozpościera się aż do kościoła św. Stefana. Obszar pomiędzy tym terenem a drogą na Medininkai (Miedniki) wygląda na mało zaludniony (zaznaczona jest tu tylko urywająca się dróżka); takie położenie jest zgodne z danymi historycznymi (Dambrauskaitė, 1990š). Na przedmieściu Ostrobramskim została zaznaczona tylko jedna ulica (obecna Lapę). Nie zostały zaznaczone ulice znajdującej się w okolicy Bramy Subocz oraz na przedmieściach Antokolskim i Sznipiskim. Sieć ulic, położonych na Zarzeczu, przerywa się u początku dzisiejszych ulic Polocko (Połockiej) i Krivių (Popowszczyzny).

Na planie Łukiszek, sporządzonym przez nieznanego autora i datowanym na 1650 r. (Pilypaitis, Minkevičius, 1987, ryc. 97:d), sieć ulic i dróg, wiodąca od muru miejskiego w kierunku południowo – zachodnim, zachodnim i północnym, jest zaznaczona schematycznie. Jako punkty orientacyjne są zaznaczone kościół św. Stefana, kaplica św. Jacka, kościół św. Jerzego, kościół św. Jakuba i Filipa. Zaznaczone są tylko zabudowania znajdującej się w zachodniej części Łukiszek, położone wzduż lewego brzegu Wilii od kościoła św. Jakuba i Filipa aż do Zakrętu. Nakreślony jest zwarty, kompaktowo zabudowany pas bardzo podobnych do siebie budynków. Przy tym wzmiankuje się, że wschodnia jego część –

to Łukiszki Tatarskie, zaś zachodnia – to Łukiszki Radziwiłłowskie.

Plan miasta z 1737 r.¹³ autorstwa wojskowego inżyniera J. G. M. von Fürstenhoffa, zawiera niektóre szczegóły związane z ukształtowaniem terenu, które miały wpływ na rozwój miasta (Liguz, 1996). Wśród nich można wymienić zaniedbane stawy w Markučiai (Markuciach) oraz wąwozy w okolicy obecnych ulic Šv. Dvasios, Šv. Stepono, Raugyklos (Kwaszelnej) i Palangos (Poznańskiej). Oprócz innych obiektów, położonych na peryferiach, zaznaczone są „ruiny starego pałacu“ w centrum wschodniego zbożca Góry Bouffałowej, w miejscu dzisiejszej Alei Róż.

Dane wykopalisk archeologicznych. Okolice Zamku Dolnego i Górnego. W porównaniu ze stanem, charakterystycznym dla XV w. (zob. wyżej), sytuacja w tym okresie nie uległa zmianie. Na podstawie badań prowadzonych na terytorium położonym na północ od Zamku Dolnego ustalono, że łożysko Wilii w drugiej połowie XVI w. – na początku XVII w. zostało przesunięte dalej na północ (Sarcevičius, 1995a).

Warstwa kulturowa znajdująca się w południowej części podnóża Góry Zamkowej została zniszczona w XIX–XX w. i tylko przy murze obronnym została natkana warstwa kulturowa mniejszości

3,3 m datowana na XVI–XVII w. Tylko w jednym punkcie osiągnięto poziomy warstwy geologicznej mniejszości 3,0 m, w innych zaś miejscowościach, podczas przekopów sięgających 3,8 m, dolne poziomy warstwy kulturowej nie zostały osiągnięte (widocznie w trakcie przekopu natkano na zasypane starorzecze Wilenki; por. Abaravičius, Urbanavičius, 1996š).

Teren otoczony miejskim murem obronnym. Z analizy układu warstw kulturowych, ukształtowanych na terenie otoczonego miejskim murem obronnym wynika, że w różnych częściach miasta warstwy te są położone ponad gruntem. Oznacza to, że wcześniejsze poziomy warstw kulturowych tu się nie wytworzyły. Tereny te można podzielić na dwie grupy. Po wzniесieniu muru obronnego, wskutek stałego zwiększania się liczby mieszkańców, zaczęto zagospodarowanie nowych, pustych lub częściowo pustych terenów, mających niską przydatność osadniczą. Dlatego też w pierwszej połowie XVI w. były zajmowane obszary, położone w północno–zachodniej części Szerejkiszek, w okolicy dzisiejszej ulicy B. Radvilaitės (Królewskej), na zachód od północnej części ulicy Pilies, w okolicy ul. Šventaragio (M. Magdaleny) oraz podmokłe doliny w miejscu dzisiejszego parku przy Pałacu Prezydenta; proces ten trwał aż do początku XVII w.

¹³ Plan stanowi prawdopodobnie komplikację kilku planów lub szkiców, na których zaznaczony został stan, charakterystyczny dla różnych okresów rozwoju miasta. Wstępnie ustalono, że jego podstawę stanowiły plany, sporządzone nie wcześniej niż w 1725 r. i nie później niż w 1737 r. Dodatkowe informacje, pochodzące z analizy planu J. G. M. von Fürstenhoffa i nieopisane przez Justynę Liguz, pochodzą z pracy K. Katalynasa, J. Valužytė i R. Zilinskasa „Plan miasta Wilna Johana Georga Maksymiliana von Fürstenhoffa. Wilno 2000“ (przechowywany w Centrum Dziedzictwa Kulturowego; nierejestrowany).

W niektórych miejscach, np. przy ulicy B. Radvilaitės, tereny przed zasiedleniem były osuszane. Wnioskując z napotkanej tu warstwy kulturowej o niskiej intensywności, można twierdzić, że w badanym okresie Szerejkiszki nie były kompaktowo zasiedlone. W pasie między ul. Skapo i starorzeczem Wilenki osadnictwo stopniowo szerzyło się na północ, w kierunku rzeki. Zagospodarowanie obszaru, położonego w miejscu dzisiejszego parku przy Pałacu Prezydenta, wiąże się z przeniesieniem tu rezydencji biskupa wileńskiego w pierwszej połowie XVI w. (Batūra, 1971, s. 40) oraz osadzeniem w pustej części posesji podległych mu rzeźmistrzów (Luchtanienė, 2000, s. 47–51).

Na Starówce zlokalizowano już ponad dziesięć miejsc, w których nieopodal wcześniej zamieszkałych terenów wykryto nad gruntem tylko poziomy warstw kulturowych datowane na XVI–XVII w. (zob. załącznik, plany nr 2, 3). Jest to część posiadłości biskupiej, położona na wschód od ul. Totorių, okolice posesji nr 8 przy ulicy Subačiaus, południowa i południowo – zachodnia część Starówki (południowa część terytorium klasztoru karmelitów bosych oraz poszczególne obszary przy ul. Arklių, Visų Šventųjų (Wszystkich Świętych), Ligoninės, Mėsinų, Trakų), okolice ul. Bernardinų, południowo-zachodnia część skweru K. Sirvydo oraz północna i środkowa część ulicy Gaono. Za wyjątkiem posiadłości biskupa, tereny te charakteryzują się wysoką przydatnością osadniczą. Z porównania danych archeologic-

znych i informacji historycznych wynika, że większość wymienionych miejsc była własnością wysokich dostojuńników: Radziwiłłów (posesje obok cerkwi św. Mikołaja, część skweru S. Sirvydo, posiadłości przy ulicy Pilis, duże posiadłości w miejscu obecnych domów nr 41 przy ulicy Vilniaus i nr 10 przy ulicy Trakų); Glińskiego, Stankiewiczów, Lackiego, Dowojny, Giedrojcia, Kieżgajły – dzielnica 27 otoczona ulicami Benediktinių, Vilniaus, Šv. Ignota, Dominikonų; Hlebowiczów (posesje przy ulicy Trakų 15) (Dambrauskaitė, 1981š; Valužytė, 1990š; Žilevičius, 1976š; Jurkštas, 1972š; Banikonienė, 1980š). Zachodnia część posiadłości biskupiej, wzmiękowana po raz pierwszy w 1387, została zabudowana dopiero w latach 40–50-ych XVI w. (Batūra, 1971, s. 40). Świadczą o tym renesansowe kafle, napotkane we wczesnych warstwach kulturowych. Podczas badań wykopaliskowych, prowadzonych na terenie klasztorów z końca XVI – pierwszej połowy XVII w., wykryte zostały nieintensywne warstwy kulturowe ukształtowane jeszcze przed ich powstaniem. Dlatego też można zrobić wniosek, że tereny te, również należące do możnowładców, były tylko częściowo zabudowane. Prawdopodobnie znajdowały się tu ogrody, sady lub pracownie rzemieślnicze, w których stosowane były wysokie temperatury, toteż istnienie obok domów mieszkalnych było wykluczone.

Przedmieścia (peryferie). Warstwa kulturowa z XVI–XVII w. została napotkana w rejonie ul. T. Kościułkos tylko w podwórku domu nr 3 oraz nieopodal Gim-

nazjum Sztuk Pięknych im. M. K. Čiurlionisa. W innych miejscach napotkano późniejsze warstwy kulturowe, albo też warstwy o niejasnym datowaniu. Wiadomo również, że terasa znajdująca się między zachodnią częścią ulicy a lewym brzegiem Wilii ukształtowała się dopiero w XIX w., zaś w okolicy zamku Śluszków – pod koniec XVII w. (Jurkštas, 1990, s. 26). Toteż można twierdzić, że przedmieście Antokolskie było rozdzielone na dwie części. Na północnym wschodzie prawdopodobnie sięgało ono w XVII w. aż do kościoła św. Piotra i Pawła. Teren zaś przy ulicy Olandy (Hollenderskiej) nie był dokładnie badany, a w miejscu klasztoru kanoników lateńskich zostały wykryte tylko warstwy amorficzne; dlatego też wschodnie i północne granice przedmieścia nie są znane.

W południowo-wschodniej części Wyżyny Altarii, na terasie położonym na południe od Góry Krzywej, w Szerejkiszach i południowej części podnóża Góry Zamkowej znajdowały się tylko pojedyncze zabudowania. Na początku XVII w. zaczęto osuszać mokrą dolinę w starorzeczu Wilenki, w okolicy dziesięczej ulicy B. Radvilaitės.

Osadnictwo znajdujące się w dolnej części Zarzecza rozwijało się na wschód i północny wschód, do połowy XVII w. swym zasięgiem obejmowało część wyżyny położonej na wschód i północny wschód od kościoła św. Bałtromieja i klasztoru regularnych kanoników, aż do początku ulic Filaretu (Filareckiej) i Kriūvių. Niewiadomo, czy w tym czasie była już zamieszkała podmokła dolina, znaj-

dująca się na południowym krańcu przedmieścia, nieopodal prawego brzegu Wielenki.

Powstanie i stopień zagospodarowania byłego przedmieścia Popławskiego, znajdującego się na drugim brzegu Wielenki, pozostaje również niewyjaśnione. Wiadomo, że w końcu XVI w. – na początku XVII w. zamieszkałe było przedmieście, znajdujące się przy skrzyżowaniu ulic Maironio i Aukštaičių. Odcinek drogi na Smoleńsk, przechodzący za domami nr 21, 23 przy ulicy Subačiaus, prowadził przez wąską terasę położoną na pochyłym zboczu, gdzie brak było miejsca pod zabudowę. Dlatego osada, znajdująca się od końca XIV w. przy ul. Subačiaus, nie mogła się dalej rozwijać w kierunku wschodnim. Wyżyna znajdująca się za wąwozem, na południowym wschodzie od muru miejskiego, nieopodal Bramy Subocz, była zasiedlona w XVI lub na pocz. XVII w. Na podstawie napotkanych tu nielicznych znalezisk można wnioskować, że była ona jednak mało zabudowana. Terytorium przedmieścia jest słabo zbadane, toteż nie zostały ustalone jego granice. Nie zostały zlokalizowane również znajdujące się tu w połowie XVII w. umocnienia ziemne, które na planie J. G. M. von Fürstenhoffa były nazywane „retranszementami“.

Przedmieście, znajdujące się za Ostną Bramą, zostało przekopane tylko częściowo: zbadane zostały odcinki położone najdalej i najbliżej muru miejskiego; pas długości 300 m, znajdujący się między tymi odcinkami, nie był badany. Wiarygodne dane zostały uzyska-

ne tylko w trakcie badań prowadzonych w podwórku ul. Liepkalnio (Lipowej) 1. Napotkana tu warstwa kulturowa z XVI w. świadczy o tym, że nieopodal traktu na Miedniki (zarówno jak i dróg na Inflanty, Rudninki oraz Smolensk), znajdowała się osada, która w XVI w. stała się przedmieściem. Na podstawie pojedynczych znalezisk, wykrytych w zachodniej części prawosławnego klasztoru św. Ducha oraz klasztoru karmelitów bosych przy Ostrej Bramie, wiadomo, że osada zaczęła się formować jeszcze w końcu XIV w. albo na pocz. XV w. Południowa część przedmieścia nie docierała jeszcze do wierzchołka wyżyny, znajdującej się przy ulicy Lapą; granice jej na południowym zachodzie i zachodzie nie zostały ustalone.

W części miasta położonej przy Bramie Rudnickiej badania prowadzono tylko w pobliżu muru miejskiego, 100–200 m. na południowy zachód od muru oraz nieopodal kościoła św. Stefana. Z porównania danych wykopaliskowych oraz badań geologicznych wynika, że znaleziska z XVI–XVII w. napotkane przy skrzyżowaniu ul. Raugyklos i Plačioji (Szerokiej) oraz w okolicy budynków nr 3, 5 przy ul. Šv. Stepono (św. Stefana) były rozpołożone nad warstwami mieszanego piasku, sięgającymi 3–5 m. grubości, które się ukształtowały w wyniku zasypywania znajdujących się tu parowów i wąwozów, w trakcie poszerzania położonej przy drodze osady. Nie zostało ustalone, czy przedmieście rozpościerało się w badanym okresie aż do terenów budowanego w 1600 r. kościoła i szpitala św. Łazarza (Firkovičius, 1989š).

Pas położony na północ od ul. Raugyklos do Naugarduko faktycznie nie był badany. Wnioskując z warstwy kulturowej albo znalezisk z XVII w., napotkanych w północnej części ul. Aguonų (Makowej), obszar zasiedlony w XVI w. – na pocz. XVII w. i znajdujący się w północno-wschodniej części ul. Naugarduko oraz środkowej części ul. Vingrių (Wingierskiej) szerzył się od drogi na Troki w kierunku południowym, sięgał aż do Pohulanki. Zachodnie obrzeże przedmieścia Bramy Trockiej znajdowało się w okolicy dzisiejszej ul. Teatro, tzn. prawie pokrywało się z obszarem zabudowanym wcześniej. Dane kartograficzne świadczą o tym, że zasiedlony teren sięgał aż do skrzyżowania dzisiejszych ulic K. Kalinausko i Turzej Góry oraz skweru P. Cvirki, łączył się z zasiedlonym pod koniec XV–XVI w. obszarem, znajdującym się w okolicy dzisiejszej ulicy Pamėnkalnio, A. Stulginskio, A. Smetonos i Jogailos (Jagiellońskiej). Na podstawie wykrytej warstwy kulturowej o niskiej intensywności, ikonografii (panorama T. Makowskiego; zob. wyżej), danych architektonicznych (budynek przy ul. Pylimo nr 7, znajdujący się nieopodal ul. Teatro, zbudowany w stylu późnogotyckim – jest to typowy pałac dworski), źródeł historycznych (wzmiankowany od 1621 r. cmentarz ewangelicki, który musiał powstać na wolnym terenie) można wnioskować, że dla tego terenu było charakterystyczne zagospodarowanie dyfuzyjne.

Teren położony na północy i północnym zachodzie od ul. A. Smetonos i sięgający lewego brzegu Wilii faktycznie nie

był badany archeologicznie; brak też innych danych świadczących o jego urbanizacji. Podczas nielicznych badań terenowych przy ul. Jakšto (Dąbrowskiego) warstwy kulturowe nie zostały tu wykryte. Warstwa kulturowa, napotkana przy placu Łukiskim, została zniszczona podczas wyrównania terenu w XIX i XX w. Nieliczne znaleziska z okresu XVI–XVII w. świadczą o tym, że poczynawszy od końca XVI w. znajdowały się tu pojedyncze zabudowania. W północno – zachodniej części placu wykryto pojedyncze fragmenty ceramiki, datowane na pierwszą połowę XVI w., które są utożsamiane z osadą tatarską, położoną nieco dalej, na północnym zachodzie, na lewym brzegu Wilii i nazywaną Łukiszki Tatarskie. Zarówno ta osada, jak i obszar położony w dolnej części biegu Wilii, gdzie znajdowały się przystań i magazyny kupieckie, nie były dotychczas badane (Jurkštas, 1990, s. 28).

Osadnictwo w północnej części ulicy Tatarskiej w XVI w. rozwijało się dalej na wschód, pod koniec tegoż wieku albo na początku XVII w. docierając do zbiegu rzeki Kaczergi i starorzecza Wielenki. Początki zasiedlenia przedmieścia Puszkarni, położonego na północy, nie są znane. Można tylko przypuszczać, że tereny znajdujące się nieopodal drogi prowadzącej z Zamku Dolnego do brodu przez Wilę zostały zasiedlone jeszcze w XV w., natomiast obszar położony obok został zagospodarowany znacznie później. Wnioskując na podstawie kafli o wąskim datowaniu, upiększonych alego-

riami uczuć, napotkanych podczas budowy obecnego Pałacu Rządu, przedmieście to połączyło się nie później niż w latach 80-ych XVI w. z osadą, znajdująca się przy drodze na Inflanty. W pierwszej połowie XVII w. przy pomocy przywiezionych gruntów podniesiono poziom łemków Wilii, położonych na zachodzie od ulicy Radviļu (Bogusławskiej), wskutek czego przedmieście rozwinęło się aż do Zielonego Mostu. Pozostaje niewyjaśnione, czy połączyło się ono z Łukiszkami Tatarskimi.

Przedmieście Sznipiszki, znajdujące się na prawym brzegu Wilii, nieopodal brodu (od 1536 r. – nieopodal mostu), faktycznie nie było badane. Można przyjąć, że najwcześniej powstała część przedmieścia znajdująca się nieopodal Wilii, kościoła św. Rafała, zbudowanego na początku XVIII w., klasztoru jezuitów oraz na terenach położonych obok. Rozwój przedmieścia nie jest znanego. W źródłach historycznych wzmiankowane są pracownie do wypalania cegły i wapna, położone na prawym brzegu Wilii, oraz kopalnie odkrywkowe (Samalavičius, 1977). Są to obiekty produkcyjne, położone na dużym terenie, który w badanym okresie nie był włączany do miasta. Terasę, położoną przed zamkiem na prawym brzegu Wilii, zaczęto zagospodarowywać już w XV w., zaś wzmiankowane w źródłach pisanych przedmieście Rybaki ukształtowało się nie później niż w połowie XVI w. Wkrótce przedmieście przestało się rozwijać; jeszcze w XVII w. na części

tego przedmieścia miały miejsce pochówki zmarłych¹⁴.

Podsumowanie. W XVI–XVII w. w centrum miasta zaczęto zasiedlać tereny, charakteryzujące się niską przydatnością osadniczą. W procesie tych zmian w centrum miasta oraz w poszczególnych częściach przedmieścia zostały wykonane ważne dla rozwoju miasta prace: były drenowane lub zasypywane gruntem podmokłe obszary, wyrównywane wąwozy i parowy, przekopywane pagórki. W tym okresie w otoczonej murem części miasta ostatecznie ukształtowała się sieć ulic, która zachowała się do dziś. Z porównania sieci ulic i dróg na peryferiach, zaznaczonych na planie F. Getkanta, z układem przedstawionym w źródłach kartograficznych z XVIII–XIX w. wynikają znaczne różnice, zaszłe w strukturze miasta. Toteż można twierdzić, że do połowy XVII w. układ ulic na peryferiach nadal ulegał zmianie. Dla przedmieści charakterystyczny był w dalszym ciągu rozwój ekstensywny, lecz na podstawie istniejących danych nie zawsze można ustalić tempo i kierunek tego rozwoju. Dość dokładnie można ustalić tereny, zajmowane przez niektóre przedmieścia położone koło traktów drożnych, podczas gdy granice obszarów, charakteryzujących się zasiedleniem dyfuzyjnym, nie są określone.

Na podstawie danych archeologicznych oraz późniejszych źródeł kartograficznych (plan miasta J. G. M. von Fürstenhoffa) wiadomo, że między północno-zachodnią częścią miasta, Tatarskimi Łukiszkami a wioską tatarską, portem a magazynami długo pozostawała niezamieszkała miejscowości, na której brak było otwartych zbiorników wodnych i źródeł, wody gruntowe zaś znajdowały się na dużej głębokości. Toteż niewiadomo, czy Łukiszki Tatarskie można uważać za część składową miasta. Rozwój dzielnicy, położonej na zachód od centrum miasta, prawdopodobnie z powodu utrudnionego dostępu do wody pitnej, został wstrzmany i dzielnica ta docierała tylko do śródkowej Pohulanki. Przedmieścia Sznipiszki i Rybaki, rozpołożone na prawym brzegu Wilii, zajmowały nieduże tereny przy samej rzece. Nieco dalej od rzeki wykryto warstwę kulturową z badanego okresu oraz dwa piece służące do wypalania cegieł, co świadczy raczej o istnieniu pracowni produkcyjnych, rozlokowanych na dużych terenach, niż o budownictwie mieszkalmym. Toteż tereny te nie są zaliczane do struktury urbanistycznej miasta. Z badań archeologicznych wynika, że przedmieście Rybaki w XVII w. z niejasnych powodów przestało się rozwijać; ostatecznie został po nim tylko pas zabudowań położonych wzdłuż Wilii.

¹⁴ Podczas badań archeologicznych, przeprowadzonych w 1996 r., wykryto dwa groby nastolatków, datowane na XVII w., które zostały wkopane w warstwę kulturową z XVI w. Na podstawie badań, przeprowadzonych w 2004 r., wyjaśniło się, że groby te nie mają nic wspólnego ze znajdującym się w pobliżu starym cmentarzem żydowskim. Zob. Žukovskis, 1997ša, 1997šb; Katalynas, 2004š.

WNIOSKI

1. W trakcie przygotowania niniejszej rozprawy zanalizowano około 1000 sprawozdań z badań archeologicznych i nadzorów przeprowadzonych w Wilnie, dokonano ich weryfikacji. Uściślono daturwanie napotkanych najwcześniejszych poziomów warstw kulturowych oraz ujęto je kartograficznie. Na podstawie analizy zgromadzonego materiału ustalonono kierunki, tempo oraz tendencje rozwoju miasta w XIV – pierwszej połowie XVII w.

2. Na początku XIV w. w Wilnie znajdowały się dwa odrębne zasiedlone obszary, położone na prawym brzegu Wileńki: dwa grodziska otoczone drewnianymi fortyfikacjami i rozlokowane na Górze Zamkowej i Górze Krzywej, osada znajdująca się u podnóża Góry Zamkowej oraz osada u podnóża Góry Krzywej.

Pod zasiedlenie zostały wybrane tereny charakteryzujące się wysoką przydatnością osadniczą, z łatwym dostępem do wody pitnej. W XIV w. osady szybko się rozwijały; w tym okresie również dużo uwagi poświęcono bezpieczeństwu grodu. Do końca XIV w. zostały zasiedlone podmokłe południowo – zachodnie, zachodnie i północno – zachodnie podnóża Góry Zamkowej, położona w pewnym oddaleniu od zasobów wody pitnej Góra Stołowa oraz podmokłe północno – zachodnie podnóża Góry Krzywej. W związku z narastającym zagrożeniem zbrojnym, osada położona u podnóża Góry Zamkowej została otoczona w połowie XIV w. murem obronnym, zaś od znaj-

dujących się obok wyżyn na północnym wschodzie i północy osada została oslońiona nowym przekopanym łożyskiem Wileńki.

Na lewym brzegu Wileńki, nieopodal przecinania się dróg wiodących na Ruś, w pierwszej połowie XIV w. ukształtowała się osada prawosławna. Rozlokowała się ona na suchym zboczu, z tryskającymi u jego podnóża źródłami. Osada rozwijała się na południe, obejmowała suche rejony położone nieco dalej na wschód od ważnych dróg na Medniki oraz Smoleńsk, znajdujące się w miejscu dzisiejszych ulic Pilis i Didžioji. Na odległości 500–600 m. w kierunku południowo – zachodnim od niej, na równinie nieopodal rzeczki Kaczergi (Wingry) i terenów bagnistych czy jeziorka, obok dróg na Troki (Pruskie) oraz skrzyżowania na Rygę (Inflanty) w XIV w. znajdowała się osada katolicka. Uważa się, że osada ta rozwijała się na wschód i północny wschód. Pomiędzy nią a Zamkiem Dolnym w XIV w. znajdowała się pojedyncze siedziby.

Pod koniec XIV w. nieopodal ważnych dróg powstały samodzielne osady. Rozwijały się one dalej od centrum miasta, które formowało się na terenie między obecnym kościołem św. Mikołaja, południową częścią ul. Šv. Ignoto i soboru katedralnego Najświętszej Maryi Panny, obejmowało też ukształtowany w połowie XV w. Plac Ratuszowy. Osady te w XV w., w trakcie dalszego rozwoju miasta, połączyły się z jego centralną częścią, ale na początku XVI w. były odzielone pasami føyfikacji miejskich i

stały się założkami większości przedmieścia.

Wydarzeniami przełomowymi, mającymi wpływ na dalszy rozwój Wilna, był chrzest Litwy w 1387 r. i związane z nim akty prawne (nadane prawo samorządowe dla mieszkańców oraz przekazana na własność biskupowi wileńskiemu znacząca część miasta), także najazd na Wilno w 1390 r. Prawo magdeburskie, które zapewniło sprzyjające warunki dla rozwoju miasta, zaktywizywało proces rowoju ekonomiki i kształtowania się wspólnoty miejskiej. Nadanie praw samorządowych sprzyjało tworzeniu się urbanistycznej struktury miasta. Przywilej, nadany dla biskupa wileńskiego w nowo powstającym jądrze miasta, uprawnił mieszane władanie ziemią. Być może dlatego wcześnie rozwój miasta Wilna znacznie się różnił od rozwoju innych miast, które uzyskały prawo samorządowe, posiadały mocne kolonie niemieckie, rozwijały się według charakterystycznego modelu, z regularną siecią ulic i fortyfikacji miejskich. Podczas najazdu w 1390 roku został zniszczony Krzywy zamek-schronisko oraz położona obok część miasta. Później teren ten został porzucony i większość jego mieszkańców prawdopodobnie przeniosła się na tereny położone na lewym brzegu Wileńki. Kryzys, który się wytworzył w tym czasie w WKL, okazał wpływ również na rozwój miasta, toteż aktywny jego rozwój rozpoczyna się ponownie dopiero w XV w.

3. Centralna część Wilna, położona na lewym brzegu Wileńki, otoczona pierścieniem przeszkód naturalnych pod

koniec XIV w. – w pierwszej połowie XV w. charakteryzuje się ekstensywnym typem rozwoju, kiedy to zasiedlane były wolne wygodne tereny i stopniowo zapelniane były niezasiedlone przestrzenie pomiędzy nimi. W połowie lub w drugiej połowie XV w. miasto z konglomeracji odrębnych osad przekształciło się w jednolity teren z centrum na Placu Ratuszowym. W tym samym czasie nawet w centralnej części miasta pozostawały jeszcze niezasiedlone tereny, zagospodarowane dopiero pod koniec XV – na początku XVII w. Struktura miasta kształtowała się żywiołowo; duży wpływ na jej kształtowanie się wywierały rzeźba terenu i trasy dróg.

Na zagospodarowanych terenach dość często są napotykane ślady pracowni produkcyjnych, datowane na okres od końca XIV – do początku XV w i do XVII włącznie, które wykorzystywały wysokie temperatury w procesie produkcyjnym. To świadczy o tym, że w badanym okresie zasiedlenie terenu było dość rzadkie.

W XV w. na wschodzie oraz na północy od centrum miasta, za wstęgą przeszkód naturalnych, pojawiły się nowo zasiedlone tereny. Jeden z nich (Zarzecze) należy uważać za pierwsze przedmieście Wilna. Zaczęto zagospodarowywać też pas znajdujący się przed zamkiem, na prawym brzegu Wilii (miejscie późniejszego przedmieścia Žvejai (Rybaki)).

4. Mur miejski, wzniesiony w 1503–1522 roku, otoczył nie tylko zabudowaną centralną część miasta, ale i tereny wolne od zabudowań, znajdujące się na południu i południowym zachodzie od

centrum. Poza obrębem muru znalazły się dwa zabudowane obrzeża centralnej części miasta (tereny położone przy skrzyżowaniu obecnych ulic Subačiaus i Šv. Dvasios oraz na styku ulic Rūdninkų i Pylimo), też osady znajdujące się przy traktach (w okolicach dzisiejszych ulic T. Kosciuškos, Su- bačiaus, Aušros Vartų, Šv. Stepono, J. Basanavičiaus, Vilniaus, Trakų).

Po wzniesieniu muru miejskiego stopniowo były zagospodarowywane puste dotychczas tereny, znajdujące się w jego obrębie. Najpóźniej (na początku XVII w.) została zabudowana podmokła dolina na lewym brzegu starorzecza Wilenki. Pozostałe za murem przedmieścia rozwijały się ekstensywnie, w kierunku od centrum na zewnątrz. Najpierw zasied-

lane były rejony znajdujące się nieopodal traktów albo charakteryzujące się lepszą przydatnością osadniczą. Później zasiedlane były mniej przydatne pod zabudowę tereny (górna część Zarzecza, rejon Rossy, okolice obecnego placu Łukiskiego, okolice skweru przy ul. Odminių i ul. T. Vrublevskio). W XVI w. – na początku XVII w., prawdopodobnie w wyniku braku wolnych terenów przydatnych pod osadnictwo, zaczęto drenować albo zasypywać przywiezioną ziemią tereny mokre, poprzecinane wąwozami, albo też wyrównywać pagórki. Całkiem odmienne procesy miały miejsce tylko w znajdującym się na prawym brzegu Wilii przedmieściu Žvejai – przedmieście stopniowo zanikało.

ILUSTRACJE

Rys. 1. Zamek „Krzywy“ w 1956 r.
 Rys. 2. Południowo-zachodnia część Wyżyny Altarii w 1956 r.

Rys. 3. Przekrój warstwy kulturowej napotkanej w kierunku południowo-wschodnim od zbiegu ulic Aukštaičių (Kopanicy) i Maironio (Safijaników). Badania prowadzone w 1985 r.

Rys. 4. Podwórko gospodarcze klasztoru bernardynek na Zarzeczu z widocznymi drewnianymi sączkami drenarskimi. Badania z 1989 r.

Rys. 5. Miejsce dawnej kopalni gliny na Sznipiszках nieopodal dzisiejszych Konstitucijos pr. (Aleji Konstytucji) i ul. Lvovo (Lwowskiej), 2002 r.

Rys. 6. Badania wykopaliskowe prowadzone w 1982 r. na Górze Zamkowej.

Rys. 7. Resztki wieży przy bramie północnej Zamku Dolnego, napotkane podczas prac wykopaliskowych na terenie Starego Arsenału w 1982 r.

Rys. 8. Przekrój warstwy kulturowej na terenie Starego Arsenału.

Rys. 9:1,2. Kamienne i drewniane podłożo dróg, wykryte w północnej części Zamku Dolnego.

Rys. 10. Badania archeologiczne na Placu Katedralnym prowadzone w 1999 r. Widoczne są badane przekopy wnętrza Pałacu Biskupiego z XV w.

Rys. 11. Warstwa kulturowa z końca XV w. z kulą kamienną do bombardy; osiągnięta podczas przekopu wykona-

nego w 1999 r. nieopodal bramy zachodniej Zamku Dolnego.

Rys. 12. Przekrój warstwy kulturowej przy ulicy T. Kościuškos nr 3;

Rys. 13. Resztki spalonej osady z w. XIV wykryte podczas badań na Altarii w 1956 r.

Rys. 14. Ceramika użytkowa napotkana na wzgórzu Altarii podczas badań w 1939 r.

Rys. 15. Jama przy ulicy Maironio (św. Anny). W centrum – archeolog Liudvikas Dzikas umacniający przekrój ścianki; badania z 1980 r.

Rys. 16. Badania archeologiczne prowadzone zimą 1981 r. przy ulicy Lydos (Lidzkiej).

Rys. 17. Badania prowadzone w 1983 r. przy ul. Šv. Ignoto (św. Ignacego).

Rys. 18. Przekrój warstwy kulturowej napotkanej nieopodal muru miejskiego przy Bramie Subocz. Badania z 1998 r.

Rys. 19. Wykopaliska archeologiczne u zbiegu ulic Vilniaus (Wileńskiej) i Gedimino (była A. Mickiewicza).

Rys. 20. Brama zachodnia Zamku Dolnego i początek drogi do Inflant.

Rys. 21. Wyprodukowana w Nowgorodzie składana ikona metalowa z XIII–XIV w.; napotkana na podworku domu nr 26 przy ulicy Didžioji (Wielkiej) w. 1987 r.

Rys. 22. Szczątki wieży zachodniego podgrodzia Zamku Dolnego z XV w.

Rys. 23. Monety napotkane w dolnych poziomach warstwy kulturowej, wykrytej w 2001 r. na Placu Ratuszowym.

Rys. 24. Badania prowadzone w 2001 r. na placu Ratuszowym. Przekrój warstwy kulturowej oraz resztki gotyckiej hali targowej.

Rys. 25. Płaski kafel gotycki oraz jego

przeróbka napotkany w 1995 r. na terenie parku przy Pałacu Prezydenta RL.

Rys. 26. Resztki budowli drewnianych z końca XV – początku XVI w., napotkane w Szerejkiszkach, przy ul. Maironio nr 2.

Rys. 27. Płytki dekoracyjne z II kwartału XV w., napotkana w byłym przedmieściu Žvejai, przy ulicy Rinktinės (była ul. Derewnicka).

Rys. 28:a, b. Kafle z wizerunkiem elektora saskiego Johana Fryderika i jego żony Sybili z Kleve, napotkane na terenie Zamku Dolnego i Alumnatu; c prototyp formy kafla z wizerunkiem elektora – portret pędla Łukasza Kranacha starszego, namalowany w 1532–1533 r.; d fragment medalu wykonanego na podstawie tego portretu przez Hansa Reinhardta w 1535 r. C, D wzięte z: Roubier J., Babelon J., *Das Menschenbild auf Münzen und Medaillen von der Antike bis zur Renaissance*. Leipzig, 1966.

Rys. 29. Brama Subocz. Sepia P. Smuglewicza. Wzięte z: Dréma V, 1991.

30. Resztki północnej wieży Bramy Subocz.

31. Panorama Wilna sporządzona przez T. Makowskiego około 1600 r. Wzięte z: Dréma V, 1991;

32. Plan fortyfikacji miejskich F. Getkanta (1648 r.). Wzięte z: Dréma V, 1991.

Rys. 33. Plan Łukiszek sporządzony około 1650 r. przez F. Getkanta (?). Wzięte z: Pilypaitis, Minkevičius, 1987.

Rys. 34. Plan miasta Wilna J. G. M. von Fürstenhoffa sporządzony między 1725–1737 r.

Rys. 35. Przekrój warstwy kulturowej napotkanej w południowej części Placu Łukiskiego. Badania z 2004 r.

Rys. 36. Resztki ostrokołu przy klasztorze bernardynek na Zarzeczu oraz znajdująca się nieopodal w podwórku gospodarczym klasztoru warstwa kulturowa, zmyta podczas wylewu Wilenki. Badania z 1989 r.

Rys. 37. Podwórko gospodarcze klasztoru bernardynek na Zarzeczu. Kłoda do wbijania pali. Badania z 1989 r.

Rys. 38. Resztki budowli drewnianych z XVII w. zalane przez wody gruntowe; napotkane przy ulicy L. Stuokos-Gucevičiaus (była Bonifraterska).

Rys. 39. Badania prowadzone w 1996 r. na prawym brzegu Wilii, na przedmieściu Žvejai (Rybaki). Jama gospodarcza z XVII w. oraz bruk.

Rys. 40. Grób nastolatka, napotkany na przedmieściu Žvejai w 1996 r., datowany na XVII w.

Rys. 41. Badania cmentarza żydowskiego w 1996 r. Wykryte groby dzieci z XVII w. preparują archeolodzy T. Poška oraz R. Žukovskis.

ZALĄCZNIK

Plan 1. Tereny Wilna zamieszkałe w końcu XIV w.

Plan 2. Tereny Wilna zamieszkałe pod koniec XV w.

Plan 3. Tereny Wilna zamieszkałe w połowie XVII w.

Tłumaczyła Kristina RUTKOVSKAJA

THE DEVELOPMENT OF VILNIUS IN THE FOURTEENTH-SEVENTEENTH CENTURIES

Kęstutis Katalynas

Summary

INTRODUCTION

The edition of the “newest” history of Vilnius City¹ will soon mark its 40th anniversary. It presented probably the first attempts to reconstruct the development of early Vilnius based on the archaeological data (though scarce yet) and not only on sketchy historical facts or assumptions. Remarkable differences can be identified in comparing the current situation with the above-mentioned period. The author of a part of the first volume of *History of Vilnius...* archaeologist Adolfas Tautavičius could actually use only the material of excavations at Vilnius castles as in the territory of the Old Town only few instances of archaeological monitoring (the so-called “supervision”) of excavations had been undertaken. Since the period in question, around 1.000 cases of excavations and monitoring of different scale have been undertaken in the Old Town, which significantly supplemented the material of castle excavations and archaeological finds of Vilnius are counted in dozens of thousands. However, the attempts to analyse and generalise this huge amount of information are few, and the attempts to reconstruct the development of early Vil-

nus on the basis of this information are limited by a few articles by the author of this book and archaeologist Gediminas Vaitkevičius (see Katalynas, Vaitkevičius, 1995; Katalynas, 2000; Vaitkevičius, 2001; Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 2002) published in the last decade. The present work is intended to bridge this obvious gap between the amount of the accumulated material and the quantity and quality of its generalisations. This study targets to reconstruct, on the basis of archaeological excavations data, the factors, which affected the city’s expansion in the fourteenth – early seventeenth centuries, as well as the trends, pace and regularity of this process. To this end, the data of archaeological excavations of Vilnius, undertaken so far, have been analysed and dated; the earliest horizons of the cultural layer have been dated; find spots of chronologically different lower (earliest) horizons of the cultural layer have been mapped, thereby making the archaeological situation in the central part of modern Vilnius more concrete.

The limits of the period under study have been selected according to two turning-points in development of the city:

a) with the final establishment of the state capital in Vilnius in the first half of

¹ *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, t. 1. Vilnius, 1968.

the fourteenth century, rapid social, economic and cultural changes are visible: an economic organisation, social structure and cultural identity developed. The policy pursued at that time by Lithuania's rulers provided conditions for the appearance of colonies of foreigners in Vilnius, which included a significant percentage of professional craftsmen. This is reflected in the archaeological data by a rapidly increasing percentage of wares made by professionals, primarily household ceramics produced using more advanced technologies. Due to external factors in the fourteenth century, at first as a defence from the increasing threat of military attack and later as a result of attacks on the city, the topography of Vilnius changed significantly. Lithuania's baptism in 1387 and the self-rule granted to Vilnius as its direct consequence of this stimulated the further development of the city. A large part of the city was destroyed during the incursion of 1390. It was rebuilt in a location that had been sparsely inhabited previously.

b) The second turning-point was a consequence of mid-seventeenth century events. After the occupation of Vilnius in 1655 by the army of the Grand Duchy of Moscow, many of the residents were killed and many buildings either burnt or demolished. The famine, which followed immediately after it, and a plague epidemic further reduced the population of Vilnius. The remaining buildings were significantly damaged in 1659–1661

during an attempt to seize fortifications of the Moscow's army in the city centre. The cultural layers formed after the war are marked by a universal decline and the city's development down slowed considerably or even came to a standstill².

The methods for analysing this subject were determined by the current condition of the archaeological research of Vilnius. Until the late twentieth century, scientific archaeological excavations were conducted almost exclusively in the neighbourhood of castles, whereas the excavations in the Old Town were related to various construction works, i.e. they were of an emergency rescue nature rather than problem-based. By the 1990s only an insignificant part of this material was summarised or published. The accurately dated archaeological data from the 1933 and 1939 excavations of the 'Crooked City' was not used in evaluating the cultural layers of the early historical period or in establishing their chronology, an exhaustive analysis of it only being conducted in 1998–1999. The study of sites located near Vilnius, which could have yielded some accurately-dated comparative material from the fourteenth century, was begun comparatively late (Maišiagala, Kernavė in the 1970s and Old Trakai in 1994). In the later horizons, especially those from the fifteenth century, easily dated coins are rarely found, and the study of the main groups of finds (household ceramics and stove tiles) was begun relatively late: stove tiles from the

² According to the map of Vilnius drawn by the Prussian Kingdom war engineer Johan Georg Maximilian von Fürstenhoff in 1725–1737, since the mid-seventeenth century (see the insert, map No. 3) to 1730s not a single new area of the present central part of Vilnius was inhabited.

1960s, with long gaps, and ceramics only in the 1980s. Therefore, the horizons of the cultural layer, which were found, were frequently dated inaccurately and subsequently, based on such data, unjustified conclusions about tendencies, rates, etc. of the city's expansion were made. Some of the people researching the development of Vilnius did not refer to any field research material or distorted it. Thus, only now, after the information of the primary sources has been verified and corrected can the development of Vilnius prior to the mid-seventeenth century be reliably reconstructed.

An analysis of the research, site reports, and finds was primarily used in investigating this topic. Verification of the information in the reports began in 1994 and is still continuing. The interim data have been published in the academic press several times. The reports on all the archaeological research conducted up until 2002 inclusive, including graphic material and photos, were reviewed. The material from the archaeological research in Sereikiškės, Pilies Street 22/Literatų Street 4 from 2003 and on the right bank of the Neris, near Rinktinės Street and Olimpiečių Street intersection from 2004 was used, which allowed the author to qualify some of the monograph's claims. Individual horizons of the cultural layer were dated according to the household ceramics, flat (in rarer cases vessel-shaped) stove tiles, and coins found in them; in isolated cases the stratigraphy of the archaeological layers was used. The criteria for establishment of chronology of the first two groups of finds were described in the study *Vilniaus archeologinė stratigrafija* [Archaeological Stratigraphy of

Vilnius] (Katalynas K., Vaitkevičius G.; at the publishers). Mostly data from Dr Gediminas Vaitkevičius and from archaeologist Saulius Sarcevičius were used in establishing the dates of the horizons of the cultural layer on the basis of the household ceramics found in them. The layers were dated by K. Katalynas according to the stove tiles found in them. The earliest horizons of the cultural layer uncovered in the 2001 research of the City Hall (Rotušės) Square, which yielded a great deal of new, even unexpected data, were dated on the basis of the coins found, which were identified by Vytautas Aleksejūnas and Linas Kviziukevičius.

In investigating individual aspects of the development of Vilnius, the reliability of the conclusions of the site reports of the archaeologists, who investigated Vilnius, was verified. It was stated that in most cases different authors accurately established the correct dating of the cultural layer's horizons. Only references to the primary sources, i.e. to the reports from this research, are given in this study. Those cases, where the initial conclusions had to be corrected, are handled in greater detail in the study *Vilniaus archeologinė stratigrafija* by K. Katalynas and G. Vaitkevičius, which has already been mentioned. Because this study has not yet been published, no references to it are included. Geological research data, written sources of their conclusions, iconography and early sources of Vilnius cartography were used as a supplementary material. A significant part of the data contained in the section 'Paleorelief' is based on the oral information of Doctor of Geography Regina Prapiestienė and Geologist Vidmantas Vaitiekūnas.

SURVEY OF THE INVESTIGATION OF THE CITY'S DEVELOPMENT

The first to attempt to explain the early topography of Vilnius were nineteenth-century historians (Baliński, 1837; Kraszewski, 1840; Narbutt, 1856). They did not analyse any problems of the city's development; only T. Narbutt attempted to define the districts populated by different national groups, probably with the situation in the sixteenth century or later in mind (Narbutt, 1856, p. 50). Attempts were made to identify the location of certain objects mentioned in legends and written sources (Tauras Hill³, the Upper Castle, Curvum Castrum, and the Lower Castle). The works of these authors only agree on the location of the Upper Castle and how many other castles existed; however, they give different locations and names for the latter. This problem was already solved to some extent in the late nineteenth century. Historian V. G. Vasilevskij, at Russia's 9th Archaeologist Convention held in Vilnius in 1893, indicated, on the basis of an analysis of historical sources, that in the late fourteenth century there were three castles in Vilnius: the Upper Castle and Curvum Castrum stood on hills (the latter settlement was burned in 1390), and the Lower Castle (Васильевский, 1897). Yet this historian was mistaken to indicate the hypothetical location of Curvum Castrum in the southeastern part of the present-

day Old Town (cf. Васильевский, 1897, c. 121).

During the interwar period, historian Maria Łowmiańska attempted to establish the boundaries of Vilnius' suburbs before the invasion of Moscow's Army in 1655. She used data from 1663 about the amount of gate tolls collected. The author stated that at that time the western suburbs were the most developed (122 houses) while the suburb at the Subačiaus Gate had only 24 houses (Łowmiańska, 1929, p. 18–20). She did not show the specific boundaries of the individual suburbs. In a dispute with geographer Wanda Rewieńska, she seriously doubted whether there could have been a market place near St John's Church (Łowmiańska, 1929, p. 38, 39). Many later authors who attempted to locate early Vilnius market places did not pay attention to M. Łowmiańska's solid arguments.

An article by Mieczysław Limanowski, which appeared at almost the same time as M. Łowmiańska's study, discussed topography of early Vilnius in detail, emphasising the influence of roads on the process of the city's formation. The significance of river crossing points or fords was also stressed claiming that a settlement had to have been founded near each of them. For instance, the article claimed that the "German City" was initially established on the road to Riga near the ford across the Neris in the area of the present-day Green Bridge, and was later

³ The hill mentioned in the legend, on which Grand Duke of Lithuania Gediminas killed a bull (tauras) while hunting, is meant, rather than the elevation located in the western part of the present-day Naujamiestis area, which is called 'Bufall (Bouffallo) Hill' in historical sources (from the name of a person who had an estate at its northern foot in the seventeenth century), and now referred to by the misleading translation.

relocated to a site near St Michael's Church only due to external factors (Limanowski, 1930, p. 140). In writing about the Polatsk/Polock road and the ford across the Vilnia somewhere near the present-day Orthodox Church (Sobor) of Holy Mother of God on Maironio Street, the author claimed that the earliest part of Vilnius was located in this area, having probably developed from a fishing settlement (Limanowski, 1930, p. 133, 135, 143).

In summarising the material from the 1933 and 1939 Altarija Hill Land excavations, archaeologists Halina and Włodzimierz Holubovich stated that an important part of early Vilnius (the 'Crooked City'⁴) was situated there and destroyed during the assault of 1390 (Голубович, 1945). Later researchers, with a few exceptions, ignored this well-founded evaluation until the very end of the twentieth century.

Out of the works of art critic Marian Morelowski, a typescript of the unpublished study 'Užupis – seniausias Vilnius' ['Užupis: The Oldest Region of Vilnius'], which is freely retold in an article by art historian Jūratė Vaintraubaitė-Markevičienė, should be mentioned (Markevičienė, 2002). Because this author is subjective and the typescript has not survived in full, it is impossible to rely on this study in summarising the ideas of M. Morelowski.

In the late twentieth century researchers returned to the problems of the development of Vilnius. In 1994 historian Aušrelė Racevičienė attempted to establish the urban boundaries of Vilnius in the late seventeenth century (Racevičienė,

né, 1994). This study was to be the first stage in establishing the boundaries of an archaeological site, i.e. the cultural layer of Vilnius Old Town; the plan being to create an extensive exploratory research programme on the basis of this study and then summarise all the archaeological data. The study makes extensive use of the collected but mainly unpublished data of the historians of the Paminklų restauravimo institutas AB [Monument Restoration Institute, public limited liability company]. In the course of the research, three serious problems were encountered: a) they usually failed to precisely locate objects mentioned in the sources and situated on the city's periphery; b) the development of the city's outskirts was diffusive, therefore, in some districts such as Užupis, the boundary, beyond which the city turned to the countryside from an urban point of view, was unclear; and c) the available historical data was insufficient in order to establish the boundaries of Vilnius in the late seventeenth century. Therefore, the author marked the boundaries of the urbanised areas mainly on the basis of cartographic sources from the late thirteenth – early nineteenth centuries.

Continuing the procedure of recording Vilnius's cultural layer in the Cultural Heritage List, in 1997 archaeologist G. Vaitkevičius prepared a summary of the results of the archaeological research and supervisory work performed in Vilnius up and until then (two parts). The most significant is the second part of the study as it consists of plans of Vilnius' city centre with the areas,

⁴ The term of H. and Vl. Holubovich. See: Голубович, 1945.

which have been investigated or supervised by archaeologists, very precisely marked. Meanwhile some of the assessments of the cultural layer, which were presented in the text, very quickly became outdated, due to which they were already corrected after a few years. G.Vaitkevičius made no attempt to reconstruct the city's development in this work.

In the late twentieth century urban architects attempted to investigate the development of Vilnius. It is possible to summarise their claims as the expression of two viewpoints. Supporters of the first view claimed that Vilnius had developed out of several individual settlements; in the course of this process a radial (fan-like) network of streets had been formed (Miškinis, Jurkštė, 1985; Miškinis, 1987; 1991). Meanwhile the schemes for the development of Vilnius's layout up until the first half of the sixteenth century, which were presented by D. Bražėnaitė (Bražėnaitė, 1998) portray Vilnius as a typical example of urban circular growth. (This type of city plan development is characteristic of some Russian cities, e.g. Pskov and Moscow; see: Kuza, 1985.)

The three studies by Algimantas Miškinis and Vytautas Jurkštės that are mentioned above provide the same schemes for the growth of Vilnius and reiterate the same arguments, without always indicating the primary sources, for example, the opinion of archaeologist A. Tautavičius about the settlement of Vilnius in the fourteenth century (cf. Tautavičius 1968, p. 40), or while retelling the content of these sources too freely (e.g. the reference that Ghillebert de Lannoy "describes the city as extending to southwest from the castle in the direction of the Franciscan

Church"; see: Miškinis, 1987, p. 58). A. Miškinis' view is set forth most comprehensively in volume I of *Lietuvos architektūros istorija* [A History of Lithuanian Architecture]. In it, he claims that the city on the left bank of the Vilnia was mainly formed in the thirteenth-fourteenth centuries with the earliest suburb (Užupis) appearing in the fourteenth century. From its initial centre located in the area of present-day St John's Church, the city expanded to the southwest along the road to Trakai (according to the text; according to diagrams, to the south and southwest; see: op. cit., p. 58, Fig. 30). Probably following M. Limanowski, he claimed that a fishing settlement was located in the area of Bokšto and Subačiaus Streets. In the diagrams depicting the situation in the early fourteenth century and in the second half of the fifteenth century, this settlement is not marked on Bokšto Street but on the spring-rich slope between Subačiaus and Aukštaičių Streets, in the area of present-day Kūdru Park. He emphasised that on the basis of an article by architect Romanas Jaloveckas and historian Teresė Dambrauskaitė the city's earliest market place was on the site of present-day St John's Church. The latter article (see: Jaloveckas, Dambrauskaitė, 1970, p. 82, 83) indicates that the thesis concerning the location of the market place in question was based on a 'sound premise' by W. Rewieńska and a comment by Wincent Przyałgowski (Rewieńska, 1928; Przyałgowski, 1860). Historian M. Łowniańska, who deservedly criticised V. Rewieńska, is not even mentioned in A. Miškinis' work. He ignored archaeological research data; for ex., the 'Crooked City' is not even mar-

ked in the diagrams illustrating the city's development in the thirteenth century and later (Miškinis, 1987, p. 59, Fig. 30). This tradition is continued in a work by Dalia Bražėnaitė-Dijokienė, which appeared in 2002, although she claims in it to have used, along with other sources, an article by K. Katalynas and G. Vaitkevičius, which was printed in 2001, in preparing the diagrams reflecting the development of Vilnius in the thirteenth-twentieth centuries inclusive (Dijokienė, 2002, p. 18; cf. Katalynas, Vaitkevičius, 2001, p. 68–75).

In preparing the first volume of *Vilniaus miesto istorija* [A History of Vilnius] for publishing, it was possible to learn about the archaeological situation in the Old Town of Vilnius only from small-scale excavations in the catacombs of the Dominican Church and from the material from several instances of "archaeological supervision". Therefore, archaeologist Adolfas Tautavičius, who thoroughly described the results of the study of the castles, presented the development of the former part of the city on the left bank of the Vilnia as premises. In his opinion, the growth of the settlement in the territory of the present-day Old Town occurred in the late thirteenth – early fourteenth centuries. On the basis of the fact that the Franciscans had a church in Vilnius during the rule of Grand Duke Gediminas of Lithuania, the author moved the boundaries of the city of that time to the Franciscan Monastery at Smėlynė (Arena), which was located near present-day Trakų Street (Tautavičius, 1968, p. 26, 27, 40).

In 1978 archaeologist Irena Jučienė attempted to describe the city's early development on the basis of the results of

the archaeological research of the castles and the city of Vilnius that had been performed up until that time. Some of the information, which is presented in her study, on the results of the research at Kalnų Park contradict the reports written by the same author and some of her claims (e.g. that Song Valley was fortified and the settlement there was gradually abandoned in the late thirteenth – early fourteenth centuries) are not based on research data. Fortification of a depression surrounded by dominating elevations is illogical and unnecessary; therefore, it would be best to reject the above opinion of I. Jučienė. In describing the fourteenth-sixteenth century development of the present-day Old Town, she used a scheme that the area beside and to the south of the Lower Castle was inhabited first and the settled territory was later gradually expanded (Jučienė, 1978, p. 46–49). The article ignores fourteenth-century finds from the building at Pilies Street 23, and from Vilniaus, Šv. Kazimiero, and Bokšto Streets, which were known at the time but contradicted this scheme.

Archaeologist Liudvikas Dzikas attempted to summarise the archaeological material collected prior to 1990 and to determine the tendencies of the city's development. The conclusions of his work are based exclusively on the opinion of the authors of archaeological research reports documenting the excavations. He reviewed no archaeological finds in preparing his work. The author claims that the city exceeded the boundaries of the castles in the fourteenth century, which could be associated with the activities of Grand Duke Gediminas. Later Vilnius expanded southwards along the left bank

of the Vilnia until it reached the intersection of present-day Subačiaus and Rasų Streets in the fifteenth century. The areas of Žemaitijos, Šv. Ignoto, and Dominikonų Streets were settled fairly late (Dzikas, 1990). The latter claims contradicted both the facts presented by the author himself and the data from the research conducted up until then. Later in comparing the results of the review of the archaeological finds with the conclusions of reports used in L. Dzikas' work, he noted that the horizons of the cultural layer and the finds that were discovered were frequently incorrectly dated by the research authors, usually being "aged" (Katalynas, Vaitkevičius, 1995).

Several articles by archaeologists K. Katalynas and G. Vaitkevičius also attempted to summarise the available information about the city's development in the fourteenth-seventeenth centuries (Katalynas, Vaitkevičius, 1995; Katalynas, 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2000; Vaitkevičius, 2000; Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 2002). During the year after the appearance of the first study, it was stated that some of the conclusions about the settlement of the Old Town were hasty. For instance, it was necessary to correct the claim about the fourteenth-century settlement located in the area of present-day Universiteto and Alumnato Streets (see: Katalynas, Vaitkevičius, 1995, p. 31), and about another settlement established in the neighbourhood of present-day Šv. Ignoto Street (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, p. 73, Fig. 4). A comment written by Ghillebert de Lanoy, a nobleman from Burgundy, who visited Vilnius in 1413 or 1414, about "a long, narrow city descending from a hill" with

brick religious buildings (such a description only fits the part of the city situated to the south-southwest of the castles), and scarce archaeological material show that prior to and during the early fifteenth century these areas contained only a few homesteads.

PALEORELIEF

The historical centre of Vilnius is on arch-shaped terraces in the confluent valleys of the Neris and Vilnia. The valleys formed during the last two glaciations. A hill land, which is divided by post-glacial erosion valleys, remained on the right bank of the Vilnia at the confluence of the rivers. Fragments of the terraces survive in some places in the Old Town. The elevations surrounding the valleys rise to 65–110 metres above the deepest point (the foot of Pilies (Castle) Hill). The natural relief and bodies of waters have divided this territory into several parts with different living conditions.

The right bank of the Vilnia River comprises the later Lower Castle, part of the Altarija Hill Land, and Užupis. It is divided into: a) Castle Hill, which is the best protected by natural obstacles, has a flat hilltop and salients at the southwest foot and north foot, and is surrounded on the other sides by peat bogs, which are rich with springs, or the filled-in old channel of the Vilnia; b) the southwest part of the Altarija Hill Land with a narrow wet valley between Crooked (Kreivasis) Hill (now Bald (Plikasis) Hill, Three Crosses Hill (*Trijų kryžių*)) and the Neris; and c) a dry sandy plain in the area of present-day Krivių and Polocko Streets with two separate hills (Gediminas' Grave and

a nameless one with its western slope descending to the Vilnia), transforming in the direction of the bend in the Vilnia into a gentle slope and a wet valley partially submerged by river floods. During the historical period, the relief of the western part of this area of Vilnius changed dramatically, initially with a new bed for the Vilnia being dug between Castle and Crooked Hills and later with the gradual draining and filling in of the old channel of the Vilnia.

On the left bank of the Vilnia an approximately 100 ha area at the site of the present-day Old Town should be pointed out. In the early sixteenth century it was surrounded by a stone and brick defensive wall on the northeast, east, south, west and northwest. From a geomorphologic perspective, this territory comprises terraces 2–4 above the Neris floodplain. The upper geological layers consist of permeable sandy or gravelly soil. A few, almost impermeable argillaceous horizons lie deeper, above which ground moisture accumulated. Meanwhile at the foot of the terraces, discharges of ground moisture (waterlogged areas and springs) are visible, which form a semi-circle of natural obstacles surrounding the nucleus of the present-day Old Town and extend to the Vilnia at both ends (from near the southwest part of the Lower Castle to the Vilnia's old channel). The city's defensive wall was built near it in the early sixteenth century. Another two places where groundwater came to the surface were: a) part of present-day Subačiaus Street in the area of houses 2–16 and Šv. Kazimiero Street; b) a strip, which begins with the intersection of Maironio and Latako Streets and comprises the neigh-

bourhood of Rusų and Šv. Mykolo Streets, the University district, the Presidential Palace of the Republic of Lithuania and the neighbourhood of Totorių Street. The cultural layer in this strip is mainly comprised of various thicknesses of peaty soil.

Those local elements of the relief, which should be mentioned, consist of the gullies in the area of present-day Šv. Mykolo Street, the hillocks located at present-day St Francis' and Bernardine, St Michael the Archangel, Sts Johns', St Mary Peacemaker (Augustine) and St Michael's churches, the Orthodox Church (Sobor) of the Holy Mother of God, the Radvilos Palace at the intersection of T. Vrublevskio and Žygimantų Streets; and the sandy ridges located at present-day Pilės Street, Didžiosios Street, City Hall Square, and Dominikonų Street. The Orthodox Church of the Holy Trinity was built on the top of a steep hill. There used to be a hill at the location of the present-day building at Pylimo Street 54, the earliest horizons of the cultural layer having been removed in order to level it. Some places previously used to be wet. The damp hollows in the area of present-day Ligoninės, Kėdainių, and Trakų Streets, the neighbourhood of the eastern and western parts of Tilto Street, and northeast of the intersection of Tilto and Radvilų Streets should be mentioned. At this last site ponds were dug on property belonging to the Radvilos family. There were frequent attempts to build on the damp peaty layer in the river valleys. In other places attempts were made to drain the land by laying branches and covering them with soil that had been hauled in or by installing a drainage system.

Historical sources mention the Paplauja clay deposit, which used to be near Subačiaus Street and was intensively worked in the fifteenth-seventeenth centuries.

On the right bank of the Neris River a plain with alluvial soils: gravel, sand, and powdery loam, was formed in the post-glacial river valley. Under them there lie clay beds. According to the data of historian S. Samalavičius, the latter began to be worked in the seventeenth century after the Paplauja clay deposit had been exhausted (Samalavičius, 1977). Signs of these quarries survive in the neighbourhood of Lvovo and Krokuvos Streets.

THE EXPANSION OF VILNIUS IN THE FOURTEENTH CENTURY

A cultural layer and finds, which are datable to the fourteenth century, have been found at roads in areas of Vilnius that are distant from one another. By analysing their locations and connection with the castle hills located in the heart of Vilnius, it is possible to distinguish at least four areas inhabited or settled from the beginning and first half of the fourteenth century until the incursion of 1390. These consisted of Castle Hill with the settlement beside the castle, Crooked Hill (now Bald Hill) with a settlement next to the castle, an area inhabited by Orthodox believers, which was a distance from the castles and called the 'Russian End' or 'Russian City' in historical sources, and the 'German City' settled by Catholics. Collections of buildings, which could be considered satellite settlements located on the main trade roads and which were annexed to the expanding city in the

fifteenth-sixteenth centuries, were found in at least four additional sites farther from the city's developing nucleus. Next, the development of the city's separate parts is surveyed beginning with its central part and ending with the periphery (since the early sixteenth century, the suburbs).

The development of the settlement situated at the foot of Castle Hill since the thirteenth-fourteenth centuries can be studied on the basis of material from excavations at only two parts of the present-day Lower Castle (in the north: on the basis of research by A. Tautavičius, A. Lisanka, and S. Sarcevičius in the neighbourhood of Sts Ann's – Barbara's Church as well as at the Old Arsenal and the northwest of it and in the south: on the basis of research by G. Abaravičius, A. Kuncevičius, A. Lisanka, A. Tautavičius, and V. Urbanavičius, in the neighbourhood of the palace of grand dukes, at the site of the monument to Grand Duke Gediminas, and inside the Cathedral Basilica). Layers datable to the late thirteenth – early fourteenth centuries have only been found in the northern part of the Lower Castle. At that time both the salient at the northern foot of Castle Hill and the wet valley to the west and north of it were inhabited. Layers with gothic ceramics, which began to be produced in the mid-fourteenth century, were found at the south foot of Castle Hill above the first millennium horizon with the remains of coil-built ceramics with roughed surfaces. The earliest layers, which are datable to the mid-fourteenth century, were found at the western foot of Castle Hill. The development of this part of Vilnius stopped after a stone and brick

defensive wall was built in the mid-fourteenth century. In the late fourteenth century there could have been 2–3 homesteads outside the northern wall of the Lower Castle.

In the neighbourhood of Crooked Hill, the earliest layers were found to the east of it where the bottom horizon of the cultural layer could have formed in the thirteenth century. In excavating on Stalo (Table) Hill, no signs of the fire of 1365 were noticed; therefore it is possible to state that the eastern edge of the “Crooked City” was settled after this incursion. In excavating the northwest foot of Crooked Hill, only late layers were found at a site convenient for settlement. The earliest horizon of the cultural layer found in the wet valley next to the building at T. Kosciuškos Street 3 is contemporaneous with the stone and brick fortifications of the Lower Castle. This would indicate that the settlements at the foot of Castle Hill and Crooked Hill were not connected and the homesteads situated at the northern foot of the latter hill were clustered near the rivulet flowing out of Song Valley and the road to the upper (main) part of the “Crooked City”.

The Old Town cultural layer dating to the first half of the fourteenth century was only found to the northwest of Latako Street. It has been impossible to ascertain what area the Orthodox settlement encompassed at that time. Based on Slavic artefacts and a cellar found at Augustijonų Street 3, in the late fourteenth century the ‘Russian City’ extended south to at least the northern part of this street. The cultural layer from the period in question was not found at Bokšto Street or next to City Hall Square. This indicates

that dry lots in this area where the groundwater was not deep, i.e. was close to the surface, were selected for settlement without any attempt to settle as close as possible to the roads. At the same time the ‘Russian City’ was developing to the northeast towards the wet valley of the Vilnia. It is not clear if it reached the left bank of the Vilnia. The northeast part of the ‘Russian City’ did not reach the south courtyard of the present-day Bernardine Nunnery and its northern boundary was in the neighbourhood of Rusų and Literatų Streets. It is uncertain whether the edge of the terrace located near present-day Bernardinų Street and the sand – gravel salient located where the Bernardine (Franciscan Observant) Monastery stands were already inhabited during the period in question.

Finds characteristic to Western cultures (fragments of vessel-shaped stove tiles), uncovered not far from present-day Šv. Kazimiero Street, show that this area was probably settled after the events of 1387–1390, with people who were not Orthodox believers living there in the late fourteenth century. The cultural layer from the late fourteenth century that has been found near the Subačiaus Gate in the city wall as well as in the neighbourhood of the buildings at Subačiaus Street 21 should be attributed to a satellite settlement founded on a strategic road. The likely settlement period for the settlement of the neighbourhood of the buildings at Subačiaus Street 3, 7, 11, and 14 and the area to the south of it is the late fourteenth – early fifteenth centuries, i.e. after granting of self-rule and the incursion of 1390.

St Michael’s Church is traditionally

considered the centre of the ‘German City’. The earliest horizons of the cultural layer found to the west and southwest of the church date to the second half of the fourteenth century. No excavation has been made to the east and north of the church; therefore it is impossible to draw conclusions about either when the Catholic settlement was founded in Vilnius or the impact of the invitation of Grand Duke Gediminas of Lithuania. The area occupied by this settlement in the late fourteenth century did not reach presentday Mėsinių Street in the east, Ligoninės Street in the southwest, or the intersection of Kėdainių and Lydos Streets in the northwest. The fourteenth-century cultural layer found to the south of the Church of the Virgin Mary (Franciscan) should be associated with the Franciscan Arena Conventual Monastery located outside of town. The scanty cultural layer and individual finds from the late fourteenth century found between the ‘German City’ and the Lower Castle and to the north of present-day Dominikonų and Šv. Jono Streets should be associated with the buildings or homesteads that were scattered in this area. The finds of this period found near the intersection of Pylimo and Rūdninkų Streets and to the east of the middle section of Vilniaus Street should be associated with the settlements, which were established on important roads and later became suburbs.

It has been impossible during the archaeological research carried out up until now to identify the location in Vilnius of the earth and wood fortifications from the late fourteenth century or determine their nature. During research on Crooked Hill (Bald Hill, Three Crosses Hill), a highly damaged cultural layer only about 1.1 m thick without any signs of the fortifications was found. Part of the excavations con-

ducted on this hill was not documented. The hill has been damaged by erosion and in addition, artillery fortifications from earth that was hauled up were erected a number of times on it from the mid-seventeenth to the first half of the twentieth century. Therefore, any signs of the early fortifications could have been destroyed. The assumption that the Curvum Castrum – refuge could have been on Table Hill (Голубовичи, 1945, p. 117, 122; Zabiela, 1995, p. 258–259) is not grounded by archaeological data. A rampart (probably with a wooden defensive wall), which protected the area of the present-day Old City or part of it), was mentioned a number of times in sources from the second half of the fourteenth century but was not found during the research.

It is possible to identify the routes of some roads, which gradually became streets, from elements of the city’s fourteenth-century urban structure. Cobblestones from the road to the Eastern Lithuania were found in the northern part of the Lower Castle. This road must have followed a route along a terrace of the Neris valley, i.e. approximately coinciding with present-day T. Kościuško Street. According to the position of the fourteenth-century finds it is possible to state that the road to Polatsk/Polock and Smolensk on the left bank of the Vilnia River coincided with present-day Subačiaus Street and the road to Livonia and Riga across a ford on the Neris with present-day Vilniaus Street. The place where they merged probably coincided with present-day Vokiečių Street. Excavations to the south of Rūdninkų Gate in the city uncovered a fourteenth-century cultural layer formed at a homestead or homesteads located near the road leading Rūdninkai. The routes of the other roads were affected by the peculiarities of the relief. The road to

Medininkai from the part of the city situated near the castles could have only followed the sandy ridge located at present-day Pilies Street; there being a swampy valley on one side (on the west) and gullies with many springs on the other (on the east). The path of this ridge coincides with present-day Didžioji Street and City Hall Square. The road from Polatsk/Polock on the right bank of the Vilnia had to follow present-day Užupio Street, then go between the wet lowland on the left bank of the Vilnia and a steep scarp (to the south) and finally go between the early Orthodox cemeteries in the area of present-day Latako Street, i.e. it probably coincided with present-day Išganytojo alley or was close to it. The place where this road merged with the Livonian road is not clear. The road from the Lower Castle to the ford and Livonia probably followed the edge of the first terrace above the Neris floodplain at the location of present-day Tilto Street or near it. In the fourteenth century the road to Trakai was not at the location of present-day Trakų Street as the swamp located at present-day Kėdainių Street and the western part of Trakų Street (Vijūkas-Kojelavičius, 1988, p. 228) was not dried until the fifteenth century. The section of the 'Left Bank' Polatsk/Polock road from present-day Subačiaus Street in the direction of the Castles had to coincide with present-day Didžioji Street because the neighbourhood of present-day Bokšto and Augustijonų Streets was scored by deep gullies with springs.

The archaeological research has not succeeded in ascertaining the location of the market place or places in the period under discussion. They could have been near important road crossings or next to prayer houses dedicated to the patrons of commerce, St Michael and St Paraskevia (Jurginiš, 1977). The research data does not confirm

the thesis that the earliest market place in Vilnius was at the intersection near present-day Sts Johns' Church (cf. Miškinis, 1987, p. 58, Fig. 30:b). The earliest archaeological material found in this area is only datable to the late fourteenth century or the fifteenth century. Moreover, for a long time no intersection existed in this area since Šv. Jonų Street, like the path of Trakai road only appeared in the fifteenth century at the earliest.

The development of Vilnius, like that of other Lithuanian cities in the late thirteenth-fourteenth centuries was influenced by the processes occurring in its two neighbours, which were culturally more advanced. First of all, there was an urban reform, which began in the West, in the lands inhabited or colonised by Germans, in the second half of the twelfth century and during the thirteenth century and which spread to the southeast, east and northeast. This is sometimes incorrectly referred to as the urban reform "Location Period". The reform encompassed the three main areas of the urban life: a) it ensured a new legal status (legal immunity), b) it governed economic relations, c) frequently (but not always) was accompanied by a change in the structure of the city's layout. The usual way of granting this legal status was by *locatio* privilege (urban reform regulated by foreign documents), which is understood as a 'onetime action combining two elements: urban reform from an economic and dimensional perspective and the introduction of city law, originating elsewhere, in connection with the settlement of colonists in a city' (Wędzki, 1977, p. 123, 124). The other manner of reform was the granting of city rights; in the latter case no change in the structure of the city's layout was intended. The urban reform rapidly spread in the thirteenth-fourteenth

centuries in the areas of the Pomerania and Poland colonised by German. This process started relatively late in the Grand Duchy of Lithuania, i.e. only in the late fourteenth-sixteenth centuries (Wędzki, 1977, p. 125, 126; Rimša, 1999, p. 125–130). The urban reform process in the areas neighbouring Lithuania in East Poland and East Prussia, remains almost unstudied.

Russian cities consisted of several sections populated by people from different social strata. These consisted of the fortified residency (*dietiniec* or *vyshgorod*), the fortified central part of the city (*okolnyj gorod*), and one or several unfortified suburbs (*posads*). The network of streets was irregular and expansion radial (e.g. Polatsk/Polock; cf. Кузя, 1985, Fig. 24) or radial + circular (Kiev, Moscow, Pskov, Smolensk; cf. Кузя, 1985, Fig. 22, 25, 30, Лабутина, 1985, p. 103–157; Vanagas, 2003, p. 46, Fig. 33) and unregulated. With the growth of the city, the part of the *posads* situated closest to the centre was also fortified.

The available data allows the development of Vilnius in the fourteenth century to be compared to the expansion of Klaipėda, Riga and Kernavė in the period under discussion, which followed the two models mentioned above: Klaipėda and Riga following the first and Kernavė the second. It is necessary to note that the fourteenth century expansion of Vilnius and the cities described above differed greatly. At the beginning of the century Vilnius consisted of two wooden castles with a settlement at the foot of each hill. These two settled areas were divided by a broad undeveloped strip. It is possible to state that in the mid-fourteenth century according to the traces of professional production discovered Vilnius was already a city. At that time it consisted

of four settled areas, which were relatively remote from one another: the Curvum Castrum with the nearby unfortified or little fortified ‘Upper (Crooked) City’; the Upper Castle residence with the ‘Lower City’ situated at the foot of the hill and surrounded by stone and brick fortifications and both beds (old and new) of the Vilnia; the unfortified Orthodox settlement established in the eastern part of the present-day Old Town at the intersection of important roads; the unfortified (?) Catholic settlement situated in the western part of the present-day Old Town, also at the intersection of important roads. There is insufficient data to reconstruct the network of streets in these areas. In the late fourteenth century satellite settlements began to be built on the main roads (insert, map No. 1). The development of Vilnius had to be affected (in the late fourteenth – early fifteenth centuries adversely) the internal situation of the Grand Duchy of Lithuania at that time. Due to objective factors the expansion of Vilnius had to accelerate only stabilisation and gradual upturn of the state, i.e. at the end of rule of Grand Duke Vytautas and particularly during the reign of Kazimieras Jogailaitis.

THE EXPANSION OF VILNIUS IN THE FIFTEENTH CENTURY

Horizons of the cultural layer from the period in question have been mostly identified and dated according to the household ceramics found in them. Different types of such ceramics are characterised by relatively broad dating ranges; therefore, the conclusions concerning the chronology of the early settlement of separate parts of the city can be corrected. Another feature of the development of Vilnius was also revealed. Although the geography of the settled areas

as was expanding and the previously uninhabited areas of the Old Town were developed, at the same time unassimilated or little used 'islands' long remained among the vast settled areas. Only in some cases can this be explained by unfavourable geological conditions.

With the expansion of the developed areas on the left bank of the Vilnia in the late fourteenth-fifteenth centuries, a network of streets developed out of the roads cutting across the present-day Old Town. New streets appeared along the edges of the terraces (Šv. Jonų, Stiklių, and Šv. Ignoto Streets), in a shallow gully (Trakų Street) and along the side of a gully or ravine (K. Kalinausko and Šv. Stepono Streets). With previously settled areas expanding to the west and east, the city's central (City Hall) square was formed on a triangular sandy elevation around the mid-fifteenth century.

In excavating to the southeast of Crooked Hill, horizons dating to the fifteenth century were found above the layer from the fire of 1390 and a fragment of a vessel dating to the sixteenth-seventeenth centuries found at the edge of the flat top on Table Hill prove that the Altarija Hill Land was also inhabited later. Judging from the scarce finds and the fact that in the sixteenth century or later Song Valley also began to serve as a cemetery, there were only individual homesteads in this area at that period and such development cannot be considered an element of urban structure. The cultural layer of the fifteenth century and later, that was found at the north foot of Crooked Hill above the fourteenth-century cultural layer from the settlement beside the castle, was formed alongside the road in the suburb of Antakalnis that was developing. Because the area suitable for settlement was very narrow (the terrace between the slope

of the Altarija Hill Land and the left bank of the Neris River was actually formed only in the nineteenth century), this suburb must have been naturally divided into several parts.

The territory of the present-day Old Town was settled by gradually developing previously empty areas. At the turn of the fifteenth century the drier areas to the east of present-day Pilies Street were developed. The neighbourhood of Bernardinų Street, the hillock where the Bernardine (Franciscan Observant) Monastery was built, and the area at the intersection of Maironio and Rusų streets were definitely inhabited at that time. Somewhat later the wet hollows to the south of the Bernardine Nunnery as well as to the southeast of the intersection of Pilies and Bernardinų Streets were settled. It is not clear whether the hill surrounded by these hollows, where St Michael the Archangel Church was later built, had been settled by the early sixteenth century. The area between Savičiaus Street and the wet hollows, where Šv. Dvasios Street is now located, was settled but the spring-rich slope to the east and northeast of the intersection of present-day Šv. Kazimiero, Subačiaus, and Aušros Vartų Streets remained undeveloped. The developed area also expanded westward from Augustijonų Street, in the first half of the fifteenth century reaching the City Hall Square that was developing. No cultural layer from the period in question was found in the courtyard of the building at Savičiaus Street 8.

The sparse finds in the area of the present-day Dawn Gate (Discalced) Carmelite Monastery show that this area was settled in the late fourteenth – early fifteenth centuries but was sparsely developed. The low intensity of the cultural layer found in the neighbourhood of the Orthodox

Church of the Holy Trinity (Basilian) and to the west of the building at Aušros Vartų Street 5 can be explained by the local relief (which is a hill with relatively steep slopes, from which part of the cultural layer, as it was formed, was continuously washed down by rain and melt-water). The area situated between this plot and City Hall Square was settled by the second half of the fifteenth century. It is possible to make a judgement about the early settlement of the area encompassing the square on Arklių Street and the Calced Carmelite Monastery only from fragments of brick buildings dating to the second half of the fifteenth century found in the area of the convent and individual stray fifteenth-century ceramic fragments found in the northern part of the square. Although the vicinity was suitable for settlement from a geological point of view (dry soil, close to sources of potable water), finds dating almost exclusively to the sixteenth-seventeenth centuries were found in the central and southern parts of the square. The undisturbed bottom horizon of the cultural layer uncovered in trench No. 14 during excavations by L. Dzikas should be dated to the sixteenth century according to the latest finds and to the middle or the second half of the sixteenth century according to stratigraphy (a flat stove tile with a two-headed eagle and a 'Leliwa' coat of arms, which was made in the late sixteenth century, being found in the horizon lying on top of it). It is possible to assume that in this part of the city only the neighbourhood of the road to the animal market, which was mentioned in the sources of the sixteenth-seventeenth centuries, situated in the left bank of the Kačerga (Vingrė) was inhabited in the fifteenth century. By the early sixteenth century the wet area on the right bank of the Kačerga to the northwest of the

'German City' (the neighbourhood of present-day Kėdainių and Ligoninės Streets) was settled. It is uncertain when the neighbourhood of the intersection of Lydos and Kėdainių Streets was settled. In excavating in this area Gintautas Stankevičius did not find an early cultural layer. Yet the gardens, which were mentioned in the privilege of 1387 granted to the bishop of Vilnius by Jogaila, might have still been situated in this area in the fifteenth century.

Judging from the fact that only one fragment of a vessel dating to the fifteenth century was found during several seasons of excavations in the neighbourhood of the buildings at Trakų g. 10, this area was sparsely developed. In excavating the courtyard of the building at Trakų g. 13, the horizons uncovered above the original soil were dated to no earlier than the late sixteenth century. Research in the neighbourhood of Vokiečių Street and in the area to the northeast of it yielded no reliable information about the dating of the earliest horizons of the cultural layer. According to the results of nearby research at Gaono Street 7, Stiklių Street 3, 5, and 7, Didžioji Street 19, and City Hall Square, this part of the city was probably settled in the late fourteenth – mid-fifteenth centuries. The settled area that existed in the late fourteenth century in the neighbourhood of Dominikonų Street and the southern section of Šv. Ignoto Street later expanded both to south and southeast towards the City Hall Square that was developing and to the north and northwest. The finds uncovered in the bottom horizon of the cultural layer in the northern part of Šv. Ignoto Street and the results of excavations at St Catherine's Church show that the process was very slow: the right bank of the Kačerga in the neighbourhood of present-day Benediktinių Street was developed in the first half or

mid-fifteenth century at the earliest. It is difficult to draw conclusions about the settlement of the area of the Presidential Palace of the Republic of Lithuania in the period in question. The building complex was rebuilt more than once and the cultural layer was removed in some places. The early finds discovered in the complex's park and in the western part of the courtyard were brought in from other sites as this area was settled by no earlier than the 1540s.

No finds dating to before the seventeenth century were found in the southwestern part of K. Sirvydo Square, the cultural layer being scanty. The neighbourhood of the current buildings at Pilies Street 23 and 25 was settled in the first half or mid-fifteenth century. St John's Parish Church was built on a hillock in the late fourteenth – early fifteenth centuries. At the same time the settlement of the wet area to the west of Pilies Street and to the north of Šv. Jonų Street started. The lower part of the University quarter was settled in the fifteenth century while a strip in the swampy valley between Skapo Street, S. Daukanto Square, and the old bed of the Vilnia remained unsettled prior to the sixteenth century (insert, map No. 2).

Fifteenth-century finds outside the ring of natural obstacles surrounding the central part of the city show the new settlement centres that were developing. One of them (Užupis) can be considered a suburb even prior to the construction of the city's defensive wall. The fifteenth-century cultural layer found at Šv. Stepono Street 12 was formed in a narrow, elongated settlement growing on a dry slope beside Rūdninkų/Poland Road (analogous formations had already existed in the late fourteenth century near the Polatsk/Polock and Livonia roads). The area of Šv. Dvasios Street in the period under discussion was a very rugged

locality; therefore, the fifteenth-century finds collected near the central segment of this street are probably from an individual homestead situated there. Finds from the period in question discovered in the area of Subačiaus Gate in the city's wall come from the sparsely and densely settled area that extended up to the ravine, which used to exist at the location of the building at Subačiaus Street 15. The defensive wall built in the early sixteenth century was located further west of the ravine; thus, part of the cultural layer from the late fourteenth-fifteenth centuries remained outside the wall. There is insufficient data about whether the settlement or homestead that was situated on a gentle slope near the southeast part of present-day Maironio Street (see above) existed prior to the formation of the suburb of Paplauja. It is uncertain whether the area at the intersection of present-day Pylimo and Sodų Streets was already settled at that time. In excavating the courtyard of the building at Pylimo Street 51, fifteenth-century finds were discovered in a disturbed cultural layer; the lower horizons were not reached. According to geological data a wet hollow used to exist at this site. Therefore the early ceramics might have found their way here with the soil that was brought in. The cultural layer found to the southwest of the Rūdninkų Gate in the city wall, was formed in a settlement, which was situated near the road and merged in the fifteenth century with the expanding city. Like at Subačiaus Street, the city wall here was erected a bit further from natural obstacles (in this case, the deep valley of the Kačerga). Consequently, in building the wall the houses remaining outside it had to be demolished in clearing a wide firing area. The finds or cultural layer from the fifteenth – early sixteenth centuries found in the area

covering Teatro Street and the lower part of J. Basanavičiaus Street together with the eastern part of Pamėnkalnio Street should be associated with individual homesteads situated in this area. These two settled islands were separated from the central part of the city by a wet hollow and gullies. There is no data concerning the settlement of the area around St George's Church. The finds from the late fourteenth-fifteenth centuries discovered in the area between Tilto and Žygimantų Streets, i.e. on terrace 1 above the floodplain, were probably brought there with the soil for filling in. The wet valley between Totorių Street, the old bed of the Vilnia and probably a greater part of Sereikiškės district remained unsettled in the period under discussion area remained unsettled in the period under discussion.

With the expansion of the developed areas on the left bank of the Vilnia, in the late fourteenth-fifteenth centuries, a network of streets developed from the roads cutting across the present-day Old Town. New streets appeared along the edges of terraces (present-day Šv. Jonų, Stiklių, Šv. Ignoto and later Bokšto Streets), at the site of a shallow gully (Trakų Street), and along the slope of a gully or ravine (K. Kalinausko and Šv. Stepono Streets). With the expansion of the earlier settled areas to the west and east, the city's central (City Hall) Square formed on the sandy triangular elevation.

The Vilnius of that period can be compared in terms of the special features of its development to two nearby cities, which gained self-rule fairly early (in the early fifteenth century), i.e. Kaunas and Trakai. Only fragmentary data is available concerning the development of Lithuania's other cities. In comparing the expansion of Vilnius, Kaunas, and Trakai, both similarities

and distinct differences are noticeable. All three cities had either no fortifications (Trakai) or built them very late (in Vilnius in the early sixteenth century and in Kaunas in the seventeenth century). This was not a local exception because the late construction of city fortifications is characteristic of all the cities of the Grand Duchy of Lithuania (Malachowicz, 1989, p. 221). Kaunas and Trakai expanded outwards from castles whereas Vilnius formed at a distance from the castle in the late fourteenth-fifteenth centuries, gradually merging several settled areas. Judging from its orderly layout, Kaunas should be attributed to the *locatio* cities; while the network of streets in Trakai and Vilnius developed in a chaotic manner, mostly on the site of former roads.

ITS EXPANSION IN THE SIXTEENTH-SEVENTEENTH CENTURIES

In analysing the arrangement of the layers formed in the area surrounded by the city's defensive wall after its construction, it is possible to see that these layers were formed on top of the original soil in various parts of the city, i.e. no previous cultural layer horizons existed in those places. These places can be divided into two groups. With the city's population increasing after the construction of the city wall, previously empty or sparsely inhabited territories with poor living conditions began to be settled. Therefore in the first half of the sixteenth century people began to settle in Sereikiškės near present-day B. Radvilaitės Street, to the west of the northern part of Pilės Street, in the neighbourhood of Šventaragio Street and in the wet valleys that existed at the site of the present-day of the Presidential Palace; the process continuing until the early se-

venteenth century. In some places, e.g. near B. Radvilaitės Street, the work of draining the area was undertaken prior to being settled. Judging from the low intensity of the cultural layer, no densely developed area existed in Sereikiškės in the period under discussion. In the strip between Skapo Street and the old bed of the Vilnia, the developed area gradually expanded to the north towards the river. The settlement of the territory located at the site of the park of the Presidential Palace should be associated with the transfer of the residence of the Bishop of Vilnius in the first half of the sixteenth century (Bartūra, 1971, p. 40) and settlement of craftsmen, who were subjects of the bishop, in an empty part of the estate (Luchtanienė, 2000, p. 47–51).

Over ten Old Town sites are known at this time where cultural layer horizons dating to only the sixteenth – seventeenth centuries have been found on top of the original soil alongside areas that were settled early. These consist of the part of the Bishop's estate to the east of Totorių Street, the neighbourhood of the building at Savičiaus Street 8, the southern and southwestern parts of the Old Town (separate lots on Šv. Dvasios, Arklių, Visų Šventųjų, Ligoninės, Mėsinių, and Trakų Streets), the neighbourhood of Benediktinių Street, and the neighbourhood of Gaono Street. With the exception of the bishop's estate, the other places just mentioned are characterized by relatively good living conditions. After comparing the archaeological data with the available historical information, it was noted that nobles had estates in a substantial part of these areas in the period under discussion. The estate of the Bishop of Vilnius in the area of the present-day Presidential Palace was first mentioned in 1387, the western part, jud-

ging from the Renaissance stove tiles found in the earliest horizons, was only settled in the 1530–1540s, after the settlement of the craftsmen when the Bishop's residence moved from the Lower Castle (Bartūra, 1971, p. 40). It is also typical that low intensity cultural layer horizons had been formed prior to the construction in the late sixteenth century – first half of the seventeenth century of those monasteries or churches, which have been excavated. Therefore, it is possible to draw the conclusion that prior to the laying of their foundation, these plots, which were also owned by noblemen, were only partly developed. These estates were probably covered with orchards, gardens, or workshops related to the use of high temperatures, near which, in principle, dense housing was impossible.

The suburbs. A sixteenth-century cultural layer at T. Kościuškos Street was only found in a part of the courtyard of building No. 3 and near the M. K. Čiurlionis Art Gymnasium. Only layers from a late date or from an uncertain date were found in other places. Because it is known that the terrace between the western section of the street and the left bank of the Neris was actually formed in the nineteenth century and the one in the neighbourhood of the Sluška (Sluszka) manor house in the late seventeenth century (Jurkštas, 1990, p. 26), it is possible to state that the suburb of Antakalnis was divided into two parts. In the northeast it must have reached Sts Peter and Paul's Church in the seventeenth century. The area beside Olandų Street has not been excavated and only amorphous layers have been found at the Lateran Canon Monastery; therefore the eastern and northern boundaries of the suburb are unclear.

Only scattered development existed in the period in question in the southwestern part of the Altarija Hill Land, on a terrace to

the south of Crooked Hill, in Sereikiškės, and at the south foot of Castle Hill. In the early seventeen century, the wet valley of the old bed of the Vilnia began to be drained in the neighbourhood of present-day B. Radvilaitės Street.

The development situated in the lower part of Užupis expanded to the east and northeast, covering part of the elevation to the east of St Bartholomew's Church and the Monastery of Regular Canons near the beginning of present-day Polocko, Filaretų, and Krivių Streets prior to the mid-seventeenth century. It is not clear whether the wet valley situated at the southern edge of the suburb on the right bank of the Vilnia was already settled at that period.

It is not clear when the suburb of Pa-
plauja on the other bank of the Vilnia began to be settled or where its boundaries were located. It is known that people were living in the part of the suburb located at the intersection of present-day Maironio and Aukštaičių Streets in the late sixteenth – early seventeenth centuries. The settlement that existed on Subačiaus Street since the late fourteenth century did not expand to the east due to features of the local relief. The elevation beyond the ravine to the southeast of Subačiaus Gate in the city wall was settled in the sixteenth century or early seventeenth century. Little excavation of the territory of this suburb has been made so its boundaries are not clear. The earthworks that existed here in the mid- seventeenth century have not been located.

In the suburb situated beyond the Dawn Gate, only the parts located closest and farthest from the city wall have been excavated; a 300 m long segment between them has not been investigated. Reliable data has only been obtained from excavations in the courtyard of the buil-

ding at Liepkalnio Street 1. Judging from the sixteenth-century cultural layer found there, a settlement existed beside the Medininkų road (as well as on the roads to Livonia, Rūdninkai, and Smolensk), which became a suburb in the sixteenth century. Judging from the stray finds in the western part of the grounds of the Orthodox Monastery of the Holy Trinity and at the Dawn Gate (Aušros Vartai) Discalced Carmelite Convent, it had already begun to form in the late fourteenth century or early fifteenth century. The southeast part of the suburb did not reach the top of the elevation located near Lapų Street; its boundaries in the southwest and west are not clear.

The sixteenth-seventeenth century finds discovered outside the Rūdninkų Gate, near the intersection of Raugyklos and Plačioji Streets, and in the neighbourhood of the buildings at Šv. Stepono Street 3 and 5 were above mixed sand layers 3–6 m thick, which were probably created in covering the gullies and ravines located in this area and expanding the settlement situated beside the road. Whether the suburb reached St Stephen's Church built in 1600 and the St Lazarus' alms-house during the period in question has not been established.

A segment to the north of Raugyklos Street up to Naugarduko Street has not actually been excavated. Judging from the seventeenth-century cultural layer and the finds discovered in the northern part of Aguonų Street, the northeast part of Naugarduko Street, and the middle of Vingrių Street, in the sixteenth – early seventeenth centuries, the developed zone expanded from the road to Trakai to the south, reaching the middle of the slope of Pohulianka Elevation. The western edge of the suburb at the Trakų Gate was in the

neighbourhood of present-day Teatro Street, i.e. it more or less coincided with the farthest boundary of the earlier development. According to a reference in cartographic sources, in the seventeenth century the developed territory encompassed the intersection of K. Kalinauskos and Taurakalnio Streets as well as P. Cvirkos Square, merging with an area urbanised in the late fifteenth-sixteenth centuries in the neighbourhood of A. Stulginskio, A. Smetonos and Jogailos Streets and the eastern part of present-day Pamėnkalnio Street. Judging from the low intensity of the cultural layer, the iconography, the architectural research data and historical knowledge, the described area was characterized by diffusive development.

The area located to the north and northwest of A. Smetonos Street as far as the left bank of the Neris has in fact not been excavated by archaeologists nor is there any other data about the process of its urbanization. The cultural layer found at Lukiskių Square was disturbed in the nineteenth – mid-twentieth centuries in levelling the location. The scarce finds from the sixteenth – seventeenth centuries seem to indicate that individual buildings probably existed here from the late sixteenth century. The stray ceramic shards dating to the first half of the sixteenth century that have been found in the square's northwest corner should be associated with the Tartar settlement, called Totoriū Lukiskės, which was farther to the northwest on the left bank of the Neris. Neither it nor the area of wharves and commercial warehouses downstream on the Neris (Jurkštas, 1990, p. 28) has been investigated.

The developed area in the neighbourhood of the northern part of Totoriū Street was expanding eastwards in the sixteenth

century, reaching the confluence of the Kačerga and the old bed of the Vilnia in the late sixteenth or early seventeenth century. It is unclear when the suburb of Puškarnė, which was situated to the north, began to be settled. It is possible to make the assumption that the area beside the road from the Lower Castle towards the ford across the Neris was already settled in the fifteenth century. Judging from stove tiles, which were made during a brief period and were decorated with allegories of the five senses at the time of death, found during the construction of the current Government Palace, this suburb merged with the settlement located on the road to Livonia no later than by the 1570s. After the level of the Neris floodplain to the west of Radvilų Street was elevated in the first half of the seventeenth century by the soil brought from other areas, the suburb expanded to at least the Green Bridge. Whether this suburb joined the Totoriū Lukiskės is uncertain.

The suburb of Šnipiškės, which is situated on the right bank of the Neris near a ford (since 1536, a bridge) has been excavated very little. It is possible to make the assumption that the earliest part of the suburb was close to the Neris and near or at the site of St Raphael's Church and the Jesuit Monastery built in the early eighteenth century. The suburb's development is obscure. The brickyards, limekilns and quarries mentioned in historical documents and located on the right bank of the Neris (Samalavičius, 1977) were scattered over a large area, therefore, they should not be considered part of the city's structure during the period in question. The terrace located on the right bank of the Neris opposite the castles began to be settled in the fifteenth century and the suburb of Žvejai, mentioned in written sources, developed in

the mid-sixteenth century at the latest. It later disappeared; already in the seventeenth century part of the former suburb's territory was occupied by a cemetery⁵.

CONCLUSIONS

Around 1.000 of archaeological excavations and supervision reports conducted in Vilnius up to now have been analysed and the conclusions made by their authors corrected for this study. Having established dating of the bottom horizons of the cultural layer, i.e. the earliest horizons, the sites have been mapped. In analysing the collected data, the trends, pace and regularity of the expansion of Vilnius in the fourteenth – early seventeenth century have been defined.

1. In the early fourteenth century Vilnius consisted of two separate settled centres on the right bank of the Vilnia: Castle (Pilies) Hill and Crooked (Kreivasis) Hill with wooden fortifications, one settlement at the foot of Castle Hill and one settlement at the foot of Crooked Hill.

The areas selected for settlement beside the hills were characterised by good living conditions and easily accessible drinking water. During the fourteenth century the settlements expanded rapidly, security receiving the greatest attention during this process. By the late fourteenth century, the wet areas at the southwest, west and northwest foot of Castle (Pilies) Hill had been settled along with Table (Stalo) Hill, which was far away from a source of potable water, and the wet northwest foot of Crooked

Hill. With the increasing threat of war the settlement situated beside Castle Hill was surrounded by stone and brick fortifications in the mid-fourteenth century and separated from the adjacent elevations in the northeast and north by the newly dug bed of the Vilnia.

An Orthodox settlement was established on the left bank of the Vilnia near the intersection of the roads leading from Russia in the first half of the fourteenth century. A dry slope with springs at the bottom was selected for it. The settlement expanded southwards encompassing a dry area somewhat further to the east from the main roads to Medininkai and Smolensk at the site of present-day Pilies and Didžiosios Streets. In the fourteenth century a Catholic settlement was located about 500–600 m to the southwest of it on an elevation beside the Kačerga (Vingrė) River and a swamp or a small lake, at the intersection of the roads from Trakai (Prussia) and Riga (Livonia). It is thought that this settlement expanded to the east and northeast. In the late fourteenth century scattered homesteads existed between it and the Lower Castle.

In the late fourteenth century independent settlements formed beside the principal roads. They expanded away from the city centre, which was developing in the territory between present-day St Michael's Church, the southern part of Šv. Ignoto Street and the Orthodox Church of the Holy Mother of God and also encompassing City Hall Square, which formed in the mid-fifteenth century. As the city centre expanded,

⁵ During the archaeological excavations of 1996 two graves of adolescents datable to the seventeenth century, which were dug into the sixteenth-century cultural layer, were found. Judging from the results of the research of 2004, the graves just mentioned should not be associated with the nearby old Jewish cemetery. See: Žukovskis, 1997ša, 1997šb; Katalynas, 2004š.

these settlements merged with it in the fifteenth century but in the early sixteenth century they were separated by a line of city fortifications and became the nuclei for most of the suburbs.

The key events, which shaped the further development of the city of Vilnius, were the baptism of Lithuania in 1387 and the related legal acts (the granting of self-rule to the city's residents and the donation of a substantial part of the city to the Bishop of Vilnius), and the attack on Vilnius in 1390. Magdeburg rights, which ensured favourable conditions for the city's development, affected the development of both the economy and the community. The self-rule that was granted promoted the formation of the city's integral urban structure. Meanwhile the privilege granted to the Bishop of Vilnius in the new city nucleus that was developing gave legal grounds for mixed land ownership. This is probably the reason why the development of the early city of Vilnius is not identical to the model of development of many cities, which were granted self-rule, had strong German colonies, and were characterised by a planned expansion with a regular network of streets and city fortifications. During the incursion of 1390, the Curvum Castrum – refuge was destroyed along with the adjacent part of the city. The territory was later abandoned and most of the surviving residents probably settled on the left bank of the Vilnia. The crisis situation in the late fourteenth – early fifteenth centuries in the Grand Duchy of Lithuania also affected the development of Vilnius; therefore the process of its growth process only became more active in the fifteenth century.

3. The nucleus of Vilnius located on the left bank of the Vilnia in an area surrounded by a ring of natural obstacles was characterised in the late fourteenth – early

fifteenth centuries by extensive expansion with people settling in the most convenient free areas and gradually filling in the unsettled intervals. In the middle or second half of the fifteenth century the city changed from a conglomerate of individual settlements to a more or less integral unit with the City Hall Square as its centre. During the same period some areas, even in the central part of the city, long remained vacant, being settled only in the late fifteenth – early seventeenth centuries. The city's layout formed chaotically, being affected to a large-extent by the relief and the routes the roads took.

Traces of manufacturing related to the use of high temperatures and dating from the late fourteenth – early fifteenth centuries to the seventeenth century inclusive are often found in the settled areas of Vilnius. This shows that the development was relatively sparse during the period in question.

In the fifteenth century newly developed areas emerged beyond the strip of natural obstacles to the east and northeast of the city's nucleus. One of them (Užupis) should be considered Vilnius' first suburb. A stretch of the right bank of the Neris located opposite the castles began to be settled (the location of the later suburb of Žvejai).

4. The city's defensive wall, built of stone and brick in 1503–1522, encompassed not only the developed central part of the city but also unsettled strips to the north, south and southwest of the centre. Two settlements developed on the periphery of the central part of the city (beside the intersection of present-day Subačiaus and Šv. Dvaras Streets and the intersection of Rūdninkų and Pylimo Streets) as well as settlements situated at the public roads (present-day T. Kosciuškos, Subačiaus, Aušros Vartų, Šv. Stepono, J. Basanavi-

čiaus, Vilniaus, and Tilto Streets) ended up outside the wall.

After the city wall was built, the remaining vacant areas in the part of the city surrounded by the wall were gradually filled. The wet valley on the left bank of the old channel of the Vilnia was developed latest (in the early seventeenth century). The suburbs and more distant areas, which remained outside of the wall, were characterised by extensive expansion from the centre, initially occurring in areas located alongside roads or with better living conditions and later in less attractive areas (the upper part of Užupis, Rasos district, Odminių Square, in the neighbourhood of present-day Lukiškių Square, and T.Vrublevskio Street). In the sixteenth – early seventeenth centuries, probably due to a lack of convenient places for settlement, wet areas and those scored by ravines began to be drained or filled in with soil brought from other areas and the hillocks levelled. Only the former suburb of Žvejai located on the right bank of the Neris underwent different processes: it disappeared in the late sixteenth-seventeenth centuries.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. “Crooked” Hill in 1956.

Fig. 2. Southwestern part of Altarija Hill Land in 1956.

Fig. 3. Profile of the cultural layer found to the south-east of the intersection of Aukštaičių and Maironio Streets. Excavations of 1985.

Fig. 4. Household yard of Užupis Bernardine Nunnery with wooden drainage chamfers. Excavations of 1989.

Fig. 5. Location of the clay quarry in Šnipiškės between Konstitucijos Avenue and Lvovo Street in 2002.

Fig. 6. Excavations of the Castle Hill in 1982.

Fig. 7. Remains of the tower, which protected the northern gate of the Lower Castle found in the Old Arsenal in 1982.

Fig. 8. Profile of the cultural layer found in the Old Arsenal.

Fig. 9:1, 2. Wooden causeway and cobble stones of the road found in the northern part of the Lower Castle.

Fig. 10. Archaeological research of the Cathedral Square in 1999. The excavated trenches in the Archbishop Mansion built in the 15th century can be seen.

Fig. 11. The cultural layer of the end of the 15th century with a stone bombard shell reached in the trench at the western gate of the Lower Castle in 1999.

Fig. 12. Profile of the cultural layer found at Kosciuškos Street 3.

Fig. 13. Remains of the burned homestead of the 14th century found during excavations in Altarija Hill Land in 1956.

Fig. 14. Household ceramics found during excavations in Altarija Hill Land in 1939.

Fig. 15. A pit dug in Maironio Street in 1980. Archaeologist Liudvikas Dzikas is in the centre documenting the profile of the wall.

Fig. 16. Excavations conducted in winter of 1981 in Lydos Street.

Fig. 17. Excavations at Šv. Ignoto Street 8 in 1983.

Fig. 18. Profile of the cultural layer found at Subačiaus Gate near the city's wall. Excavations of 1988.

Fig. 19. Archaeological excavations at the intersection of Vilniaus Street and Gediminas Avenue.

Fig. 20. Western gate of the Lower Castle and beginning of the road to Livonia.

Fig. 21. The metal folding icon made in Novgorod to be dated to the 13th–14th cc found in the courtyard at Didžioji Street 26 in 1987.

Fig. 22:1, 2. Remains of the tower of the 15th century built at the western foot settlement of the Lower Castle.

Fig. 23. Coins found in the lowest horizon of the cultural layer located at Rotušės Square in 2001.

Fig. 24. Excavations of 2001 at Rotušės Square. Profile of the cultural layer and remains of the Gothic market place.

Fig. 25. The Gothic flat stove tile and its remake found in the Park of Presidential Palace of the Republic of Lithuania in 1995.

Fig. 26. Traces of wooden structures of early 15th – early 16th cc at Sereikiškės, Maironio Street 2.

Fig. 27. Ornamental slab (second quarter of the 15th c.) found in the former Suburb of Žvejai in Rinktinės Street.

Fig. 28:*a, b*. Stove tiles with portraits of Saxonian Kurfürst Johann Friedrich and his wife Sibile of Kleve found at the Lower Castle and Alumnatas; *c* a prototype of the matrix of the stove tile with a portrait of the Kurfürst – the portrait painted by Lukas Cranach in 1532–1533; *d* a detail of the medal manufactured according to this portrait in 1535 by Hans Reinhart.

Fig. 29. Gate of Subačiaus of the defensive wall of Vilnius.

Fig. 30. Remains of the northern tower of the Gate of Subačiaus of the defensive wall of Vilnius.

Fig. 31. A fragment of Vilnius city panorama by T. Makovski (circa 1600).

Fig. 32. A fragment of the fortifications plan of Vilnius City by F. Getkant (1648).

Fig. 33. A fragment of the plan of Lukiskes by F. Getkant (?) (circa 1650).

Fig. 34. Vilnius City plan by J. G. M. fon Fürstenhof (1725 through 1737).

Fig. 35. Profile of the cultural layer found in the southern part of Lukiškių Square. Excavations of 2004.

Fig. 36. Remains of the fence of pointed posts of Užupis Bernardine Nunnery and next to it, in the household yard of the Nunnery, a layer washed by the Vilnia floods. Excavations of 1989.

Fig. 37. Household yard of Užupis Bernardine Nunnery. Excavations pf 1989. A block for hammering posts.

Fig. 38. Remains of wooden buildings of the 17th c. found at L. Stuokos-Gucevičiaus Street 1.

Fig. 39. 1996 excavations of the Suburb of Žvejai formerly located on the right bank of the Neris. A household pit and cobblestones of the 17th c.

Fig. 40. Burial of an adolescent to be dated to the 17th c. found in 1996 in the Suburb of Žvejai.

Fig. 41. Excavations of the Jewish graveyard of Žvejų in 1996. Burials of children of the 17th c. are being skeletoaized by archaeologists T. Poška and R. Žukovskis.

MAPS

Map 1. Settled territories of Vilnius in the end of the 14th c.

Map 2. Settled territories of Vilnius in the end of the 15th c.

Map 3. Settled territories of Vilnius in the middle of the 16th c.

*Translated from the Lithuanian by
Lina GUOBIENĖ*

UDK 947.45.03/04(075.8)
Ka575

Katalynas, Kęstutis

Ka575 Vilniaus plėtra XIV-XVII a.: [istorijos mokslo leidinys] / Kęstutis Katalynas.- Vilnius: Diemedis, 2006. - 208 p.: iliustr., žml.
Santr. angl., lenk.
ISBN 9986-23-127-2

Knygoje bandyta archeologinių tyrimų duomenų pagrindu rekonstruoti miesto plėtrą XIV a. – XVII a. pirmojoje pusėje įtakojusių faktorių, šio proceso kryptis, tempus bei dėsningsumus atskirais periodais. Darbo eigoje išanalizuoti ir apibendrinti iki šiol vykusiu, daugiausiai nepublikuotų Vilniaus archeologinių tyrimų (jų buvo apie 1000) duomenys; jų pagrindu padarytos atitinkamos išvados. Tikimasi, kad monografija bus naudinga Vilniaus raidą nagrinėjantiems archeologams, istorikams bei architektams.

UDK 947.45.03/04+902/903(474.5)+
711(474.5)(091)](075.8)

Kęstutis Katalynas
VILNIAUS PLĖTRA XIV–XVII A.

Vyr. redaktorius Danas Kaukėnas
Redaktorė Aldona Radžvilienė
Dailininkas Tomas Tamkvaitis
Dizainerė Lina Klasinskaitė

Viršelyje Vilniaus miesto panorama iš pietų pusės. *Romualdo Mičiūno nuotr.*

Leidėjas:

UAB **DIEMEDŽIO** *leidykla* (neperiodinės spaudos redakcija). Vyr. redaktorius Danas KAUKĖNAS. Tel. 2 73 53 44, 8 686 5 11 00, faks. 2 73 19 00. Pasirašyta spaudai 2006 09 28. Tiražas 1000 egz. Spausdino UAB „Vilniaus spauda“, Viršuliškių skg. 80. Vilnius. Užsakymo Nr. 961. Kaina sutartinė.

ISBN 9986-23-127-2